આગમોનું દિગ્દર્શન

પ્રણેતા

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ એ

University Teacher for Ph D in Ardha-Māgadhi Univ of Bombay

પ્રતિસંખ્યા ૫૦૦

[વિ સં ૨૦૦૪] વીરસંવત્ ૨૪૭૪ [ઈ સ ૧૯૪૮

મૂલ્ય રૂા. ૫-૮-૦

પ્રકાશક —
વિનયચંદ ગુલાબચંદ શાહ બી એ

પ્રાપ્તિસ્થાન —
સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
રતનપોળ, હાથીખાના
અમદાવાદ

મુદ્રક—
શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ
મહોદય પ્રેસ, ભાવનગર

નિમન્ત્રણ

આ ચરાચર જગત્ મૂત અને અમૂર્ત પદાર્થોનો ભણ્ડાર છે એમા આત્મારૂપ અમૂત અમર અને સચેતન પદાર્થની બલિહારી છે એની પેઠે એના જ્ઞાનાદિ ગુણો પણ અમૂર્ત છે સસારી જીવોનો વ્યવહાર એના નિવાસસ્થાનરૂપ દેહ ઉપર અવલબે છે આ જીવો પોતાના વિવિધ અનુભવોને આ દેહરૂપ મૂર્તિનો અનેકવિધ ઉપયોગ કરી વ્યક્ત કરે છે આમા વાણી અને લેખનક્રિયાનો પણ સમાવેશ થાય છે આ સાધનો મૂત હોવા છતા અમૂત ભાવોના નિરૂપણમા ન્યૂનતા આવવા દેતા નથી જૈન મહર્ષિઓએ પોતાના જે અનુભવોને સત્ય સ્વરૂપે નિશ્ચયતાપૂર્વક પ્રકાશ્યા તેને મુનિવરોએ અપ્રમત્તપણે વાણીમા ઉતરી બન્યુ તેટલે અશે સાચવી રાખ્યા છે એને આપણે 'આગમ' કહીએ છીએ છુ એને આત્માની ઉન્નતિ સાધવામા સહાયક થનાર મદિર કહુ છુ આ આગમ-મન્દિરની મનોરમતા અને મહત્તાનુ અને સાથે સાથે એની વિશાળતા અને ગહનતાનુ દિગ્દર્શન કરાવવા મે અત્ર નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે મે જે વિવિધ મતો રજૂ કર્યા છે તે દરેકનુ મણ્ડન કે ખણ્ડન કરવા માટે આ પુસ્તકની મર્યાદાને લઇને જોગવાઇ ન હોવાથી એ બાબતો મે જતી કરી છે એવી રીતે અહીં જે જે આવૃત્તિઓ ગુજરાતી છાયા વિગેરેમા ગ્રથાયેલા અનુવાદો અને લેખો વિષે મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે તેના ગુણદોષોનુ દર્શન કરાવી તેનુ મૂલ્યાકન કરાવવાની વૃત્તિને પણ મે રોકી રાખી છે કેમકે આ તો આગમ-મદિરના દર્શન માટેની ભાવના જાગૃત કરવાના ઉદ્દેશથી કરાયેલો પ્રયાસ છે આથી તો અતિશય સક્ષેપમા કે ખૂબ વિસ્તારથી નિરૂપણ કરવાનો મોહ ન રાખતા મધ્યમ માર્ગને હુ અનુસર્યો છુ

અહીં મે જે પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા છે તેનો સચોટ ઉત્તર આપીને અને આમા જે ત્રુટિઓ જણાતી હોય તેનુ અપ્રમાણ નિરસન કરીને આગમોની સાચી ભવ્ય આરાધના કરવા–કરાવવા હુ આગમોના અખણ્ડ અને અનન્ય અભ્યાસીઓને આ દ્વારા સાદર નિમ ત્રણ પાઠવુ છુ આશા છે કે તેઓ એ સ્વીકારી મને ઉપકૃત કરશે આ પુસ્તકમા સહાયક થનાર આગમોદ્ધારકાદિ શ્રમણોને અને ઉત્તેજન આપનાર ધનિક શ્રાવકોનો હુ અહીં આભાર માનુ છુ વિશેષમા આ પુસ્તક કાળજીથી અને ત્વરાથી છાપવા બદલ મહોદય મુદ્રણાલયની હુ પ્રશસાપૂર્વક સાન દ નોધ લઉ છુ

ગોપીપુરા સુરત વીરસવત્ ૨૪૭૪ ચૈત્ર શુક્લ ત્રયોદશી	હીરાલાલ ર. કાપડિયા

અ નુ ક્ર મ ણિ કા

ઓ જ ક

અહીં મેં જે પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા છે તેનો સચોટ ઉત્તર આપીને અને આમાં જે ત્રુટિઓ જણાતી હોય તેનું સપ્રમાણ નિરસન કરીને આગમોની સાચી ભવ્ય આરાધના કરવા-કરાવવા હું આગમોના અખણ્ડ અને અનન્ય અભ્યાસીઓને આ દ્વારા સાદર નિમંત્રણ પાઠવું છું આશા છે કે તેઓ એ સ્વીકારી મને ઉપકૃત કરશે આ પુસ્તકમાં સહાયક થનાર આગમોદ્ધારકાદિ શ્રમણોનો અને ઉત્તેજન આપનાર ધનિક શ્રાવકોનો હું અહીં આભાર માનું છું વિશેષમાં આ પુસ્તક કાળજીથી અને ત્વરાથી છાપવા બદલ મહોદય મુદ્રણાલયની હું પ્રશંસાપૂર્વક સાનંદ નોંધ લઉં છું

ગોપીપુરા સુરત
વીરસંવત્ ૨૪૭૪,
ચૈત્ર શુક્લ ત્રયોદશી

હીરાલાલ ર. કાપડિયા

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમ

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠાંક

પ્રો. કાપડિયાની પદ્યાત્મક રચના

પ્રો કાપડિયાની કૃતિઓ સંબંધના નિવેદન(પૃ ૭)મા એમની સંસ્કૃત રચનાઓ અને એના પૃ ૭૨-૮મા એમની ગુજરાતી રચનાઓ વિષે ઉલ્લેખ છે આ ઉપરાન્તની એમની ગુ પદ્યાત્મક રચનાઓ પૈકી કેટલીક આ પુસ્તકમા પૃ ૧૬૪ ને ૧૬૮-૯મા નોંધાઈ છે બાકીની વીસ નીચે મુજબ છે —

ધન્ય તુ ગિરિરાજ !	ગુજરાત મિત્ર તથા ગુ દર્પણ		તા ૧૮-૧૧-૪૫
અભિનવ હરિયાળી	સિદ્ધચક્ર		તા ૧૭-૧૨ ૪૫
મહાવાદી ને ગાંગો તેલી	પ્રતાપ		તા ૩૦—૬—૪૫
મોહન-હરિયાળી	પ્રતાપ		તા. ૧—૧૨—૪૫
અલબેલી-હરિયાળી	ગુ મિત્ર તથા ગુ દર્પણ		તા ૯—૧૨—૪૫
તુ કોણ ?		,	તા ૧૦—૨—૪૬
પવાશાની તપાસ	,	,	તા ૨૧—૪—૪૬
જિનેન્દ્રની સ્તુતિ	,	,	તા ૨૮—૪—૪૬
અપભ્રંશ મુક્તકોનો પદ્યાત્મક છાયાનુવાદ	,	,	તા ૨૮—૭—૪૬ તા ૪—૮—૪૬ તા ૧—૯—૪૬ તા ૧૫—૯—૪૬
પગોવણી	,,	(દૈનિક)	તા ૨૫—૮—૪૬
નમે શું ?	,	,	તા. ૨૨—૯—૪૬
કૃત !			તા ૨૨-૧૨-૪૬
વિનોદનો વિરમ	,,	,	તા ૨૪—૮—૪૭
દારિદ્ર પદ્ધતિ	,		તા ૫—૧૦—૪૭
શ્રમણ-હરિયાળી			તા ૫—૭—૪૮
સૌમ્ય-હરિયાળી	,,		તા ૧૨—૭—૪૮
નિગ્રન્થ-હરિયાળી	,	,,	તા ૧૯—૭—૪૮
વિનતિ	,,	,,	તા ૨૬—૭—૪૮
શ્રુત-હરિયાળી	સાર્વજનિક		છપાય છે
નિવેદન			છપાય છે

આગમોનું દિગ્દર્શન

પ્રકરણ ૧ : પીઠબન્ધ

વ્યાખ્યા—મનુષ્ય બુદ્ધિશાળી છે એથી એને પોતાના મન્તવ્યો અને ક્રિયાકાણ્ડ છે એક જ સરખા તાત્ત્વિક સિદ્ધાન્તો અને ક્રિયાકાણ્ડને સ્વીકારનારા મનુષ્યોનો એક સમ્પ્રદાય બને છે તેમ થતા એને અંગે માર્ગદર્શન કરાવનારું દાર્શનિક સાહિત્ય સર્જાય છે આ સાહિત્યનો મૌલિક પ્રામાણિક અને અતિમાનનીય ભાગ 'શાસ્ત્ર' કહેવાય છે અને એ પવિત્ર ગણાય છે અત્યાન્ય ધર્માવલમ્બીઓને પોતપોતાના શાસ્ત્ર છે જેમકે હિંદુઓમા બ્રાહ્મણો વગેરેને વેદ બૌદ્ધોને [1]તિપિટક, ખ્રિસ્તિઓને બાઇબલ મુસ્લિમોને કુરાને શરીફ અને પારસીઓને ખુર્દે અવેસ્તા આ પ્રમાણેના જૈનોના પરમ પવિત્ર શાસ્ત્રને 'આગમો' કહે છે શૈવોના ધર્મશાસ્ત્રને માટે 'આગમ' સંજ્ઞા વપરાય છે અને 'આગમ-નિગમ'નો અર્થ 'વેદ' કરાય છે પણ આ બેમાથી એકેની વિચારણા માટે અત્ર અવકાશ નથી અહીં તો શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના તીર્થમા રચાયેલા અને 'જૈન પ્રવચન' તરીકે ઓળખાવાતા આગમોની ઝાંખી કરાવવાનો ઉદ્દેશ રખાયો છે

ઉત્પત્તિ—પ્રત્યેક તીર્થંકરના વિશિષ્ટ શક્તિશાળી મુખ્ય શિષ્યો 'ગણધર' કહેવાય છે એઓ તીર્થંકરને વંદન કરી 'તત્ત્વ શું છે?' એવો પ્રશ્ન ત્રણ વાર પૂછે છે એને [2]'નિષદ્યા' કહે છે એના ઉત્તરરૂપે તીર્થંકર પાસેથી 'ઉપ્પન્નેઇ વા' 'વિગમેઇ વા' અને 'ધુવેઇ વા' અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાય છે નાશ પામે છે અને સ્થિર રહે છે એમ અનુક્રમે ત્રણ પદના સમૂહરૂપ [3]ત્રિપદી

---

૧ સુત્તપિટક વિનય-પિટક અને ધમ્મ-પિટક આ ત્રણને 'તિપિટક' (સં ત્રિપિટક) કહે છે ૨-૩ જુઓ આર્હત આગમોનું અવલોકન યાને તત્ત્વરસિક ચન્દ્રિકા (ભાગ ૧)ના પૃ ૧૨-૧૬

પ્રાપ્ત કરી તેઓ શાસ્ત્રો રચે છે, અને એને બાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે આ પ્રત્યેક વિભાગને 'અંગ' અને બારેના સમૂહને 'દ્વાદશાંગી' અથવા દ્વાદશાંગ ગણિપિટક'[1] કહે છે સમવાય નામના ચોથા અંગનુ પહેલુ સુત્ત (મ સૂત્ર) જોતાં ગણિપિટક' એ અંગનો પર્યાય છે એમ જણાય છે

અત્યાર સુધીમા જૈન પરમ્પરા પ્રમાણે અનન્ત દ્વાદશાંગીઓ રચાઇ છે પણ આજે તો કેવળ મહાવીરસ્વામીના અગિયાર ગણધરોમાના પાચમા ગણધર સુધર્મસ્વામીની રચેલી દ્વાદશાંગી ઓછેવત્તે અંશે મોજુદ છે કેમકે બારમુ અંગ નાશ પામ્યુ છે

દ્વાદશાંગી ઉપરાંત અન્ય ધર્મશાસ્ત્રો પણ 'આગમ ગણાય છે તીર્થકરના ગણધર સિવાયના અમુક અમુક શિષ્યોએ પ્રત્યેકબુદ્ધોએ, શ્રુતકેવલીઓએ અને દશપૂર્વધરોએ રચેલા શાસ્ત્રોને પણ 'આગમ યાને સૂત્ર કહે છે[2] આ માન્યતા જૈનોના બે મુખ્ય ફિરકા પૈકી કેવળ શ્વેતામ્બરોની જ નથી કેમકે દિગમ્બરો પણ આગમના અર્થાત્ સૂત્રના પ્રણેતા તરીકે ગણધરોનો પ્રત્યેકબુદ્ધોનો, શ્રુતકેવલીઓનો અને અભિન્ન દશપૂર્વનો નિ`શ કરે છે[3]

સંખ્યા—દિગમ્બરોના મોટા ભાગનુ માનવુ એ છે કે આજે એક પણ પ્રાચીન જૈન આગમ ઉપલબ્ધ નથી શ્વેતામ્બરોની માન્યતા આથી ભિન્ન છે મૂર્તિપૂજક શ્વેતામ્બરોના મતે ઉપલબ્ધ આગમોની સંખ્યા મુખ્યતયા પિસ્તાલીસની છે જ્યારે સ્થાનકવાસીઓની માન્યતા મુજબ એ બત્રીસની છે કેમકે એઓ ૧૧ અંગ ૧૨ ઉવંગ, ૪ છેયસુત્ત (જુઓ પૃ ૧૨) ૪ મૂલસુત્ત (જુઓ પૃ ૧૩) અને આવસ્સય માને છે વિશેષમા મૂર્તિપૂજક શ્વેતામ્બરો તરફથી આગમોની સંખ્યા ચોર્યાશીની પણ ગણાવાય છે એનો આપણે પૃ ૧૫મા વિચાર કરીશુ

આગમોની પિસ્તાલીસની સંખ્યા સૂચવનાર તેમજ એ પ્રમાણે પિસ્તાલીસ આગમો ગણાવનારાઓમા વિક્રમની ચૌદમી સદીમા થઇ ગયેલા

[1] જુઓ આ૦ આ૦ અ નુ પૃ ૮ [2] એજન પૃ ૨ [3] એજન પૃ ૨

[1]પ્રદ્યુમ્નસૂરિ પ્રથમ જણાય છે એમણે વિચારલેસમા કે જે વિચારસાર પ્રકરણ તરીકે ઓળખાવાય છે તેના ૭૮મા પૃષ્ઠમા આ હકીકત દર્શાવી છે, પણ અગ વગેરે વિભાગો સૂચવ્યા નથી

વર્ગીકરણ—ઠાણ નામના ત્રીજા અગમાના બીજા ઠાણના ત્રીજા ઉદ્દેસઅમા—સુત્ત ૭૧મા શ્રુતજ્ઞાનના અગપવિટ્ઠ (અગપ્રવિષ્ટ) અને અગબાહિર (અગબાહ્ય) એવા બે ભેદ પડાયા છે ઉત્તરજ્ઝયણ (અ ૨૮, ગા ૨૧[2]) પણ આ ભેદો સૂચવે છે

વિશેષમા નદી નામના આગમનુ પણ એમ જ કહેવુ છે (જુઓ સુત્ત ૪૪) આ આગમ ઉપર જિનદાસગણિએ ચુણ્ણિ (ચૂર્ણિ) રચી છે શક સવત્ ૫૯૮ (વિ સ ૭૩૩) એ એનો રચનાસમય છે એમ કેટલાક વિદ્વાનો માને છે જ્યારે આગમોદ્ધારક આનંદસાગરસૂરિજી એને એની હાથપોથી લખાયાનુ વર્ષ ગણે છે આ ચુણ્ણિ (પત્ર ૧૦ આ)મા કહ્યુ છે કે દૂષ્યગણિના શિષ્ય દેવ વાચકે નદીની રચના કરી છે કેટલાક વિદ્વાનોનુ માનવુ એ છે કે મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ બાદ ૯૮૦ વર્ષે એટલે કે વિક્રમ સવત્ ૫૧૦ મા (ઇ સ ૪૫૪ મા) વલભી નગરમાં આગમોને પુસ્તકારૂઢ કરનારા દેવર્દ્ધિગણિ [3]ક્ષમાશ્રમણ આ આગમના પ્રણેતા છે

આ ઉપરાન્ત ઇ સ. ની પહેલી સદીમાં થઈ ગયેલા મનાતા

---

૧ વાદિચૂડામણિ ધર્મઘોષસૂરિના શિષ્ય દેવપ્રભસૂરિ તે એમના ગુરુ થાય. રત્નશેખરસૂરિએ શ્રાદ્ધવિધિમા એમનો નામનિર્દેશ કર્યો છે એ ઉપરથી એમના કરતા આ સૂરિ પ્રાચીન છે એમ સમજાય છે

૨ जो सुत्तमहिज्जतो सुएण ओगाहइ उ सम्मत्त ।
　अगेण बाहिरेण व सो सुत्तरुइ त्ति नायव्वो ॥ २१ ॥

૩ એમના સમ્બન્ધી માહિતી માટે જુઓ મારો લેખ "બાર ક્ષમાશ્રમણો" આ લેખ જૈન ધર્મ પ્રકાશ (પુ ૬૦ અક ૮ ૧૧ ૧૨)મા ત્રણ કકડે છપાયો છે અને આના અનુસધાનનો લેખ સિદ્ધસેન અને યશોવર્ધન ક્ષમાશ્રમણ પુ ૬૧, અ૦ ૧૦ મા છપાયો છે

વાચકવર્ય ' ઉમાસ્વાતિએ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ ૧, સૂ. ૨૦) ઉપર રચેલા ભાષ્ય(પૃ ૮૦)મા 'અંગપ્રવિષ્ટ' અને 'અંગબાહ્ય' એ શબ્દ દ્વારા આ હકીકત દર્શાવી છે એટલે એ રીતે આ બે વિભાગો લગભગ બે હજાર વર્ષ જેટલા તો પ્રાચીન છે જ

અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્યના લક્ષણ—ત્રણ વાર ગણધરના પૂછવાથી તીર્થંકરે કહેલ ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્યરૂપી ત્રિપદી 'થી થયેલુ શ્રુત તે અંગપ્રવિષ્ટ છે, જ્યારે પ્રશ્ન પૂછાયા વિના અથવા પ્રતિપાદનરૂપે કહેવાયેલુ શ્રુત 'અંગબાહ્ય' છે અથવા સર્વે તીર્થંકરોના તીર્થમા અવશ્ય ઉત્પન્ન થનારુ અને એથી કરીને નિયત એવુ શ્રુત તે 'અંગપ્રવિષ્ટ' છે, જ્યારે જે શ્રુત અનિયત છે—જે કોઇ તીર્થમાં હોય અને કોઇમા ન પણ હોય તે અંગબાહ્ય છે[1]

અંગબાહિરના અવાન્તર ભેદો—નંદી(સુ ૪૪)મા 'અંગબાહિર' શ્રુતના (૧) આવસ્સ (આવશ્યક) અને (૨) આવસ્સયવઇરિત્ત (આવશ્યકવ્યતિરિક્ત) એમ બે ભે. પડાયા છે તેમા વળી અહીં આવસ્સયના (૧) સામાઇઅ (સામાયિક), (૨) ચઉવીસત્થવ (ચતુર્વિંશતિસ્તવ) (૩) વંદણય (વંદનક) (૪) પડિક્કમણ (પ્રતિક્રમણ) (૫) કાઉસ્સગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) અને (૬) પચ્ચક્ખાણ (પ્રત્યાખ્યાન) એમ છ પેટાભેદ અને આવસ્સયવઇરિત્તના કાલિઅ (કાલિક) અને ઉક્કાલિઅ (ઉત્કાલિક) એમ બે પેટાભે દર્શાવાયા છે

તત્ત્વાર્થાધિ૦ ના સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમા અંગબાહ્ય શ્રુતનો પરિચય કરાવતા આવશ્યકથી પ્રતિક્રમણ સુધીનો ઉલ્લેખ છે પણ એ આવશ્યકના છ પેટાભે. છે એવો ત્યા ઉલ્લેખ નથી

ઠાણ (ઠા ૨ ઉ ૧ સુ ૭૧)મા અંગબાહિરના આવસ્સય અને આવસ્સયવઇરિત્ત એ બે ભેદો તેમજ આવસ્સયવઇરિત્તના કાલિય અને ઉક્કાલિય એ બે પ્રકારો નિર્દેશાયા છે

---

[1] જુઓ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ત વિસેસાવસ્સયભાસની મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિકૃત બૃહદ્વૃત્તિ નામે શિષ્યહિતા (પત્ર ૨૯૮)

વિયાહપણ્ણત્તિ નામના પાંચમા અંગમાંના ૨૦મા સયય (શતક)ના આઠમા ઉદ્દેસઅ (ઉદ્દેશક)મા અર્થાત્ આના ૬૭૭મા સુત્તમા ' કાલિયસુય 'નો પ્રયોગ કરાયો છે આ ઉપરથી આ સંજ્ઞાની પ્રાચીનતા સમજી શકાય છે કાલગ્રહણ ઇત્યાદિ વિધિપૂર્વક જે ભણાય તે ' કાલિય સુય ' છે એ રીતે વિચારતા આયાર વગેરે અગિયાર અંગો ' કાલિય સુય ' ગણાય છે

કાલિક શ્રુત અને ઉત્કાલિક શ્રુત—દિવસના તેમજ રાતના ચાર ચાર ભાગ કલ્પીએ તો એ પ્રત્યેક ભાગ ' પોરુષી ' કહેવાય છે જે શ્રુત (શાસ્ત્ર) દિવસની પહેલી તેમજ ચોથી (છેલ્લી) પોરુષીમાં તેમજ રાતની પણ એ બે પોરુષીમાં એમ આ ચાર જ પોરુષીમાં ભણાય તે ' કાલિય સુય ' (કાલિક શ્રુત) કહેવાય છે જ્યારે જે શ્રુત કાળવેળા છોડીને બાકીના ગમે તે સમયમા ભણાય તે ' ઉક્કાલિય સુય ' (ઉત્કાલિક શ્રુત) કહેવાય છે ' કાળવેળા ' એટલે સૂર્યોદય, મધ્યાહ્ન સૂર્યાસ્ત અને મધ્ય રાત્રિ એ ચારેની પહેલાની એકેક ઘડી (ચોવીસ મિનિટો) અને એ ચારેની પ્રારંભની એકેક ઘડી આમ એકંદર આઠ ઘડી છોડીને બાકીના સમયમાં ઉત્કાલિક શ્રુત ભણી શકાય

તત્ત્વાર્થાધિ૦ ઉપર દિગમ્બર આચાર્ય અકલંકે તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિક નામની જે સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિથી વિભૂષિત ટીકા રચી છે તેમા કહ્યુ છે કે સ્વાધ્યાયકાળમાં નિયત કાળવાળુ—સમયવાળુ શ્રુત તે ' કાલિક ' છે જ્યારે અનિયત કાળવાળુ તે ઉત્કાલિક ' છે આમ દિગમ્બરોએ પણ આ પ્રાચીન સંજ્ઞા વાપરી છે

કાલિય સુયના ત્રણ અર્થ—' કાલિય સુય ના ત્રણ અર્થ થાય છે દસવેયાલિય નામના આગમની ચુણ્ણિ (પત્ર ૨)મા કાલિય સુયનો અર્થ ચરણકરણાનુયોગ કરાયો છે નંદીની ચુણ્ણિ (પત્ર ૪૭)માં આયાર ઇત્યાદિ ' કાલિય સુય ' છે એમ કહ્યુ છે એટલે જે શાસ્ત્ર ભણતી વેળા કાળ અર્થાત્ સમયને ધ્યાનમા રાખવો પડે તે કાલિય સુય ' એ એનો બીજો અર્થ છે આ બીજા અર્થ અનુસાર વિયાહપણ્ણત્તિ (સુ. ૬૭૭)ના

અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ(પત્ર ૭૮૨ આ)માં તેમજ વિસેસા૦(ગા ૨૨૮૪)ની હેમચન્દ્રસૂરિકૃત બૃહદ્વૃત્તિ(પત્ર ૮૪૧)માં અગ્યાર અંગોનો 'કાલિક શ્રુત' (કાલિય સુય) તરીકે ઉલ્લેખ છે કાલિય સુય અને ઉક્કાલિય સુય એમ વર્ગીકરણ સૂચવતા 'કાલિય સુય' એવો જે નિર્દેશ કરાયો છે તે એના બીજા અર્થને આભારી છે

કાલિય અને ઉક્કાલિય ગ્રન્થો—નંદી(સુ ૪૪)માં ૩૧ ગ્રંથોનો કાલિય સુય તરીકે અને ૨૯ ગ્રંથોનો ઉક્કાલિય સુય તરીકે નિર્દેશ છે, જ્યારે પક્ખિયસુત્ત(પત્ર ૬૬અ-૬૬આ)માં કાલિય સુય તરીકે ૩૭ ગ્રંથો અને એના ૬૧ આ પત્રમાં ઉક્કાલિય સુય તરીકે ૨૮ ગ્રંથો ગણાવાયા છે[1] નંદીમાં કાલિય સુય તરીકેના ગ્રંથોમાંના નામોમાંથી નીચેનાં આપણે નોંધીશું —

ઉત્તરજ્ઝયણ દસા, કપ્પ વવહાર, નિસીહ મહાનિસીહ જંબુદ્દીવપણ્ણત્તિ દીવસાગરપણ્ણત્તિ ચંદપણ્ણત્તિ અંગચૂલિયા, વગ્ગચૂલિયા વિવાહચૂલિયા નિરયાવલિયા કપ્પિયા, કપ્પવડિંસિયા પુપ્ફિયા પુપ્ફચૂલિયા અને વણ્હિદસા

એવી રીતે ઉક્કાલિય સુયનાં નામોમાંથી નીચે મુજબનાં અહીં નોંધપાત્ર જણાય છે —

દસવેયાલિય, ઉ(ઓ ?)વવાઇય, રાયપસેણિય, જીવાભિગમ પણ્ણવણા, નંદી અણુઓગદા(દ્દા)ર દેવિંદત્થય તંદુલવેયાલિય, ચંદાવિજ્ઝય સૂરપણ્ણત્તિ પોરિસીમંડલ ગણિવિજ્જા ઝાણવિભત્તિ મરણવિભત્તિ આઉરપચ્ચક્ખાણ અને મહાપચ્ચક્ખાણ

અંગપવિટ્ઠના બાર ભેદ—અંગપવિટ્ઠ શ્રુત એ ગણધરોની રચના છે એના બાર ભેદ છે એ દરેકને અંગ કહે છે સમવાય નામના

[1] આ નામોની બંને યાદી વગેરે વિષે મે આ૦ આ૦ અ૦ (પૃ ૬૬-૬૭)માં તેમજ A History of the Canonical Literature of the Jainas (પૃ ૨૪-૨૬)માં ઊહાપોહ કર્યો છે એટલે એ હકીકત હું અહીં જતી કરું છું

ચોથા અગ (સુ ૧), નદી (સુ ૪૫), અણુઓગદ્દાર (સુ ૪૨), પડિખ્યસુત્ત ઇત્યાદિમા બાર અગોના નામ અપાયા છે[1] આ પાઇય (સ પ્રાકૃત) નામો નીચે મુજબ છે —

(૧) આયાર, (૨) સૂયગડ (૩) ઠાણ (૪) સમવાય (૫) વિયા(વા)હપણ્ણત્તિ (૬) નાયાધમ્મકહા (૭) ઉવાસગદસા, (૮) અતગડદસા, (૯) અણુત્તરોવવાઇયદસા, (૧૦) પણ્હાવાગરણ (૧૧) વિવાગસુય અને (૧૨) દિટ્ઠિવાઅ

તત્ત્વાર્થાધિ૦(અ ૧, સૂ ૨૦)ના ભાષ્ય(પૃ ૯૦)મા બાર અગોના નામો સસ્કૃતમા નીચે પ્રમાણે અપાયા છે —

(૧) આચાર (૨) સૂત્રકૃત (૩) સ્થાન (૪) સમવાય (૫) વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (૬) જ્ઞાતધમકથા (૭) ઉપાસકાધ્યયન શા (૮) અન્તકૃદ્દશા, (૯) અનુત્તરોપપાતિકદશા, (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ (૧૧) વિપાકસૂત્ર અને (૧૨) દૃષ્ટિપાત

કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિએ અભિધાનચિન્તામણિ (કાણ્ડ ૨, શ્લો ૧૫૭-૧૫૮[2])મા પાચમા અને સાતમા અગ સિવાયના બાકીનાના નામ ઉપર મુજબ આપ્યા છે પાંચમા અગનુ નામ ' ભગવતી અને સાતમાનુ ' ઉપાસકદશા એનો અહી નિર્દેશ છે

તત્ત્વાથરાજ૦ (પૃ ૫૧)મા છઠ્ઠા અગનુ નામ જ્ઞાતૃધમકથા અને આઠમાનુ અને નવમાનુ નામ અન્તકૃદ્દશ અને અનુત્તરોપ પાતિક શ એમ છપાયા છે

ગણિપિટક—આનો અથ અભયદેવસૂરિએ સમવાયની વૃત્તિમા ત્રણ સ્થળે (પત્ર ૫ અ ૭૩ આ અને ૧૦૭ અ) મલધારી હેમચન્દ્ર સૂરિએ અણુઓગદ્દાર(સુ ૪૨)ની વૃત્તિ(૫ ૩૮ અ)મા, કલિ કાલસવજ્ઞ ' હેમચ દ્રસૂરિએ અ૦ ચિ૦ (કા૦ ૨ શ્લો ૧૫૯)ની વિવૃતિ

---

૧ આને લગતા અવતરણો માટે જુઓ આ૦ આ૦ અ૦ (પૃ ૬) ૨ આ ૯૮ પદ્ય ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર(પર્વ ૧૦, સર્ગ ૫)મા ૧૬૬મા પદ્યરૂપે જોવાય છે ૩ અહી દ્વાદશાગી એટલે ગણિપિટક એમ કહ્યુ છે

(પત્ર ૧૦૫)માં અને મલયગિરિસૂરિએ પિણ્ડિયસુત્તની વૃત્તિ (પત્ર ૭૧ અ)માં આપ્યો છે. આ ઉપરથી જેમને ગુણોનો કે સાધુઓનો સમુદાય હોય તે 'ગણિ' અર્થાત્ આચાર્ય અને 'પિટક' એટલે સર્વસ્વનો આધારરૂપ ભાજન એમ સમજાય છે.

શ્રુતપુરુષ—નંદીની ચુણ્ણિ (પત્ર ૪૭)માં 'સુતપુરિસ' એવો પ્રયોગ છે. એનો અર્થ 'શ્રુત-પુરુષ' થાય છે. આ ચુણ્ણિમાં બાર અંગરૂપ શ્રુતને માટે પુરુષની કલ્પના કરાઈ છે.

આયાર અને સૂયગડ એ બે શ્રુત-પુરુષના પગ છે. ઠાણ અને સમવાય એ બે જંઘા છે એટલે કે ઘુંટીથી ઘુંટણ સુધીનો ભાગ છે. વિયાહપણ્ણત્તિ અને નાયાધમ્મકહા એ જાઘ (ઊરુ) છે. ઉવાસગદસા અને અંતગડદસા એ બે પીઠ અને ઉર છે. અણુત્તરોવવાઇય.દસા અને પણ્હાવાગરણ એ બે હાથ છે. વિવાગસુય એ ડોક છે અને દિટ્ઠિવાય એ મસ્તક છે.

દ્વાદશાંગીની રચના ને સ્થાપના—આવસ્સય નામના આગમની ચુણ્ણિ (પત્ર ૫૬-૫૭)માં આ અંગે બે મત નોંધાયા છે. કેટલાકનું કહેવું એ છે કે આયાર, સૂયગડ એ ક્રમથી બાર અંગોની રચના પણ થઈ અને સ્થાપના પણ થઈ. જ્યારે કેટલાકના મતે દિટ્ઠિવાયનો પુવ્વગય નામનો વિભાગ પ્રથમ રચાયો અને ત્યારબાદ આયાર વગેરે અંગોની રચના થઈ.

અંગ, ઉવંગ ઇત્યાદિ વિભાગો—આ તો એક પ્રકારનું વર્ગીકરણ થયું. બીજી રીતે પણ મુખ્યતયા વિદ્યમાન આગમોના વર્ગો પડાયા છે અને તેને માટે અંગ, ઉવંગ (ઉપાંગ), છેયસુત્ત (છેદસૂત્ર), મૂલસુત્ત (મૂલસૂત્ર), પઇણ્ણગ (પ્રકીર્ણક) અને ચૂલિયાસુત્ત (ચૂલિકાસૂત્ર) એવી સંજ્ઞાઓ યોજાઈ છે.

વેદના અભ્યાસ માટે સહાયક એવા શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, છંદ અને જ્યોતિષને વેદના છ અંગો યાને 'વેદાંગ' કહેવામાં આવે છે. આમ 'અંગ' સંજ્ઞાનો વૈદિક સાહિત્યમાં ઉપયોગ થયો છે. બૌદ્ધ

સાહિત્યમાં મજ્ઝિમનિકાય(૧, પૃ ૧૩૩)મા તેમજ અગુત્તરનિકાયની કેટલીક કણ્ડિકામા બૌદ્ધ શાસ્ત્રના નીચે મુજબના નવ અગ ગણાવાયા છે

(૧) સુત્ત (સૂત્ર) (૨) ગેય્ય (ગેય), (૩) વેય્યાકરણ (વ્યાકરણ) (૪) ગાથા (ગાથા) (૫) ઉદાન (ઉદાન) (૬) ઇતિવુત્તક (ઇત્યુક્તક) (૭) જાતક (જાતક) (૮) અબ્ભુતધમ્મ (અદ્ભુતધર્મ) અને (૯) વેદલ્લ ([1]વૈદલ્ય ?)

જૈન સાહિત્યમા ગણધરોએ રચેલા બાર મૌલિક શાસ્ત્રોને માટે અગ સજ્ઞા યોજાઈ છે એ આપણે પૃ ૬માં જોઈ ગયા આમ આ સજ્ઞા સમગ્ર પ્રાચીન ભારતીય સાહિત્ય પૂરતી વ્યાપક છે

વેદાગો સાથે સમ્બન્ધ ધરાવનાર ને એને સ્પષ્ટ કરનાર (૧) પુરાણ (૨) ન્યાય (૩) મીમાંસા અને (૪) ધર્મશાસ્ત્ર એ ચારને માટે વૈદિકોએ ઉપાગ સજ્ઞા વાપરી છે આમ અણુઓગદ્દાર(સુ ૪૧)ની હેમચન્દ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૩૬ આ) જોતા યે જણાય છે બૌદ્ધોએ પોતાના કોઇ ગ્રન્થ માટે ' ઉપાગ ' (ઉવગ) જેવી સજ્ઞાનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો તે મારા ખ્યાલમા નથી જૈનોએ ઉવગ સજ્ઞા બાર ગ્રન્થો માટે યોજી છે ઉવગ એ સજ્ઞા નિરયાવલિસુયક્ખન્ધ(પત્ર ૩–૪)મા અને એના સસ્કૃત પર્યાયરૂપ ' ઉપાગ ' સજ્ઞા તત્ત્વાર્થાધિ० (અ ૧ ૨૦)ના સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય(પૃ ૯૪)મા નજરે પડે છે

બાર ઉવગો—તત્ત્વાર્થાધિ० (અ ૧ સૂ ૨૧)ની ભાષ્યાનુસારિણી હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા (પત્ર ૭૬ આ)મા તેમજ સિદ્ધસેનગણિકૃત ટીકા(પૃ ૯૪)મા ઉપાગ તરીકે રાજપ્રસેનકીય અને ઔપપાતિક એ બે નામ અપાયા છે નિરયાવલિયા (સુ ૩–૪)મા ઉવગોના પાચ વર્ગ તે નિરયાવલિયા કપ્પવડિસિયા, પુપ્ફિયા, પુપ્ફચૂલિયા અને વણ્હિદસા છે એવો ઉલ્લેખ છે આમ આ આગમ પાચ ઉવગ ગણાવે છે

---

1 Pali Literature and Language કે જે વિ હેમ ગાઇગર (Geiger) દ્વારા રચાયેલી જર્મન કૃતિનો બટકૃષ્ણ ઘોષે કરેલો અગ્રેજી અનુવાદ છે તેના ૧૪ મા પૃષ્ઠમા કહ્યું છે કે આનો અર્થ સ્પષ્ટ નથી ઉત્તર હિન્દના બૌદ્ધ ધર્મમા એને માટેનો અનુરૂપ શબ્દ વૈપુલ્ય છે

ધનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય શ્રીચન્દ્રસૂરિએ સુહબોહસામાયારી યાને અણુ-ટ્ઠાણવિહિ રચેલી છે આ વિક્રમની બારમી સદીના ગ્રન્થ(પત્ર ૩૧ આ-૩૨ અ)માં બાર ઉવંગોના નામ મળે છે વિશેષ એ બાર આયાર વગેરેનુ એકેક ઉવંગ છે એવો પણ અહીં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે ઉપયુક્ત નામ નીચે મુજબ છે —

ઉવાઇય રાયપસેણઇય, જીવાભિગમ, પન્નવણા સૂરપન્નત્તિ, જમ્બુ દ્દીવપન્નત્તિ ચન્દપન્નત્તિ, નિરયાવલિયા કપ્પવડિંસિયા પુપ્ફિયા, પુપ્ફ ચૂલિયા અને વણ્હિદસા

પક્ખિયસુત્તની યશોદેવસૂરિકૃત વૃત્તિમા સમવાયના પ્રજ્ઞાપના અને મહાપ્રજ્ઞાપના એમ બે ઉપાગનો નિર્દેશ છે હીરવિજયસૂરિએ આ વિલ ક્ષણતાનુ સમાધાન એ સૂચવ્યુ છે કે पाक्षिकवृत्तौ महाप्रज्ञापनाऽपि परोक्षकथिता दृश्या ' [१] અર્થાત્ પાક્ષિકવૃત્તિમા મહાપ્રજ્ઞાપનાનો પણ ઉલ્લેખ છે પણ એ બને એક છે આ ઉત્તરથી મને સતોષ થતો નથી એમ મે H C L J (પૃ ૩૧)મા કહ્યુ છે

વિચારસાર (ગા ૩૪૮) ઉપરથી એમ જણાય છે કે કેટલાકને મતે દીવસાગરપણ્ણત્તિ ઉવંગ ' છે

હરિભદ્રસૂરિએ પણ્ણવણાની ટીકામા પણ્ણવણાનો ઉપાગ ' તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ એનો ક્રમાક દર્શાવ્યો નથી

વિક્રમની બારમી સદી પહેલાના કોઇ પણ ગ્રન્થમા બાર ઉવંગો ' એવો ઉલ્લેખ કે એના એ રીતે અપાયેલા નામ જોવામા નથી

અભયદેવસૂરિએ ઓવવાઇયની વૃત્તિમાં આ આગમનો આયારના ઉપાગ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે એવી રીતે મલયગિરિસૂરિએ રાયપસેણિય ની વૃત્તિમા આ ઉવંગને સૂયગડનુ જીવાભિગમની વૃત્તિમા જીવાભિ ગમને ઠાણનુ અને પણ્ણવણાની વૃત્તિમા પણ્ણવણાને સમવાયનુ ઉપાગ

---

[૧] જુઓ વિ સ ૧૬૬૬મા રચાયેલા પ્રશ્નોત્તરસમુચ્ચય(પત્ર ૧ આ)નુ ટિપ્પણ

કહેલ છે પણ ક્રમાંક આપ્યો નથી. વિશેષમાં એમણે સૂરિયપણ્ણત્તિની ટીકામાં તો એ કયા આગમનું ઉપાંગ છે એ વાત પણ નિર્દેશી હોય એમ જણાતું નથી

છેયસુત્ત—આને માટે છેસુત્ત(સં છેદસૂત્ર) શબ્દ પણ વપરાય છે, પણ આ કે આવી કોઈ સંજ્ઞા કોઈ વૈદિક કે બૌદ્ધ શાસ્ત્ર માટે વપરાયેલી હોય એમ જાણવામાં નથી આવસ્સયનિજ્જુત્તિની ૭૭૭ મી ગાથા તરીકે નિર્દેશાયેલી અને વિસેસા૦માં ૨૨૯૫ મી ગાથા તરીકે દૃષ્ટિગોચર થતી ગાથામાં 'છેયસુત્ત' શબ્દ જોવાય છે અભિધાનરાજેન્દ્ર (ભા ૩, પૃ ૧૩૬૧)માં પંચકપ્પભાસની એક ગાથા અપાઈ છે તેમાં 'છેદસુત્ત' શબ્દ નજરે પડે છે આ સંજ્ઞા માટે આથી કોઈ પ્રાચીન ઉલ્લેખ જોવા જાણવામાં નથી વિશેષમાં એનું લક્ષણ પણ કોઈ પ્રાચીન ગ્રંથમાં મને મળ્યું નથી પરિણત અપરિણત અને અતિપરિણત એમ ત્રણ પ્રકારના શિષ્યો પૈકી પરિણત શિષ્યોને જે આગમ ભણાવાય તે છેસુત્ત એવું લક્ષણ પંચકપ્પભાસની ઉપર્યુક્ત ગાથાને આધારે મેં H C L J (પૃ ૩૬)માં યોજ્યું છે

વિ સં ૧૭૭૨ માં 'સૂરિ થયેલા ભાનપ્રભસૂરિએ જૈનધર્મવર સ્તોત્ર(શ્લો ૩૯)ના ઉપરની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ(પૃ ૯૪)માં છેદ-ગ્રન્થોની ૭' એવી સંખ્યા આપી છે અને એનાં નામ નીચે મુજબ રજૂ કર્યાં છે —

નિશીથ મહાનિશીથ, વ્યવહાર દશાશ્રુતસ્કંધ બૃહત્કલ્પ અને જીતકલ્પ

છેયસુત્તની સંખ્યા દર્શાવી તેનો નામનિર્દેશ કરનારો કોઈ આનાથી પ્રાચીન ઉલ્લેખ છે ?

જીતકપ્પ(જીયકપ્પ)ની છેયસુત્ત તરીકે ગણના પાછળથી થઈ છે અને એ પહેલાં તો એને બદલે [1]પંચકપ્પનો ઉલ્લેખ થતો હતો એમ

---

1 કેટલાકનું કહેવું એ છે કે કપ્પના ભાસનો એક અંશ તે પંચકપ્પ છે જૈન ગ્રંથાવલી(પૃ ૧૬)માં એવો ઉલ્લેખ છે "કે પંચકપ્પનું મૂળ સંવત્ ૧૬૧૨ સુધી મોજૂદ હતું જુઓ H C L J (પૃ ૩૦)

કહેવાય છે સ્થાનકવાસીઓ નિસીહ કપ્પ, વવહાર અને દસાસુયક્ખધ એ ચાર જ માને છે એટલે એમને મતે ચાર છેયસુત્ત છે

મૂલસુત્ત—આ કે મૂલસુય (સ મૂલસૂત્ર) જેવી સંજ્ઞા કોઇ વૈદિક કે બૌદ્ધ શાસ્ત્ર માટે વપરાયેલી હોય એમ જણાતું નથી મહાનિસીહ (અ ૩)માં મૂલસુત્ત શબ્દ નજરે પડે છે વિશેષમાં અહીં એવો ઉલ્લેખ છે કે વજ્રસ્વામીએ પચમગલ મહાસુયક્ખધ(મહાશ્રુતસ્કંધ)નો ઉદ્ધાર મૂલસુત્તની મધ્યમાં લખ્યો અને મૂલસુત્ત એ સૂત્રથી ગણધરોએ ને અર્થથી અરિહત ભગવાન ધર્મતીર્થકર ત્રિલોકપૂજ્ય વીર જિને કહ્યું

મૂલસુત્તની ચારની સંખ્યા અને એ પ્રમાણેના નામ વિષે જૈન ધર્મવરસ્તોત્ર(શ્લો ૩૦)ની ટીકા(પૃ ૯૪)માં ઉલ્લેખ છે, પણ એના કરતા કોઇ પ્રાચીન ઉલ્લેખ જોવામાં નથી આ ટીકામાં ઉત્તરાધ્યયન, આવશ્યક પિણ્ડનિર્યુક્તિ અને (અથવા) ઓઘનિર્યુક્તિ અને દશવૈકાલિક એમ ચાર મૂલસૂત્રો ગણાવાયાં છે[૧]

મૂલસુત્તાદિના લક્ષણ—મૂલસુત્તનું લક્ષણ કોઇ પ્રાચીન ગ્રંથમાં જણાતું નથી આ તેમજ પઇણ્ણગના સંબંધમાં એક કલ્પના કરાય છે જે આગમોનો અભ્યાસ સાધુઓ જ નહિ પણ શ્રાવકો પણ કરી શકે તે પઇણ્ણગ કહેવાય છે, જેના અભ્યાસ માટે દીક્ષાના પર્યાયની કે એની પરિણતિની અપેક્ષા નથી તે 'મૂલસુત્ત' કહેવાય છે જેના અભ્યાસ માટે કેવળ દીક્ષાના પર્યાયની જ અપેક્ષા છે તે 'અગ' અને 'ઉવગ' કહેવાય છે અને જેનો અભ્યાસ દીક્ષાના પર્યાય તેમજ એની પરિણતિ એમ બનેની અપેક્ષા રાખે છે તે છેયસુત્ત કહેવાય છે

સ્થાનકવાસી સમ્પ્રદાય નીચે મુજબના ચાર આગમોને 'મૂલસૂત્ર' તરીકે ઓળખાવે છે —

---

૧ કેટલાક વિદેશી વિદ્વાનોએ મૂલસુત્તની સંખ્યા અને એના ક્રમ વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે જુઓ A Descriptive Catalogue of Jaina Manuscripts (Vol XVII pt. 3)ની મારી અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ ૧૭-૧૮)

(૧) નંદી (૨) અણુઓગદાર (૩) દસવેયાલિય અને (૪) ઉત્તરજ્ઝયણ [1]

પઇણ્ણગ—નંદી(સુ ૪૪)મા આ શબ્દ વપરાયો છે કયા તીર્થંકરના સમયમા કેટલા પઇણ્ણગ (પ્રકીર્ણક) હોય એનો અહીં વિચાર કરાયો છે વિયારલેસ(ગા ૩૫૦)મા તંદુલવેયાલિય (તંદુલ વૈચારિક) ઇત્યાદિ ગ્રંથોને ઉદ્દેશીને પઇન્ન શબ્દ વપરાયો છે એને સામાન્ય રીતે 'પઇણ્ણગ' કહે છે ત્રિષષ્ટિ૦ (પ ૧ સ ૩ શ્લો ૫૮૧)મા પ્રકીર્ણક શબ્દ નજરે પડે છે

જે તીર્થમા ચારે પ્રકારની મતિથી વિભૂષિત જેટલા શિષ્યો હોય તેટલા પઇણ્ણગ હોય એવો ઉલ્લેખ નંદી(સુ ૪૪)મા છે વિશેષમાં ત્યા મહાવીરસ્વામીના તીર્થમા ૧૪૦૦૦ પઇણ્ણગ હોવાનો ઉલ્લેખ છે આજે આ બધા તો મળતા નથી જૈનધર્મવરસ્તોત્ર(શ્લો ૩૦)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ(પૃ ૮૪)મા દસ પઇણ્ણગ ગણાવાયા છે એટલે મોડામા મોડા એ સમયથી તો પઇણ્ણગ દસ ગણાય છે આ મુદ્રિત વૃત્તિમા નીચે મુજબ નવ આગમોનો દસ પ્રકીર્ણક તરીકે ઉલ્લેખ છે કેમકે એમા બનતા સુધી તો મહાપચ્ચક્ખાણનો નિર્દેશ કરવો રહી ગયો જણાય છે —

ચઉસરણ આઉરપચ્ચક્ખાણ ભત્તપરિન્ના તંદુલવેયાલિય, ચંદાવિજ્ઝય, ગણિવિજ્જા મરણસમાહિ, દેવેન્દ્રસ્તવ અને સંસ્તારક

પ્રો આલ્બર્ટ વેબર (Albrecht Weber), એ ગેરિનો (Guerinot) પ્રો મોરિસ વિન્તર્નિત્સ (Winternitz) વગેરેએ દસ પઇણ્ણગ તરીકે મરણસમાહિને બદલે વીરત્થયનો ઉલ્લેખ કરીને અને આ નવમા મહાપચ્ચક્ખાણ ઉમેરીને દસ પઇણ્ણગ ગણાવ્યા છે

---

૧ જુઓ 'ચંદન-જૈનાગમ ગ્રન્થમાલા ગ્રંથાંક ૧ પ્રસ્તાવના (પૃ ૭).
૨ મતિજ્ઞાનના શ્રુતનિશ્રિત અને અશ્રુતનિશ્રિત એવા બે ભેદ છે બીજાના ઔત્પાતિકી વૈનયિકી, કાર્મિકી અને પારિણામિકી એવા ચાર પેટાભેદ છે અને એ અહીં વિવક્ષિત છે

પ્રો. વાલ્થર શુબ્રિંગે (Walther Schubring) પણ આ જ દસ પઇણ્ણગોનો પરિચય કરાવ્યો છે અને વિશેષમાં તિત્થોગાલિય અને આરાહણાપડાગા એ બે વિષે પણ થોડુંક લખ્યું છે.[1]

[1] સિદ્ધાન્તાગમસ્તવ(શ્લો. ૩૨–૩૭)માં જે તેર ગ્રન્થોનો ઉલ્લેખ છે તેને વિશાલરાજના શિષ્યે આ સ્તવની વિવૃતિમાં તેર પઇણ્ણગ તરીકે ઓળખાવ્યા છે.

જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું વિસ્તૃત સૂચીપત્ર જે મેં તૈયાર કર્યું છે અને જે ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યાસંશોધનમંદિર તરફથી કટકે કટકે છપાઇને બહાર પડે છે એમાં અર્થાત્ D C J M (Vol XVII, pt 1 p xiv અને pt 3 p xxiv)માં મેં પ્રો. વેબર વગેરેએ ગણાવેલા દસ પઇણ્ણગ ઉપરાંત બીજા અગાર અને શુબ્રિંગને મતે સત્તર પઇણ્ણગ વિષે નોંધ લીધી છે. જ્યાં ચોર્યાસી આગમો ગણાવાયા છે ત્યાં [1]પઇણ્ણગ તરીકે ત્રીસ ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ છે.

પઇણ્ણગનું લક્ષણ—નંદી(સુ ૪૪)ની વૃત્તિ (પત્ર ૨૦૮ અ-૨૦૮ આ)માં મલયગિરિસૂરિએ પઇણ્ણગના બે લક્ષણો દર્શાવ્યાં છે —

(૧) તીર્થંકર ભગવાને ઉપદેશેલા શ્રુતને અનુસરીને શ્રમણો જે રચે તે પઇણ્ણગ કહેવાય છે.

(૨) શ્રુતને અનુસરીને પોતાના વચનકૌશલથી ધર્મદેશનાદિના પ્રસંગે ગ્રંથપદ્ધતિ રૂપે શ્રમણો જે કહે તે પઇણ્ણગ કહેવાય છે.

ચૂલિયાસુત્ત—નંદી અને અણુઓગદ્દાર માટે આ સંજ્ઞા વપરાય છે. Epitome of Jainism[2] (app c p xxxvii)માં એના કર્તા નાહરે અને ઘોષે આ બે આગમો માટે આ સંજ્ઞા વાપરી છે પણ તેમણે તેમ કરવા માટે કોઇ આધાર જણાવ્યો નથી. મને પણ આ સંજ્ઞા માટે કોઇ પ્રાચીન ઉલ્લેખ મળ્યો નથી.

---

૧ જુઓ H C L J (પૃ ૫૦). ૨ અહીં ૪૫ આગમો ઉપરાન્ત જૈન નિગમો યાને ઉપનિષદ્ તરીકે ઓળખાવાતા છત્રીસ ગ્રંથોનાં નામ અપાયાં છે.

આગમોના નામની સખ્યા, બહુવચનાત્મક નામો, નામના અન્તિમ ભાગની સમાનતા ઇત્યાદિ દૃષ્ટિએ પણ આગમોના વર્ગ પડી શકે છે આ હકીકત મે H C L J (પૃ ૫૭-૫૬)મા વિચારી છે

ચોર્યાસી આગમો—H C L J (પૃ ૫૮)માં સૂચવ્યા મુજબ ૧૧ અગ, ૧૨ ઉવગ, [1]૫ છેયસુત્ત, [2]૩ મૂલસુત્ત, ૩૦ પઇણ્ણગ ૨ ચૂલિયાસુત્ત અને ૧૦ નિજ્જુત્તિ ઉપરાત નીચે મુજબના અગ્યાર ગ્રથોની ચોર્યાસી આગમમા ગણના કરાય છે

(૧) પડિખ્ખયસુત્ત (૨) ખામણાસુત્ત (૩) વદિત્તુસુત્ત (૪) ઇસિભાસિય, (૫) પજ્જોસવણાકપ્પ (૬) જીયકપ્પ (૭) જઇજીય-કપ્પ, (૮) સડ્ઢજીયકપ્પ (૯) પિડનિજ્જુત્તિ (૧૦) સસત્તનિજ્જુતિ અને (૧૧) વિસેસાવસ્સયભાસ.

જૈન ગ્રથાવલી(પૃ ૭૨)માં પણ આ જ ૮૪ આગમો ગણાવાયા છે, જો કે વર્ગીકરણ જુદુ છે ૧૧ અગ ૧૨ ઉવગ ૫ છેયસુત્ત, [3]૫ મૂલસુત્ત પડિખ્ખયસુત્તથી માડીને સડ્ઢજીયકપ્પ સુધીના આઠ (આઠ છૂટક), ૩૦ પઇણ્ણય, [4]૧૨ નિજ્જુતિ અને વિસેસા૦

રાજે દ્રલાલ મિત્રે Notices of Sanskrit Manuscripts (Vol III p 67)મા આગમોની જે યાદી આપી છે તે વિલક્ષણ છે

પચાગી—આયાર વગેરે આગમો પૈકી કેટલાક ઉપર નિજ્જુત્તિ ભાસ(ભાષ્ય) ચુણ્ણિ અને સ સ્કૃત ટીકા છે આને મૂળ આગમની જેમ આગમના અગ ગણી પાચેને ' પચાગી ' તરીકે શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક આચાર્યો ઓળખાવે છે

---

૧ નિસીહ, કપ્પ વવહાર દસાસુયક્ખધ અને મહાનિસીહ ૨ આવસ્સય, દસવેયાલિય ને ઉત્તરજ્ઝયણ ૩ ઉપયુક્ત ત્રણ મૂલસુત્તમા બે ચૂલિયાસુત્ત ઉમેરી પાચ ગણાવાયા છે ૪ આવસ્સય દસવેયાલિય ઉત્તરજ્ઝયણ, આયાર સૂયગડ કપ્પ વવહાર દસાસુયક્ખધ અને પજ્જોસવણાકપ્પ એ નવ આગમ પૈકી દરેકની એકેક નિજ્જુત્તિ અને આ ઉપરાન્ત પિડનિજ્જુત્તિ ઓઘનિજ્જુત્તિ અને સસત્તનિજ્જુત્તિ

પ્રકાશન—જૈન સાહિત્યનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (પૃ. ૭૨૮)મા એ ઉલ્લેખ છે કે ૪૫ આગમ છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાના ઉદ્યમ ચાલુ કરવા માટે ધનપતસિંહ બહાદુરને ધન્યવાદ છે" આના ૭૨૮-૯ પૃષ્ઠમા નીચે પ્રમાણે આગમો છપાવાયાની વિગત છે—

વિ. સ ૧૯૩૩મા પણ્હાવાગરણ અને નાયાધમ્મકહા તેમજ બનેની અભયદેવસૂરિકૃત ટીકા

વિ સ ૧૯૩૬મા ઓવવાઇય અભયદેવસૂરિની ટીકા અને લોકા ગચ્છના અમૃતચન્દ્રસૂરિના બાલાવબોધ સાથે અણુઓગદ્દાર હેમચન્દ્રસૂરિકૃત ટીકા અને શોભા ઋષિના શિષ્ય મોહનકૃત બાલાવબોધ સાથે નદી મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા અને બાલાવબોધ સાથે આયાર શીલાકસૂરિની ટીકા જિનહસસૂરિની દીપિકા અને પાર્શ્વચન્દ્રસૂરિના બાલાવબોધ સાથે, સૂયગડ શીલાકસૂરિની ટીકા હેમવિમલસૂરિની દીપિકા અને પાર્શ્વચન્દ્રસૂરિના બાલાવબોધ સાથે[1]

વિ સ ૧૯૩૭મા ઠાણ અભયદેવસૂરિની ટીકા અને મેઘરાજગણિના બાલાવબોધ સાથે અને સમવાય અભયદેવસૂરિની ટીકા અને મેઘરાજગણિના બાલાવબોધ સાથે

વિ સ ૧૯૩૮મા વિયાહપણ્ણત્તિ અભયદેવસૂરિની ટીકા, રામચન્દ્ર-ગણિનો સસ્કૃત અનુવાદ અને મેઘરાજના બાલાવબોધ સાથે

વિ સ ૧૯૪૦મા પણ્ણવણા મલયગિરિસૂરિની ટીકા અને ઋષિ પરમાણદના બાલાવબોધ સાથે

વિ સ ૧૯૪૬મા જબુદ્દીવપણ્ણત્તિ શાન્તિચન્દ્રની ટીકા અને ઋષિ ચન્દ્રભાણના બાલાવબોધ સાથે

વિ સ ૧૯૪૭મા અણુત્તરોવવાઇયદસા અભયદેવસૂરિની ટીકા અને ઋષિ કૃષ્ણલાલના સસ્કૃત અનુવાદ અને બાલાવબોધ સાથે

---

[1] આ બીજુ આગમ અને એનુ વિવરણાત્મક સાહિત્ય ભીમસી માણેક દ્વારા નિર્ણયસાગરમા છપાવાયુ છે જ્યારે બાકીના બીજા આગમો કલકત્તામા 'બાબુ નાગરી લિપિમા છપાવાયા છે (જુઓ જૈ સા સ ઇ પૃ ૭૨૯)

(૧૯૧૮), દસવેયાલિય (૧૯૧૮), જીવાજીવાભિગમ (૧૯૧૯) જમ્બુદ્દીવપણ્ણત્તિ (ભા ૧–૨ ૧૯૨૦ ૧૯૨૦), તદુલવેયાલિય ને ચઉસરણ (૧૯૨૨) અને [1]આવસ્સય (ભા ૩ ૧૯૩૬) પ્રકાશિત થયેલ છે

વવહાર ભાસ તથા મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે દસ ભાગમા પ્રસિદ્ધ થયુ છે પહેલા ચોથા, પાચમા અને નવમાના પ્રકાશન–વર્ષ અનુક્રમે ઇ સ ૧૯૨૬, ૧૯૨૮, ૧૯૨૮ અને ૧૯૨૮ એમ છપાયા છે બાકીનાનાં છપાયા નથી કપ્પ નિજ્જુત્તિ સઘદાસગણિના ભાષ્ય તેમજ વૃત્તિ સહિત પાચ ભાગમા ઇ સ ૧૯૩૩ ૧૯૩૬, ૧૯૩૬ ૧૯૩૮ અને ૧૯૩૮મા અનુક્રમે જૈન આત્માનદ સભા દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ છે એના પાચમા ભાગમાનુ તેરમુ પરિશિષ્ટ જુદી પુસ્તિકારૂપે પણ છપાયુ છે

પાલીતાણામા શ્રીવર્ધમાન જૈનાગમમદિર વિ સ ૧૯૯૪મા બધાવાયુ ત્યારે નીચે મુજબના ૪૫ આગમો ત્યા વિ સ ૧૯૯૯મા શિલારૂઢ કરાયા અને સાથે સાથે એની જૂજ નકલો પત્રાકારે છપાવાઇ

૧૧ અગ ૧૨ ઉવગ ૧૦ પઇણ્ણગ[2] નિસીહ કપ્પ વવહાર દસાસુયક્ખધ પઞ્ચકપ્પ જીયકપ્પ પચકપ્પ અને મહાનિસીહ એ છેયસુત્ત આવસ્સય ઓહનિજ્જુત્તિ દસવેયાલિય પિડનિજ્જુત્તિ અને ઉત્તરજ્ઝયણ એ મૂલસુત્ત અને નદી તેમજ અણુઓગદ્દાર

હાલ અહીં સુરતમા શ્રીવર્ધમાન જૈન તામ્રપત્રાગમ મદિર બધાય છે તેમા આ ૪૫ આગમો જે તામ્રપત્ર ઉપર કોતરાય છે તે ભીંત સાથે જોડી દેવાશે

વિદેશી વિદ્વાનો પૈકી ડૉ હર્મણ યાકોબી(Hermann Jacobi)એ પઞ્ચોસવણાકપ્પ ઇ સ ૧૮૭૯માં અને આયાર ઇ સ ૧૮૮૨મા સપાદિત કરેલ છે ડૉ એ એફ રુડોલ્ફ હનલ (Hoernle) દ્વારા ઇ સ ૧૮૮૫–૮૮મા ઉવાસગદસાનુ શુબ્રિગ દ્વારા ઇ સ ૧૯૦૫મા કપ્પનુ

૧ આ આવસ્સયના બે ભાગ આ૦ સમિતિ તરફથી છપાયા છે ૨ જુઓ આ૦ સમિતિ દ્વારા પ્રકાશિત દસ પઇણ્ણગ.

ઇ સ ૧૯૧૦મા આચારના પ્રથમ સુયક્ખધનુ અને ઇ સ. ૧૯૧૮મા વવહાર નિસીહ અને [1]મહાનિસીહનુ અને યાલ શાપેન્ટિયર (Jarl Charpentier) દ્વારા ઇ સ ૧૯૨૧મા ઉત્તરજ્ઝયણનુ સ પાદન થયુ છે

રૂપરેખાની ભાષાદીઠ સામગ્રી—

આગમોની આછી કે ઘેરી રૂપરેખાઓ ઓછેવત્તે અ શે અત્યાર સુધીમા અનેક વિદ્વાનોને હાથે વિવિધ ભાષામા આલેખાઇ છે આની આપણે ભાષાદીઠ રચનાવર્ષ અનુસાર સંક્ષિપ્ત નોધ લઇશુ

અદ્ધમાગહી—સૂયગડ (૨ ૧, ૧૧ પૃ ૭૩)મા બાર અ ગો ગણાવાતા પહેલા બેનો અને છેલ્લાનો અને વિયાહ૦(સુ ૭૩૨)મા પહેલા અને છ નાનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ છે જ્યારે બ નેમા બાકીના [2]જાવ થી સૂચવાયા છે

ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૫૫)મા દસ દસ અ ઝયણવાળી દસ દસાના નામ છે વિશેષમા ઠા ૭, ઉ ૧ સુ ૧૫૨મા ચદપણ્ણત્તિ સૂર પણ્ણત્તિ અને દીવસાગરપણ્ણત્તિ એમ ત્રણ પણ્ણત્તિઓ ગણાવાઇ છે

સમવાય (સુ ૧૩૬)મા બારે અ ગોનાં નામ છે એટલુ જ નહિ પણ એ અને એના પછીના સુત્ત ૧૩૭-૧૪૭મા એ બારેનો મક્ષિપ્ત પરિચય અપાયો છે સુત્ત ૧૪૮મા દ્વાદશાગ ગણિપિટકની આરાધનાનુ અને વિરાધનાનુ ફળ દર્શાવાયુ છે

નદીમા સમ્યક્-શ્રુતના પરિચયના પ્રસગે ૪૦ મા સુત્તમા બાર અંગોના નામ ગણાવાયા છે વિશેષમા ૪૪મા સુત્તમા પણ આ જ બાર નામનો ઉલ્લેખ છે તેમજ ૨૯ કાલિય અને ૩૧ ઉક્કાલિય આગ મોના નામ છે સુ ૪૫-૫૬ મા બારે અ ગોનો પરિચય અપાયો છે

---

[1] આ મારા જોવામા આ યુ નથી. A History of Indian Literature (Vol. II p 465)મા આ સબધમા ' Das Mahānisiha sut'a Berlin 1918 (A B A 1918 No 5) એવો ઉલ્લેખ છે

[2] આગમો પુસ્તકારૂઢ કરાયા તે વેળા ' જાવ થી પૂર્વે લખાયેલા આલાપકોના પાઠને અનુસરવાનુ સૂચન કરાયુ છે

સુ પ૭મા સમવાયની પેઠે દ્વાદશાંગ ગણિપિટકની આરાધનાનું તેમજ વિરાધનાનું ફળ બતાવાયું છે

પક્ખિયસુત્ત (પત્ર ૬૬ અ-૬૬ આ)માં ૩૭ કાલિય અને ૨૮ ઉક્કાલિય આગમોનાં નામ છે

વવહારના દસમા ઉદ્દેસઅના અન્તમાં કેટલો દીક્ષાપર્યાય હોય તો કયો આગમ કે કયું અજ્ઝયણ ભણાય તેનો નિર્દેશ છે આ દ્વારા આપણને ૨૭ આગમોનાં નામ જાણવા મળે છે

અણુઓગદ્દાર (સુ ૧૩૦, પત્ર ૧૪૧ અ)માં આ ૧નપ૦ થી જે નામો અપાયાં છે તેમાં આગમોનાં કેટલાંક અજ્ઝયણનાં નામ છે

સોરસેણી—પવયણસારના અંગ્રેજી ઉપોદ્ઘાત(પૃ ૨૬)માં ડૉ ઉપાધ્યે કહે છે કે ક્રિયાકલાપ નામની ટીકાના કર્તા પ્રભાચન્દ્રે સિદ્ધભક્તિની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે બધી સંસ્કૃત ભક્તિઓના રચનાર પૂજ્યપાદ છે, જ્યારે પાઇય ભત્તિ (પ્રાકૃત ભક્તિ)ના રચનાર કુ કુ ાચાર્ય છે એમણે સુતભત્તિ (શ્રુતભક્તિ) રચી છે એમાં બાર અંગોનાં નામ છે વળી એમાં દિટ્ઠિવાયના પાંચ વિભાગો દર્શાવાયા છે અને ટીકાકારના મતે એના ચોથા વિભાગરૂપ પુવ્વગયના ૧૪ વિભાગો-પુ વનાં નામ અપાયાં છે, અને ત્યાર બાદ બીજા વિભાગોનો ઉલ્લેખ છે

જઇણ મરહટ્ઠી—આયારની નિજ્જુત્તિની અંતિમ બે ગાથા આયારના બે સુયક્ખંધોના અજ્ઝયણો અને તેના ઉદ્દેસઅની સંખ્યા નોંધે છે

વિ સં ૧૨૮૫ પછી પરંતુ વિ સં ૧૩૨૭ પૂર્વે કોઇ પણ વર્ષમાં સૂરિ પદ પામેલા દેવેન્દ્રસૂરિએ કમ્મવિવાગ નામની પોતાની કૃતિની છઠ્ઠી ગાથાની સ્વોપજ્ઞ ટીકા (પૃ ૧૭-૧૮)માં અવતરણરૂપે જઇણ મરહટ્ઠી ભાષામાં રચાયેલાં નવ પદ્યો આપી એ દ્વારા બાર અંગોનાં નામ, દિટ્ઠિવાયના પાંચ ભેદ તથા આયાર વગેરે અંગોના તેમજ ચૌદ પુવ્વના પદોની સંખ્યા દર્શાવી છે આ અવતરણાત્મક પદ્યોનું મૂળ જાણવામાં નથી ૧૮ મા પૃષ્ઠમાં એમણે અંગબાહ્ય શ્રુત તરીકે આવસ્સય અને દસવેયાલિયનો નિર્દેશ કર્યો છે

દેવસુન્દરસૂરિના શિષ્ય કુલમડનસૂરિએ સિદ્ધતથવ રચ્યુ છે સેનપ્રશ્ન (પત્ર ૮૦ આ)મા એનો 'પ્રાકૃત–સિદ્ધાન્તસ્તવ' તરીકે નિર્દેશ છે આ કૃતિ કોઈ સ્થળેથી પ્રસિદ્ધ થઇ હોય તો તે મારી જાણમા નથી

જૈનસ્તોત્રસદોહ (ભા ૧ પૃ ૮૮)મા જિનપ્રભસૂરિએ રચેલુ કુલક છે એનુ નામ 'દ્વાદશગીપદપમાણકુલય છે અને તદનુસાર એ બાર અગના પદોનુ પરિમાણ દર્શાવે છે આ કુલકની શરૂઆત નમિઊણ જિણ અગાણ એમ થયેલી છે

અભયદેવસૂરિએ ઠાણ (સુ ૩૯૯)ની ટીકા (પત્ર ૩૦૧ આ)મા કયો આગમ કયારે ભણાય તે પરત્વે ગાથા પદ્યો અવતરણરૂપે આપ્યા છે આ ઉ નેખ વવહારગત ઉલ્લેખથી કોઈ કોઈ બાબતમા જુદો પડે છે જુઓ આ૦ આ૦ અ૦ (ભા ૧ પૃ ૭૧) ઉપયુક્ત અવતરણરૂપ પદ્યો પ્રમેય રત્નમજૂષા (પત્ર ૩ આ)મા પણ કોઇ કોઇ પાઠભેદે પૂર્વક જોવાય છે

વિચારલેસની ૩૪૪ મી ગાથાની શરૂઆતમા "સપઇ આગમપણયાલીસ સખા વટ્ટઇ ત્તિ" એવો ઉલ્લેખ છે આનો અર્થ સાપ્રત કાલે આગમની સખ્યા પિસ્તાલીસની વર્તે છે એમ છે આ ઉલ્લેખ બાદ ૩૪૪ મીથી ૩૫૧ મી ગાથા સુધીમા ૪૫ આગમો ગણાવાયા છે એમા દિટ્ઠિવાય સિવાયના અગ્યાર અગોના નામ એ અગિયારે અગોના પદોની સખ્યા મતવિશેષ પ્રમાણે દીવસાગરપણ્ણત્તિના ઉલ્લેખપૂર્વક તેર ઉવગોના નામ, કપ્પ, નિસીહ દસાસુય વવહાર એમ ચાર (છેયસુત્ત)ના ઉત્તરજ્ઝયણ સુત્ત દસ(વે)યાલિય અને આવસ્સય એમ ત્રણ (મૂલસુત્ત)ના તદુલવેયાલિય ચદાવિજ્ઝય ગણિવિજ્જા નિરયવિભત્તિ અને આઉરપચ્ચક્ખાણ એ પાચ પઇણ્ણગના તેમજ ગણહરવલય દેવિદનરિદ મરણભત્તિ અને ઝાણભત્તિ તેમજ પક્ખિય નદી, અણુઓગદાર અને દેવિદ્દિથયવણ્ણના એમ ૪૫ સૂત્રોના–આગમોનાં નામ અપાયા છે ઉદ્ધાર તરીકે પચકપ્પ જિયકપ્પ, પિડનિજ્જુત્તિ અને ઓહનિજ્જુત્તિ એમ ચારનો નિર્દેશ છે

જૈનધર્મવરસ્તોત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ ૯૪–૯૫)મા મરહટ્ઠીમા બે અવતરણ અપાયા છે પહેલામાં ૧૧ અગ, ૧૨ ૮

પ્રકીર્ણક ૬ છેદસૂત્ર, ૪ મૂલસૂત્ર અને નદી તથા અનુયોગ(દ્વાર) એમ ૪૫ આગમો ગણાવાયા છે બીજામા ૪૫ આગમોની ગાથાની સખ્યા ૬૬૮૬૩૫ ની દર્શાવાઇ છે અને પાઠાન્તર તરીકે ૬,૫૯ ૩૩૦ની નોધ લેવાઇ છે

સસ્કૃત—તત્ત્વાર્થાધિ (અ ૧ સૂ ૨૦)ના ભાષ્ય (પૃ ૮૦)મા અગબાહ્ય શ્રુતના વિવિધ ભેદો દર્શાવાતી વેળા સામાયિક ચતુર્વિશતિ સ્તવ વ ન પ્રતિક્રમણ કાયવ્યુત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન દશવૈકાલિક ઉત્તરાધ્યયન દશા કલ્પ વ્યવહાર નિશીથ અને ઋષિભાષિતનો ઉલ્લેખ કરાયો છે જ્યારે અગપ્રવિષ્ટ શ્રુતના બાર પ્રકારો સૂચવાતી વેળા બાર અગોના સસ્કૃત નામો અપાયા છે આના ઉપર સિદ્ધસેનગણિએ જે ભાષ્યાનુસારિણી ટીકા રચી છે તેના પૃ ૯૦-૯૧મા આ આગમોના સ્વરૂપનો કઇક ખ્યાલ આવે તેવી રીતે એનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ અપાયો છે યાકીની મહત્તરાના ધમસૂનુ તરીકે સુવિખ્યાત અને મોડામા મોડા ઇ સ ના આઠમા સૈકામા થઇ ગયેલા હરિભદ્રસૂરિએ પણ વાચકવયની આ બે કૃતિઓ ઉપરની પોતાની ટીકા(પૃ ૭૨-૭૩)મા આ પ્રમાણે આગમોનો પરિચય આપ્યો છે ન્યાયાચાય યશોવિજયગણિએ પણ આ પ્રમાણે કર્યુ છે જુઓ પત્ર ૫૧અ-૫૧આ

તત્ત્વાર્થાધિ૦ ઉપર દિગમ્બર આચાર્યોએ પણ સસ્કૃતમા ટીકા રચી છે આ પૈકી પૂજ્યપા૦ ઉર્ફે દેવનદિની સર્વાર્થસિદ્ધિ (પૃ [1]૧૧૮-૧૨૦) મા બાર અગોના નામ છે વિશેષમા એમા પૃ ૧૨૦મા બારમા અગ નામે દિટ્ઠિવાય (દૃષ્ટિવાદ)ના પાચ વિભાગનો ઉલ્લેખ અને ૧૪ પુવ્વના નામ છે પૃ ૧૨૧મા દશવૈકાલિકનો નામનિર્દેશ છે

નદી (સુ ૪૪)મા જે કાલિય અને ઉક્કાલિય આગમો ગણાવાયા તેનો પરિચય મલયગિરિસૂરિએ એની ટીકા (પત્ર ૨૦૪ અ-૨૦૮ અ)મા આપ્યો છે એવી રીતે પક્ખિયસુત્તમાના આ આગમોની ઝાખી યશોદેવસૂરિએ એની ટીકા (પત્ર ૬૬અ-૬૬આ)મા કરાવી છે

---

૧ કોલાપુરથી શક ૧૮૨૫ મા પ્રસિદ્ધ થયેલી આવૃત્તિમાનો આ પૃષ્ઠાક છે

'ખરતર' ગચ્છના જિનપ્રભસૂરિએ સાતસો સ્તવો રચ્યા છે તેમાના સવ સિદ્ધાન્તસ્તવ યાને સિદ્ધાન્તાગમસ્તવમા એમણે નીચે મુજબના ૬૪ ગ્ર થોનો—મુખ્યતયા આગમોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે —

(૧) આવશ્યક (૨) વિશેષાવશ્યક યાને મહાભાષ્ય, (૩) દશ વૈકાલિક (૪) ઓઘનિર્યુક્તિ (૫) પિણ્ડનિર્યુક્તિ (૬) નંદિ (૭) અનુયોગદ્વાર (૮) ષટ્ત્રિંશદુત્તરાધ્યયિની (૯) ઋષિભાષિત (૧૦) આચાર, (૧૧) સૂત્રકૃત્ (૧૨) સ્થાન (૧૩) સમવાય, (૧૪) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તી (૧૫) જ્ઞાતાધમકથા (૧૬) ઉપાસકદશા (૧૭) અ તકૃદ્દશા, (૧૮) અનુત્તરોપપાતિકદશા (૧૯) પ્રશ્ન વ્યાકરણ શા (૨૦) વિપાકશ્રુત, (૨૧) ઔપપાતિક (૨૨) રાજ-પ્રશ્નીય, (૨૩) જીવાભિગમાધ્યયન (૨૪) પ્રજ્ઞાપના (૨૫) જમ્બૂ દ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (૨૬) ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ (૨૭) સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ (૨૮) નિરયા વલિકા (૨૯) કલ્પવતસિકા (૩૦) પુષ્પિકા, (૩૧) પુષ્પચૂલિકા (૩૨) વૃષ્ણિદશા (૩૩) મરણસમાધિ (૩૪) મહાપ્રત્યાખ્યાન, (૩૫) આતુરપ્રત્યાખ્યાન (૩૬) સસ્તાર, (૩૭) ચ દ્રવેધ્યક (૩૮) ભક્તપરિજ્ઞા (૩૯) ચતુ શરણ, (૪૦) વીરસ્તવ (૪૧) દેવેન્દ્રસ્તવ, (૪૨) ગચ્છાચાર (૪૩) ગણિવિદ્યા, (૪૪) દ્વીપાબ્ધિ પ્રજ્ઞપ્તિ (૪૫) તણ્ડુલવૈતાલિક (૪૬) નિશીથ (૪૭) દશાશ્રુત સ્ક ધ (૪૮) કલ્પ (૪૯) વ્યવહાર (૫૦) પચકલ્પ, (૫૧) જીતક૫, (૫૨) મહાનિશીથ (૫૩) દૃષ્ટિવાદ (૫૪) અ ગવિદ્યા (૫૫) વિશેષણવતી (૫૬) સ મતિ[1] (૫૭) નયચક્રવાલ[2] (૫૮) તત્ત્વાર્થ[3] (૫૯) જ્યોતિષ્કરણ્ડક, (૬૦) સિદ્ધપ્રાભત (૬૧) વસુદેવ હિણ્ડી[3], (૬૨) કમ પ્રકૃતિ[4], (૬૩) પચનમસ્કૃતિ અને (૬૪) આચાય મ ત્ર

આ પૈકી ૧૦–૨૦ અને ૫૩ એ બાર અગોના નામ છે એવી

૧–૪ આ અનુક્રમે સિદ્ધસેન દિવાકરની મલ્લવાદીની સ ઘદાસગણિની અને શિવશર્મસૂરિની કૃતિ છે

રીતે ૨૧-૩૨ એ બાર ઉવંગોના ૩૩-૪૫ ૫૪, ૫૯ અને ૬૦ એ સોળ પઇણ્ણગના ૪૬-૫૨ એ છેયસુત્તના ૧ અને ૩-૫ તેમજ ૮ અને ૬૦ એ મૂલસુત્તના અને ૬ તથા ૭ એ ચૂલિયાસુત્તના નામ છે બીજા ને નવમા સિવાયનાં નામ અનાગમિક પરન્તુ પ્રૌઢ કૃતિઓના છે

આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય આનન્દસાગરસૂરિજીએ નીચે મુજબના સાત આગમોના સૂત્ર સુત્રગાથા નિજ્જુત્તિ મૂલભાસ અને ભાસને અકારાદિ ક્રમ રજૂ કર્યો છે —

(૧) નદી (૨) અણુઓગદ્દાર (૩) આવસ્સય (૪) ઓહનિજ્જુત્તિ (૫) દસવેયાલિય (૬) પિંડનિજ્જુત્તિ અને (૭) ઉત્તરજ્ઝયણ

વિશેષમા ઝાણસય અને સંગહણિનો પણ અહીં સમાવેશ કરાયો છે

આ ઉપરાન્ત આ૦ સમિતિ તરફથી ગ્રન્થાક ૫૫ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલી આ પત્રાકાર પોથીમા પત્ર ૧૨૮આ-૧૩૦આમા ઉપયુક્ત સાત આગમોનો લઘુ વિષયાનુક્રમ અને પત્ર ૧૩૧અ-૧૮૩અમા આ જ સાતનો વૃદ્ધ વિષયાનુક્રમ અપાયેલ છે આ બંને વિષયાનુક્રમો સાત આગમોનો સવિશેષ પરિચય કરાવે છે

વિ સ ૧૯૭૭મા પ્રસિદ્ધ થયેલ અગાકારાદિ'મા આયાર ઇત્યાદિ અગિયાર અંગોના વિષયો સક્ષેપમા તેમજ વિસ્તારથી સૂચવાયા છે આમ આ લઘુ વિષયાનુક્રમ અને બૃહદ્ વિષયાનુક્રમ ઉપરાન્ત આ પુસ્તકમા સૂત્રનો અને સૂત્રગાથાનો અકારાદિક્રમ તેમજ સૂત્રના સૂત્ર ગાથાના અને નિજ્જુત્તિની ગાથાના અંકોની સૂચિ અપાયેલ છે

અણુઓગદ્દાર આયાર, સૂયગડ ઠાણ અને સમવાય એ પાચ આગમના સારનુ સંકલન જૈનાચાર્ય વિજયલબ્ધિસૂરિજીએ કર્યું છે એનુ નામ સૂત્રાર્થમુક્તાવલિ રખાયુ છે એના ઉપર સંસ્કૃતમા ટીકા છે આ શ્રીલબ્ધિસૂરિ જૈન ગ્રન્થમાલાના ૧૬ મા મણિ તરીકે વિ સ ૧૯૪૬મા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે

ના પુષ્પ રૂપે વિ સ ૧૯૮૨મા પ્રસિદ્ધ થયુ છે શ્રી ગોપાલદાસ પટેલે શ્રીભગવતી–સાર (પૃ ૬૬૪–૬૬૬)મા સમવાયમા અપાયેલા બાર અંગોનો પરિચય સક્ષેપમા આપ્યો છે

ઉપલબ્ધ તેમજ અનુપલબ્ધ આગમો–મૂળ અને એના વિવરણાત્મક સાહિત્યનો વિસ્તૃત પરિચય આપવાના ઇરાદાથી મે ' આર્હત આગમોનુ અવલોકન યાને તત્ત્વરસિકચન્દ્રિકા ' બાર વિભાગોમા રચવાનો વિચાર કર્યો હતો ચારે વિભાગોને અગેનુ લખાણ મોટે ભાગે તૈયાર થતા મે એનો પ્રથમ વિભાગ વિ સ ૧૯૮૮મા પ્રસિદ્ધ કર્યો એમા મે પીઠિકા, દ્વાદશાગીનો ઉદ્ભવ પ્રવતમાન શાસનની દ્વાદશાંગીની રચના અને સ્થાપના દ્વાદશાગીઓનો ઉચ્છેદ સુધર્મ સ્વામીએ રચેલી દ્વાદશાગીઓનો હ્રાસ અગબાહ્ય શ્રુતની મીમાસા, અને આગમોના પઠનપાઠન માટેની વ્યવસ્થા એમ સાત પ્રકરણો રચ્યા છે આના પછીના વિભાગમાનો કેટલોક વિભાગ આ પ્રસ્તુત પુસ્તકમા ગૂથી લેવાયો છે

આગમિક સાહિત્યને અગે મારા કેટલાક ગુજરાતી [1]લેખો પ્રસિદ્ધ થયા છે

---

[1] એના નામ તેમજ જે સાપ્તાહિકો અને માસિકોમા એ પ્રસિદ્ધ થયા છે તેના નામ નીચે મુજબ છે —

જૈન—સાપ્રતીયસૂત્ર (તા ૧૪–૮–૩૨) અસ્વાધ્યાયો સબધી જૈન આગમોમા ઉલ્લેખ (તા ૬–૮–૩૩) શ્રીદશવૈકાલિકસૂત્ર અને માસાહાર સબધી ઉલ્લેખો (તા ૨૫–૧૨–૩૨ ૨૧–૫–૩૩ ૨૮–૫–૩૩ ૪–૬–૩૩ ૨૩–૭–૩૩) પ્રતિક્રમણસૂત્રોનુ પર્યાલોચન (તા ૨૩–૨–૩૬) કલ્પસમર્થન એક કલ્પ તર્તાચ્ય (તા ૮–૯–૪૬) કલ્પસૂત્રની સામાન્ય રૂપરેખા (પર્યુષણાક સવત્ ૨ ०१)

જૈન ધર્મ પ્રકાશ—મૂળસૂત્રોની સખ્યા અને ક્રમ (પુ ૫૩ અ ૩) આપણા અનુપલબ્ધ આગમો (પુ ૫૬ અ ૪) નન્દીસુત્ત અને એની ચુણ્ણિનું વિહગાવલોકન (પુ ૫૬, અ ૫) આગમિક ચૂલાઓ અને તેનુ કર્તૃત્વ (પુ ૫૭ અ ૧) પ્રથમ અગનુ પરિમાણ (પુ ૬૩ અ ૪).

ચિત્રમય જગત—શ્રીદશવૈકાલિકસૂત્રનુ દિગ્દર્શન યાને એક આહત આગમનુ અવલોકન (ડીસેમ્બર ૧૯૩૨).

ઇ સ ૧૮૯_મા ડૉ યાકોબીએ પજ્જોસવણાકપ્પ સંપાદિત કર્યું છે એની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનામા આગમ વિષે કેટલીક વાત છે S B E ના બાવીસમા વિભાગ (volume)માં સ્વ. યાકોબીની અંગ્રેજીમા પ્રસ્તાવના છે આવી રીતે પિસ્તાલીસમા વિભાગમા પણ છે એ બને પ્રસ્તાવનાઓ જૈન આગમો વિષે કેટલીક માહિતી પૂરી પાડે છે

ઉત્તરજ્ઝયણનુ સંપાદન કરનાર શાર્પેન્ટિયરે એ ગ્રંથની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનામા આગમોનો વિસ્તારથી વિચાર કર્યો છે

ડૉ હનલે ઉવાસગદસા અભયદેવસૂરિની ટીકા તેમજ અંગ્રેજી અનુવાદ ઉપયોગી પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણો સહિત સંપાદિત કરેલ છે એ બિબ્લિઓથેકા ઇંડિકા બંગાળ કલકત્તા તરફથી ઇ સ ૧૮૮૫-૧૮૮૮મા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે

આગમ સંબંધી મારા બે લેખ પ્રસિદ્ધ થયા છે A Note on Candraprajnapti (I H Q Vol VIII, No 2 1932) Rajapras'niyasūtra its claim as upāṅga its title etc (ABORI Vol XIV, pp 145-149 1933)

The Daśavaikālikasūtra A Study ના બે ભાગ પ્રો એમ વી પટવર્ધને રચ્યા છે ને એ ઈ સ ૧૯૩૩ અને ઈ સ ૧૯૩૬મા અનુક્રમે એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થયા છે પહેલા ભાગમા દસવેયાલિયના પહેલા ૭ અજ્ઝયણોની હકીકત છે જ્યારે બીજામા બાકીના ચાર અજ્ઝયણોની અને બે ચૂલા સબંધી હકીકત છે

D C J M (Vol XVII) આગમિક સાહિત્યને લગતી હાથપોથીનુ વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર છે એમા આગમોની અંગ હાથપોથીઓની અને આવૃત્તિઓની નોંધ છે વિશિષ્ટ લેખો વિષે ઉલ્લેખ છે તેમજ આગમોના વિષય અને ગ્રંથકારને અંગે લખાણ છે આના ત્રણ ભાગ અત્યાર સુધીમા ઇ સ. ૧૯૩૫ ૧૯૩૬ અને ૧૯૪૦મા એમ અનુક્રમે પ્રસિદ્ધ થયા છે અને ચોથો સાત વર્ષ થયા છપાય છે

H C L J એ આગમોને અંગે વિસ્તૃત માહિતી પૂરી પાડે છે આ કૃતિ મે મારી કૃતિ તત્ત્વરસિકચન્દ્રિકાને આધારે યોજી છે આ અગ્રેજી પુસ્તક મે ઇ સ ૧૯૪૧મા પ્રસિદ્ધ કર્યું છે મુબઇ વિદ્યાપીઠે એમ એના ' અર્ધમાગધી 'ના વિદ્યાર્થીઓને તેમજ ' પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિ " ના વિદ્યાર્થીઓને એની ભલામણ કરી છે એનો થોડોક જ ભાગ પ્રસ્તુત પુસ્તકમા અપાયો છે કેમકે એ અગ્રેજી પુસ્તકમા તો આગમોના જ નહિ પણ આગમોને લગતા સાહિત્યનો પણ વિસ્તારથી વિચાર કરાયો છે

એસ ઈ ફ્રૉસ્ટ (Frost)ના The Sacred Writings of the World's Great Religions નામના પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ આ સાલ (૧૯૪૭) બહાર પડી છે એમા પૃ ૧૨૨–૧૩૧મા આયાર સૂયગડ અને ઉત્તરજ્ઝયણનો સક્ષિપ્ત પરિચય અપાયો છે તેમજ એમાના કેટલાક અંશોનુ અગ્રેજીમા ભાષાન્તર છે

જર્મન—વેબરે Indische Studienમાં બે કટકે (Vol 16, pp 211-479 & Vol 17, pp 1-90)મા ઇ સ ૧૮૩૩-મા અને ઇ સ ૧૮૮૫મા જૈન સાહિત્ય વિષે લખાણથી ઊહાપોહ કર્યો છે વિન્તર્નિત્સે Geschichte der Indischen Litteratur (Vol II)મા જૈન આગમોનો પરિચય કરાવ્યો છે જુઓ પૃ ૨૯૧ અને ત્યાર પછીના

ગ્લાઝેનપના Der Jainismus (પૃ ૮૧–૧૩૪)મા જૈન સાહિત્ય વિષે લખાણ છે આ ઇ સ ૧૯૨૫મા બર્લિનથી પ્રસિદ્ધ થયુ છે

શુબ્રિંગે Worte Mahaviras[1]મા અને Die Lehre der Jainas nach den Alter Quellen dargestellt[2]મા આગમો

૧–૨ આ બન્ને ક્રમે ગ્રંથોનો ગુજરાતી અનુવાદ કરાવવા જેવો છે આમાના પહેલા ગ્રંથને એમ. એ ના અર્ધમાગધી ' ના વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસક્રમમા મુબઇ વિદ્યાપીઠે સ્થાન આપ્યુ છે એટલે એના અનુવાદની વિશેષ આવશ્યકતા છે

વિષે કેટલીક બાબતો રજૂ કરી છે પહેલું પુસ્તક ગટિજનથી ઈ સ ૧૯૨૭મા પ્રકાશિત થયુ છે એમા આગમોના બે થર વિષે ઊહાપોહ છે

ફ્રેન્ચ—ગેરિનોએ La Religion Djaina(pp 69–90)મા આગમોને વિષે કેટલોક ઊહાપોહ કર્યો છે આ પુસ્તક પેરિસથી ઈ સ ૧૯૨૬મા બહાર પડ્યુ છે

પ્રકરણ ૨ : આયાર (આચાર)

નામ—સમવાય(સુ ૧૩૬)મા 'આયાર' તરીકે ઓળખાવાયેલા આ અગને આયારનિજ્જુત્તિ(ગા ૧૧)મા 'વેઅ (વેદ) કહેલ છે એની સાતમી ગાથામા એના નવ નામાન્તર અપાયા છે (૧) આયાલ (૨) આગાલ (૩) આગર (આકર), (૪) આસાસ (આશ્વાસ) (૫) આયરિસ (આદર્શ) (૬) અગ (૭) આઇણ્ણ (આચીર્ણ) (૮) આજાઇ (આજાતિ) અને (૯) આમોક્ખ (આમોક્ષ) મેં સમા મે સસ્કૃત નામ આપ્યા છે આ દરેક નામ સાથક છે

વિભાગ—આજે ઉપલબ્ધ થતા આયારના બે વિભાગ છે એ દરેકને 'સુયક્ખધ' (શ્રુતસ્કધ) કહે છે સુયક્ખધ એટલે સૂત્રોનો સમૂહ કેમકે વિસસા૦ (ગા ૯૦૦)મા સ્કધ નો અથ સમૂહ કરાયો છે પહેલા સુયક્ખધનુ નામ 'બભચેર' (બ્રહ્મચય) છે, જ્યારે બીજાના 'આયારગ્ગ' (આચારાગ્ર) અને 'આયારગ' (આચારાગ્ર) એવા બે નામ છે પહેલા સુયક્ખધના નવ પેટાવિભાગ છે અને એ દરેકને 'અજ્ઝયણ' (અધ્યયન) કહે છે આ દરેક 'બભચેર' કહેવાય છે કેમકે એ દરેકમા બ્રહ્મચયનુ પ્રતિપાદન છે નિયુક્તિકાર કહે છે કે આ બ્રહ્મચર્ય એટલે બ્રાહ્મણ લોકોની ચર્ચા નહિ તેમજ અજ્ઞાની લોકોનો અરતિનિરોધ (ઉપરથ-સયમ) પણ નહિ પરન્તુ સત્તર પ્રકારનો સયમ આ દરેક અજ્ઝયણનુ વિશિષ્ટ નામ છે સમવાય (સુ ૯)મા એ નીચે મુજબ અપાયા છે

સત્થપરિણ્ણા, લોગવિજય સીઓસણિજ્જ સમ્મત્ત, આવતિ ધુત, વિમોહ(યણ) ઉવહાણસુય અને મહપરિણ્ણા

આને સંસ્કૃતમા અનુક્રમે શસ્ત્રપરિજ્ઞા, લોકવિજય, શીતોષ્ણીય સમ્યક્ત્વ યાવન્ત (?) ધુત, વિમોહ(પતન), ઉપધાનશ્રુત અને મહાપરિજ્ઞા તરીકે ઓળખાવાય છે

આ રીતે તો 'મહાપરિણ્ણા નવમુ અજ્ઝયણ છે નદીની હરિભદ્ર સૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૮૮)મા તેમજ સમવાય (સુ ૧૩૬)ની અભયદેવ સૂરિકૃત વૃત્તિમાની નીચે મુજબની ગાથામા એનો આઠમો ક્રમાક છે —

' सत्थपरिण्णा लोगविजओ सीओसणिज्ज समत्त ।

आवति धुय विमोहो महापरिण्णोवहाणसुय ॥ "

આયારચુણ્ણિ (પત્ર ૨૪૪) ઉપરથી એમ જણાય છે કે 'મહાપરિણ્ણા એ સાતમુ અજ્ઝયણ છે, અને એ ઉચ્છેદ પામેલુ હોવાથી ૨૬૦મા પત્રમા તેમજ ૨૯૬મા પત્રમા વિમોહાયયણ'ને સાતમુ અજ્ઝયણ કહ્યુ છે વિશેષમા ૨૬૬મા પત્રમા આ અજ્ઝયણને 'મોમાધ્યયન અને ૨૭૨ મા પત્રમા વિમોક્ષાધ્યયન' કહેલુ છે શીલાક સૂરિએ સાતમુ અજ્ઝયણ નામે 'મહાપરિણ્ણા' વ્યુચ્છિન્ન થયુ છે એમ ૨૩૫અ પત્રમા કહ્યુ છે આમ મહાપરિણ્ણા ના ત્રણ ક્રમાક મળે છે ૭ ૮ અને ૯

સમવાય (સુ ૨૫)મા ધુય પછી વિમોહ, ઉવહાણસુય અને મહાપરિણ્ણાનો ઉલ્લેખ છે એટલે આ મતે મહાપરિણ્ણા નવમુ અજ્ઝયણ છે, પરન્તુ આયારનિજ્જુત્તિ (ગા૦ ૩૧-૩૨)મા પ્રથમ સુયક્ખધના અજ્ઝયણોના જે નામો અપાયા છે તેમા મહાપરિણ્ણાનો સાતમા અજ્ઝયણ તરીકે ઉલ્લેખ છે આથી એમ જણાય છે કે ચુણ્ણિ અને શીલાક સૂરિકૃત ટીકા આ [1]નિજ્જુત્તિને અનુસરે છે વિશેષમા આ નિજ્જુત્તિ

૧. મહાપરિણ્ણા ઉપર નિજ્જુત્તિ છે એટલે એના રચનાસમય સુધી આ અજ્ઝયણ હતુ વિશેષમા વજ્રસ્વામીએ મહાપરિણ્ણામાથી આકાશગામિની વિદ્યા ઉદ્ધૃત કરી એમ આવસ્સયનિજ્જુત્તિ (ગા. ૭૬૯) ઉપરથી જણાય છે એટલે ત્યા સુધી આ હોવુ જોઈએ આયારનિજ્જુત્તિ (ગા. ૨૯૦)મા કહ્યુ છે કે આ અજ્ઝયણમાથી 'સત્તિક્કગ'નુ નિર્યૂહણ કરાયુ છે એટલે આમ આ અજ્ઝયણની વાત ઠીક સચવાઈ રહી છે

(ગા ૩૧-૩૨) ઉપરથી એ જાણવા મળે છે કે પાંચમા અઝ્ઝય
નામ લોગસાર (લોકસાર) પણ છે અને એવી રીતે આઠમાનુ
વિમોક્ખ (વિમોક્ષ) પણ છે બીજુ આચારના પહેલા સુયક્ખ
પછીના ભાગનો આચારાગ્રાણિ તરીકે ઉલ્લેખ છે આ જૈનના બીજા
ક્ખધના દરેક પેટાવિભાગનુ નામ ' આચારગ્ગ ' હોય એમ જણાય
કે જે નામથી એ સુયક્ખધ પણ ઓળખાય છે આચારનિજ્જુ
(ગા ૨૮૭) પ્રમાણે દરેક પેટાવિભાગનુ નામ ' આચારગ ' પણ
એમ જણાય છે આ ઉપરાન્ત આ દરેકને ' ચૂલા ' પણ કહે છે એમ
છેલ્લી ત્રણના તેમજ નિસીહરૂપ પાચમી ચૂલાના વિશિષ્ટ નામો પણ
એ હકીકત આચારનિજ્જુત્તિ(ગા ૨૮૭) ઉપરથી જણાય
એમા સત્તિક્કયા, ભાવણા, વિમુત્તિ અને આચારપકપ્પ એમ નામો આ
છે પહેલા ચૂલામા સાત અઝ્ઝયણ છે એ ઉપરથી સત્તિક્કયા ' સ
શકાય એમાના સાત અઝ્ઝયણોના નામ સમવાય(સુ ૨૫)મ
નિમ્નલિખિત ગાથામા મળે છે —

' पिंडेसण सेज्जिरिया भासज्जाया य वत्थ पएसा ।
उग्गहपडिमा सत्तसत्तिक्कया भावण विमुत्ती ॥ '

આમ પિંડેસણા, સેજ્જા, ઇરિયા, ભાસજ્જાયા વત્થ પાએસ
ઉગ્ગહપડિમા એ પહેલી ચૂલાનાં સાત અઝ્ઝયણના નામ છે ભાવણા
વિમુત્તિ અનુક્રમે ત્રીજી અને ચોથી ચૂલાના એકેક અઝ્ઝયણના નામ
બીજી ચૂલાનાં સાત અઝ્ઝયણ પૈકી ચારના નામ ઠાણ, નિસીહિ
ઉચ્ચારપાસવણ અને સદ્દ છે એમ એ દરેકના અતમાંના ઉલ્લેખ ઉપ
જાણી શકાય છે, જ્યારે બાકીના ત્રણના રૂવ પરકિરિયા અને અન્ન
કિરિયા એવા નામ યોજી શકાય તેમ છે

પહેલા સુયક્ખધના અઝ્ઝયણોના નાના નાના વિભાગો છે
[1]ઉદ્દેસઅ (ઉદ્દેશક) કહે છે દેશ નો અર્થ વિભાગ અને થાય

---

૧ સોમદેવસૂરિએ જે નીતિવાક્યામૃત રચ્યુ છે તેને બત્રીસ વિભાગ
વિભક્ત કરાય છે આ દરેક વિભાગને

એટલે આ નામ સમુચિત છે નવ અજ્ઝયણો પૈકી મહાપરિણ્ણાને બા કરતા બાકીનાના ઉદ્દેસઅની સખ્યા ૭ ૬ ૪ ૪, ૬ ૫ ૮ ને ૪ એમ છે આ પૈકી પાચમા ને છટ્ઠા અજ્ઝયણના ઉદ્દેસઅની સખ્યા આયારનિજ્જુત્તિની નીચે મુજબની ગાથામા દર્શાવેલી સખ્યાથી ભિન્ન છે —

> सत्तहिं छहिं चउचउहि य पचहि अट्ठहि चउहि नायव्वा ।
> उद्देसएहिं पढमे सुयखधे नव य अज्झयणा ॥ '

બાકી આયારનિજ્જુત્તિ (ગા ૨૩૫–૨૩૭)મા ઉદ્દેશાધિકાર ગણાવતી વેળા ૭ ઉદ્દેસઅનો નિર્દેશ છે અને એવી રીતે આયાર નિર્જુત્તિ (ગા ૨૪૮–૨૫૦)મા પાચ ઉદ્દેસઅનો નિર્દેશ છે વિશેષમા આયારચુણ્ણિ તેમજ આયારની શીલાકસૂરિકૃત ટીકા પણ આ જ સખ્યા સૂચવે છે આ ઉપરાત નદીની હારિભદ્રીય વૃત્તિ(પત્ર ૮૮)મા તેમજ સમવાય(સુ ૧૩૬)ની અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિમા જે નીચે મુજબની સગ્રહગાથા છે તે પણ આ જ હકીકતનુ સમર્થન કરે છે —

> सत्त य छचउ चउरो छ पच अट्ठेव सत्त चउरो य ।
> एक्कारा ति ति दो दो दो दो सत्तेक्क एक्का य ॥ '

વિશેષમા આ ઉદ્દેસણકાલ જણાવનારી ગાથા ઉપરથી તેમજ આયારની શીલાકસૂરિકૃત ટીકા(ભાગ ૨ પત્ર ૨૯૦ આ)ગત ૨૫૯ ઉલ્લેખ ઉપરથી એ જાણી શકાય છે કે મહાપરિણ્ણાના સાત ઉદ્દેસઅ હતા કે જેમાનો એકે આજે ઉપલબ્ધ નથી બીજી બાબત એ છે કે આ ગાથાનો અર્થ કરતી વેળા અભયદેવસૂરિ કહે છે કે અગ શ્રુતસ્કધ અધ્યયન અને ઉદ્દેશક એ ચારેનો એક જ ઉદ્દેશનકાલ છે વિશેષમા કેવલ નવ અધ્યયનના નવ જ ઉદ્દેશનકાલ છે

બીજા સુયક્ખધની ચૂલાઓના નાના નાના વિભાગને ' અજ્ઝયણ કહે છે પહેલી બીજી ત્રીજી અને ચોથી ચૂલામા અનુક્રમે સાત સાત એક ને એક અજ્ઝયણ છે કે જેના ... મે આપણે પૃ ૩૨મા જોઈ ગયા

આ પ્રમાણેના સોળ અજ્ઝયણોમાંથી પહેલાને અગિયાર, બીજાને ત્રણ ત્રીજાને ત્રણ ચોથાને બે, પાંચમાને બે, છઠ્ઠાને બે અને સાતમાને બે ઉદ્દેસઅ છે જ્યારે ત્યાર પછીના બાકીનાને એકેક જ ઉદ્દેસઅ છે આ હકીકત પૂર્વોક્ત સમહગાથા સાથે મળતી થાય છે

આયારનિજ્જુત્તિની નિમ્નલિખિત અન્તિમ ગાથામાં અશત આવી હકીકત જોવાય છે —

इक्कारस ति ति दो दो दो दो उद्देसएहिं नायव्वा ।
सत्तयअट्ठयनवमा इक्कसरा हुति अज्झयणा ॥ "[1]

આ ઉપરથી આયારનાં બે સુયક્ખધ, નિસીહ સિવાયને ગણત પચ્ચીસ અજ્ઝયણ અને ૮૫ (૫૧+૩૪) ઉદ્દેસઅ છે વિશેષમાં એન પહેલા સુયક્ખધના પદોની સખ્યા અઢાર હજારની છે બે સુયક્ખધવાળ આયારને ગ્રથાગ્ર ૨૬૪૪ છે એમ D C J M (Vol XVII pt 1, p 2) ઉપરથી જણાય છે જ્યારે રતલામની આવૃત્તિમ ૨૫૫૪ છે

ઉદ્દેસઓના અત એ જ્યા નથી ત્યા અજ્ઝયણના નાના નાન વિભાગને સુત્ત (સૂત્ર) કહે છે શિલાઇક કરાયેલા આયારના સુત્તોન સખ્યા ૪૦૨ની છે શુબ્રિગે વાક્યોને જુદી જ રીતે જુ I પાડ્યા એટલે આ સખ્યા એમની ગણતરીથી ભિન્ન છે

વેઢ (વેષ્ટક)—સમવાય (સુ ૧૩૬–૧૪૦)મા તેમજ નદ (સુ ૪૫–૪૮)મા આયારથી વિયાહપણ્ણત્તિ સુધીના અગોમા સખ્યે વેઢ સખ્યેય સિલોગ (શ્લોક) અને અનન્ત ગમ હોવાનો ઉલ્લેખ દ વેઢના ત્રણ અથ છે (૧) એક જાતનો છ દ, (૨) વેષ્ટન (લપેટ અને (૩) એક વસ્તુવિષયક વાક્યસમૂહ નદીની ચુણ્ણિ (પત્ર ૫૧ તેમજ એની હરિભદ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૮૭)મા 'વેઢ'નો અથ એ જાતનો છન્દ કરાયો છે પણ આયાર ઇત્યાદિમા આ છન્દમા કોઇ ૫

---

1 આનો ઉત્તરાધ સમ નતો નથી.

છે કે નહિ એ આ છન્દનું લક્ષણ જાણ્યે જણાય. સમવાય (સુ ૧૮૬)ની અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ(પત્ર ૧૦૮અ)માં વેઢને અંગે 'वेष्टका छन्दोविशेषा एकार्थप्रतिबद्धवचनसङ्कलिकेत्यन्ये " એવો ઉલ્લેખ છે નાયા૦ (સુ ૧ અ ૧૬ સુ ૧૨૪)માં તેમજ સુ ૧, અ ૧૭ (સુ. ૧૩૨)માં વેઢ શબ્દ છે અભયદેવસૂરિએ એની વૃત્તિમાં ૨૨૨અ પત્રમાં વેઢ એટલે વેષ્ટક, એક વસ્તુવિષયક પદપદ્ધતિ એમ અર્થ કર્યો છે, અને ૨૩૦આ પત્રમાં વર્ણનાત્મ વાક્યપદ્ધતિ એવો એટલે એ જ અર્થ કર્યો છે વિશેષમાં ૨૨૨અ પત્રમાં ધનુષ્યના વેષ્ટક માટે એ વેષ્ટક જમ્બુદ્દીવપણ્ણત્તિમાંથી રજૂ કરાયેલ છે અને ૨૩૦આ પત્રમાં અશ્વોના અર્થાત્ જાતિવન્ત અશ્વના વેષ્ટક તરીકે ચાર પાઇય પદ્યો ઉપરાન્ત થોડુંક ગદ્યાત્મક લખાણ રજૂ કર્યું છે[1]

ગમ અને ગમિક—ગમ એ દેશ્ય' શબ્દ છે [2] ગમ ' એટલે સમાન પાઠ નંદીચુણ્ણિ(પત્ર ૫૧)માં કહ્યું છે કે અભિધાન અને અભિધેયને વશને ગમ થાય છે એ અનન્ત છે જેમકે ' सुत मे आउसतेण भगवता सुत मेआ तदासु मे आउसतेहिं सुत म आसुय मे आत सुत मया आनदा सुयमदा अर्हि सुय मया आ ' આ ચુણ્ણિ (પત્ર ૪૭)માં ગમિતનું લક્ષણ નીચે મુજબ અપાયું છે —

' आदिमज्झवसाण वा किंचि विससजुत्त सुत्त दुगाद्सितगसा पढि

---

૧ H I L (પૃ ૪૬૧)ના ટિપ્પણમાં કહ્યું છે કે Worte Mahaviras (પૃ ૩ ઇત્યાદિ)માં શુબ્રિંગે વેઢ(વેષ્ટક)ને આર્યાના પુરોગામી છન્દ તરીકે નિર્દેશેલ છે વળી વેઢના માપમાં ભિન્નતાને લઇને કડી (stanza)રૂપ વિભાગ પડી શકતો નથી અને એ વિભાગનો અભાવ વેઢ ગ્રન્થ (text)ને લયબદ્ધ ગદ્યનું સ્વરૂપ અર્પે છે એમ વિન્ટર્નિટ્ઝ કહે છે ૨ નાયા૦ (સુ. ૧૫)માં શ આતમા ગમ શ એ વાર વપરાયો છે એની વૃત્તિમાં અભયદેવસૂરિએ ગમ એટલે પાઠ એવો અર્થ પહેલા કરી ફરીથી ગમ આવતા એનો અર્થ એક જાતની વાચના એમ કર્યો છે અન્તગડદસા (વ ૪, સુ ૮)માં અન્તમાં ' मञ्झे एगगमा " એવો ઉલ્લેખ છે

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પ્રથમ ક્રમગ્રંથના ૧૮મા પૃષ્ઠના ટિપ્પણમા પ્રાય ૫૧૦૮૮૬૮૪૦ શ્લોકનુ એક ૫૦ થાય છે એમ છપાયુ છે

અણુઓગદ્દાર (સુ ૧૩૫)મા વ્યાખ્યાનુ લક્ષણ દર્શાવતા એના (૧) સંહિતા (૨) ૫ (૩) પદાર્થ, (૪) ૫ વિગ્રહ (૫) ચાલણા અને (૬) પ્રસિદ્ધિ એમ ૭ અગો ગણાવાયા છે આની ચુણ્ણિ(પત્ર ૮૦)મા 'કરેમિ' એ ૫ છે 'ભતે એ ૫ છે અને સામાયિક એ પદ છે એમ કહ્યુ છે આમ ચૂર્ણિકાર, અણુઓગદ્દારની વૃત્તિ પત્ર ૧૨૩)મા હરિભદ્રસૂરિ તેમજ આ આગમની વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૩આ)મા મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિ પણ આ જ હકીકત કહે છે આમ આ ત્રણે વ્યાકરણપ્રસિદ્ધ ૫૦ને જ પદ' તરીકે ઓળખાવે છે એટલે કે વ્યાકરણમા જેને છેડે વિભક્તિ હોય તેને ૫ કહે છે તેમજ અહીં કહેવાયુ છે અને સાહિત્યમા સામાન્ય રીતે આ જ લક્ષણવાળા ૫ નો વ્યવહાર થાય છે

ભાષા—આ તેમજ બીજા પણ અગો વગેરે તેમજ ૫ચસુત પણ અદ્ધમાગહી (સ અર્ધમાગધી) ભાષામા રચાયા છે ઉત્તર હિ મા પ્રાચીન સમયમા સંસ્કૃત અને પાઇય (પ્રાકૃત) એમ જે બે ભાષાઓ પ્રચલિત હતી તેમાની પાઇયનો એક પ્રકાર તે અદ્ધમાગહી' છે એને કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિએ સિદ્ધહેમચન્દ્ર (અ ૮ પા ૪ સૂ. ૨૮૭)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમા આર્ષ તરીકે ઓળખાવી છે નિસીહચુણ્ણિમા એના કર્તા જિનદાસગણિએ અદ્ધમાગહ નો અર્થ બે રીતે સમજાવ્યો છે (૧) અડધા મગધ દેશની ભાષામા નિબદ્ધ અને (૨) અઢાર દેશી ભાષામા નિયત આયારાદિ અગોમા 'દેસ્ય શબ્દો જોવાય છે વિશેષમા મરહટ્ટીમા નહિ વપરાયેલા એવા અને શબ્દો અદ્ધમાગહીમા છે (જુઓ પાઇયસદ્દમહણ્ણવનો ઉપોદ્ઘાત, પૃ ૩૦) આયાર (સુ ૧૯૮ પત્ર ૨૪૧અ[1])મા અકસ્માત્ શબ્દ વપરાયો છે એ એ

[1] આ શ્રી સિદ્ધચક્ર સાહિત્યપ્રચારક સમિતિ (મુબઈ) તરફથી ઇ સ. ૧૯૩૫મા પ્રસિદ્ધ કરેલી આવૃત્તિ અનુસાર પત્રાક છે

સમયે દેશી ભાષામા પ્રચલિત હોવાનુ સૂચવાય છે

આયારનો પહેલો સુયક્ખધ 'અદ્ધમાગધી' ભાષાનો પ્રાચીનમા પ્રાચીન નમૂનો પૂરો પાડે છે અદ્ધમાગધી સાહિત્ય ઉપરથી અદ્ધમાગધીનુ વ્યાકરણ રચવામા આ ખાસ કામ લાગે તેમ છે જૈ મા મ ૪ (પૃ ૪૮) પ્રમાણે તો પહેલુ અજ્ઝયણ બીજા બધા કરતા વધારે પ્રાચીન છે

ગદ્ય-પદ્ય—આયારની રચના કેવળ ગદ્યમા કે કેવળ પદ્યમા થઈ નથી શિનારૂઢ કરાયેલા આયારમા એક ર ૧૪૭ પદ્યો છે ખરી રીતે થોડાક વધારે છે દા ત ૧૮૫મા સુત્તનો 'અસભવતા' થી શરૂ થતો ભાગ પદ્યમા છે ૧૬૩મા સુત્તનો અન્તિમ ભાગ પદ્યાત્મક જણાય છે ૧૪૭ પદ્યો ક્યા ક્યા છે એનો નિર્દેશ અહીં અસ્થાને છે એથી ટૂકમા એ નોધીશુ કે 'ધુય'ના પહેલા ઉદ્દેસઅ(સુ ૧૭૩)મા ૧૪-૧૬ એમ ત્રણ પદ્યો છે એ 'અનુષ્ટુભ્'મા છે 'વિમોહ' નામના અજ્ઝયણનો આઠમો-અન્તિમ ઉદ્દેસઅ સપૂર્ણતયા પદ્યાત્મક છે એમા ૧૭મા થી ૪૧મા સુધીનાં પદ્યો છે અને તે 'અનુષ્ટુભ્'મા છે 'ઉવહાણસુત્ત' નામનુ આખુ ય અજ્ઝયણ પદ્યમા છે એમા ૪૨ માથી ૧૧૧મા સુધીના પદ્યો છે આમ આ સૌથી મોટામા મોટો પદ્યાત્મક વિભાગ છે પદ્યરચનાની ઐતિહાસિક આલોચના(પૃ ૧૮૫-૧૯૬)મા આ સમગ્ર અજ્ઝયણ બે રીતે અપાયુ છે (૧) પ્રચલિત સ્વરૂપમા અને (૨) આ અજ્ઝયણ ગાથા કિવા આર્યા છદમા અમિશ્ર ગાથામા રચાયુ નથી પણ ગાથાનુષ્ટુભી સસૃષ્ટિ એવા નામથી ઓળખાયેલા મિશ્ર છન્દમા એના સમર્થનાર્થ નવા સ્વરૂપમા સ્વ કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવે એ રજૂ કર્યું છે ભાવણા અજ્ઝયણનો કેટલાક ભાગ પદ્યમા છે એમા ૧૧૨-૧૩૫ પદ્યો છે આની પછીનુ 'વિમુત્તિ' અજ્ઝયણ પદ્યાત્મક છે એમા ૧૩૬-૧૪૭ પદ્યો છે

આમ આયારમા કેટલાક પદ્યો 'અનુષ્ટુભ્' મા છે એટલે એમા સખ્યાત સિલોગ (શ્લોક) હોવાનો ઉલ્લેખ યથાર્થ છે

ગત-પ્રત્યાગત સૂત્રો—શીલાંકસૂરિએ આયાર(સુ ૧૧૯)ની ટીકા (પત્ર ૧૬૯ અ)મા આ નામ વાપર્યુ છે આ એક અલકારનુ પણ નામ છે આયારમા અનેક ગત-પ્રત્યાગત સૂત્રો છે એ એની એક વિશિષ્ટતા છે આવા સૂત્રો તરીકે સુ ૨૩ ૩૨ ૩૩, ૪૧ ૫૭ ૬૩ ૮૪ ૧૦૨, ૧૧૦ ૧૧૯ ૧૨૩ અને ૧૩૧નો મે H C L J(પૃ ૨૧૬-૨૧૭)મા નિર્દેશ કર્યો છે ૧૨૩મા સુત્તનો અર્થ એ છે કે જે એક જાણે છે તે સર્વ જાણે છે અને જે સર્વ જાણે છે તે એક જાણે છે ધર્મોનુ મિનન(પૃ ૨૭)મા કહ્યુ છે કે 'ગ્યોટેનુ એક પ્રસિદ્ધ વચન છે જે માણસ એક જ ભાષા જાણે છે તે એક ભાષા જાણતો નથી મહાવીરસ્વામીનો આચારધર્મ ના ૬ ૫ ૧૩, ૧૯ ૨૯ ઇત્યાદિમા ગત-પ્રત્યાગત સૂત્રોનો ગુજરાતીમા અનુવાદ છે

રચના અને સ્થાપના—જિનદાસગણિ નદીચુણ્ણિ(પત્ર ૫૬ આ)મા 'પુવ્વગત' કહેવાનુ કારણ જણાવતા કહે છે કે તીર્થંકર તીર્થનુ પ્રવર્તન કરતી વેળાએ ગણધરોને પુ વગતના સુત્તોનો અર્થ સર્વ સુત્તોનો આધાર હોવાથી સૌથી પ્રથમ કહે છે વાસ્તે એને 'પુવ્વ' કહ્યુ છે વિશેષમા ગણધરો સુત્તની રચના કરતી વેળા આયારાદિની રચના કરે છે અને એ ક્રમે એની સ્થાપના કરે છે અન્ય આચાર્યોના મતે તો તીર્થંકર પુવ્વગતના સુત્તનો અર્થ સૌથી પ્રથમ કહે છે અને ગણધરો પણ સૌથી પ્રથમ પુવ્વગત રચે છે અને પછી આયાર વગેરે આયારનિજ્જુત્તિમાની સવ્વેસિં આયારાવાળી (આઠમી) ગાથા સાથે આથી વિરોધ આવે છે એમ કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તેનો ઉત્તર એઓ એ આપે છે કે આ સ્થાપનાને અગેની વાત છે અને આ તો અક્ષરની રચનાને આશ્રીને કહેવાયુ છે હરિભદ્રસૂરિકૃત નદીની ટીકા(પત્ર ૧૦૭)મા ચુણ્ણિના જ શબ્દોમા પાઇયમા આ જ હકીકત કહેવાઇ છે વિશેષમા મલયગિરિસૂરિએ રચેલી નદીની વૃત્તિ(પત્ર ૨૪૦ આ)મા પણ આ જ હકીકત છે જો કે એ સસ્કૃતમા કહેવાઈ છે

આયારની ચુણ્ણિ(પત્ર ૩)મા એ મતતત્ત્વનો પાઇયમા ઉલ્લેખ

છે કે સર્વે તીર્થંકરો પણ આચારનો અર્થ સૌથી પ્રથમ કહે છે અને ત્યાર બાદ બાકીના અંગોનો અર્થ કહે છે અને એ જ ક્રમથી ગણધરો સૂત્ર ગૂંથે છે[1] શીલાંકસૂરિએ આચારની ટીકા(પત્ર ૫ આ)મા આ જ હકીકત સંસ્કૃતમા રજૂ કરી છે એમણે કહ્યુ છે કે દરેક તીર્થંકરથી તીર્થ પ્રવર્તાવતી વેળાએ આચારનો અર્થ પ્રથમ કહેવાયો છે કહેવાય છે અને કહેવાશે અને ત્યાર બાદ બીજા બધા અંગોનો અર્થ ગણધરો પણ આ જ આનુપૂર્વીએ સૂત્રરૂપે એ ગૂંથે છે

સમવાય(સુ ૧૩૬)ની અભયદેવસૂરિકૃત ટીકામા આચાર એ સ્થાપનાની દૃષ્ટિએ પ્રથમ છે પણ રચનાની દૃષ્ટિએ તો એનો ક્રમાંક બારમો છે અને પૂર્વનો પહેલો છે એમ કહ્યુ છે આ ખરેખર વિચારણીય છે

આ ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે સ્થાપનાની દૃષ્ટિએ આચાર પ્રથમ છે એમ માનવામા બધા એકમત છે પણ એની રચનાને ઉદ્દેશીને ત્રણ મત છે કેટલાક એને પહેલુ ગણે છે તો કેટલાક પૂર્વગતની રચના પછીનુ એટલે કે બીજુ અને અભયદેવસૂરિ તો એને બારમુ કહે છે

કર્તૃત્વ—આચારનિજ્જુત્તિ(ગા ૨૮૭)માં સૂચવાયા મુજબ આચારનો બીજો સુયક્ખધ સ્થવિરોની કૃતિ છે આ સ્થવિરોનો અર્થ ચુણ્ણિ (પત્ર ૩૨૬)મા ગણધરો કરાયો છે અને શીલાંકસૂરિએ ટીકા (પત્ર ૨૯૦અ)મા એનો અર્થ ચૌ પૂર્વધરો એમ કર્યો છે શુ ગણધરોથી ઇન્દ્રભૂતિ વગેરે ગણધરો સમજવાના છે? વિશેષમા થેરેહિ ' એ માનાર્થે બહુવચન છે? જો આ બ ને પ્રશ્નનો ઉત્તર નકારમા હોય તો બીજો

---

૧ આ ઉપરથી આચારચુણ્ણિ નદીચુણ્ણિથી ભિન્ન મત દર્શાવે છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે તો પછી આ બ ને ચુણ્ણિના કર્તા જિનદાસગણિ છે એમ જે કેટલાક માનવુ છે તે શુ વાંધાભર્યું નથી? જો તેમ ન જ હોય તો શુ જિનદાસગણિના મન્તવ્યમા કાલાન્તરે ફેર પડ્યો હશે એટલે તેઓ એક વાર એક વાત કહે છે અને આગળ ઉપર બીજી ?

સુયગ્ખધ એ સુધમસ્વામીની કૃતિ નથી પરતુ એમના સમકાલીન કે ઉત્તરકાલીન શ્રુતકેવલીઓની કૃતિ છે એમ માનવુ ઘટે.

ભાવણા અને વિમુત્તિ એ નામની બે ચૂલાઓના કતૃત્વનો સબધ સીમધરસ્વામી સાથે છે એમ હેમચન્દ્રસૂરિએ પરિશિષ્ટપર્વ (સ ૯, શ્લો ૯૭–૧૦૦)મા કહ્યુ છે વાત એમ છે કે સ્થૂલભદ્ર મુનીશ્વરના બેન જ્યેષ્ઠા સાધ્વી સીમધરસ્વામી પાસે ગયા હતા ત્યાથી તેઓ પાછા ફર્યા ત્યારે સીમધરસ્વામીએ તેમની દ્વારા ભાવના વિમુક્તિ, રતિકલ્પ અને વિચિત્રચર્યા એ નામના ચાર અધ્યયનો સઘને ભેટ મોકલ્યા યા એક જ વાચનાએ જ્યેષ્ઠાએ એ ધાર્યા હતા તે એમણે સઘને કહી સભળાવ્યા સઘે આ ચાર અધ્યયનોમાના પહેલા બેને આયારની બે ચૂલા તરીકે અને બાકીના બેને દસવેયાલિયની ચૂલા તરીકે યોજ્યા

નિજ્જૂહણ (નિર્યૂહણ)—બીજા સુયક્ખધની પાચ ચૂલાનુ શેમા શેમાથી નિર્યૂહણ થયુ છે તે આયારનિજ્જુત્તિ(ગા ૨૮૮–૨૯૧)મા દર્શાવાયુ છે જેમકે લોગવિજય નામના બીજા અજ્ઝયણના પાચમા ઉદ્દેસઅના અમુક સૂત્રો અને વિમોહ નામના આઠમા અજ્ઝયણના બીજા ઉદ્દેસગના અમુક સૂત્રો આશ્રીને અગ્યાર પિણ્ડેષણાનુ નિર્યૂહણ કરાયુ છે બીજા અજ્ઝયણના પાચમા ઉદ્દેસઅમાથી વત્થેસણા પાએસણા, અવગ્રહ પ્રતિમા અને શય્યાનુ નિર્યૂહણ કરાયુ છે આવતિ નામના પાચમા અજ્ઝયણના ચોથા ઉદ્દેસઅમાથી ઈરિયા અજ્ઝયણનુ ધૂઅ નામના છઠ્ઠા અજ્ઝયણના પાચમા ઉદ્દેસઅમાથી ભાસજ્જાયા અજ્ઝયણનુ મહાપરિણ્ણાના સાત ઉદ્દેસઅ પૈકી પ્રત્યેકમા થી એકેક સત્તિક્કગનુ સત્થપરિણ્ણા નામના પહેલા અજ્ઝયણમાથી ભાવણાનુ ધૂઅ અજ્ઝયણના બીજા અને ચોથા ઉદ્દેસઅમાથી વિમુત્તિ અજ્ઝયણ અને પચ્ચક્ખાણ નામના પુવ્વ (પૂર્વ)ના ત્રીજા વત્થુ(વસ્તુ)ના વીસમા આયાર નામના પાહુડ-(પ્રાભૃત)માથી આયારપગપ્પ યાને નિસીહ નામની પાચમી ચૂલાનુ નિર્યૂહણ કરાયુ છે વિશેષમા આ બધાનુ નિર્યૂહણ સત્થપરિણ્ણામાથી થયુ છે

વિમુત્તિ અને ભાવણા અગે જે અહીં કહેવાયુ છે તેની સાથે

સીમન્ધરસ્વામી તરફથી એ ભેટ મળ્યાની હકીકતનો જ્ઞેય મળતો નથી તેનું શું એ પ્રશ્ન વિચારવો બાકી રહે છે

વિષય—આ આગમનું નામ જ કહી આપે છે તેમ આચાર અર્થાત્ મુનિવરોએ કેમ વર્તવું એ એનો વિષય છે આને અંગેનો પ્રાય ઉત્સર્ગ-માર્ગ પહેલા સુયક્ખધમા નિર્દેશાયા છે અને ઉત્સર્ગ તેમજ અપવાદરૂપ માર્ગ બીજા સુયક્ખધનો વિષય છે અને તેમા પણ એક અજ્ઝયણ તો અપવાદમાર્ગ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે એમ એક બહુશ્રુત કહે છે આપણે અજ્ઝયણદીઠ વિષયનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે સમવાય (સુ ૧૩૬)મા અને નદી(સુ ૪૬)મા પણ જે પ્રાય એકસરખા શબ્દોમા સમગ્ર કૃતિના વિષયનો નિર્દેશ છે તે આપણે નોંધી લઈશું શ્રમણ નિગ્રન્થોનો પ્રશસ્ત આચાર ગોચર (ભિક્ષાગ્રહણ કરવાનો વિધિ) વિનય વૈનયિક (વિનયનું ફળ) (કાયોત્સર્ગ કરવો, સૂવું અને બેસવું એમ ત્રણને અંગેના) સ્થાન, (વિહારભૂમિ વગેરેમા) ગમન, [1]ચક્રમણ, (આહાર અને ઉપધિનુ) પ્રમાણ યોગનો નિયોગ (અર્થાત્ સ્વાધ્યાય ઇત્યાદિ યોગમા અન્યને જોડવા તે) ભાષા સમિતિ ગુપ્તિ તેમજ શય્યા ઉપધિ ભક્ત અને પાન એ ચારના ઉદ્ગમ ઉત્પાદન અને એષણાના દોષોની વિશુદ્ધિએ કરીને શુદ્ધ હોય તેનું તેમજ (કારણવશાત્) અશુદ્ધનુ ગ્રહણ, (મૂળ ગુણરૂપ) વ્રત (ઉત્તરગુણરૂપ) નિયમ અને તપ એ પહેલા અગના વિષયો છે

સત્થપરિણ્ણા (શસ્ત્રપરિજ્ઞા)—આનો શબ્દાર્થ શસ્ત્રની સમજણ એ છે અહીં શસ્ત્રથી હિંસા' સમજવાની છે બુદ્ધિશાળી પુરુષે પૃથ્વીકાય જલકાય અગ્નિકાય વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય તેમજ ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી જોઇએ વનસ્પતિના અને મનુષ્યના ધર્મોનું આ અજ્ઝયણમા સન્તુલન કરાયુ છે એટલે જેમ મનુષ્ય સચેતન પ્રાણી છે તેમ વનસ્પતિ પણ છે એમ દાખલા-દલીલથી સમજાવાયું છે

લોગવિજય (લોકવિજય)—માતાદિ લૌકિક સમ્બન્ધ પર વિજય

---

[1] શરીરનો શ્રમ દૂર કરવા અન્ય સ્થાનમા જવું તે.

મેળવી વિષયવાસનાથી વિરક્ત રહેવાનો, શુદ્ધ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો અને ધનિક અને દરિદ્રનો ભેદ રાખ્યા વિના સાચો ધર્મોપદેશ આપવાનો આ અજ્ઝયણમા ઉપદેશ અપાયો છે

સીઓસણિજ્જ (શીતોષ્ણીય)—દુખના હેતુરૂપ ક્રોધ, માન માયા લોભ રાગ દ્વેષ મોહ અને પ્રમાદનો ત્યાગ કરી અહિંસક, સયમી અને સમભાવી જીવન જીવવામા સુખ છે એમ અહીં દર્શાવાયુ છે આ અજ્ઝયણના શીર્ષકમા શીત અને 'ઉષ્ણીય' શબ્દ વપરાયા છે પણ એથી એ જાતના પરીષહ સમજવાના નથી પણ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પરીષહો સમજવાના છે આમ હોવાથી મહાવીરસ્વામીનો આચારધર્મ એ પુસ્તકમા આ અજ્ઝયણનુ શીર્ષક સુખ અને દુખ ' રખાયુ છે

સમત્ત (સમ્યક્ત્વ)—પૂર્વે થઇ ગયેલા, વર્તમાન અને ભવિષ્યમા થનાર તીર્થકરોનુ એક જ કહેવુ છે કે કોઈ પણ જીવને હણવો ન જોઇએ, તેના ઉપર હુકમ ન ચલાવવો જોઇએ કે તેને નોકર અથવા ગુલામ બનાવી તેના ઉપર બળાત્કાર ન કરવો જોઇએ કે તેને સતાપવો કે મારવો ન જોઇએ આથી વિપરીત ઉપદેશ આપનારા જનો અનાર્ય ' છે જ્ઞાની અને બુદ્ધ પુરુષો આરમ્ભના ત્યાગી હોય છે જેઓ બરાબર વિચારપૂર્વક ' નૈષ્કર્મ્યદર્શી ' થયા છે તેઓ 'વેદવિત્' યાને સાચા જ્ઞાની છે લોકપ્રવાહને ન અનુસરવુ જોઇએ અને શરીરની મમતા તજવી જોઇએ આ પ્રમાણેનો ઉપદેશ આ અજ્ઝયણમા અપાયો છે સમાર્ગમા સાચી શ્રદ્ધાપૂર્વકનુ વર્તન એ આ અજ્ઝયણનો મુખ્ય સૂર છે

આવંતિ (યાવન્ત ?)—આ અજ્ઝયણનુ આ નામ 'આદાનપદ'થી છે, કેમકે આ પદથી આ અજ્ઝયણનો આરમ્ભ થાય છે આનુ બીજુ નામ લોગસાર' (લોકસાર) છે કારણ કે લોકમા સાર ખેચનારા સાચા મુનિનુ સ્વરૂપ આ અજ્ઝયણમા બતાવાયુ છે વિસ્તારથી કહીએ તો જે સત્ય છે તે જ મુનિપણુ છે, અને જે મુનિપણુ છે તે જ સત્ય છે જ્ઞાની પુરુષ એ સસારરૂપ પ્રવાહમા ધરો છે જ્ઞાની પુરુષો યથાર્થ

સમજણ મેળવી જે પરાક્રમ કરે છે તેનુ જ નામ બ્રહ્મચર્ય છે કામ વાસનાથી પીડાતા સયમીએ લૂખુસૂકુ ખાવુ અને તે પણ ઓછુ ખાવુ આખો દિવસ ધ્યાનમા ઊભા રહેવુ અને પગે ખૂબ મુસાફરી કરવી આત્માને અકુશમા રાખવો આત્મા રૂપ, રસ, ગધ અને સ્પર્શ વિનાનો છે અને એ શબ્દાતીત છે જિનોએ જ સત્ય વસ્તુ યથાર્થપણે નિરૂપણે જણાવી છે આમ અનેક બાબતો આ અજ્ઝયણમા છે

ધુય (ધુત)–કર્મના નાશના ઉપાયો એટલે કર્મથી મુક્ત કેવી રીતે થવાય તે આ અજ્ઝયણમા દર્શાવાયુ છે રૂપોમા આસક્ત પ્રાણીઓને [1]સોળ રોગોમાથી કોઇ ને કોઇ રોગ થાય છે માટે આવા રોગથી મુક્ત થવા માટે વિષયોની કામના છોડી દેવી જોઇએ શુદ્ધ આચાર અને શુદ્ધ ધર્મવાળા મુનિ કર્મનો નાશ કરી શકે છે કેમકે તેઓ અનુકૂળ તેમજ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો સમભાવે સહન કરી શકે છે સયમમા ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરતા એવા આ મુનિ પ્રાણીઓને માટે કદી ન ડૂબતા એવા અસદીન [2]દ્વીપ જેવા છે તેઓ ભૂતમાત્રનુ સ્વરૂપ વિચારી શાન્તિ વૈરાગ્ય ઉપશમ નિર્વાણ શૌચ સરલતા નિરભિમાનતા નિષ્પરિગ્રહતા અને અહિંસારૂપી ધર્મનો ઉપદેશ આપી દુખી જીવોને ધીરે ધીરે સન્માર્ગે વાળે છે

મહાપરિણ્ણા (મહાપરિજ્ઞા)—આ અજ્ઝયણ નાશ પામ્યુ છે શીલાકસૂરિ કહે છે કે આનો વિષય એ છે કે સયમ ઇત્યાદિ ગુણોથી યુક્ત મુમુક્ષુને કોઇ વેળા મોહને કારણે પરીષહો અને ઉપસર્ગો આવી પડે તો તેણે એ સારી રીતે સહન કરવા

વિમોહ (વિમોહ)—મોહનો નાશ એ આનો શબ્દાર્થ છે આ અજ્ઝયણને વિમોક્ખ પણ કહે છે કેમકે કર્મથી મુક્ત થવાનો આ માર્ગ બતાવે છે લોકને વિષે એ છે નથી ધ્રુવ છે અધ્રુવ છે આદિ

---

૧ આમા હાથીપગો રોગ પણ ગણાવાયો છે કે જે રોગથી સુરતમા કેટલાક પીડાતા જોવાય છે ૨ દ્વીપના અર્થ અને પ્રકારો માટે જુઓ શીલાકસૂરિની ટીકા (પત્ર ૨૨૪ અ)

વાળો છે, અનાદિ છે સાન્ત છે અનન્ત છે એમ વિવિધ માન્યતાઓ જોવાય છે એવી રીતે પુણ્ય પાપ સાધુ, અસાધુ નરક ઇત્યાદિ માટે પણ જોવાય છે અને એને અંગે વાદવિવાદો ચલાવાય છે આવા પ્રસંગે વિવાદમા ન ઉતરતા મૌન સેવવુ મુનિને ઉદ્દેશીને તૈયાર કરેલ કે કરાવેલ અશનાદિ વસ્ત્રાદિ મકાન વગેરે એ મુનિને ખપે નહિ જે મુનિ વિમોહાયતનમા અર્થાત્ કામવાસનામા સપડાયા બાદ એના વેગને સહી ન શકે તેને માટે મરણ એ જ ધર્માચાર છે એ જ શ્રેય છે (જુઓ સુત્ત ૨૧૫) બુદ્ધિશાળી મુનિ જેમ જીવતની ઇચ્છા ન કરે તેમ મરણની પણ ન કરે સંયમ પાળવા માટે શરીરને ધારણ કરવા અશક્ત બનેલા મુનિ ઇંગિત મરણ અંગીકાર કરે આ અજ્ઝયણમા આ ઉપરાન્ત બીજા પણ બે જાતના મરણનો વિધિ દર્શાવાયો છે વિશેષમા આ અજ્ઝયણ(ઉ ૧ સુ. ૧૯૭)મા કહેવાયુ છે કે મતિમાન્ એટલે કેવલી [1]માહણે કહેલા ધર્મને સમજ્યા પછી આર્ય પુરુષ અહિંસા સત્ય અને પરિગ્રહ એ [2]ત્રણ યામો-મહાવ્રતો પાળવા ઉદ્યમ કરે

ઉવહાણસુય (ઉપધાનશ્રુત)—આની નિજ્જુત્તિ(ગા ૨૭૫-૨૭૬)મા કહ્યુ છે કે જ્યારે જે તીર્થંકર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેઓ પોતાના તીર્થમા ઓહાણસુય અજ્ઝયણમા પોતે કરેલી તપશ્ચર્યા વર્ણવે છે વર્ધમાનની-મહાવીરસ્વામીની તપશ્ચર્યા ઉપસર્ગવાળી જાણવી, જ્યારે બીજા બધા જિનોની ઉપસર્ગ વિનાની જાણવી આ સમ્બન્ધમા શીલાઙ્કસૂરિ ૨૮૯અ પત્રમા કહે છે કે આચારના અર્થની રચનાના અન્તના અધ્યયનમા

---

૧ અહીં માહણનો અર્થ શીલાઙ્કસૂરિ ૨૪૪અ પત્રમા 'બ્રાહ્મણ' એવો સામાન્ય અર્થ ન કરતા 'ભગવાન' એવો કરે છે કેમકે માહણ એટલે અહિંસાનો ઉપદેશ આપનાર જિન એવો અર્થ આનો થઇ શકે ૨ અદત્તાદાન અને અબ્રહ્મનો પરિગ્રહમા અન્તર્ભાવ થતો હોવાથી અહીં ત્રણ યામ ગણાવાયા છે અથવા યામ એટલે વયોવિશેષ આઠ વર્ષથી ત્રીસ સુધીની ઉમ્મર તે પ્રથમ યામ, ત્યાર બાદ સાઠ સુધીની ઉમ્મર તે બીજો યામ અને એનાથી આગળની ઉમ્મર તે ત્રીજો યામ એમ શીલાઙ્કસૂરિ કહે છે

પોતપોતાની તપશ્ચર્યા વર્ણવવાનો કલ્પ છે આ ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે ઉવહાણસુય એ દરેક દ્વાદશાંગીગત આયારનું ઉપધાનશ્રુત ગણાય છે

મહાવીરસ્વામીએ હેમન્ત ઋતુમા દીક્ષા લેતાની સાથે વિહાર કર્યો (એ સમયે ઇન્દ્રે દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર એના ખભા ઉપર મૂક્યુ) એ વસ્ત્રથી એમણે પોતનુ શરીર ઢાંક્યુ નહિ તેર મહિના સુધી એ વસ્ત્ર રહ્યુ પછી ભગવાન અચેલક બન્યા તેમની આ નગ્નતાથી અને તેમના સ્થિર નેત્રોથી ભય પામેલા છોકરાઓ તેમને મારતા મારતા બૂમો પાડતા હતા (પત્ર ૨૭૪ અ) ભગવાન બીજાના પાત્રમા જમતા ન હતા કે બીજાના વસ્ત્રનો ઉપયોગ કરતા ન હતા તેઓ ખાન પાનનુ માપ બરાબર જાણતા હતા તેઓ રસને વિષે લલચાતા નહિ તેઓ કદી આંખ ચોળતા નહિ કે શરીર ખજવાળતા નહિ કોઈ બોલાવે તો તદ્દુ ઓછુ બોલતા ટાઢમા તેઓ હાથ લાંબા રાખીને ધ્યાન ધરતા (પરતુ એ સકોચતા નહિ)

ઉજ્જડ ઘર સભા પરબ અને હાટ(પણ્યશાળા)મા ભગવાન કોઇ વાર રહેતા કોઇ વાર તેઓ લુહારની કોઢમા કે (માચડા પર ગોઠવેલા) પરાળના ઢગલા પાસે તો કોઇ વાર મુસાફરખાનામા આરામોમા કે નગરોમા રહેતા કોઇ કોઇ વાર તેઓ સ્મશાનમા કે ઝાડના મૂળિયા પાસે રહેતા આ રીતે એમણે પ્રકર્ષથી તેર વર્ષો વીતાવ્યા એ દરમ્યાન રાત અને દિવસ યત્નવાન્ (ઉપયોગવાળા) રહીને અપ્રમત્તપણે સમાધિપૂર્વક તેમણે ધ્યાન ધર્યુ એમણે નિદ્રા ન લીધી (એક વેળા ઉપસર્ગને અન્તે તેમણે બે ઘડી નિદ્રા આવી ગઈ હતી તે માપોમાપ) (ઊંઘ આવતા) તેઓ ઊઠીને આત્માને જાગૃત કરતા

દુશ્ચર (દુર્ગમ) એવા લાઢ પ્રદેશમા—વજ્જભૂમિમા તેમજ શુદ્ધભૂમિમાં પણ ભગવાન વિચર્યા હતા ત્યા તેમને તદ્દન નિર્માલ્ય શય્યા અને આસનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો આ પ્રદેશના લોકો એમને મારતા અને કેટલાક તો કૂતરાઓને છુછકારીને એમને કરડાવતા આ બધુ

ભગવાને સમભાવે સહન કર્યું, અને યુદ્ધને મોખરે રહેલા વિજયવન્ત હાથીની પેઠે એ દુખો ઉપર જીત મેળવી રોગથી અસ્પૃષ્ટ હોવા છતા ભગવાન પેટ ઊણુ રાખીને જમતા એમણે કદી ઔષધ લીધુ નથી કે શરીરના આરામ માટે ચપી કરાવી નથી.

કેટલીક વાર તો તેઓ અડધા મહિના સુધી કે મહિના સુધી પણ પાણી પીતા નહિ[1] અને તેમ છતા વિહાર ચાલૂ રાખતા તેઓ કોઇ વાર છટ્ઠ કોઇ વાર અટ્ઠમ કોઇ વાર દસમ અને કોઇ વાર દુવાલસ કરતા ગામ કે નગરમા જઇને સાવધપણે તેઓ બીજાને માટે તૈયાર કરેલો આહાર શોધતા આહાર લેવા જવાના માગમા ભૂખ્યાતરસ્યા કાગડા વગેરે પક્ષીઓને બેઠેલા જોઇને તેમજ બ્રાહ્મણ શ્રમણ, ભિખારી, અતિથિ ચણ્ડાલ બિલાડા કે કૂતરા એ બધાને ભિક્ષાસ્થળે ઊભેલા જોઇને ત્યાથી ભગવાન ચાલ્યા જતા જેથી એ જીવોને આહાર મેળવવામા વાધો ન આવે તેમજ અપ્રીતિ ન થાય અને અન્યત્ર ભિક્ષા માટે શોધ કરતા તેઓ કોઇ વાર કુમ્માસ બુક્કસ અને પુનાક પણ લેતા એવુ પણ ન મળે તો તેઓ શાન્ત ભાવે રહેતા

પિંડેસણ (પિણ્ડૈષણા)— પિણ્ડ એટલે 'આહાર અને 'એષણા' એટલે 'માગવાનો વિધિ' આ અધ્યયણ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની રીતિનીતિ ઉપર પુષ્કળ પ્રકાશ પાડે છે ભિક્ષાર્થે ક્યા જવુ અને ક્યા ન જવુ[2] કેવી રીતે જવુ અને કેવી રીતે ન જવુ ક્યારે ન જવુ, કેવો આહાર લેવો–ન લેવો, પાણી કેવુ લેવુ–ન લેવુ ઇત્યાદિ બાબતો અહીં સમજાવાઈ છે અન્તમાં સાત પિણ્ડૈષણાઓ અને સાત પાનૈષણાઓનો નિર્દેશ છે

સેજ્જા (શય્યા)—આનો અર્થ પથારી તેમજ મકાન એમ બન્ને થાય છે કેવા મકાનમા રહેવુ–ન રહેવુ રહેઠાણ કેવી રીતે માગવુ, કેવુ સસ્તારક (પાથરણ) માગવુ અને કેવી રીતે એ પાછુ આપવુ

---

૧ મહાવીરસ્વામીએ જે જે તપશ્ચર્યા કરી છે તેમા પાણીનો પણ ત્યાગ કરાયો છે ૨ જમણવાર હોય ત્યા ન જવુ

એ વિષય આ અજ્ઝયણમાં નિરૂપાયો છે અને તેમાં ગમે તે જાતની જગ્યા સૂવા માટે મળે તો ઊંચાનીચા ન થવું એ બાબત કહેવાઈ છે

ઈરિયા (ઈર્યા) આનો શબ્દાર્થ 'ગમન' છે ગામેગામ કેવી રીતે વિહાર કરવો, પાણીમાં કેવી રીતે ઊતરવું અને નાવમાં કેવી રીતે જવું આમ મુસાફરી સમ્બન્ધી હકીકતો આ અજ્ઝયણમાં સમજાવાઈ છે

ભાસા (ભાષા)—કેવી જાતની ભાષા બોલવી અને કેવી ન બોલવી એ અહીં નિરૂપાયું છે

વત્થ (વસ્ત્ર)—કેવાં વસ્ત્ર લેવાં—ન લેવાં ખરાબ વસ્ત્ર હોય તો સારાં બનાવવા કે મેળવવા માટે ફાંફાં ન મારવા, વસ્ત્ર ક્યાં સૂકવવાં ઇત્યાદિ વિગતો અહીં અપાઈ છે

પાએસણા (પાત્રૈષા)—આનો શબ્દાર્થ 'પાત્રની તપાસ' એવો થાય છે કોને કઈ જાતનાં અને કેટલાં પાત્ર રાખવાં તેમજ કેવી જાતનું પાત્ર માગવું એ હકીકત અહીં સમજાવાઈ છે

ઉગ્ગહપડિમા (અવગ્રહપ્રતિમા)— અવગ્રહ નો પરિગ્રહ તેમજ નિવાસસ્થાન (મુકામ) એ બન્ને અર્થ અહીં ઘટે છે કઈ ચીજ ન લેવી તેમજ કઈ જાતનો મુકામ મેળવવો એ હકીકતો આમાં વિચારાઈ છે વિશેષમાં અહીં પાંચ પ્રકારના અવગ્રહ અર્થાત્ માલિકીની વસ્તુ કે મકાન ગણાવાયાં છે

સત્તસત્તિકયા (સપ્તસપ્તૈકિકા)—આ સાત અજ્ઝયણોમાં ઊભા રહેવાનું સ્થાન નિશીથિકા અર્થાત્ સ્વાધ્યાય માટેનું સ્થળ મળમૂત્રની જગ્યા શબ્દ રૂપ પરક્રિયા અને અન્યોન્ય ક્રિયા એમ સાત બાબતો અનુક્રમે વિચારાઈ છે

ભાવણા (ભાવના)—પ્રારમ્ભમાં મહાવીરસ્વામીનું જીવનચરિત્ર અપાયું છે એમનાં ચ્યવન—મમય ગર્ભસંક્રમણ અને જન્મ, એમના અને એમનાં માતા પિતા પત્ની વગેરેનાં નામો એમનો ગૃહવાસ એમનું સાંવત્સરિક દાન અને દીક્ષાગ્રહણ મનઃપર્યવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને

કેવળજ્ઞાન એ બાબતો અપાઇ છે ત્યાર બાદ પાચ મહાવ્રતો પૈકી પ્રત્યેકની પાચ પાચ ભાવનાઓનો નિર્દેશ છે

વિમુત્તિ (વિમુક્તિ)—દોષયુક્ત પ્રવૃત્તિઓ અને આસક્તિઓનો નિર્બંધપણે ત્યાગ એ આનો સારાશ છે

આ ઉપરથી જણાયુ હશે કે પહેલા સુયક્ખધમાં ઉત્સાહી સાધકની સમ્પૂર્ણ સાધનસામગ્રી વિગતથી અને વિસ્તારથી વર્ણવાઇ છે એની ભાષામા પ્રસા૦ છે ઊંડાણુ છે અને દૃષ્ટાન્તની નવીનતા છે જેમ અમુક માર્ગે જઇ આવેલો મનુષ્ય એ માર્ગે જનાર અન્ય મનુષ્યને સહેલાઇથી અને બારીકાઇથી એ માર્ગનુ વર્ણન કરી બતાવે તેમ આમા સાધના માર્ગનુ વિશદ વર્ણન છે બીજો સુયક્ખધ જૂના જમાનાના જૈન શ્રમણસઘનો અને તેની ચર્યાનો સચોટ ખ્યાલ આપે છે એમા અપાયેલા નિયમો અને ચર્યા બૌદ્ધ સઘના નિયમો અને ચર્યા સાથે સરખાવવા જેવા છે એ માટે ધર્માનદ કોસમ્બીનુ 'બૌદ્ધસઘનો પરિચય' એ નામનુ પુસ્તક જે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે તે જોવુ ઘટે

અનુયોગ—જૈનો પોતાના ધાર્મિક ગ્રથોને ચાર વિભાગોમા વિભક્ત કરે છે અને એ દરેકને 'અનુયોગ કહે છે દસવેયાલિયની નિજ્જુત્તિ(ગા ૩)મા ચાર વિભાગો એટલે અને એની ચુણ્ણિમા એના નામનો ઉલેખ છે જેમકે દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ ચરણકરણાનુયોગ અને ધર્માનુયોગ એ ચાર અનુયોગો[1] પૈકી ક્રિયાકાણ્ડના પરામર્શનુ નામ ચરણકરણાનુયોગ છે, અને શીલાંકસૂરિ આચારની ટીકા(પત્ર ૧ આ)મા કહે છે તેમ આ અનુયોગનુ જ્ઞાન કરાવવા માટે જ બાકીના ત્રણ

---

[1] શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રે ચાર અનુયોગ વિષે કહ્યુ છે કે 'મન જો શકાશીલ થઇ ગયુ હોય તો દ્રવ્યાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે પ્રમાદી થઇ ગયુ હોય તો ચરણકરણાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે, કષાયી થઇ ગયુ હોય તો ધર્મકથાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે, અને જડ થઇ ગયુ હોય તો ગણિતાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે જુઓ "મહાવીરસ્વામીનો આચારધર્મ 'નો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૧૦)

અનુયોગો છે દ્રવ્યાનુયોગથી દર્શનની-શ્રદ્ધાની શુદ્ધિ થાય છે અને જેનું દર્શન શુદ્ધ છે તે જ ચારિત્રને લાયક છે આમ ચરણકરણાનુયોગ જ ચારે યોગોમા મુખ્ય છે આ આયારગમા ચરણકરણાનુયોગનો વિષય છે અને એ રીતે આ બૌદ્ધોના વિનયપિટકને મળતો આવે છે

થર—કેટલાક જૈન તેમજ અજૈન વિદ્વાનોની માન્યતા મુજબ અને મારા પણ નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે આયારનો પહેલો સુયક્ખંધ બીજા કરતા પ્રાચીન છે વળી બીજો સુયક્ખંધ એ એક કરતા વધારે શ્રુત સ્થવિરોની કૃતિ છે[1] એ શ્રુતસ્થવિરો ભિન્નકાલીન હોય તો એ રીતે એ જૂનામા જૂના બૌદ્ધ પદ્યાત્મક સગ્રહ નામે સુત્તનિપાતને મળતો આવે છે, કેમકે આ સુત્તનિપાત અનેક ભિન્ન કાળના બૌદ્ધ ભિક્ખુઓના સુત્તોનો સગ્રહ છે[2] ભદ્રબાહુસ્વામીએ આયાર ઉપર નિજ્જુત્તિ રચી તે સમયે તો બીજો સુયક્ખંધ પાચ ચૂલારૂપ હતો પછી કાલાન્તરે નિસીહ નામની પાચમી ચૂલાને સ્વતન્ત્ર સ્થાન અપાયુ ત્યારથી તે આજ દિન સુધી એ સુયક્ખંધમા ચાર ચૂલાઓ છે

પહેલા સુયક્ખંધમા ગદ્યાત્મક તેમજ પદ્યાત્મક એમ બન્ને પ્રકારનું લખાણ છે એમાનો પદ્યાત્મક વિભાગ જેમા સમ્પૂર્ણ તેમજ આંશિક પદ્યોનો સમાવેશ થાય છે એ બાકીના ગદ્યાત્મક વિભાગ કરતા વધારે પ્રાચીન છે એમ કેટલાક આધુનિક વિદ્વાનોનુ માનવુ છે[3]

આ પ્રમાણે જેને આજે આપણે 'આયાર' તરીકે ઓળખીએ છીએ એ પહેલા અગમાં કાલક્રમની દૃષ્ટિએ વિવિધ થરો છે સૌથી પ્રાચીન થરની રચના મહાવીરસ્વામીના સમય દરમ્યાન થઈ હોય એમ જણાય છે, અને સૌથી અર્વાચીન થરની રચના આયારનિજ્જુત્તિની રચના કરતા તો પ્રાચીન છે જ આયારનિજ્જુત્તિના કર્તા શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુસ્વામી છે એમ સામાન્યત મનાય છે એમનો સ્વર્ગવાસ વીરસવત્ ૧૭ મ

---

૧ જુઓ આયારનિજ્જુત્તિ (ગા ૨૮૭), આ અવતરણ H C L (પૃ ૧૧૩)મા મે આપ્યુ છે ૨ જુઓ H C L J (પૃ ૧૧૮) ૩ એ જ (પૃ ૧૧૪)

થયો. વિદ્દ્દ્વલ્લભ મુનિ પુણ્યવિજયજી વગેરે કેટલાક વિદ્વાનો નિર્જુક્તિના કર્તા તરીકે આ ભદ્રબાહુને બદલે બીજા ભદ્રબાહુ માને છે અને તેમનો સમય ઇ. સ. નો છઠ્ઠો સૈકો દર્શાવે છે.[1] 'મહાપરિણ્ણા' નામનું સાતમું અજ્ઝયણ નિર્જુક્તિથી વિભૂષિત છે. એ વજ્રસ્વામીના સમય સુધી તો હતું પણ પછી એ ઉચ્છેદ પામ્યું.

આ ઉપરથી આચારનો અમુક ભાગ ઇ. સ. પૂર્વે ૫૫૭ થી ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ના ગાળામાં રચાયેલો છે અને બાકીનો ભાગ એક માન્યતા મુજબ મોડામાં મોડો ઇ. સ. પૂર્વે ૩૫૭માં અને બીજી માન્યતા મુજબ ઇ. સ.ના બીજા સૈકા કરતાં પૂર્વે રચાયેલો છે. એ ગમે તે હો, મહાવીરસ્વામીના પોતાના જ શબ્દો કોઇ પણ આગમમાં સંગ્રહાયા હોય તો તે આચારમાં છે. છૂટક છૂટક રત્નો જેવાં તેજસ્વી સુભાષિતોનો આ મનોરમ સંગ્રહ છે.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય : પાઇય, સંસ્કૃત, ગુજરાતી ઇત્યાદિ

આયારનિજ્જુત્તિ—આ જઇણ મરહટ્ટીમાં રચાયેલી પદ્યાત્મક કૃતિ છે. આચારનો પહેલો સુયક્ખંધ તેમજ ચાર ચૂલા પૂરતો બીજો સુયક્ખંધ એ એનો વિષય છે. આચારની આ નિર્જુક્તિ તેમજ શીલાંક સૂરિકૃત ટીકા સહિત જે આવૃત્તિ 'શ્રીસિદ્ધચક્ર સાહિત્ય પ્રચારકસમિતિ' તરફથી બે ભાગમાં પ્રસિદ્ધ થઇ છે તેના બીજા ભાગનો અન્ત જોતાં એમાં આચારનિર્જુક્તિનું ૩૪૯મું પદ્ય અપાયા બાદ મહાપરિણ્ણાને અંગેની નિર્જુક્તિની જે ગાથાઓ ઉપર ટીકા રચાઇ નથી તેવી સાત ગાથાઓ અપાય છે. આમ એકંદર આ આચારનિર્જુક્તિની ૩૫૬ ગાથાઓ છે. આચારને સમજવા માટે આના કરતાં કોઇ અધિક પ્રાચીન સાધન આજે ઉપલબ્ધ નથી. આ સાધનની આછી રૂપરેખા H C L J (પૃ. ૧૮૦-૧૮૧)માં મેં આલેખી છે. આ તેમજ નીચે મુજબની

---

[1] શ્રીમહાવીર જૈન વિદ્યાલય રજત મહોત્સવ ગ્રંથમાં 'છેદસૂત્રકાર અને નિર્યુક્તિકાર' એ નામના લેખ (પૃ. ૧૯૯)માં એમણે કહ્યું છે કે નિર્યુક્તિકાર ભદ્રબાહુ તે શકસંવત્ ૪૨૭ (વિ. સં. ૫૬૨)માં પંચસિદ્ધાન્તિકા રચનાર વરાહમિહિરના સહોદર છે અને નૈમિત્તિક આચાર્ય છે.

બીજી નવ નિજ્જુત્તિઓ ભદ્રબાહુસ્વામીએ રચી છે એ હકીકત એમણે રચેલી આવસ્સયનિજ્જુત્તિની નિમ્નલિખિત ગાથા ઉપરથી જાણી શકાય છે

" आवस्सगस्स दसकालिअस्स तह उत्तरज्झमायारे ।
सूअगडे निज्जुत्तिं वोच्छामि तहा दसाणं च ॥८४॥
कप्पस्स य निज्जुत्तिं ववहारस्सेव परमनिउणस्स ।
सूरिअपण्णत्तीए वुच्छं इसिभासिआण च ॥८५॥ "

આની પછીની ગાથામા એમણે કહ્યુ છે કે હુ જિનના ઉપદેશ વડે ઉદાહરણ હેતુ અને કારણના પદનો સમૂહ સક્ષેપમા કહીશ પાલીતાણામાં વિ સ ૧૯૮૮મા જે શ્રીસિદ્ધચક્ર ગણધરમદિર સ્થપાયુ છે તેમા તત્ત્વાર્થાધિ૦ તેમજ આયાર, સૂયગડ, દસાસુયક્ખધ દસવેયાલિય અને ઉત્તરજ્ઝયણ એ પાચ આગમોની નિજ્જુત્તિ પણ શિલારૂઢ કરાયા છે

આયારચુણ્ણિ—જેમ ભાસને 'ગાહા' કહે છે તેમ ચુણ્ણિને કેટલીક વાર 'પરિભાસા' તરીકે ઓળખાવાય છે (જુઓ H C L J પૃ ૧૯૦) ચુણ્ણિ એ આગમોનુ ગદ્યાત્મક વિવરણરૂપ સાધન છે એની ભાષા સસ્કૃત અને પાઇયના મિશ્રણરૂપ છે એક જ વાક્ય આ બે ભાષામા રચાયેલ પણ મળી આવે છે સામાન્ય રીતે ચુણ્ણિ નિજ્જુત્તિ પછી રચાયેલા ભાસ કરતા પણ અર્વાચીન છે આયારને અગે કોઇ ભાસ રચાયુ હોય એમ જણાતુ નથી આયારચુણ્ણિ આયાર તેમજ એની નિજ્જુત્તિના સ્પષ્ટીકરણરૂપ છે એના કર્તાનુ નામ જાણવામા નથી કિવદન્તી પ્રમાણે એ જિનદાસગણિ છે એમ એના મુખપૃષ્ઠ ઉપર ઉલ્લેખ છે આ ચુણ્ણિ રતનામની ઋષભદેવજી કે શ્વેતામ્બર સસ્થા તરફથી ઇ સ ૧૯૪૧મા પ્રસિદ્ધ થઇ છે આ ચુણ્ણિની ઓછામા ઓછી વિ સ ૧૪૫ જેટલી તો પ્રાચીન એવી એક તાડપત્રીય પ્રતિ ભાણ્ડારકર પ્રાચ્યવિદ્યાસશોધનમદિરમા છે સિદ્ધચક્ર (વ ૯ અ ૮ પૃ ૧૫૭–૧૬૬)મા આનન્દસાગરસૂરિજીનો " આહત આગમોની ચૂર્ણિઓ અને તેનુ મુદ્રણ " એ નામનો લેખ પ્રસિદ્ધ થયો છે એમા ૧૬૫મા પૃષ્ઠમા તેમણે કહ્યુ છે કે નદી અણુઓગદ્દાર આવસ્સય દસવેયાલિય

ઉત્તરજ્ઝયણ આયાર સૂયગડ અને વિયાહ૦ની ચૂણ્ણિ એના રચનાના ક્રમ પ્રમાણે છે

ટીકા—શીલાકસૂરિએ આયાર ઉપર જે સસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે તેના પ્રારમ્ભના ત્રીજા પદ્યમા તેઓ કહે છે કે શસ્ત્રપરિજ્ઞા ઉપરનુ વિવરણ ગ ધહસ્તીએ અતિશય ગહન બનાવ્યુ છે એથી સુખેથી બોધ થાય તે માટે હુ સાર ગ્રહણ કરુ છુ આ ગ ધહસ્તીનુ આયાર ઉપરનુ વિ રણ આજ સુધી મળ્યુ નથી વિશેષમા આ વિવરણ સસ્કૃતમા હતુ કે પાઇયમા એ જાણવાનુ કોઇ સાધન જણાતુ નથી એમાથી કોઇ અવતરણો પણ નજરે પડતા નથી આ ઉપરાન્ત ગ ધહસ્તી તે કોણ એવો પણ સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખ નથી કેટલાક વિદ્વાનોનુ માનવુ છે કે તત્ત્વાર્થાધિ૦ ઉપર ભાષ્યાનુસારિણી ટીકા રચનારા સિદ્ધસેનગણિ તે જ આ ગ ધહસ્તી છે શીલાકસૂરિએ આયાર અને એની નિજ્જુત્તિ એ બે ઉપર સસ્કૃતમા ટીકા રચી છે પરન્તુ પૃ ૫૧મા કહેવાયુ છે તેમ મહાપરિણ્ણાને લગતી નિજ્જુત્તિની ગાથા ઉપર એમણે કશુ લખ્યુ નથી એમણે પત્ર ૧૯આ–૨૦આમા ધમરુચિ નામના પ્રત્યેકબુદ્ધનુ ચરિત્ર આલેખ્યુ છે, અને ઉવહાણસુયની ટીકા(પત્ર ૨૭૧અ–૨૭૩અ)મા ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિ વિસ્તારથી સમજાવી છે એમણે ક્યારે ટીકા રચી વગેરે બાબતો એમણે પહેલા સુયક્ખધની ટીકાના અન્તમા દર્શાવી છે ટીકા ગુપ્ત સવત્ ૭૭૨મા ગમ્ભૂતામા રચાઇ અને તેમા વાહરિ સાધુએ સહાયતા આપી શીલાકસૂરિ પોતાને શીલાચાય ઉર્ફે તત્ત્વાદિત્ય તરીકે ઓળખાવે છે વિશેષમા તેઓ પોતાના કુળ તરીકે નિર્વૃતિ'નો ઉલ્લેખ કરે છે અન્યત્ર ટીકાના રચનાસમય તરીકે શકસવત્ ૭૭૨ શક ૭૮૪ અને શક ૭૯૮ના ઉલ્લેખ છે વિ સ ૧૩૦૩મા તાડપત્ર પર લખાયેલી આ ટીકાની પ્રત ખભાતમા છે શીલાકસૂરિએ બીજા સુયક્ખધની ટીકા જાતે જ રચી છે પણ તેના અન્તમા રચનાસમયનો કે બીજો કોઇ જાતનો ઉલ્લેખ નથી 'શ્રી શીલાકસૂરિ તે કોણ ?'' એ નામનો મારો લેખ જૈ સ પ્ર (દીપોત્સવી અક વ ૭, અ ૧–૨)મા પ્રસિદ્ધ થયો

છે તેમા મે શીલાઙ્કસૂરિ તે વિ સ ૯૨૫મા ચઉપ્પન્નમહાપુરિસચરિય રચનારા હોય તો એમનુ બીજુ નામ વિમલમતિ છે એ હકીકત સૂચવી છે વિશેષમા વિ સ ૮૦૨મા અણહિલપુર પાટણ વસાવનારા વનરાજ ચાવડાના ગુરુ શીલગુણસૂરિ વિસેસાવસ્સયભાસના ટીકાકાર કોટ્યાચાર્ય અને શકસંવત ૭૦૦મા રચાયેલી કુવલયમાલાની પ્રશસ્તિમા ઉલ્લેખાયેલ તત્તાયરિય (તત્ત્વાચાર્ય) પ્રસ્તુત શીલાઙ્કસૂરિથી ભિન્ન જણાય છે, એમ પણ મે ત્યા સૂચવ્યુ છે જેસલમેર ભાણ્ડાગારીય ગ્રન્થસૂચી (પૃ ૪૪)મા ચઉપ્પન્નમહાપુરિસચરિયના કર્તા તરીકે માનદેવના શિષ્ય શીલાચાર્યનો ઉલ્લેખ કરનારા બે પદ્યો અપાયા છે અને આ શીલાચાર્ય આયારના ટીકાકારથી ભિન્ન છે એમ ત્યા ઉલ્લેખ કરાયો છે

ઉત્તરજ્ઝયણ(ઉ ૨ , ગાથા ૬૫)ની ટીકા (પત્ર ૨૭૮ આ)મા શીલાઙ્કસૂરિ કહે છે આ ૬૫મા પદ્યનુ ચિરંતન ટીકાકારે વ્યાખ્યાન કર્યુ નથી તે શુ સુગમતાને લઈને છે કે અભાવને લઈને ? સૂત્રપુસ્તકોમા તો દેખાય છે એમનો અભિપ્રાય અમે જાણતા નથી અહીં જે ટીકાકારનો ઉલ્લેખ છે તે કયા અને એ ટીકા પણ કઈ ? આ ટીકાકાર તે ચુણ્ણિના કર્તા હોય એમ લાગે છે કારણ કે એમા વ્યાખ્યા નથી

જૈન ગૂર્જર કવિઓ (પૃ ૪૬૧)મા સૂચવાયુ છે કે શાન્તિસૂરિએ આયાર ઉપર જે ટીકા રચી છે તેની એક તાડપત્રીય પ્રતિ વિ સ ૧૪૮૨મા લખાયેલી છે (જે ૪૨) અચલ ' ગચ્છના મેરુતુગસૂરિના શિષ્ય માણિક્યશેખરસૂરિએ આચારાગદીપિકા રચી છે અને એનો ઉલ્લેખ એમણે પોતે રચેલી આવશ્યકનિર્યુક્તિદીપિકામા કર્યો છે હર્ષકલ્લોલના શિષ્ય લક્ષ્મીકલ્લોલે આયાર ઉપર અવચૂણિ રચી છે એનો રચનાસમય ગુહમુખકજકિરણમિતે શરચ્ચ દ્વવે એમ સૂચવાયો છે એટલે કે એ વિ સ ૧૬૦૬(?) છે આ અવચૂણિનુ નામ તત્ત્વાવગમા છે એક અજ્ઞાતકર્તૃક અવચૂરિની હાથપોથી ભા પ્રા વિ સ મા છે ખરતર ગચ્છના જિનસમુદ્રસૂરિના પટ્ટધર જિનહસસૂરિએ શીલાઙ્કસૂરિકૃત ટીકાને દુર્વિગાહ સમજી સજ્જનોના અનુગ્રહાર્થે દીપિકા વિ સ ૧૫૮૨મા રચી અ

દીપિકા તેમજ શીલાકસૂરિકૃત ટીકા પાર્શ્વચન્દ્રસૂરિએ રચેલો બાલાવબોધ અને નિર્જ્જુત્તિ પ્રસિદ્ધ થયેલા છે (જુઓ પૃ ૧૬) ચન્દ્ર ગચ્છના મહેશ્વર સૂરિના પટ્ટધર અજિતદેવસૂરિએ આચાર પર દીપિકા વિ સ ૧૬૨૯ની આસપાસમા રચી છે (પા ભ) આચારના તેમજ બીજા આગમોના કેટલાક શબ્દોના પર્યાયોને લગતી એક હાથપોથી ભા પ્રા વિ સ મા છે

ગુજરાતી ભાષાન્તર—રવજીભાઇ દેવરાજે આચારનુ ગુજરાતીમા શબ્દશ ભાષાન્તર કર્યું હતુ એ મૂળ સહિત વિ સ ૧૮૫૮મા પ્રસિદ્ધ થયુ હતુ એની પ્રસ્તાવના (પૃ ૨૨ ઇત્યાદિ)મા પરિહાર્યમીમાસા છે આની ઇ સ ૧૯૦૬મા છપાયેલી બીજી આવૃત્તિમા આ ભાગ જતો કરાયો છે હીરાલાલ હસરાજ તરફથી પાચ ભાગમા આચાર મૂળ ને નિર્જ્જુત્તિના ગુજરાતી અનુવાદ સહિત પ્રસિદ્ધ થયાનુ સાભળ્યુ છે મોહનલાલજી જૈન શ્વેતામ્બર જ્ઞાનભણ્ડાર (સુરત) તરફથી મૂળ તથા નિર્જ્જુત્તિ તેમજ એ બન્નેનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર પાચ ભાગમા વીર સ ૨૪૪૭ ૨૪૪૮ ૨૪૪૮ ૨૪૪૮ અને ઇ સ. ૧૯૨૨મા અનુક્રમે છપાયેલ છે પહેલા ભાગમા પહેલુ અજ્ઝયણ બીજામા બીજુ ત્રીજામા ત્રણથી પાચ ચોથામા ૬, ૮ અને ૮ અને પાચમામા બીજો સુયક્ખધ છપાયેલ છે મહાવીરસાહિત્ય-પ્રકાશન-મદિર તરફથી પ્રથમ સુયક્ખધનો શબ્દશ ગુજરાતી અનુવાદ ઇ સ ૧૯૩૬મા પ્રસિદ્ધ થયો છે ગોપાલદાસ જીવાભાઇ પટેલે આચારનો છાયાનુવાદ મહાવીરસ્વામીનો આચારધર્મ ' એ નામે આપ્યો છે અને એ "શ્રીપૂજાભાઇ જૈન ગ્રન્થમાળા-૧૧ ' તરીકે એમની તરફથી વિ સ ૧૯૯૨માં પ્રસિદ્ધ થયો છે[1] એમા પૃ ૧૯૩-૨૦૩મા આચારના સુભાષિતો ગુજરાતી ભાવાર્થ

---

[1] એમા લગભગ પૃષ્ઠમા નીચે મુજબ અપાયેલુ ભાષાન્તર વાધાભરેલુ છે તે ૮ પ્રમાણે બહુ હાડકાવાળુ માસ કે બહુ કાટાવાળી માછલી પણ ન લેવી. ગૃહસ્થ તેવા માસમત્સ્ય આપવા માડે તો તેને કહેવુ કે તારે આપવુ હોય તો માત્ર ગર્ભ આપ. અને છતા ગૃહસ્થ ઉતાવળથી તેના વાસણમા હાડકા કાટા વાળુ જ નાખી દે તો એકાત સ્થળમા જઈ ઉપર આવી ગયેલ વિધિ પ્રમાણે

સાથે રજૂ કરાયા છે અને પૃ ૨૦૪-૨૦૮માં વિશિષ્ટ શબ્દોની સૂચિ છે આ છાયાનુવાદના નિવેદન (પૃ ૬)માં એ ઉલ્લેખ છે કે 'પહેલો ખડ પંડિત બેચરદાસજીએ કરેલા શબ્દશ અનુવાદ ઉપરથી તૈયાર ' કર્યો છે આ અનુવાદ મારા જોવામાં આવ્યો નથી

અગ્રેજી—આયારનો હમન યાકોબીએ કરેલો અગ્રેજી અનુવાદ SBE (*vol xxii*) માં છપાયો છે આમાં એમણે અગ્રેજીમાં વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના લખી છે એ પ્રસ્તાવનાનો ગુજરાતી અનુવાદ છપાયો છે (જુઓ ! ૨૫)

જર્મન—Worte Mahaviras(પૃ ૬૬-૧૨૧)માં આયારના પહેલા સુયક્ખધનો જર્મન અનુવાદ છે

નિબન્ધ—' શ્રીપૂજાભાઈ જૈન ગ્રથમાલા-૨૧ " તરીકે ઇ ૧૯૪૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલી અને ગોપાલદાસ પટેલે તૈયાર કરેલી શ્રી-મહાવીર કથાના ચોથા ખણ્ડનુ નામ 'ભગવાન મહાવીરનો સદુપદેશ' રખાયુ છે એમાં આયાર વગેરેના આધારે નીચે મુજબના તેર વિષયો પર નાનકડા નિબધ છે —

(૧) [1]ચાર દુર્લભ વસ્તુઓ (૨) [2]અપ્રમાદ (૩) [3]વિવેક-વૈરાગ્ય (૪) [4]સદ્ગુરુશરણ (૫) [5]મુમુક્ષુની તૈયારી [6] (૬) સાચુ

ખાઈ લઈ તેમાનો નકામો ભાગ નિર્જીવ સ્થળમા નાખી આવવો

આ અંગે હુ અહીં એટલુ જ કહીશ કે નાન્તરીયકત્વ અંગેના ઉદાહરણરૂપ બનેલી પંક્તિનો ભાવાર્થ ધ્યાનમા ન લેતા અક્ષરાર્થ આપવો એ અનુચિત છે

૧ જુઓ ઉત્તરજ્ઝયણ (અ ૩) ૨ જુઓ ઉત્તર૦ (અ ૧૦ ૪) તેમજ સૂયગડ (૧, ૨) ૩ જુઓ સૂયગ૦ (૧ ૯ ૨-૧; ૧-૨) ઉત્તર૦ (અ ૩૨ -અને મહાવીરસ્વામીનો આચારધર્મ (પૃ ૧૦-૧૮ ૨૬ ૨૯ અને ૪૩). ૪ જુઓ સૂયગડ (૧-૯ ૧-૨) અને આયાર (૧-૨ ૧-૪) ૫ આમાં આઠ પેટાવિષયો છે જેમકે વિનય સહનશીલતા નિર્ભયતા નિરહકારિતા, નિશ્ચિંતતા અને અસગ, સ્ત્રીસંગનો ત્યાગ આહારશુદ્ધિ અને ઉપસહાર વ્યાખ્યાઓ. ૬ જુઓ ઉત્તર૦ (૧ ૧૬ ૮ ૩૨ ૩૬) સૂયગડ (૧-૧૪; ૧-૨; ૧-૩ ૧-૧૩ ૧-૯, ૧-૪; ૧-૧ ૨-૧; ૧-૧૬; ૨-૨) અને આયાર (૧-૨ ૧-૫)

વીરત્વ[1] (૭) મોક્ષમાર્ગ[2], (૮) અહિંસા[3] (૯) બ્રહ્મચર્ય[4], (૧૦) મુક્ત-જ્ઞાની[5], (૧૧) ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર[6] (૧૨) સાચો યજ્ઞ[7] અને (૧૩) સાચો વર્ણ[8]

પ્રકરણ ૩ સૂયગડ (સૂત્રકૃત)

નામ—આ બીજા અંગના સૂતગડ, સુત્તકડ અને સૂયગડ એમ ત્રણ ગુણનિષ્પન્ન નામ છે એમ એની નિજ્જુત્તિ(ગા ૨)મા ઉલ્લેખ છે

વિભાગ અને પરિમાણ—સમવાય(સુ ૧૩૬)મા સૂચવાયુ છે કે સૂયગડના બે સુયક્ખધ છે, તેવીસ અજ્ઝયણ છે અને તેત્રીસ 'ઉદ્દેસણ કાલ છે સૂયગડની નિજ્જુત્તિ(ગા ૨૨)મા આમ જ હકીકત છે વિશેષમા આ આયાર કરતા આ સૂયગડ બમણુ છે એ વાત છે

પહેલા સુયક્ખધને શીલાંકસૂરિએ સૂયગડની ટીકા(પત્ર ૮ અ)મા ગાથાષોડશક' કહેલ છે વિશેષમા સૂયગડચુણ્ણિ(પત્ર ૩૦૮)મા ગાથા-ષોડશશ્રુતિ સમત્તા એવો ઉલ્લેખ છે એટલે એનુ 'ગાહાસોલસય એવુ અસલ નામ હોય એમ જણાય છે (જુઓ પૃ ૫૮) બીજા સુયક્ખધનુ કોઇ વિશિષ્ટ નામ હોય તો તે જાણવામા નથી પહેલા સુયક્ખધમા સોળ અજ્ઝયણ છે અને બીજામા સાત છે આ તેવીસના નામ સમવાય(સુ ૨૩)મા નીચે મુજબ અપાયા છે—

---

૧ જુઓ સૂયગ (૧-૮) ૨ જુઓ ઉત્તર૦ (૧-૨૮ ૨૯, ૩૦). ૩ મહાવીર૦ ધર્મ (પૃ ૪, ૫ ૯ ૧૦) સૂયગ (૨-૨ ૨-૧ ૧-૧૧) અને ઉત્તર૦ (૧૮) ૪ જુઓ ઉત્તર૦ (૧૬ ૩૨) અને આયાર (૧-૫) ૫ જુઓ આયાર (૧-૨ ૧-૪ ૧-૫) ૬ જુઓ સૂયગડ (૧-૧૧ ૧-૧૪, ૨-૧, ૨-૬) અને આયાર (૧-૨) ૭ જુઓ ઉત્તર૦ (૧૨). ૮ જુઓ ઉત્તર૦ (૨૫) ૯ ઉદ્દેસણકાલનો અર્થ ઉદ્દેસઅ નથી. તેથી એકસરખામા ઉદ્દેસઅ નથી, પણ ઉદ્દેસણકાલ છે અને સુયક્ખધ અજ્ઝયણ અને ઉદ્દેસઅનો એક જ ઉદ્દેસણકાલ છે વિશેષ માહિતી માટે જૈ ધ પ્ર.મા પ્રસિદ્ધ થનાર મારો લેખ 'ઉદ્દેસ ઉદ્દેસણકાલ, સમુદ્દેસ સમુદ્દેસણકાલ" જોવો.

(૧) સમય (૨) વેતાલિય, (૩) ઉવસગ્ગપરિણ્ણા, (૪) થીપરિણ્ણા, (૫) નરયવિભત્તિ (૬) મહાવીરથુઇ, (૭) કુસીલપરિભાસિઅ (૮) વિ(વી)રિય (૯) ધમ્મ, (૧૦) સમાહિ (૧૧) મગ્ગ, (૧૨) સમોસરણ, (૧૩) આહત્તહિ(હી)ય, (૧૪) ગથ (૧૫) જમઇય (૧૬) ગાથા (૧૭) પુ ડરીય (૧૮) કિરિયાઠાણ (૧૯) આહારપરિણ્ણા, (૨૦) પચ્ચક્ખાણ કિરિયા (૨૧) અણગારસુય, (૨૨) અદ્દઇજ્જ (૨૩) નાલદઇજ્જ

આમા સોળમુ નામ ગાથા છે એટલે એ ઉપરથી પહેલા સુય ક્ખધને જે ગાથાષોડશક કહ્યુ છે તે ઉચિત ઠરે છે

સમવાય(સુ ૧૩૬)ની અભયદેવસૂરિકૃત ટીકામા નીચે મુજબની ગાથામા તેત્રીસ ઉદ્દેસણકાલ ગણાવાયા છે —

> चउ तिय चउरो दो दो एक्कारस चेव हुति एक्कसरा ।
> सत्तय महज्झयणा एगसरा वीयसुयखधे ॥ ''

અર્થાત્ ૪ ૩ ૪ ૨ અને ૨ એમ પહેલા પાચ અજ્ઝયણના ઉદ્દેસણકાલ છે એના પછીના અગ્યાર અજ્ઝયણોનો એકેક ઉદ્દેસણકાલ છે બીજા સુયક્ખધમા સાતે મોટા અજ્ઝયણનો એકેક ઉદ્દેસણકાલ છે આમ તેત્રીસ (૧૫+૧૧+૭) ઉદ્દેસણકાળ છે મુદ્રિત પુસ્તકમા પહેલા પાચ અજ્ઝયણના અનુક્રમે ચાર ત્રણ ચાર બે અને બે ઉદ્દેસઅ જોવાય છે, જ્યારે બાકીના અઢારે અજ્ઝયણોમા એકે ઉદ્દેસઅ નથી

ગદ્ય-પદ્ય—શિનાઇ' સૂયગડમા ૮૨ ગદ્યાત્મક સૂત્રો છે અને ૭૩૨ પદ્યો છે ડૉ પી એલ વૈદ્ય દ્વારા સપાદિત આવૃત્તિ જોતા સોળમા અજ્ઝયણ સિવાયના પહેલા સુયક્ખધના તમામ અજ્ઝયણો પદ્યાત્મક છે બીજા સુયક્ખધમા પાચમુ અને છ્ઠુ અજ્ઝયણ સમ્પૂર્ણતયા પદ્યમા છે આ ઉપરાન્ત આહારપરિણ્ણા નામના ત્રીજા અજ્ઝયણના લગભગ અન્તિમ ભાગમાં ચાર પદ્યો છે બીજા બધા અજ્ઝયણો તો ગદ્યાત્મક છે આમ એક રે સૂયગડનો મોટો ભાગ પદ્યાત્મક છે સૂયગડના પહેલા સુયક્ખધનુ પહેલુ, ત્રીજુ આઠમુ, નવમુ અગિયારમુ, અને પદરમુ

અજ્ઝયણ અનુષ્ટુભ્'મા અને બીજુ અજ્ઝયણ [1]વેયાલિય છદમા છે

સૂયગડમા ઇન્દ્રવજ્રાનો પ્રયોગ પચીસ વાર થયેલો છે જુઓ પ૦ એ૦ આ૦ (પૃ ૧૫૪) પહેલા સુયક્ખધનુ 'ઇત્થીપરિન્ના' નામનુ અજ્ઝયણ 'ઉત્તરાજ્ઝયણ'ની પેઠે ગાથા કિંવા આર્યામા નથી કિન્તુ 'ગાથાનુષ્ટુભી સંસૃષ્ટિ' નામે ઓળખાવાયેલા મિશ્ર છન્દમા છે એમ પ૦ એ૦ આ૦ (પૃ ૧૮૫-૬)મા ઉલ્લેખ છે પહેલા સુયક્ખધના અ૦ ૫-૭ ૧૦ અને ૧૨-૧૪ મુખ્યત્વે ઉપજાતિમા છે બીજા સુયક્ખધના ત્રીજા અજ્ઝયણના લગભગ અન્તમા ચાર પદ્યો છે અને તે આર્યામા છે (આ ચારે પદ્યો ઉત્તરજ્ઝયણના અ૦ ૩૬ મા ૭૪માથી ૭૭મા પદ્યરૂપે જોવાય છે) આનુ પાચમુ અજ્ઝયણ 'અનુષ્ટુભ્'મા અને છઠ્ઠુ ઉપજાતિમા છે

અહીં એ ઉમેરીશ કે સૂયગડનિજ્જુત્તિ (ગા ૧૩૯)માં સૂચવ્યા મુજબ 'ગાથા' અજ્ઝયણ સામુદ્દઅ (સામુદ્રક) છન્દમા છે, પણ જ્યા જ્યા એ મુક્તિ થયુ છે ત્યા ત્યા તો એ ગદ્યરૂપે અપાયુ છે શીલાકસૂરિ આની ટીકા (પત્ર ૨૬૨આ)મા કહે છે કે "सामुद्रेण छन्दसा वा निबद्धा सा गाथेत्युच्यते तच्च छन्द अनिबद्ध च यल्लोके गाथेति तत् पण्डितै प्रोक्तम्" અર્થાત્ સામુદ્ર છન્દથી ગૂથાયેલી તે 'ગાથા' તે આ છન્દ છે લોકમા જે અનિબદ્ધ છે તેને પડિતો ગાથા કહે છે

કર્તૃત્વ—સૂયગડમા બે સુયક્ખધ છે સભવ છે કે એમાનો બીજો સુયક્ખધ પાછળથી ઉમેરાયેલો છે અને ચૂલિકારૂપ છે આ પ્રકારનુ વિધાન વિન્તર્નિત્સે H I L (પુ ૨, પૃ ૪૩૮)માં કર્યુ છે વિશેષમા એ વિદ્વાને પૃ ૪૩૧મા એમ કહ્યુ છે કે સૌથી પ્રાચીન ભાષા આયારમા

---

[1] વેઆલીના એટલે વીણાના સાજ સાથે ગાવાનો છદ તે વેઆલીય" જુઓ પ૦ એ૦ આ૦ (પૃ ૧૭૦) 'આખ્યાનકાલના કુશીલવોની વીણામા જેમ રામાયણનો શ્લોક ઝણકાર કરી રહેતો હતો તેમ સુત્તકાલના નિર્ગ્રન્થ અને ભિક્ખુઓની વીણામા ઝણકાર મચાવી મૂકતા આ નવા છદનૂ વેઆલીઅ નામ કોણ કહેશે કે સાર્થક નથી ? —એજન, પૃ ૧૭૦

જોવાય છે અને એના કરતા કંઇક ઓછી પ્રાચીન ભાષા સૂયગડ અને ઉત્તરજ્ઝયણમા જોવાય છે આ ઉપરથી બે વાત ફલિત થાય છે (૧) સૂયગડ અસલ એક જ સુયક્ખધરૂપ હશે અને (૨) આયાર અને સૂયગડની ભાષામા પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ ભિન્નતા હોવાથી એ બને અગો એક જ કર્તાની કૃતિ નહિ હશે જૈન પરપરા તો સૂયગડના પહેલેથી બે સુયક્ખધ છે એમ માને છે સૂયગડના બીજા સુયક્ખધનુ પહેલુ અજ્ઝયણ આયારના પહેલા સુયક્ખધ સાથે શબ્દ અને શૈલીની દૃષ્ટિએ ઘણો નજીકનો સમ્બન્ધ ધરાવે છે એમ Worte Mahaviras (પૃ ૧૭ વગેરે)મા ઉ લેખ છે કેશવ હરદ ધ્રુવ આયાર અને સૂયગડ એ બને અગોના કર્તા એક જ છે એમ માને છે આવી પરિસ્થિતિમા હુ પણ સમગ્ર સૂયગડની રચના આયારના પહેલા સુયક્ખધના પ્રણેતાને હાથે થયેલી માનુ છુ, અને એ રીતે આ સૂયગડને હુ પહેલા અગના આ સુયક્ખધ જેટલુ પ્રાચીન માનુ છુ

વિષય—સ્વસમય અને પરસમયનો પરિચય એ બને સુયક્ખધોનો વિષય છે પહેલા સુયક્ખધમા અપાયેલી બાબતો જેવી બાબતો બીજામા પણ છે વિશેષમા ભારતના વિવિધ સમ્પ્રદાયોની હકીકત બીજો સુયક્ખધ પૂરી પાડે છે આ વાત આપણે અજ્ઝયણદીઠ વિચારીશુ

સમય (સમય)—આમા જુદા જુદા વાદો છે જેમકે પચમહાભૂતિકવાદ એકાત્મકવાદ (એકાત્મ–અદ્વૈતવાદ) તજ્જીવતચ્છરીરવાદ અકારકવાદ (સાખ્ય મત) આત્મષષ્ઠવાદ, પચસ્કન્ધવાદ (અફલવાદ) નિયતિવાદ ક્રિયાવાદ, જગદુત્પત્તિવાદ અને લોકવાદ. કોઇ પણ જીવની હિસા ન કરવી એ બાબત ઉપર અહીં ખૂબ અને ખાસ ભાર મૂકાયો છે

વેતાલિય (વૈતાલિય)—કર્મનુ વિદારણ (નાશ) એ આ અજ્ઝયણનો સાર છે આન્તરિક કામનાઓનો નાશ કરી સમજુ જનોનુ શરણ સ્વીકારી તેમની પાસેથી યોગ્ય માર્ગ સમજી એ માર્ગે સાવધપણે આગળ વધવુ, સગાસબધીઓની માયામમતામા ફસાવુ નહિ, અહ

કારનો ત્યાગ કરવો એકાન્ત વાસમા નિર્ભયતા કેળવવી, [1]કામભોગને જીતવા તેમજ ગૃહસ્થાશ્રમમા પણ અહિંસાદિ વ્રતો પાળવા એ ઉપદેશ અહીં અપાયો છે

આ અજ્ઝયણના નામ માટે ચુણ્ણિ(પૃ ૬૫)મા બે વિકલ્પો રજૂ કરાયા છે (૧) કર્મનુ વિદારણ એ અર્થ ને અનુલક્ષીને આ નામ યોજાયુ છે અથવા વૈતાલિક છન્દમા આ અજ્ઝયણ રચાયુ હોવાથી આ નામ રખાયુ છે [2] વિશેષમા આ પૃષ્ઠમા કહ્યુ છે કે ઋષભદેવ પાસે એમના ૯૮ પુત્રો ગયા ત્યારે અંગારદાહકનુ ઉદાહરણ કહી એમણે આ અજ્ઝયણ તેમને કહ્યુ

ઉવસગ્ગપરિણ્ણા (ઉપસર્ગપરિજ્ઞા)—હેમન્તની ટાઢ, ગ્રીષ્મનો તાપ અને અસંસ્કારી લોકોના ગમે તેવા શબ્દો સહન કરતા શીખવુ નાજુક સ્નેહસંગ્ગ ઘોની પરવા ન કરવી પ્રલોભનોમા ફસાવુ નહિ વૈદક જ્યોતિષ વગેરે આજીવિકાના સાધનોનો આશ્રય લેવાનો વિચાર ન રાખવો અને પરતીર્થિકોના આક્ષેપોનો સચોટપણે શાન્તિથી સીધો રદિયો આપવો એ બાબતો અહીં વિચારાઈ છે નમિ, રામગુપ્ત બાહુક નારાયણ અસિત દેવિલ દ્વૈપાયન, પારાશર કૃષ્ણ અને શિશુપાલ એ [3]વિશેષ-નામોનો આ અજ્ઝયણમા નિર્દેશ છે

થીપરિણ્ણા (સ્ત્રીપરિજ્ઞા)—આને ઇત્થિપરિણ્ણા પણ કહે છે અને એથી આની નિજ્જુત્તિ(ગા ૫૪)મા 'ઇત્થી'ના નિક્ષેપ અપાયા છે સ્ત્રીઓના નિકટ પ્રસંગથી દૂર રહેવાની સલાહ આ અજ્ઝયણમા

---

૧ ઉત્તરજ્ઝયણ (અ ૫ ગા. ૫)મા 'કામભોગ'નો ઉલ્લેખ છે એની નેમિચન્દ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ(પત્ર ૧૦૦ આ)મા કામ એટલે શબ્દ અને રૂપ અને ભોગ એટલે સ્પર્શ, રસ અને ગંધ એવુ સ્પષ્ટીકરણ છે. ૨ આમ છન્દ ઉપરથી નામ પડેલા અજ્ઝયણ તરીકે આ કેવળ સૂયગડમા જ નહિ પણ સમગ્ર આગમોમા—બલ્કે સમસ્ત જૈન સાહિત્યમા અજોડ છે આ પ્રમાણે અજ્ઝયણનુ નામ રખાયાનુ કારણ શુ હશે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પ્રો૦ ગ્રૈં૦ આ૦(પૃ ૧૦૦)મા એ આપ્યો છે કે વૈતાલીય છ ના નામમા અસાધારણ આકર્ષણ હશે એનામા નવીનતા ઉપરાંત મનોમોહક ગેયતા હતી " ૩ પુરાતત્ત્વ (પુ. ૨ અ ૨)મા પં બેચરદાસનો 'સૂત્રકૃતાગમા આવતા કેટલાક વિશેષનામો' એ નામનો લેખ છે

અપાઇ છે જે ભિક્ષુ(સાધુ) સાધ્વી અનેવી સ્ત્રીને વશ થાય તેની શી દશા થાય એ અહીં વર્ણવાઇ છે આ ઉપરાન્ત જો એ ભિક્ષુ ગૃહસ્થી સ્ત્રી સાથે બંધાઇ જાય તો તેની શી વલે થાય તેનું આમા આબેહૂબ અને રમૂજી વર્ણન છે

નરયવિભત્તિ (નરકવિભક્તિ)—પાપકર્મો કરનારા નરકે જાય છે અને ત્યા તેઓ પરમાધામિકોને હાથે કેવા કેવા દુઃખ અનુભવે છે એ હકીકત આ અજ્ઝયણમા સમજાવાઇ છે વિશેષમા આમા 'વૈતરણી' નદીનો ઉલ્લેખ છે

મહાવીરથુઇ (મહાવીરસ્તુતિ)—મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિ એ આ અજ્ઝયણનો વિષય છે એમા એમની સર્વજ્ઞતા વીતરાગતા તપસ્વિતા અને સહનશીલતા વિષે નિર્દેશ છે આ ઉપરાન્ત સર્વ મનુષ્યોમા અને મુનિઓમા જ્ઞાન શીલ અને તપની બાબતમા એમની ઉત્તમતા અનેક જાતની ઉપમાઓ દ્વારા સચોટ રીતે અહીં વર્ણવાઇ છે તેમ કર્મની વેળા સર્વોત્તમ યોદ્ધા તરીકે વીસસેણ (વિશ્વક્સેન) અર્થાત્ [1]વાસુદેવનો અને શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિય તરીકે [2]દન્તવક્રનો ઉલ્લેખ છે

કુસીલપરિભાસિઅ (કુશીલપરિભાષિત)—કુશીલોનુ કથન એ આનો શબ્દાર્થ છે કેટલાક અજ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે અગ્નિ સળગાવ્યાથી એટલે કે યજ્ઞાદિકથી કે ધૂણી તાપ્યા કરવાથી મોક્ષ મળે છે પણ જો એમ હોય તો લુહાર વગેરેને તો પાકા સિદ્ધ કહેવા જોઈએ કેટલાકનુ કહેવુ છે કે મીઠાનો ત્યાગ કરવાથી મોક્ષ મળે છે પણ આ વાત યુક્તિયુક્ત નથી. શીતળ જળથી એટલે કે સવારસાંજ નાહવા-ધોવાથી મોક્ષ મળે છે એમ કેટલાક કહે છે પણ જો એમ હોય તો જળચરોની તરત જ

---

1 જુઓ સૂયગડચુણ્ણિ (પત્ર ૧૮૪) 2 મહાભારત (સભાપર્વ અ ૩૨ શ્લો ૩)મા એમનુ વર્ણન છે ને આ દન્તવક્ર છે એમ ગોપાલદાસ પટેલ પૃ ૧૧૦મા કહે છે ચુણ્ણિ (પત્ર ૨૮૫)મા તો આનો દાન્તવાક્ય તરીકે નિર્દેશ છે એટલુ જ નહિ પણ વાક્ય વડે શત્રુને વશ કરે તે દાન્તવાક્ય થાય છે એમ પણ ત્યા કહ્યું છે

મુક્તિ થાય આ અજ્ઝયણમા અનેક સ્થળે એવો ઉલ્લેખ છે કે પૃથ્વી, પાણી અગ્નિ વાયુ અને વનસ્પતિ એ બધામા મનુષ્ય જેવુ ચૈતન્ય છે

વીરિય (વીર્ય)—પરાક્રમ-સાચી ધર્મવીરતા એ આ અજ્ઝયણનો વિષય છે અજ્ઞાનીઓના અને જ્ઞાનીઓના વીરત્વમા ભેદ છે એકનુ વીરત્વ કર્મબન્ધનુ કારણ છે, જ્યારે બીજાનુ વીરત્વ મોક્ષપ્રાપ્તિનુ સાધન છે આ અજ્ઝયણના અન્તમા એ નિર્દેશ છે કે કીર્તિની કામનાથી કરાયેલુ તપ શુદ્ધ નથી.

[1]ધમ્મ (ધર્મ)—સાચા વિવેક અને વૈરાગ્યથી વાસિત બનેલા મનુષ્યે સદ્ગુરુનુ શરણ લેવુ અને હિસા પરિગ્રહ વગેરેનો ત્યાગ કરવો વિશેષમા એણે શરીરના વિરેચન, વમન અજન ગ ધ વગેરે તમામ જાતના સસ્કારો ત્યજી દેવા અને આહારમા સયમ રાખવો આ ઉપરાન્ત એણે નિરર્થક અને અનર્થક પ્રવૃત્તિઓથી અલિપ્ત રહેવુ અને બોલવામા વિવેક રાખવો[2] એમ અહીં ધર્મનુ સ્વરૂપ સમજાવાયુ છે આ અજ્ઝયણના ૧૭મા પદ્યમા વેઢ' નામના દ્યૂતનો ઉલ્લેખ છે

સમાહિ (સમાધિ)—મનની અત્યન્ત સ્વસ્થતા અને એકાગ્રતા કેળવવી અને સમસ્ત જગત્ પ્રત્યે સમભાવ રાખવો એમ આ અજ્ઝયણમા સમજાવાયુ છે

---

૧ પહેલા અજ્ઝયણથી તે આ અજ્ઝયણના સોળમા પદ્ય સુધીનો ભાગ વાચી જતા ક્રોધાદિકને માટે જે વિશિષ્ટ પર્યાયો નજરે પડ્યા તે વિષે મે ક્રોધાદિક કષાયોના પર્યાયો અને ક્રમો નામના મારા લેખમા ઊહાપોહ કર્યો છે આ લેખ જૈ ધ. પ્ર. (પુ ૬૩ અ ૧૧)મા છપાયો છે ૨ આ સમ્બન્ધમા આ અજ્ઝયણનું નીચે મુજબનું ૨૭મું પદ્ય આપણે નોધીશું —

' होलावाय सहीवाय गोयावाय च नो वए।
तुम तुम ति अमणुन्न सव्वसो त न वत्तए ॥ २७ ॥ "

આની ચુણ્ણિ(પત્ર ૨૨૫)મા કહ્યુ છે કે 'હોલા' એ 'દેસી શબ્દ છે સરખી ઉમ્મરનાને બોલાવવામા એ વપરાય છે જેમકે 'आयन कोइ रे-होल'.

મગ્ગ (માગ)—અહીં મોક્ષનો માર્ગ શો છે તે જણાવાયુ છે અને એમા અહિંસા ઉપર ભાર મૂકાયો છે કઇ જાતની ભિક્ષા સ્વીકારવી એ પણ અહીં સમજાવાયુ છે અહિંસા જ સપૂર્ણ ધર્મ છે—એક જ ધમ છે—એ જ એક વ્રત છે એ જૈન મન્તવ્યને અનુસરતુ કથન આની પહેલાના બે અજ્ઝયણોમા પણ જોવાય છે

સમોસરણ (સમવસરણ)—ક્રિયાવાદ, અક્રિયાવાદ વિનયવાદ અને અજ્ઞાનવાદ એમ વાદોના ચાર વિભાગ છે આ વાદોને માનનારા વાદી ઓના મ તવ્યો અહીં રજૂ કરાયા છે ઉપયુક્ત વાદોના નામપૂર્વક ૧૮૦, ૮૪ ૩૨ અને ૬૭ વાદોનો એટલે કે ૩૬૩ મતોનો નિર્દેશ આની નિજ્જુત્તિ(ગા ૧૧૯)મા છે આ બધાનો ઓછોવત્તો પરિચય એની ચુણ્ણિ શીલાકસૂરિકૃત ટીકા તત્ત્વાર્થાધિ૦(અ ૮ સૂ ૧)ની સિદ્ધ સેનગણિએ રચેલી ટીકા(પૃ ૧૨૩) ઇત્યાદિમા મળે છે આયાર વિવાહ૦ અને નદી પણ કેટલાક અજૈનવાદોનુ સ્વરૂપ પૂરુ પાડે છે બૌદ્ધોના દીઘનિકાયનુ બ્રહ્મજાલસુત્ત મહર્ષિ બુદ્ધના સમયમાના બાસઠ અબૌદ્ધ વાદો નોધે છે શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્ (૧ ૨ ૬ ૧), મૈત્રાયણી ઉપનિષદ્ (૬, ૧૪ ૬ ૨ ૭ ૮) માણ્ડૂક્યકારિકા (૧ ૭ ૯ ૨ ૭ ૮) ઇત્યાદિ બ્રાહ્મણ ગ્ર થો ઉપયુક્ત જૈન અને બૌદ્ધ ગણનાને સમર્થિત કરે છે આ બ્રાહ્મણ ગ્રથોમા [1]કાલ સ્વભાવ નિયતિ, યદૃચ્છા

સખીવાદ એટલે હે સખા ! એમ કહેવુ તે. આ સમ્બન્ધમા ગોપાલદાસ પટેલ પૃ ૧૨૫મા નીચે મુજબ અર્થ કરે છે—

તેણે કોઇને 'હોલ્યા —એલ્યા કહીને ન બોલાવવો કે 'યાર દોસ્ત' કહીને કે ગોત્રનુ નામ દઈને ન બોલાવવો ખુશામત કરવુ એ શિષ્ટ નથી માટે તેમ તો કદી જ ન કરવુ "

૧ કાલવાદ અથર્વવેદ (૧૯ ૫૩, ૪) જેટલો પ્રાચીન છે એનુ વિસ્તૃત વર્ણન મહાભારત(શાન્તિપર્વ ૨૨૩–૨૨૫)મા મળે છે શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્ (૧ ૨ ૪ ૬ ૧૪ ૧૬) જાતક ગ્રન્થો(ક્રમાક ૨૪૫) અશ્વઘોષકૃત સૌ દરાનન્દ કાવ્ય (૧૬ ૧૭) અને સાખ્યસૂત્ર (૬–૧૨)મા એનુ ખડન છે જુઓ મહાવીરસ્વામીનો સયમધર્મ 'નો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૨૪–૨૫).

મહાભૂતો પુરુષ ઈશ્વર વગેરે સંબંધી મન્તવ્યોનું વર્ણન કે ખણ્ડન. ૮ અહિંયુ‘ યમકદિનામાં સામ્યથી ભિન્ન એવા .. તેનું એટલે દશનોનું વર્ણન છે

આહત્તહીય (યાથાતથ્ય)—આ અધ્યયનનું નામ ‘આદાનપદ’થી છે અને એ રીતે આ આચારના આવંતિ અધ્યયનનું સ્મરણ કરાવે છે ધર્મનું યથાતથ્ય સ્વરૂપ-કેટલીક સ્પષ્ટ વાતો અહીં રજૂ કરાઈ કે અધર્મી ભિક્ષુઓ સમાધિમાર્ગને ભજતા નથી સાચા ભિક્ષુએ કુળ પ્રજ્ઞા તપ ગોત્ર અને ધનનો મદ ન કરવો જોઈએ તેમજ પ્રશંસાની ઇચ્છા ન રાખવી જોઈએ

ગંથ (ગ્રંથ)—આનું નામ પણ આદાનપદના ઉદાહરણરૂપ . પરિગ્રહરૂપ ગ્રંથનો નાશ આવશ્યક છે શિષ્યે ગુરુનો સહવાસ કરવો. ગુરુનો આદર કરવો, શીખવનાર તરફ વિનય સાચવવો અને ધર્મને બરાબર સમજ્યા બાદ એણે ઉપદેશ આપવાનું કાર્ય કરવું એણે ફુલાઈ નહીં ન બનતા વિભજ્યવાદને એટલે કે સ્યાદ્વાદને અનુસરવો અર્થાત્ અમુક દૃષ્ટિએ આ આમ છે અને અમુક દૃષ્ટિએ આ આમ પણ છે એમ બેવડી વાણી બોલવી (જુઓ શ્લો ૨૨) ગોપાલ સિ પટેલ આ અધ્યયનનું શીર્ષક ‘ગ્રંથ કેવી રીતે નાશ કરવું?’ એ રાખ્યું છે

જમઇય (યમકીય)—આનો અર્થ ‘યમકથી યુક્ત’ એમ થાય છે દરેક શ્લોકના કે ચરણના છેલ્લા અક્ષર એ પછીના શ્લોકના કે ચરણના આદ્ય અક્ષર બને એ પ્રમાણેની રચનાવાળું આ અધ્યયન હોવાથી આનું આ નામ રખાયું છે એની નિજ્જુત્તિ(ગા ૧૩૮)માં આને આયાણિજ્જ કહ્યું છે તે બરાબર છે કેમકે આ શબ્દાલંકાર યમકથી અનુકૂળ છે આ કામસૂત્રના ‘નિવાસમુદ્દેશ અધિકારમાં વર્ણવેલી ‘ અન્તકડી નું સ્મરણ કરાવે છે વિશેષમાં આગમોની અપેક્ષાએ તો આ જાતના યમકનું આ આદ્ય ઉદાહરણ છે જેમ બીજા અધ્યયનનું નામ છંદ ઉપરથી રખાયું છે તેમ આ અલંકારના નામ ઉપરથી રખાયું છે આમ આ આગમની

વિશિષ્ટતા ક ગીરુ ગીતે વિચારીએ તો અજ્ઝયણની શરૂઆત 'જમ ઇવિ થી થતી હોવાથી એનુ જમઇય' એવુ નામ યોજાયુ છે મહા વીરસ્વામીએ નક્ષોધિના સયમ-ધમનો માર એ આ અજ્ઝયણનો પ્રતિપાદ્ય વિષય છે મહાવીરસ્વામીની સર્વજ્ઞતા, સત્યસ્વરૂપતા અને સર્વ પ્રાણીઓ તરફે મની ભાવ એમણ ઉપદેશલો ધમ સાચો જ છે એમણે મનુષ્ય જ મનુ મહત્ત્વ અને એ સાર્થક કરવાના સાધનો દર્શાવ્યા છે અધિકારી મનુષ્યો વસ્તુઓના અન્તને મેવે છે અને એથી જ તેઓ સસારનો અન્ત આણે છે આ માગ પૂર્વે થયેલા મુક્ત પુરુષોએ બતાવ્યો છે અને એ બતાવનાર બીજા પણ થશે

ગાથા (ગાથા)—આ અજ્ઝયણનુ નામ 'ગાહા પણ છે આ નામ ના માટે પડ્યુ તેનો ખુલાસો નિજ્જુત્તિ(ગા ૧૩૯-૧૪૦)મા બે રીતે અપાયો છે (૧) આગલા ૧૫ અજ્ઝયણોમાંનો [1]અર્થ-ઉપદેશ આમા એકત્રિત કરાયો હોવાથી એનુ આ નામ છે, અને (૨) 'સામુદ્દ' છ મા આ અજ્ઝયણ રચાયુ હોવાથી એનુ આ નામ છે

આ અજ્ઝયણના ગાહા એવા નામ ઉપરથી પ્રથમ સુયક્ખંધને

---

[1] ચુણ્ણિ (પત્ર ૩ ૪)મા આ સમ્બન્ધમા કહ્યુ છે પહેલા અજ્ઝયણમા સ્વસમયનો અને પરસમયનો જાણકાર થયેલો અને સમ્યક્ત્વને પામેલો બીજા અજ્ઝયણમા જ્ઞાન વગેરે દ્વારા કર્મનુ વિદારણ કરતો ત્રીજામા કહ્યા મુજબના ઉપસર્ગોને સહન કરતો ચોથામા આ બધા વગીહોમા સ્ત્રી-પરીષહ મોટો હોવાથી તેના ઉપર વિજય મેળવનારો પાચમામા નરકની વેદનાથી ઉદ્વિગ્ન બનેલો અને નરકને યોગ્ય કર્મદળિયાને માફી કરતો છટ્ઠામા મહાવીરસ્વામીની પેઠે પ્રયત્ન કરતો સાતમામા કુશીલના દોષોને જાણતો અને તેનો ત્યાગ કરતો અને સુશીલ બનેલો આઠમામા પણ્ડિત-વીર્યથી સમ્પન્ન બનેલો નવમામા કહેલા ધર્મને પામતો દસમામા સમ્પૂર્ણ સમાધિથી યુક્ત બનેલો અગિયારમામા રૂડી રીતે ભાવ-માર્ગને પામેલો બારમામા કુતીર્થીઓના દર્શનોને જાણતો અને તેને વિષે શ્રદ્ધા નહિ રાખનારો તેરમામા શિષ્યના ગુણદોષથી પરિચિત બનેલો અને શિષ્યના ગુણને સ્વીકારતો ચૌદમામા પ્રશસ્ત ભાવગ્રન્થ વડે આત્માને ભાવિત કરતો પન્દરમામા સામ્યક્ પ્રવૃત્તિ કરતો

ઉત્તરજ્ઝયણ (અ ૭૧ શ્લો ૧૩[1])મા ' ગાહાસોલસગ ' તરીકે ઓળ ખાવેલો છે આ સબધમા નેમિચન્દ્રસૂરિ ૯૪૭મા પત્રમા કહે છે કે " गाथा—गाथाभिधानमध्ययन यान्यसैवा गाथायोग्यकानि सूत्रकृताऽऽद्य-श्रुतस्कन्धाध्ययनानि तेषु "

જેણે ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવ્યો છે, જે મુમુક્ષુ છે અને જેણે શરીર ઉપરનો મોહ ત્યજી દીધો છે તે જ માહણ (બ્રાહ્મણ) કહેવાય સમણ (શ્રમણ) કહેવાય ભિક્ખુ (ભિક્ષુ) કહેવાય અથવા નિગ્ગ થ (નિગ્ર થ) કહેવાય આમ ચાર રીતે એ સબોધાય છે દરેકના કારણ આ અજ્ઝ યણમા અપાયા છે જેમકે બ્રાહ્મણ એટલા માટે કહેવાય કે રાગ દ્વેષ, કલહ અભ્યાખ્યાન, ચાડીચૂગલી પરપરિવાદ (ધમ મા) અરતિ, (અધમ મા) રતિ માયામૃષાવા વગેરે સર્વ પાપકર્મોથી એ વિરત થયો છે મિથ્યાત્વરૂપ કાટાથી એ મુક્ત છે યથાર્થ પ્રવૃત્તિવાળો છે મ (યત્નવાન્ (ઉપયોગવાળો) છે કદી ક્રોધ કરતો નથી કે અભિમાન કરતો નથી

પુ ડરીય (પુણ્ડરીક)—આનો શબ્દાર્થ કમળ' છે આ અજ્ઝ યણમા એનુ અદ્ભુત રૂપક કહેવાયુ છે આથી આને અગ્રેજીમા ' the parable of a lotus ' તરીકે ઓળખાવ્યુ છે તે સમુચિત છે પુષ્કળ પાણી અને કાદવવાળી તેમજ ધોળા કમળોથી ભરેલી એક મનોહર પુષ્કરિણી(વાવડી) હતી એની ચારે બાજુ ધોળા કમળો ખૂબ ઊગ્યા હતા અને વચ્ચોવચ્ચ એ બધા કમળોથી ચડી જાય એવુ એક મોટુ ધોળુ કમળ હતુ પૂર્વ દિશામાથી એક પુરુષ આ પુષ્કરિણી પાસે આવી ચડ્યો તે આ કમળને જોઇને કહેવા લાગ્યો કે હુ કુશળ પણ્ડિત વિવેકી બુદ્ધિશાળી, પાકી ઉમ્મરનો અને માગની આટીઘૂટી જાણનારો છુ માટે હુ આ ઉત્તમ કમળ લઇ આવુ આમ વિચારી એ પુષ્કરિણીમા ઊતર્યો પણ એ કમળ સુધી જતા પહેલા કાદવમા ખૂચી ગયો દક્ષિણ દિશામાથી

---

[1] " गाहासोलसएहिं तहा असजमम्मि य ।
जे भिक्खू जयई निच से न अच्छइ मण्डले ॥ १३ ॥ "

આવેલો બીજો પુરષ કમળ લેવા ગયો. તેની પણ આવી દશા થ
પશ્ચિમ દિશામાંથી આવેલા ત્રીજા પુરુષની અને ઉત્તર દિશામાંથી આવેલા
ચોથા પુરુષની પણ આ જ વલે થઈ એવામાં રાગદ્વેષથી રહિત એવા એક
ભિક્ષુ ત્યાં આવ્યા તેમણે પેલા ચાર પુરુષોને કાદવમાં ખૂચી ગયેલા
જોયા એટલે પુષ્કરિણીમાં ઊતરવાને બદલે કાંઠે ઊભા રહી બૂમ પાડી
હે ધોળા કમળ! અહીં ઊડી આવ' અને થયું પણ તેમજ!

શ્રમણ ભગવાનના આ રૂપકનો અર્થ કોઈ સાધુ કે સાધ્વીથી ન
સમજાતા એમણે એનું રહસ્ય સમજાવ્યું પુષ્કરિણી એ સંસાર છે, એનું
પાણી તે કર્મો કાદવ તે કામભોગો, ધોળાં કમળો તે જનસમુદાય
ઉત્તમ કમળ તે રાજા ... વાદીઓ તે પેલા ચાર પુરુષો પેલ
ભિક્ષુ તે સદ્ધર્મ, કાંઠો તે સંઘ ભિક્ષુએ પાડેલી બૂમ તે ધર્મોપદેશ અને
કમળનું ઊડીને આવવું તે મોક્ષની પ્રાપ્તિ આમ આ કમળનું ... છે

આ પછી તજ્જીવતચ્છરીરવાદ પંચમહાભૂતવાદ ઈશ્વરને કારણ
માનનારાનો વાદ અને નિયતિવાદનું સ્વરૂપ સમજાવાયું છે બહિરંગ
પદાર્થો નિકટના સગાવહાલા અને એથી પણ નિકટનું શરીર આપત્તિ
સમયે કંઈ કરી શકતા નથી એથી એના ઉપર મમતા ન રાખવી ઘટે
આમ જાણી સુભિક્ષુ અહિંસાદિ પૂર્ણપણે પાળે છે અને આહારની શુદ્ધિ
માટે કાળજી રાખે છે એવા સુભિક્ષુ પાસેથી ધર્મ સાંભળી પરાક્રમી
પુરુષો સંપૂર્ણ સિદ્ધિ મેળવે છે[1]

કિરિયાઠાણ (ક્રિયાસ્થાન) — 'ક્રિયાનું સ્થાન' એ આનો શબ્દાર્થ
છે પ્રાણીઓ મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓ પ્રત્યે તેર પ્રકારે પાપકર્મ કરે છે અને
એમ એમને કર્મ બંધાય છે આ દરેક પ્રકારને ક્રિયાસ્થાન કહે છે

1 આ અધ્યયનને અંગે આગમોદ્ધારક આનંદસાગરસૂરિએ જે વ્યાખ્યા
આપ્યાં હતાં તે આગમોદ્ધારકની અમોઘ દેશના શ્રી સૂયગડાંગ પુંડરીકાધ્યયન
એ નામથી હાલમાં છપાય છે શ્રીમહાવીરકથા (પ્ર. ૭)માં ભગવાન મહાવીર
જે પંદર દૃષ્ટાંત-કથાઓ આપી છે તેમાં પૃ ૪૬૪-૮માં પ રૂપી કથા ત
"ધવલ કમળ" ની કથા છે

એ તેઓના નામમાં 'પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન' એટલો ભાગ આવે છે એટલે એ અહીં ફરી ફરી ન લખતાં બાકીના ભાગનો જ હું ઉલ્લેખ કરું છું (૧) અર્થદણ્ડ (૨) અનર્થદણ્ડ (૩) હિંસાદણ્ડ (૪) અકસ્માદ્ દણ્ડ (૫) દૃષ્ટિવિપર્યાસદણ્ડ (૬) મૃષા (૭) અદત્તાદાન (૮) અધ્યાત્મ, (૯) માન (૧૦) મિત્ર (૧૧) માયા (૧૨) લોભ અને (૧૩) ઈર્યાપથિક અર્થ એટલે પ્રયોજન કોઇક પ્રયોજનને લઇને કોઇ પુરુષ હિંસા કરે કે કરાવે તો તે અર્થદણ્ડનું પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય કોઇ પણ પ્રયોજન વિના એમ જો તે કરે તો તે અનર્થદણ્ડ કહેવાય એવી રીતે હિંસાદિરૂપ પાપને કારણે થતું ક્રિયાસ્થાન તે 'હિંસાદણ્ડ' કહેવાય. આમ બારમા ક્રિયાસ્થાન સુધીનું સ્વરૂપ સમજવાનું છે[1] પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિને ધારણ કરનાર મુનિ સાવધાનપણે ચાલે ઊભા રહે બેસે આપે લેતે અને વસ્ત્રાદિ લે કે મૂકે તેમજ એમની પાંપણ હાલેચાલે ઇત્યાદિ એમની જે ક્રિયાઓ થાય તે 'ઈર્યાપથિકી ક્રિયા' કહેવાય છે આનાથી કર્મ બન્ધાય છે પરન્તુ એ પ્રથમ સમયમાં બન્ધાયેલું કર્મ સ્પૃષ્ટ છે એ બીજે સમયે વેદાય છે-એનું ફળ ભોગવાય છે અને ત્રીજે સમયે એ ખરી પડે છે-નાશ પામે છે આ તેરમું ક્રિયાસ્થાન જ મેળવવા યોગ્ય છે એ સેવનાર મુનિ મોક્ષ મેળવી સર્વ દુઃખોનો અન્ત આણે છે

કેવી કેવી રીતે લોકો એમની સામગ્રી મેળવે છે તેનો સવિસ્તર નિર્દેશ કરી તેઓ અધોગતિને પામે છે એમ દર્શાવાયું છે ત્યાર બાદ

---

[1] લોભને અંગેના ક્રિયાસ્થાનની વ્યાખ્યા તેમ જ દૃષ્ટાન્ત બીજાં ક્રિયાસ્થાનોની પેઠે પ્રાસંગિક નથી આ બાબતો કૃતાંગ ૫ ૧ પાન બીજું પ્રસંગમાં પર તુ આ ટ રૂ ટોમાં બે વખત આવે છે એટલે ... નગરના ... ના ... નિયત કરી કે જે આખા અગ્રસાહિત્યમાં પ્રચલિત ... જ ... માં વાપરવામાં આવે છે, તેમના જેવો જ આ પાઠ હોય અને તેની વિગતોને પ્રાસંગિક વર્ણન સાથ બહુ નિસ્બત ન પણ હોય આમ મહાવીરસ્વામીના સંયમધર્મ" (પૃ. ૧૮૦)માં ટિપ્પણ ૭

ધર્મરૂપી દ્વિતીય સ્થાનનુ વિવરણ કરાયુ છે એના પછી અધર્મરૂપી
પ્રથમ સ્થાનનુ વિસ્તારથી વર્ણન કરાયુ છે ત્યાર પછી ધર્મરૂપી બીજુ
સ્થાન સંક્ષેપથી વર્ણવાયુ છે એના પછી મિશ્ર નામના ત્રીજા સ્થાનનુ
વર્ણન છે અન્તમા આ અજ્ઝયણના સાર રજૂ કરના એક આખ્યા
નિકા અપાઈ છે

આહારપરિણ્ણા (આહારપરિજ્ઞા)—વનસ્પતિના જીવોની જન્મ
વેન તૃણ આદિ ઇત્યાદિ તેમજ એના થડ ડાળ ઇત્યાદિરૂપે વિવિધ
ઉત્પત્તિ દર્શાવાયા બાદ મનુષ્યાદિની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરાયો છે આમ
વિવિધ પ્રકારની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને વૃદ્ધિવાળા પ્રાણીઓ વિવિધ
શરીરોમા ઉત્પન્ન થઈ વિવિધ શરીરોનો આહાર કરે છે એટલે આહારની
બાબતમા કર્મબંધન છે એ જાણીને સાવધાન રહેવાનો અહીં ઉપદેશ
અપાયો છે

પચ્ચક્ખાણકિરિયા (પ્રત્યાખ્યાનક્રિયા)—આચાર્ય અને ચોદક
(ચોદક યાને વાદી) વચ્ચેની ચર્ચારૂપ આ અજ્ઝયણ છે જ્યા સુધી
નિયમ લઈને પાપકર્મ દૂર કરાય નહિ ત્યા સુધી દોષ લાગે જો કર્મબંધ
વિષે જીવ અજ્ઞાન હોય તે પણ એને લાગે એ વાત અહીં સ્પષ્ટપણે
સમજાવાઈ છે

અણગારસુય (અનગારશ્રુત)—આ અજ્ઝયણનુ બીજુ નામ
આયારસુય (આચારશ્રુત) છે આની ચુણ્ણિ(પત્ર ૪૧૦)મા આને
અનાચારશ્રુત પણ કહ્યુ છે પદાર્થોની શાશ્વતતા અને તીર્થંકરોની વિદ્ય
માનતા વિષે અહીં ઉલ્લેખ છે નાના કે મોટા પ્રાણીને મારવાના પાપમ
સમાનતા ઇત્યાદિ વિષે એકાન્તિક કથન ન કરવુ, કેમકે એથી વ્યવહા
ઘટી શકે નહિ લોક, અલોક જીવ, અજીવ ધર્મ, અધર્મ, બંધ મોક્ષ
પુણ્ય પાપ ઇત્યાદિ નથી એમ નિશ્ચય ન કરવો પણ એ છે એ
કરવો આમ આ અજ્ઝયણમા કહેવાયુ છે ગોપાલદાસે આનુ શીર્ષ
કેટલીક અનાચાર ઘાતક માન્યતાઓ એમ રાખ્યુ છે

અદ્દઇજ્જ (આર્દ્રકીય)—[1]આર્દ્રકકુમારનો ગોશાલક બૌદ્ધ વેદવાદી દ્વિજ વેદાન્તી અને હસ્તીતાપસ સાથેનો વાદવિવાદ—શાસ્ત્રાર્થ અહીં અપાયો છે આમ આ અજ્ઝયણ સંવાદ સાહિત્યનો[2] નમૂનો પૂરો પાડે છે

નાલંદઇજ્જ (નાલંદીય)—ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમસ્વામી અને પાર્શ્વનાથના અનુયાયી (સન્તાનીય) નિર્ગ્રન્થ ઉદક પેઢાલપુત્ર વચ્ચેની ચર્ચા આ અજ્ઝયણમા વર્ણવાઈ છે પ્રતિજ્ઞા ક્યારે ન પળાઈ ગણાય એ બાબત અહીં વિચારાઈ છે અન્તમા ચાતુર્યામરૂપ ધર્મને બદલે પાચ મહાવ્રતવાળો અને સપ્રતિક્રમણ ધર્મ ઉદક અંગીકાર કરે છે એ વાત છે આજે રાજગિર નામે ઓળખાતા રાજગૃહ નગરની બહાર ઈશાન ખૂણામા નાલંદા નામનો વાસ (બાહિરિયા) હતો એમા સંકડો ભવનો હતા આ નાલંદા નામમા ઉપર્યુક્ત પ્રસંગ બનવાથી આ અજ્ઝયણનું નામ 'નાલંદઇજ્જ' રખાયુ છે

દ્રવ્યાનુયોગ—દ્રવ્યોની એટલે કે તત્ત્વોની વિચારણા તે દ્રવ્યાનુયોગ આ અર્થમા વૈદિક ગ્રંથોમા 'તત્ત્વજ્ઞાન' ને બૌદ્ધ ગ્રંથોમા 'અભિધમ્મ' શબ્દ વપરાયા છે સૂયગડમા દ્રવ્યાનુયોગનું પ્રાધાન્ય છે ઠાણ(સુ ૭૨૭)મા દ્રવ્યાનુયોગ(પા દવિયાણુઓગ)ના દસ પ્રકાર દર્શાવાયા છે

આવૃત્તિ—આ૦ સમિતિ તરફથી મૂળ નિજ્જુત્તિ અને એ બન્ને ઉપરની શીલાઙ્કસૂરિકૃત ટીકા સહિત વિ સ ૧૯૭૩મા છપાયુ છે વિશેષમા ડૉ પી એલ વૈદ્ય દ્વારા સમ્પાદિત અને આર્હતમતપ્રભાકરના બાયમા મુદ્રણ તરીકે નિર્દેશાયેલી મૂળ તેમજ નિજ્જુત્તિ સહિતની આવૃત્તિ

---

૧ એમનુ વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર સૂયગડચુણ્ણિ (પત્ર ૪૧૪-૫)મા અને શીલાઙ્કસૂરિકૃત ટીકા (પત્ર ૩૮૭અ-૮૯આ)મા ને સ્પષ્ટરૂપમા ગદ્યમય નિ (ગા ૧૯૧-૯)મા છે ૨ આ સાહિત્યની રૂપરેખા મે "સંવાદોનુ સંકલન" એ નામના મારા લેખમા આલેખી છે એ લેખ પ્રભાકર (હાલોલ) ના તા ૧૩-૩-૪૭ના અંકમા છપાયેલ છે વિશેષમા આ લેખ "સંવાદો સબંધી જૈન સાહિત્ય" એ નામથી મે ઝણ્ડે જૈનના તા ૩-૩-૪૭ અને તા ૯-૩-૪૭ના અંકમા પણ પ્રસિદ્ધ થયા છે

ઈ સ ૧૯૮૮મા છપાઈ છે[1] શ્રીગોડીપાર્શ્વજૈન ગ્રથમાલાના ચોથા પુષ્પ તરીકે મૂળ નિજ્જુત્તિ ઉપયુક્ત ટીકા અને ઉપાધ્યાય સાધુરગકૃત દીપિકા સહિત છપાય છે[2]

સૂયગડનિજ્જુત્તિ—આયારનિજ્જુત્તિની જેમ સૂયગડની આ નિજ્જુત્તિ જઈણ મરહટ્ઠીમા પદ્યમા રચાયેલી છે એ સૂયગડના બન્ને સુયક્ખધના વિવરણ૫ છે એમા કુલ ૨૦૫ ગાથા છે એમ ઉપર્યુક્ત શ્રી જૈન પ્રકાશ દ્વારા સપાદિત આવૃત્તિ જોતા જણાય છે જ્યારે આ વિ સ ૧૯૮૮માની બે હાથપોથીમા નિજ્જુત્તિની ૨૦૮ ગાથા છે સૂયગડનુ આ પદ્યમા રચાયેલ ઉપલબ્ધ થતુ વિવરણ છે આયારનિજ્જુત્તિની જેમ આ પણ સિનાઈ કરાયેલ છે

સૂયગડચુણ્ણિ—સૂયગડ તેમજ એની નિજ્જુત્તિને લગતી આ ચુણ્ણિ છે કિન્તુ ની પ્રમાણે આના કર્તા જિનદાસગણિ છે એમ એના મુખપૃષ્ઠ ઉપરના ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે આ ચુણ્ણિ રતલામની ઋ કે શ્વે સસ્થા તરફથી વિ સ ૧૯૯૧મા પ્રસિદ્ધ થઈ છે

ટીકા—આયારના ટીકાકાર શીલાકસૂરિએ સૂયગડ અને એની નિજ્જુત્તિ ઉપર સસ્કૃતમા વિદ્વત્તાભરી ટીકા રચી છે ૧૫મા પત્રમા એમણે સાચ આનતર પાપ વિષે ઊહાપોહ કર્યો છે કે જે વિષય સિદ્ધસેનગણિએ તત્ત્વાર્થાધિ૰ની ટીકા(ભા ૨ પૃ ૬૭)મા ચર્ચ્યો છે

ગુણિયાના પાય જેવા ન્યાય તેવુ કહેનારનુ સ્વરૂપ સમજાવતા સૂયગડ (સુ ૧ અ ૧૨ ગા ૫)ની ટીકા(પત્ર ૨૩૯અ)મા શીલાકસૂરિએ બ્રાહ્મણો ક્ષેત્ર વણિકને [3]કિરાટ શૂદ્રને ' આભીર અને શ્વપાકને ચાણ્ડાલ કહેવા વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે પ્રસ્તુત પક્તિ નીચે મુજબ છે —

1 આના પહેલા ભાગ તરીકે નિર્દેશ છે એ છપાયા ત્યાર પછી આજ દિન સુધી એની પ્રસ્તાવના ટિપ્પણો પરિશિષ્ટ વગેરે સૂચી ઇત્યાદિ બીજો ભાગ બહાર પડ્યો નથી 2 ખભાતની બે તાડપત્રીય પ્રતિને આધારે પ ચન્દ્રસાગરગણિ આનુ દીપિકા સહિત સપાદન કરે છે 3 આ સબધમા જુઓ અમોલ માસિક ભારતીય વિદ્યા (પુ ૮ અ ૧-૪) અને NIA (Vol VI No 7 pp 160-162)

'ब्राह्मण डोडमिति ब्रूयात् तथा वणिज किरामिति शूद्रमाभीरमिति श्वपाकं चाण्डालमित्यादि तथा क ण काणमिति तथा खञ्ज कुन्टं वडममित्यादि तथा कुष्ठिन क्षयिणमित्यादि "

૨૭૫મ અને ૨૨૮મ પત્રમા જે એકેક અવતરણરૂપ પદ્ય છે તે બન્ને પદ્યો અકલંકકૃત ન્યાયવિનિશ્ચયમા અને લઘીસ્ત્રયમા અનુક્રમે ૩૨૩મા અને ચ ળીસમા પદ્ય તે જણાય છે શીલાકસૂરિએ ૨૪મા પત્રમા [1]ભગવદ્ગીતા માથી અહીં ત્રણ પદ્યો અવતરણરૂપે આપ્યા છે એ પદ્યો અનુક્રમે અ ૨ શ્લો ૨૩ અ. ૨, શ્લો ૨૪ અને અ ૨ શ્લો ૧૬ છે વિશેષમા ૧૦૮મા પત્રમાં તેમજ ૧૦૭મા પત્રમા અનુક્રમે નીચે મુજબનુ એકેક અપભ્રશ ભાષામા [ ] થયેલુ પદ્ય છે —

'वरि विस खइय न विसयसुहु, इक्कमि विसिण मरंति ।
विसयामिस पुण घारिया णर णरयहिं पडंति ॥"

'कोद्दायआ को ममचित्तु
काहोवणाहिं काहो दिज्जउ वित्त ।
क उग्घाडउ परिहियउ परिणीयउ को वा कुमारउ
पडियतो जीव सन्नेहि पर बधइ पावइ भारओ ॥'

આ બ ને પદ્યો અને બીજાની આ૦ સની આવૃત્તિમા છપાયેલી છાયા અપભ્રશ પાઠાવલી (પૃ ૧૧૧–૧૧૨)મા છે પીજાપુરમા નિજ્જુત્તિ સહિત આ ટીકાની વિ સ ૧૩૨૭મા લખાયેલી તાડપત્રીય પ્રત છે આ ટીકાની વિ મ ૧૪૫૪મા લખાયેલી તાડપત્રીય પ્રત સ્તમ્ભતીર્થમા છે સૂયગડ (સુ ૧, અ ૮ ગા ૧૮)ની ટીકા(પત્ર ૧૭૩મા)મા ઉદ્દમદ્દે•વાળુ પદ્ય ' ટીકા મા છ એમ શીલાકસૂરિ કહે છે તો આ કઇ ટીકા છે ?

હેમવિમલસૂરિના શિષ્ય હર્ષકુલગણિએ વિ મ ૧૫૮૩મા દીપિકા

---

1 વનુ•વઠ્ઠિ (પૃ ૫૦)મા સાસરચ ૬ પરમ ભાગવતની દી ા ચઇ સૂત્રથી તેમજ અથથી ભગવદ્ ગીતાનો પરમાર્થ જાણનારો થયો એ મતલબનો ઉલ્લેખ છ અર્ને 'ભગવય ગિયા એવુ નામ બણવયનમા અ ાવ્યુ છે

ચી છે અને એ સૂયગડ એની નિજ્જુત્તિ, શીલાંકસૂરિકૃત ટીકા પાર્શ્વ ચન્દ્રસૂરિકૃત બાલાવબોધ ઇત્યાદિ સહિત પ્રસિદ્ધ કરાયેલ છે (જુઓ પૃ ૬૬) ભુવનસોમના શિષ્ય ઉપાધ્યાય સાધુરંગે બૃહદ્વૃત્તિ એટલે કે શીલાંકસૂરિકૃત ટીકાના આધારે વિ સ ૧૫૯૮મા દીપિકા રચી છે

વાર્તિક અને બાલાવબોધ—સૂયગડના પહેલા સુયક્ખધ ઉપર ગુજરાતીમા કોઇએ વાર્તિક રચ્યુ છે એની એક હાથપોથી ભા પ્રા વિ મ મા છે બીજુ ગુજરાતી વિવરણ તે ઉપર્યુક્ત બાલાવબોધ છે

ભાષાન્તર—ગોપાલદાસ જી પટેલે સૂયગડનો ગુજરાતી છાયાનુવાદ મહાવીરસ્વામીનો સયમધર્મ એ નામે તૈયાર કર્યો હતો તે "શ્રીપૂજાભાઇ જૈન ગ્રથમાલા–૧૦' તરીકે જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન મડળ તરફથી વિ સ ૧૯૯૨મા છપાયો છે એના પૃ ૨૪૧–૭૫ મા સૂયગડમાના સુભાષિતો અપાયા છે આ છાયાનુવાદનુ હિન્દી ભાષાન્તર શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સ તરફથી સૂત્રકૃતાગ સૂત્ર એ નામથી ઇ સ ૧૯૩૮મા પ્રસિદ્ધ થયુ છે ગુજરાતી આવૃત્તિમા જૈન આગમો અને એના ઇતિહાસનો કઇક ખ્યાલ આવે એ પ્રકારનો પ્રારમ્ભમા ઉપોદ્ઘાત છે વિશેષમા એમા પૂરણ કશ્યપ (પૂર્ણ કાશ્યપ) પકુધ કચ્ચાયન (કકુદ કાત્યાયન) અજિત કેસકબલ (અજિત કેશકમ્બલિન્) મક્ખલ(ક્ખ)લિ ગોસાલ (મસ્કરિન્ ગોશાલ) અને સજય બેલટ્ઠીપુત્ત એ પાચનો પરિચય અપાયો છે વિનયવાદ અને ક્રિયાવાદ વિષે અહીં ઊહાપોહ છે આરમ્ભમા આનન્દશકર બાપુભાઇ ધ્રુવની ૭ પૃષ્ઠ (પૃ ૮–૧૪)ની પ્રસ્તાવના છે એમણે પૃ ૧૧મા કહ્યુ છે 'જૈન થયા વિના બ્રાહ્મણ થવાતુ નથી અને 'બ્રાહ્મણ' થયા વિના જૈન' થવાતુ નથી' પહેલા રૂઢમા તેમણે જૈન ધર્મના પ્રાચીન ગ્રથોને ઉદ્દેશીને કહ્યુ છે કે ઉપલબ્ધ ગ્રથો એના શબ્દાશમા ભલે કાઇક ભિન્ન હો પણ એના અર્થાશમા તો એ લગભગ યથાપૂર્વ રક્ષિત હશે એમ માનવુ અપ્રમાણ નથી પૃ ૧૦મા તેમણે જૈન બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ ધર્મોને અગે એ ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે કે આ ત્રણ ધર્મ તે વસ્તુત એક જ ધર્મની ત્રણ શાખાઓ છે વૈદિક

સિદ્ધાતમા અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સપાદન કરવાના આચારમા ત્રણે ધર્મમા તરતમ એટલી એકતા છે કે તેઓનો પરસ્પર વિરોધ સમજી શકાતો નથી " SBE (Vol XLV)મા યાકોબીએ કરેલુ સૂયગડનુ અગ્રેજી ભાષાન્તર છે Worte Mahaviraમા સૂયગડના અમુક અમુક ભાગોનો જર્મન અનુવાદ છે

પ્રકરણ ૪ • ઠાણ અને સમવાય

વિભાગાદિ—સમવાયમા સૂચવ્યા મુજબ આ ત્રીજુ અગ છે એનો ઘણોખરો ભાગ ગદ્યમા છે આ અગમા એક સુયક્ખધ છે દસ અજ્ઝયણો છે અને એકવીસ ઉદ્દેસણકાલ છે બીજા, ત્રીજા અને ચોથા અજ્ઝયણના ચાર ચાર ઉદ્દેસઅ છે અને પાચમાના ત્રણ છે જ્યારે બાકીનાના ઉદ્દેસઅ નથી આમ પદર ઉદ્દેસઅ પૈકી પ્રત્યેકનો એકેક ઉદ્દેસણકાળ ગણતા એકવીસ ઉદ્દેસણકાલ થાય છે ઠાણમા કુલ ૭૮૩ સુત્ત છે અને ૭૨૦૦૦ પદો છે ઠાણમાના અજ્ઝયણોના કોઈ અતિપ્રાચીન કૃતિમા વિશિષ્ટ નામો નથી બાકી અભયદેવસૂરિએ એની ઉપર જે વૃત્તિ રચી છે તેમા એના એકસ્થાનક દ્વિસ્થાનક ત્રિસ્થાનક એમ દશસ્થાનક એવા નામ આપ્યા છે

વિષય—ઉપર્યુક્ત નામો સૂચવે છે તેમ પહેલા અજ્ઝયણમા એકની સખ્યાવાળા પદાર્થોનુ બીજામા બેની સખ્યાવાળાનુ એમ દસમામા દસની સખ્યાવાળા પદાર્થોનુ નિરૂપણ છે[1] અન્ય શબ્દોમા કહુ તો પહેલામા એક એક બોલ બીજામા બે બે એમ દસમામા દસ દસ બોલ જેના જેના હોય તેનો તેનો નિર્દેશ છે આ પ્રમાણેની આની અને એની પછી સમવાય નામના અગની રચના હોવાથી એ બૌદ્ધોના અગુત્તરનિકાય (અકોત્તરનિકાય)નુ સ્મરણ કરાવે છે આ તો આ ઠાણની સામાન્ય રૂપરેખા થઈ થોડાક વિસ્તારથી વિચારીશુ તો

---

1 મહાભારત (આરણ્યક પર્વ અધ્યાય ૧૩૪)મા બન્દક એકથી તેર સુધીની સખ્યાવાળા પદાર્થો બતાવે છે

જ્યારે કે અ . (સુ ૧૨૮) મનુષ્યોના ઉત્તમ મધ્યમ અને અધમ એમ ત્રણ વિભાગો દર્શાવી એ દરેકના ત્રણ ત્રણ પેટાવિભાગો સૂચવે છે અ ૭ (સુ ૫૫૨)મા સાત નયો [1]સુ ૫૫૩મા સાત સ્વરો, તેના સ્થાન ક્રમ, મૂર્છના પ્રભૃતિ અને સુ ૫૮૬મા સાત સમુદ્ઘાતો અને સુ ૫૮૭મા સાત નિહ્નવોનો ઉલ્લેખ છે અ ૮ (સુ ૬૦૭)મા આઠ જાતના વાદીઓનો સુ ૬૦૮ મા આઠ મહા નિમિત્તોનો અને સુ ૬૦૯માં ઉદાહરણપૂર્વક આઠ વિભક્તિઓનો નિર્દેશ છે સુ ૬૨૧મા જે આઠ રાજાઓએ મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી તેમના નામ છે અ ૧૦ (સુ ૭૨૭)મા દ્રવ્યાનુયોગના, સુ ૭૪૧મા સત્યના સુ ૭૪૪મા શુદ્ધ વાગ્યાનુયોગના સુ ૭૪૭મા ગણિતના અને ૭૭૭મા આશ્રયના દસ પ્રકારો ગણાવાયા છે સુ ૭૪૨મા દૃષ્ટિવાદનાં દસ નામોનો ઉલ્લેખ છે સુ ૪૮મા અઢાર પાપસ્થાનકો ગણાવાયા છે ધ્યાનનું લક્ષણ એના બે પ્રભેદ આલમ્બન ઇત્યાદિનો નિર્દેશ અ ૪ ઉ ૧ (સુ ૨૪૭)મા મળે છે

કેટલીક વાર સુંદર દૃષ્ટાન્તો (parables) જોવાય છે દા ત ચોથા અજ્ઝયણમા સુ ૩૪૮મા અને સુ ૩૪૯મા ચાર પ્રકારના ગુરુઓને ચાર પ્રકારના કરણ્ડિયા સાથે ચાર પ્રકારના સાધુઓને ચાર પ્રકારની માછલીઓ સાથે અને ચાર પ્રકારના પુરુષને ચાર પ્રકારના દડા સાથે સરખાવાયા છે સુ ૫૮૭મા સાત નિહ્નવોનો ઉલ્લેખ છે એટલે કંઈ નહિ તો એ ભાગ સાતમા નિહ્નવના ઉત્પત્તિ પછી ઉમેરાયો હશે એ નિહ્નવની ઉત્પત્તિ વીરસંવત્ ૫૮૪ (ઇ સ ૫૭)મા થઈ આઠમા નિહ્નવ બોટિકની ઉત્પત્તિ પૂર્વે આની રચના થઈ છે એટલે એ હિસાબે આનો મોડામા મોડો સમય ઇ સ ૮૦ કે ૮૩ નો અપાય કે જે વખતે શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરો એમ જૈનોના બે ફિરકા પડી ગયા

ટીકા—ઠાણના ઉપર નિજ્જુત્તિ ભાસ કે ચુણ્ણિ જેવુ કશુ વિવરણ

---

૧. આ સુત્તમા ૫૮૦ છે

ત્મક સાધન જાણવામા નથી પ્રભાવકચરિતમાના અભયદેવસૂરિપ્રબધ (શ્લો ૧૦૪-૧૦૫)મા જણાવ્યા મુજબ શીલાકસૂરિએ પહેલા નવ અંગો ઉપર ટીકા રચી છે પરન્તુ અભયદેવસૂરિ પોતે વિ સ ૧૧૨૦મા રચેલી ઠાણની વૃત્તિમા કહે છે કે કોઇક કારણથી આના ઉપર કોઇ પ્રાચીન ઉદ્ઘ્રાણુ અર્થાત્ વિવરણુ નથી જિનવલ્લભસૂરિ પણુ અષ્ટસપ્તતિકામા ઠાણુ ઉપર કોઇ પૂર્વકાલીન ટીકા નથી એમ કહે છે આ બે ઉલ્લેખો ઉપરથી તેમજ અત્યાર સુધી કોઇ પ્રાચીન વિવરણુ મળ્યુ નહિ હોવાથી અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ જ વિવરણાત્મક સાહિત્ય તરીકે પ્રથમ સ્થાન ભોગવે છે એમ માનવા હુ લલચાઉ છુ આ વૃત્તિની વિ સ ૧૪૮૬મા લખાયેલી તાડપત્રીય પ્રત મળે છે મૂળ તેમજ મેઘરાજે રચેલા ગુજરાતી બાલાવબોધ સાથે આ વૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઇ છે (જુઓ પૃ ૧૬) આ૦ સમિતિએ પણુ આ વૃત્તિ તેમજ મૂળ બે ભાગમા પ્રસિદ્ધ કરેલ છે (જુઓ પૃ ૧૭)

કુશલવર્ધનના શિષ્ય નગર્ષિગણિએ વિ સ ૧૬૫૭મા સસ્કૃતમા દીપિકા રચી છે સમયસુન્દરના શિષ્ય હર્ષનન્દને તેમજ સુમતિકલ્લોલે અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિગત ગાથાઓ ઉપર વિ સ ૧૭૦૫મા વૃત્તિ રચી છે

ભાષાન્તર— સ્થાનકવાસી જૈન લાઇબ્રેરી તરફથી ઠાણના ત્રીજા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશક સુધીનુ મૂળ ગુજરાતી ભાવાર્થ સાથે ઇ સ. ૧૮૩૧મા પ્રસિદ્ધ થયુ છે

સમવાય

સમવાય (સમવાય)— આ ચોથુ અગ છે એના કોઇ ખાસ મોટા કે નાના વિભાગો નથી એ તો ૧૬૦ સુત્તમા વિભક્ત કરાયેલુ અગ છે એની રચના ઠાણુને મળતી આવે છે કેમકે પહેલા જે જે પદાર્થની સખ્યા એકની છે તેનો ઉલ્લેખ છે એમ એકથી [1]સો સુધીની સખ્યાવાળા પદાર્થોના નિરૂપણુ બાદ દોઢસો બસો અઢીસો, ત્રણસો

---

[1] ૯૮ મા સુત્તમા બ્રાહ્મી લિપિના અઢાર પ્રકારનો અને ૭૬મામા ઉત્તર ઝયણના ૩૬ અજ્ઝયણોનો નિર્દેશ છે

એમ પાચમો સુધીની પછી છઠ્ઠો સાતમો ઇત્યાદિ અગિયારસો સુધીની સ્ત્રાર બાદ બે હજાર ત્રણ હજાર એમ દસ હજાર સુધીની ત્યાર પછી લાખ બે લાખ એમ દસ લાખ સુધીની (નવ લાખને બદલે નવ હજારની વાત કરાઈ છે) પછી એક કરોડની અને ત્યાર બાદ એક કોડાકોડી સાગરોપમની સખ્યાવાળા પદાર્થનો નિર્દેશ છે આમ ૧૩૫ સુત્તો દ્વારા થાય છે એના પછી દ્વા શાગીનો પરિચય આપી જીવ અને અજીવ એ બે રાશિ દેવ નારક શરીર જ્ઞાન વેદના આહાર આયુષ્ય વિરહકાલ સહનન અને સસ્થાન તેમજ કુલકરોના ત્રણે કાળના તીર્થ કરોનાં, ચક્રવર્તીઓના વાસુદેવોના બળદેવોના[1] અને પ્રતિવાસુદેવોના નામ એમ અનેક બાબતો અપાઇ છે મહાવીરસ્વામીને લગતી કેટલીક હકીકતો સુત્ત ૭ ૧૧, ૧૪, ૩૦ ૩૬ ૪૨ ૫૩-૫૫, ૭૦, ૮૨, ૮૩ ૮૮, ૧ ૪ ૧૦૬ ૧૧૦ ૧૧૧, ૧૩૪ અને ૧૩૫મા છે મહાવીરસ્વામીએ એક જ આસને બેસી ૫૪ મુદ્દાઓ ઉપદેશ્યા હતા અને ચાતુર્માસના પ્રારભમા પચાસ દિવસ તો યોગ્ય સ્થાન ન મળે તો તેઓ અન્ય સ્થળે જતા, પણ પછીના ૭૦ દિવસ તો ઝાડ તળે પણ સ્થિર થતા આ વાત પણ આ આગમા અપાઇ છે ખગોળ સબધી છૂટાછવાયા ઉલ્લેખો છે

આમ આ અગમા મુખ્યતયા એકથી શરૂ કરીને કેટલાક પદાર્થોની અધિકતાવાળી અને ક્રમવાર અનેક અધિકતાવાળી વૃદ્ધિ વિષે નિર્દેશ છે એના ૧૩૯મા સુત્તમા સમવાયનો પરિચય અપાયો છે ત્યા કહ્યુ છે કે મેરુ વગેરે પર્વતોના વિષ્કભ, ઉત્સેધ અને પરિધિનુ પરિમાણ આ અગમા અપાયુ છે (જુઓ સુ ૮૯ ઇત્યાદિ) વિશેષમા આ અગમા સ્વ સમયનુ તેમજ પર સમયનુ સૂચન છે આ ઉપરાન્ત આ અગમા એક જ અધ્યયન છે એક જ સુયક્ખધ છે એક જ ઉદ્દેસણકાલ છે અને એમા ૧,૪૪૦૦૦ પદો છે એવો ઉલ્લેખ છે

૧૩૯મા સુત્તમા સમવાય નો સમાય તરીકે ઉલ્લેખ છે એટલે

---

૧ દસારમા વાસુદેવો અને બળદેવોનો સમાવેશ થાય છે

કે અહીં व નો લોપ કરાયેલો છે ૧૫૭મા સુત્તમા કપ્પનો ઉલ્લેખ કરાયો છે અને એ દ્વારા કપ્પના ભાસમા વર્ણવેલ સમવસરણ કહેવાની ભલામણ કરાઈ છે

ટીકા—સમવાયના ઉપર કોઈ નિજ્જુત્તિ ભાસ કે ચુણ્ણિ રચાયેલી હોય એમ જણાતુ નથી વિશેષમા અભયદેવસૂરિની પૂર્વે કોઈએ સસ્કૃતમા ટીકા રચી હોય તો તે આજે મળતી નથી અભયદેવસૂરિએ જે સસ્કૃતમા વૃત્તિ વિ સ ૧૧૨૦મા અણહિલપુર પાટણમા રચી છે તેના અત્ય પદ્યમા એમણે કહ્યુ છે કે મોટે ભાગે અન્ય શાસ્ત્રોનો આધાર લઈને હુ આ વૃત્તિ રચુ છુ આ વૃત્તિ ત્રણ વાર પ્રસિદ્ધ થઈ છે (૧) મૂળ અને મેઘરાજકૃત ગુજરાતી બાલાવબોધ સહિત (જુઓ પૃ ૧૬) (૨) આ૦ સમિતિ તરફથી મૂળ સહિત (જુઓ પૃ ૧૭) (૩) મૂળ સહિત શ્રીજીવાની વૃત્તિ મફતલાલ ઝવેરચદ દ્વારા સપાદિત થઈ છે અને પ્રકાશકના નામ વિનાની આ આવૃત્તિ ઈ સ ૧૯૩૮મા બહાર પડી છે પરતુ તેમ છતા એમા પ્રસ્તાવના વગેરે કશુ જ નથી

ભાષાતર—જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી મૂળ તથા મૂળ અને ટીકાનુ જેઠાલાલ શાસ્ત્રીએ તૈયાર કરેલુ ગુજરાતી ભાષાન્તર વિ સ ૧૯૯૫મા પ્રસિદ્ધ કરાયુ છે આમા પ્રારમ્ભમા (પૃ ૬–૨૨)મા સમવાયનો વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ અપાયો છે તે આની મહત્તામા વૃદ્ધિ કરે છે

પ્રકરણ ૫ [1]વિયાહપણ્ણત્તિ (વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ)

નામ—આ પાયમા અગના વિવિધ નામ મળે છે જેમકે સમવાયના સુ ૮૧ અને ૧૩૬મા અનુક્રમે વિવાહપણ્ણત્તિ અને વિવાહ અતગડ દસા (વગ્ગ ૬) અને વિવાગસુય (સુય૦ ૧, અ ૨)મા પણ્ણત્તિ તત્ત્વાર્થાધિ૦ (અ ૧ સૂ ૨૦)ના ભાષ્ય(પૃ ૯૦)મા વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ એની સિદ્ધસેનગણિકૃત ટીકા(ભા ૨ પૃ ૬૬)મા ભગવતી

[1] અભિધમ્મપિટકમાના સાત ગ્રથો પૈકી એકનુ નામ પુગ્ગલપણ્ણત્તિ ૮ ૨–૩ આ સરખાવ નામ છે

અને પચસગહ(દાર ૫ ગા ૧૨૫)મા ' ભગવઈ ' અને અન્યત્ર ભગવતી વિયાહપણ્ણત્તિ વિશેષમા આ અગની અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨---)મા વિવાહપણ્ણત્તિના દસ અર્થ અપાયા છે અને તેમ કરાતી વેળા એના વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિ વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ, વિવાહ-નજ્ઞપ્તિ, વિબાધપ્રજ્ઞપ્તિ અને વિબાધપ્રજ્ઞાપ્તિ એમ સસ્કૃત સમીકરણો અપાયા છે વ્યાખ્યા માટેનુ પાઇય સમીકરણ ' વિયાહા ' છે પણ સમવાય(સુ ૩૬)મા નારીજાતિને બ લે નરજાતિનો પ્રયોગ કરાયો છે[1]

વિભાગ—સમસ્ત અગના ૪૧ વિભાગો છે એ દરેક સયઅ (શતક) કહેવાય છે એમ ના ઘણા ખરાને ' ઉદ્દેસઅ(ગ) ' ને નામે ઓળખાતા [2]પટાવિભાગ ૯ આ ઉ ેસઅ સુત્તમા વિભક્ત છે સમવાય(સુ ૧૩૮)મા સૂચવાયુ છે કે આ અગ એક સુયક્ખધરૂપ છે એને સો કરતા વધારે અજ્ઝયણ છે દસ હજાર ઉદ્દેસગ છે ૩૬,૦૦૦ વાગરણ છે, અને ૮૪ ૦૦૦ પદો છે આજે ઉપલબ્ધ થતા આ પાચમા અગમા દસ હજાર ઉદ્દેસગ કે ૩૬ ૦૦૦ પ્રશ્નો નથી વિશેષમા સમવાય(સુ ૮૧)મા એવો ઉ લેખ છે કે વિવાહપણ્ણત્તિમા ૮૧ ' મહાજુમ્મસય છે મહાજુમ્મ સય એટલે મહાયુગ્મશત અહીં ' શત શબ્દથી અધ્યયન સમજવાનુ છે એમ અભયદેવસૂરિ પત્ર ૮૩અમા કહે છે

દરેક સયઅના પ્રાય પ્રારભમા લગભગ દરેક ઉદ્દેસઅનુ સાથક નામ પદ્યમા અપાયુ છે આવા પદ્યોને અભયદેવસૂરિએ આ અગની વૃત્તિમા સગ્રહગાથા તરીકે ઓળખાવેલા છે

પ્રશ્નો—આ અગમા અ જે જે પ્રશ્નો જોવાય છે તેમાના ઘણાખરા પ્રથમ ગણધર ઇ દ્રભૂતિએ પૂછેલા છે આમ એઓ મુખ્ય પ્રશ્નકાર છે જ્યારે ગૌણ પ્રશ્નકાર તરીકે અગ્નિભૂતિ વાયુભૂતિ મડિકતપુત્ર માકન્દીપુત્ર રોહ, જયન્તી નામની શ્રાવિકા અને કેટલાક અન્યજનોનો નિર્દેશ થઇ શકે તેમ છે સ. ૧૮, ઉ ૩ (સુ ૬૧૮)મા માક દીપુત્રે પૂછેલા પ્રશ્નનો

---

૧ જુઓ અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૧૦૭ અ). ૨ વિશેષ માહિતી માટે જુઓ HCLJ (પૃ ૧૨૭)

ઉત્તર અપાયો છે પણ વિચિત્રતા તો એ છે કે એ ઉત્તર ગોયમ(ગૌતમ)ને સમ્બોધીને અપાયો છે પણ્ણવણા (પય ૧૬, સૂ. ૧)માથી આ ઉત્તર અહીં અપાયો હોવાથી તેમ બન્યુ છે એમ અભયદેવસૂરિએ વૃત્તિ(પત્ર ૭૪૨અ)મા ખુલાસો કર્યો છે

વિષય— નવકાર' મ ત્રના પાંચ પદરૂપ પ્રથમ સુત્તવાળુ આ અગ મહાવીરસ્વામીના જીવન પરત્વે બીજા બધા અંગો કરતા વિશેષ પ્રકાશ પાડે છે એમા એમના શિષ્યો અને સમકાલીન વ્યક્તિઓ વિષે નિર્દેશ છે [1] એમના માતા દેવાનંદા એમને વ દન કરવા ગયા ત્યારે તેમને પાનો ચડ્યો એમણે મહાવીરસ્વામી સામે એકી ટસે જોયા કર્યું તેનુ કારણ ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યુ એટલે મહાવીરસ્વામીએ કહ્યુ કે એ મારી માતા થાય છે આ ઉપરાત આમા અનેક બાબતો છૂટીછવાઈ વિચારાઈ છે કેટલીક વાર તો એકની એક બાબત જુદા જુદા સયઅ મા નજરે પડે છે [2] આથી મુખ્ય મુખ્ય બાબતો વિષે એક જ સ્થળે બધુ જાણવાનુ મળે એ ઇરાદાથી ગોપાલદાસ પટેલે આ અગના છાયાનુવાદમા સમગ્ર ગ્રથને દસ ખડ મા વિભક્ત કર્યો છે અને એમા ચર્ચાયેલા વિષય અનુસાર એનાં નામો યોજ્યા છે આ નામો ખડ શબ્દ ને બાજુ ઉપર રાખીએ તો આ વિષયોના નામ પૂરા પાડે છે જેમકે (૧) સાધન, (૨) ચારિત્ર (૩) સિદ્ધાન્ત, (૪) અન્યતીર્થિક (૫) વિજ્ઞાન, (૬) ગણિત (૭) કુતૂહલ (૮) દેવ (૯) નારક અને (૧૦) અન્ય જીવ

રક કનુ ચરિત્ર આલેખતી વેળા અભયદેવસૂરિ સ ૨ ઉ ૧ (સુ ૯૨)ની વૃત્તિ(પત્ર ૨૧૯, અ કે)મા કહે છે કે મહાવીરસ્વામીના તીર્થમા (૧૧

[1] સ ૫ ઉ ૪ (સુ ૧૮૭)મા મહાવીરસ્વામીના સાત સો શિષ્યો મોક્ષે જશે એ વાત છે [2] આનુ કારણ એમ સમજાય કે મહાવીરસ્વામીને જુદે જુદે સ્થળે ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓ તરફથી પૂછાયેલી હકીકત જાણે વિહારચર્યાનું આલેખન કરાતુ હોય તેમ રજૂ થઇ છે કેટલાક સયઅનો ક્રમ કેવલજ્ઞાન પછીના એમના ચાતુર્માસના અકની બરાબર છે જેમકે ૧૫મુ સયઅ

ગણધરની) નવ વાચના થઈ હોવાથી અહીં કાલવ્યુત્ક્રમ (anachronism) દેખાય છે

દેવો અર્દ્ધમાગધી ભાષા બોલે છે અને બોલાતી ભાષામા પણ એ અ
ભાષા વિશિષ્ટ છે એમ સ ૫ ઉ ૪ (સુ ૧૯૦)મા કહ્યુ છે પ્રસ્તુત
પક્તિ નીચે પ્રમાણે છે —

ગોયમા ! દેવા ણં અદ્ધમાગહાए માસાए માસતિ । સા વિ य ણં અદ્દ
માગહા માસા માસિજ્જમાણી વિસિસ્સતિ । ”

આ અગના બીજા સુત્તમા ' નમો बમીए ल्वीए' અર્થાત્ બ્રાહ્મી લિપિને
નમસ્કાર એવો ઉલ્લેખ છે વિશેષમા આ અગમા જાતજાતની સૂક્ષ્મ
સૂક્ષ્મ વિગતો અપાયેલી છે એટલે જૈન દર્શનનો સામાન્ય અભ્યાસ કર્યા
વિના એમા ચચુપ્રવેશ કરવો મુશ્કેલ છે વિશેષમા ગાગેયના ભાગા તરીકે
સુપ્રસિદ્ધ અધિકાર જે સ ૯, ઉ ૩૨મા અપાયો છે તે સમજવા મા
ગણિતનુ જ્ઞાન પણ આવશ્યક છે મુબઈ વિદ્યાપીઠની કૉલેજોમાં પ્રથ
વર્ષમા શીખવાતા બીજગણિતમાના ભગ-વિકલ્પ (permutations
and combinations)ના અભ્યાસીને આમા રસ પડે તેમ છે
ગોપાલદાસે આ પ્રકરણનુ શીર્ષક ' પ્રવેશનકનુ ગણિત ' એમ રાખ્યુ
છે એના પછી એમણે રાશિઓ એ શીર્ષકપૂર્વક કૃતયુગ્મ ત્ર્યોજ
દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજને લગતી માહિતી રજૂ કરી છે એના અન્તમા
આવલિકાથી માડીને પુદ્ગલપરાવર્ત સુધીનો ટૂકમા ખ્યાલ અપાયો છે
આમ આ ગણિત-ખડ પૂરો કરાયો છે

તાત્ત્વિક—દાર્શનિક બાબતો તરીકે ચાલતુ ચાલ્યુ કહેવાય ઇત્યા
હકીકત (સ ૧ ઉ ૧, સુ ૧૦ સ ૮ ઉ ૭) પ્રથમ નિહ્નવ
જમાલિનુ જીવનવૃત્તાન્ત (સ ૯ ઉ ૩૩) ગોશાલક સબધી વિસ્તૃત
માહિતી[1] (સ. ૧૫) સ્કદક પરિવ્રાજકનો જાણવા જેવો અધિક
(સ ૨ ઉ ૧) મહાશિલાકટક ' સગ્રામ (સ ૭, ઉ ૯

૧ ગોશાલકના સિદ્ધાન્તની જુદી રીતે રજૂઆત કરવાનો પ્રયાસ વેણીમાધ
બરૂઆએ A History of Pre-Buddhistic Indian Philosoph

વાદુનાં નવ નામ (સ ૧૨, ઉ ૬) રાજગૃહમાંનો ઊના પાણીનો કુંડ (સ ૨ ઉ ૫) જત્તા (યાત્રા), જવણિજ્જ (યાપનીય) અવ્વાબાહ (અવ્યાબાધ) અને ફાસુઅવિહાર (પ્રાસુકવિહાર) તેમજ સરિસવ (સ ૧૮ સરસવ સદશવયસ્), માસ(માસ માષ=એક માપ કિંવા અડદ) અને કુલત્થ (કુલત્થ=કળથી કુલસ્થ)ની ભક્ષ્યતા—અભક્ષ્યતા (સ ૧૮ ઉ ૧૦ સુ ૬૪૬)[1] વેદાદિ વૈદિક ગ્રન્થોના નામ (સ ૨ ઉ ૧) તામલિ તાપસનુ ઘોર બાલતપ (સ ૩, ઉ ૧) અને દેશવિદેશની દાસી ઓના નામ (સ. ૫, ઉ ૩૩ સ ૯ ૩૩) એમ વિવિધ બાબતો આમા છે[2] વિશેષ જાણવા માટે તો શ્રીભગવતી—સારના પૃ ૧૫–૨૦મા અપાયેલી અનુક્રમણિકા જોવી ઘટે

સકલના—વિયાહ૦મા સુ ૫૮૩ ૩૮૪ ૩૮૩ ૩૬૨ ૧૧૪ ૭૦૭ ૧૭૩ અને ૧૩૦મા અનુક્રમે અણુઓગદ્દાર આવસ્સય ઓવવાઇય જમ્બુદ્દીવપણ્ણત્તિ, જીવાજીવાભિગમ નદી પણ્ણવણા અને રાયપ્પસેણ ઇજ્જ એમ [3]આઠ આગમોનો અમુક અમુક બાબતો માટે જોવાનો જે ઉલ્લેખ છે તે દેવર્દ્ધિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણે આગમો પુસ્તકારૂઢ કર્યા તે સમયની વ્યવસ્થાને આભારી છે

ચુણ્ણિ—વિયાહ૦ ઉપર કોઇ નિજ્જુત્તિ કે ભાસ રચાયેલ હોય એમ જણાતુ નથી એના ઉપર ચુણ્ણિ રચાઇ છે પણ એ અપ્રસિદ્ધ છે

વૃત્તિ—અભયદેવસૂરિએ વિ સ ૧૧૨૮મા આ અગની વૃત્તિ રચી છે

નામના પોતાના પુસ્તક (પૃ ૨૯૭–૩૧૮)મા કર્યો છે એમા અપાયેલી હકીકતો ચર્ચાસ્પદ છે ને ઉપલક દૃષ્ટિએ વિચારતા જૈન માનસને આઘાત પહોચાડે તેવી છે

[1] આ હકીકત નાયા૦ (સુ ૧ અ ૫ સુ ૫૫)મા સમાન શબ્દોમા અપાયેલી છે આ જેમ સ્યાદ્વાદનુ ઉદાહરણ પૂરુ પાડે છે તેવા અનેક ઉદાહરણો આ વિયાહ૦મા છે જુઓ અનેકાન્તજયપતાકા(ભા ૨)નો મારો અગ્રેજી ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૧૦૧–૨) [2] આ અગ મહાવીરસ્વામીના વિવિધ નામો તેમજ એમના કેટલાક શિષ્યોના નામ પૂરા પાડે છે જુઓ જૈ સા સ ઇ (પૃ ૫૩) [3] H I L (Vol II p 443)મા આચાર સા વિષે પણ આમ નોંધ છે

અને તેમ કરવામાં એમણે ચરણ ગણિની સહાય લીધી છે વિશેષમાં
આ વૃત્તિ દ્રોણસૂરિએ સુધારી છે આ પ્રમાણેની હકીકત આ વૃત્તિની
પ્રશસ્તિમાં વૃત્તિકારે જાતે આપી છે વિશેષમાં પ્રારમ્ભના ત્રીજા પદ્યમાં
એમણે કહ્યું છે કે આ અંગની ટીકા અને ચૂર્ણિ તેમજ જીવાભિગમ
વગેરેની વૃત્તિઓ અંશો વિચારી હું આ પાંચમા અંગનું વિશેષત વિવરણ
કરું છું આમ જે ચૂર્ણિનો અહિ ઉલ્લેખ છે તે શું ઉપર્યુક્ત ચૂર્ણિ
છે? એમણે જે ટીકાનો નિર્દેશ કર્યો છે તે તો લઘુ ટીકા છે મલયગિરિ
સૂરિએ બીજા સયગ ઉપર વૃત્તિ રચી છે જુઓ જૈ સા. સ
(પૃ ૭૪) તેમજ પાંચમા અને છઠ્ઠા ક્રમાંક વાળી વિદ્વદ્વલ્લભ મુનિ
પુણ્યવિજયજીએ ચેલી પ્રસ્તાવના (પૃ ૧૯) અભયદેવસૂરિકૃત વૃ
મૂળ રામચન્દ્રગણિકૃત સંસ્કૃત અનુવાદ અને બેચરદાસકૃત ગુજરાતી અ
વબોધ સહિત પ્રસિદ્ધ થયેલી છે (જુઓ પૃ ૧૬) આ વૃત્તિ
સહિત આ૦ સમિતિ તરફથી પણ છપાઈ છે (જુઓ પૃ ૧૭)
કે શ્વે સંસ્થા તરફથી ઇ સ ૧૯૩૭માં સયગ ૧-૭ અને એના વિષ
નુક્રમ સહિત આ છપાઈ છે વિશેષમાં આ સંસ્થા તરફથી મૂળના પ્રતી
પૂરક અને તદ્ સગણિના શિષ્ય દાનશેખરસૂરિની વૃત્તિ ઇ સ ૧૯૩૫
છપાયેલી છે આ પ્રા મ મ માં વિવાહની ૧૧૪ જેટલા પત્રોવાળી
અવચૂર્ણિની એક હાથપોથી છે

ભાષાન્તર—મૂળ (સયગ ૧–૨) એની અભયદેવસૂરિકૃત વૃ
અને એ બંનેનો પં બેચરદાસે કરેલો અનુવાદ [1]પ્રથમ ખંડ ત
શ્રીજિનાગમપ્રકાશક સભા તરફથી વિ સ ૧૯૭૪માં અને સયગ ૩
ઉપર્યુક્ત વૃત્તિ અને એ બંનેનો પં બેચરદાસકૃત અનુવાદ આ સ
તરફથી વિ સ ૧૯૭૯માં છપાયેલ છે સયગ ૭–૧૫ પં ભગવાન
દાસ હરખચંદ દોશીના અનુવાદ સહિત ગુજરાત વિદ્યાપીઠે તૃતીય ખંડ ત
વિ સ ૧૯૮૫માં છપાવેલ છે ચોથો ખંડ જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન
તરફથી વિ સ ૧૯૮૮માં છપાયેલો છે આ ચોથા ખંડના પ્રારંભ

---

1 આમાં અન્તમાં મૂળ અને વૃત્તિમાંના શબ્દોની સૂચી છે

અ બેચર દાસે વિદ્વત્તાભરી સમાલોચના વિસ્તારથી આપી છે મૂળ તરીકે સંયમ ૧૬–૪૧ અપાયા છે સાથે સાથે પ ભગવાનદાસકૃત અનુવાદ છે અને અંતમા [1]સાત પરિશિષ્ટો છે

આ અંગ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત શ્રી હ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે ગોપાલદાસ પટેલે આ અંગનો છાયાનુવાદ તૈયાર કર્યો છે અને એનુ નામ શ્રીભગવતીસાર રાખ્યુ છે શ્રીજૈન સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ તરફથી ' શ્રીપૂંજાભાઈ જૈન ગ્રંથમાલા–૧૬ તરીકે આ અનુવાદ ઇ સ ૧૯૩૮મા પ્રસિદ્ધ થયો છે એના અન્તમા વિસ્તૃત સૂચિ અપાઇ છે પ્રારમ્ભમા ઉપોદ્ઘાત છે એના ૧૩મા પૃષ્ઠમા કહ્યુ છે કે ભગવતીસૂત્રમાથી 'સુભાષિતો જેવુ કાઇ તારવી કાઢી શકાય તેવુ ન હોવાથી આ માળાના અન્ય ગ્રંથોની જેમ તે વિભાગ આ વખતે પડતો મૂક્યો છે ગોપાલદાસનો પ્રસ્થાન (પુ ૨૭ અ ૧ પૃ ૬૬–૭૪ સંવત્ ૧૯૯૫)મા ' મહાવીર સ્વામીનો માંસાહાર એ નામનો લેખ પ્રસિદ્ધ થયો ત્યારે આ અનુવાદ (પૃ ૩૦)ની નીચે મુજબની પંક્તિઓએ જૈનોમા ઉલ્કાપાત જગાવ્યો હતો —

હુ હમણા મરણ પામવાનો નથી પણ ૧૬ વર્ષ જીવવાનો છુ માટે તુ મેંઢક નગરમા રેવતી ગૃહપત્ની છે, તેને ત્યા જા તેણે મારે માટે બે કબૂતર રાંધીને તૈયાર કર્યા છે, પણ તેને કહેજે કે મારે તેમનુ કામ નથી પરંતુ ગઈ કાલે બિલાડાએ મારેલા કૂકડાનુ માંસ તેણે તૈયાર કરેલુ છે તે મારે માટે લઇ આવ '

મૂળ પાઠ નીચે મુજબ છે —

'तं गच्छह णं तुमं सीहा! मेंण्ढियगामं नगरं रेवतीए गाहावतिणीए गिहे। तत्थ णं रेवतीए गाहावइनिणाए ममं अट्ठाए दुवे कपायसरीरा उवक्खडिया तेहिं नो अट्ठो अत्थि। से अण्णे पारियासिए मज्जारकडए कुक्कुड

---

[1] પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે સમસ્ત અંગના પારિભાષિક શબ્દો અપાયા છે (૧) દેશ નગરી અને પર્વતાદિના નામ (૨) ચૈત્ય અને ઉદ્યાનના નામ (૩) અન્યતીર્થિકો અને તાપસો (૪) સાધુ અને સાધ્વી, (૫) શ્રાવક અને શ્રાવિકા અને (૬) મૂળમા સાક્ષી રૂપે ઉલ્લેખાયેલા ગ્રંથોના નામ એ બાકીના ૬ પરિશિષ્ટો છે

પ્રકરણ ૬ નાયાધમ્મકહા (જ્ઞાતાધર્મકથા)

નામ અને એનો અર્થ—આ નામ ભગવદ્ગીતાની પેઠે નારીજાતિમાં અને બહુવચનમાં છે એનાં સંસ્કૃત નામો અને એના અર્થ વિષે વિવિધ હકીકત જોવાય છે તત્ત્વાર્થરાજ૦ (પૃ ૫૧)માં 'જ્ઞાતૃધર્મકથા' તરીકે અને ગોમ્મટસાર (ગા ૩૫૬)માં ણાહધમ્મકહા તરીકે ઓળખાવાયેલા આ છટ્ઠા અંગનું નામ તત્ત્વાર્થાધિ૦ (અ ૧, સુ ૨૦)ના ભાષ્ય(પૃ ૯૦)માં જ્ઞાતધર્મકથા અપાયું છે સિદ્ધસેનગણિએ એનો અર્થ કરતી વેળા જ્ઞાત એટલે ઉદાહરણ એવો અર્થ કર્યો છે અને તેમ કરી ઉદાહરણો દ્વારા જેમાં ધર્મ કહેવાયો છે તે 'જ્ઞાતધર્મકથા એમ કહ્યું છે નંદી (સુ ૫૧)ની ચુણ્ણિ (પત્ર ૫૮)માં 'ણાતાધમ્મકહા' સમજાવતા એવો ઉલ્લેખ કરાયો છે કે णात त्ति आहरणा दिट्ठंतिया वा णज्जइ ते णाता एते पढमसुयखंधे, अहिंसादिलक्खणस्स धम्मस्स कहा धम्मकहा, धम्मियाओ वा कहाओ धम्मकहाओ अक्खाणग त्ति वुत्त भवति एते वितिय सुयखंध આનો અર્થ એ છે કે જ્ઞાત એટલે દૃષ્ટાન્ત અથવા દાર્ષ્ટાન્તિક અર્થ જેના વડે જણાય તે જ્ઞાત એ પહેલા સુયક્ખંધમાં છે અહિંસાદિરૂપ ધર્મની કથા તે 'ધર્મકથા અથવા ધાર્મિક કથા તે 'ધર્મ કથા એ આખ્યાન છે એમ કહેવાનું થાય છે એ બીજા સુયક્ખંધમાં છે હેમચન્દ્રસૂરિએ અ૦ ચિ૦ (કાણ્ડ ૨ શ્લો ૧૫૭)ની વિવૃતિ (પૃ ૧૦૪)માં જ્ઞાતરૂપ મુખ્યતાવાળી ધર્મકથાઓ એમ અર્થ કર્યો છે નંદી (સુ ૫૧)ની વૃત્તિ (પત્ર ૧૦૩)માં હરિભદ્રસૂરિએ ज्ञातानि-उदाहरणानि तत्प्रधाना धर्मकथा ज्ञाताधर्मकथा ' એમ કહ્યું છે એટલે કે એમના મતે ઉદાહરણની મુખ્યતાવાળી ધર્મકથા તે જ્ઞાતાધર્મકથા ' છે મલયગિરિસૂરિએ નંદી (સુ ૫૧)ની વૃત્તિ (પત્ર ૨૩૦આ-૨૩૧અ)માં આ નામ સમજાવતા હરિભદ્રસૂરિની જેમ એક અર્થ આપ્યો છે જ્યારે બીજો અર્થ નીચે મુજબ દર્શાવ્યો છે —

ज्ञातानि-ज्ञाताध्ययनानि प्रथमश्रुतस्कन्धे धर्मकथा द्वितीयश्रुतस्कन्धे यासु ग्रन्थपद्धतिषु (ता) ज्ञाताधर्मकथा पृषोदरादित्वात् पूर्वपदस्य दीर्घान्तता ''

આનો અર્થ એ છે કે જે પ્રથપદ્ધતિઓમાં પહેલા શ્રુતસ્કન્ધમાં જ્ઞાત એટલે જ્ઞાત–અધ્યયનો છે અને બીજામાં ધર્મકથાઓ છે તે 'જ્ઞાતાધર્મકથા' છે અહીં 'જ્ઞાત' એ પૂર્વ પદમાના 'અ'નો આ પૃષો રાદિપણાને લઇને છે સમવાય (પત્ર ૧૧૬ આ)ની વૃત્તિમાં અભયદેવસૂરિએ મલયગિરિસૂરિની માફક એમણે આપેલા બે અર્થો આપ્યા છે વિશેષમાં જ્ઞાતમાના 'અ'નો આ સજ્ઞાતને લઇને છે એમ કહ્યું છે અ૦ બેચરદાસે ભ૦ મ૦ ધ૦ [નાયધમ્મકહા]"ના ટિપ્પણમાં પૃ ૧૭૮મા કહ્યું છે કે 'ઐતિહાસિક અર્થ કરવામાં આવે તો જ્ઞાત એટલે જ્ઞાતપુત્ર–મહાવીરે કહેલી ધર્મકથાઓ એવો અર્થ જરૂર થઇ શકે' પૃ ૧૮૦માં એમણે એ ઉલ્લેખ કર્યો છે કે તે [1]બધામાં ભગવાન મહાવીરના નામ સાથે સબંધ જોડનારો ઐતિહાસિક અર્થ વધુ સુસગત છે, માટે જ આ સૂત્રનું 'નાયધમ્મકહા" મુખપૃષ્ઠ ઉપર અમે મૂક્યું છે

વિભાગ—આ અગમાં બે સુયક્ખધ છે અને એના નાય (જ્ઞાત) અને ધમ્મકહા (ધર્મકથા) એવા નામ સકારણ છે આ ઉપનગ્ધ પહેલા સુયક્ખધમાં ઓગણીસ અજ્ઝયણ અને બીજામાં દસ વગ્ગ છે સમવાય(સુ ૧૪૧)મા અને નદી(સુ ૫૧)મા પણ આમ જ વિભાગો અપાયા છે વિશેષમાં એમાં એ ઉલ્લેખ છે કે ૧૯ જ્ઞાતો પૈકી પહેલા જે દસ છે તે 'જ્ઞાત' જ છે એમાં આખ્યાયિકા વગેરેનો સમ્ભવ નથી બાકીના નવ જ્ઞાતો પૈકી દરેકમાં પાચસો ચાળીસ પાચસો ચાળીસ આખ્યાયિકાઓ છે વિશેષમાં એકેક આખ્યાયિકામાં પાચસો પાચસો ઉપાખ્યાયિકાઓ છે અને એકેક ઉપાખ્યાયિકામાં પાચસો પાચસો આખ્યાયિકોપાખ્યાયિકાઓ છે એટલે કે એકદર એક અબજ એકવીસ કરોડ અને પચાસ લાખ (૧૨૧,૫૦,૦૦૦૦૦) આખ્યાયિકોપાખ્યાયિકાઓ છે

ધમ્મકહાના દસ વગ્ગ પૈકી એકેકમાં પાચસો આખ્યાયિકા એકેક આખ્યાયિકામાં પાચસો ઉપાખ્યાયિકા અને એકેક ઉપાખ્યાયિકામાં પાચસો

---

૧ બધા અર્થમાં. ૨ અભયદેવસૂરિ(વૃત્તિ(પત્ર ૧૧૦ અ)મા કહ્યું છે કે વગ્ગ એટલે સમૂહ સજ્ઞાતવ એથી અર્થાધિકારના સમૂહરૂપ અધ્યયનો તે જ દસ

આખ્યાયિકોપાખ્યાયિકાઓ છે આમ આખ્યાયિકોપાખ્યાયિકાની સખ્યા એક અબજ પચ્ચીસ કરોડ (૧૨૫ ૦૦,૦૦,૦૦૦) છે અહીં નવ જ્ઞાત સમ્બન્ધી જે આખ્યાયિકાદિ કહેલ છે તેના લક્ષણ સમાન હોવાથી એ આ ૧૨૫ કરોડમાથી બાદ કરતા પુનરુક્તિ રહિત આનુ પ્રમાણ સાડાત્રણ કરોડ (૧૨૫ કરોડ ઓછા ૧૨૧॥ કરોડ) મનાવાયુ છે આજે તો આટલી સખ્યામા કથાનકો મળતા નથી

ચરિત અને કલ્પિત કથાઓ—સમવાય(સુ ૧૪૧)મા કહ્યુ છે તેમ આ અજ્ઝયણોમા અપાયેલી કથાઓ પૈકી કેટલીક ખરેખર બનેલી ઉન્ચરિત છે અને કેટલીક ઉપજાવી કાઢેલી છે–કલ્પિત છે

ઉપર્યુક્ત દસ વગ્ગ તે અનુક્રમે અમુક અમુક દેવની અગ્રમહિષીઓના વગરૂપ છે જેમકે (૧) ચમરની (૨) [1]બનિ વૈરોચેન્દ્રની (૩) અસુરેન્દ્ર સિવાય બાકીના દક્ષિણના નવ ઇન્દ્રોની (૪) અસુરેન્દ્ર સિવા યના ઉત્તરના નવ ઇન્દ્રોની (૫) દક્ષિણના વાનવ્ય તરોની, (૬) ઉત્તરના વાન વ્યન્તરોની (૭) ચન્દ્રની (૮) સૂર્યની (૯) શક્રની અને (૧૦) ઈશાન ઇન્દ્રની દસ વગ્ગમા અજ્ઝયણોની સખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબની છે એમ બીજા સુયક્ખધ ઉપરથી જણાય છે —

૫ ૫ ૫૪, ૫૪ ૩૨ ૩૨ ૪, ૪, ૮ અને ૮

દક્ષિણના નવ ઇન્દ્રો પૈકી પ્રત્યેકને છ છ અગ્રમહિષીઓ છે એ દરેકનુ વૃત્તાન્ત તે એકેક અજ્ઝયણનો વિષય છે આમ ૫૪ અજ્ઝયણો છે ઉત્તરના નવ ઇન્દ્રોને માટે પણ આ પ્રમાણે વિચાર કરવો એટલે એને અગે ૫૪ અજ્ઝયણો છે પાચમા વગ્ગના ૩૨ અજ્ઝયણોના નામ એ વગ્ગના પ્રારમ્ભમા અને દસમા વગ્ગના આઠ અજ્ઝયણોના નામ એ વગ્ગના પ્રારમ્ભમા પદ્યમાં દર્શાવાયા છે

---

૧ મહાભારતના આદિ પર્વના સમ્ભવ પર્વમા દાનવોનો વશ વર્ણવાયો છે એમા વિરોચન કુમ્ભ નિકુમ્ભ, બલિ મહાકાલ શમ્બર વગેરે નામો અપાયા છે તે તુલનાર્થે વિચારવા જેવા છે

વિષય—પહેલા સુયક્ખધના અજ્ઝયણુના નામે આ અગમા જ લગભગ પ્રારમ્ભમા પદ્યો દ્વારા સૂચવાયા છે એ નામના નિર્દેશપૂર્વક આપણે વિષયનો વિચાર કરીશુ

ઉક્ખિત્તણાય (ઉત્ક્ષિપ્ત-જ્ઞાત)—આમા મેઘકુમારે હાથીના ભવમા સસનાને બચાવવા માટે પગ ઊંચો કર્યો હતો એનુ વર્ણન છે એ ઉપરથી આ અજ્ઝયણનુ આ નામ યોજાયુ છે અને તે સાર્થક છે ગર્ભની રક્ષા માટે કેવી સભાળ લેવાઈ હતી તે આમા નિર્દેશાયુ છે મેઘકુમારનો જન્મ થતા ચાર દિવસ સુધી જે સસ્કારાદિ કરાયા તેનો અહીં ઉલ્લેખ છે વિશેષમા કલાચાર્ય પાસે મેઘકુમાર જે [1]બોત્તેર કલાઓ શીખ્યા તેના અહીં નામો અપાયા છે એઓ અઢાર દેશી ભાષાઓના જાણકાર બન્યાનો પણ અહીં ઉલ્લેખ છે આ અજ્ઝયણુમા મેઘનુ વિસ્તૃત વર્ણન છે

સઘાડ (સઘાટ)—ધન્ય શેઠ અને વિજય ચોર એ બેને એક સાથે સઘાટ'મા એટલે કે હેડમા બાંધ્યા ત્યાથી આ કથા ઉપડે છે માટે એનુ આ નામ છે વિજય ચોર ક્યાં ક્યા ભમ્યો તે દર્શાવાયુ છે અન્તમા દેહને શા માટે પોષવો એ બતાવાયુ છે સુસમા અજ્ઝયણુમા પણ આ રીતે માફક આહારનુ પ્રયોજન સમજાવાયુ છે

અડ (અણ્ડ)—આનો અર્થ 'ઈંડુ' થાય છે આ અજ્ઝયણુમા મોરના ઈંડાની વાત આપી ઉપનય બતાવાયો છે

કુમ્મ (કૂર્મ)—કૂર્મ એટલે કાચબો બે કાચબાના વર્તનની હકીકત દ્વારા સયમી અને અસયમી સાધુની સમજણ અપાઇ છે

સેલગ (શૈલક)—સેલગ (શૈલક) રાજર્ષિનો વૃત્તાન્ત અહીં અપાયો છે એટલે એ ઉપરથી આ નામ યોજાયુ છે વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણના

---

૧ કામસૂત્રના 'વિદ્યાસમુદ્દેશ' પ્રકરણમા અપાયેલી ચોસઠ કળાઓમા આ બોત્તેર કળા કેવી રીતે સમાઈ શકે તે ભ૦ મ૦ ધ૦ (પૃ ૧૯૫-૨૦૧)મા દર્શાવાયુ છે

પ્રમયમા થાવચ્ચાપુત્ત (સ્થાપત્યાપુત્ર) થયા તેઓ બાવીસમા તીર્થંકર અરિષ્ટનેમિનુ પ્રવચન સાભળી દીક્ષા લેવા તત્પર થયા તે સમયે એમની માતા થાવચ્ચાએ અનુકૂળ તેમજ પ્રતિકૂળ વચનો દ્વારા એમને સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો એમણે ન જ માન્યુ ત્યારે થાવચ્ચા કૃષ્ણ પાસે સામગ્રી માગવા ગઇ એના ઉત્તરમા કૃષ્ણે કહ્યુ કે હુ જાતે જ એમનો નિષ્ક્રમણ-સત્કાર કરીશ અને પછી એમણે તેમ કર્યુ થાવચ્ચાપુત્તે દીક્ષા લીધા પછી પરિવ્રાજક શુક સાથે તેમને વિનય, શૌચ યાત્રા યાપનીય [1]સરિસવ [2]ઇત્યાદિ સબધમા વિચારની આપલે થઇ અને શુકે જૈન દીક્ષા અગીકાર કરી થાવચ્ચાપુત્તનો ઉપદેશ સાભળીને સેલગ રાજાએ શ્રાવકના વ્રત ગ્રહણ કર્યાં હતા તેમણે હવે શુકનો ઉપદેશ સાભળી દીક્ષા લીધી એક વેળા તેઓ માદા પડ્યા ત્યારે તેમના પુત્ર મણ્ડૂક તેમને માટે ઔષધ વગેરેનો પ્રબધ કર્યો. એમા મદ્ય પણ આપવાનુ હતુ સાજા થયા પછી પણ સેલગે મદ્યાદિનુ સેવન ચાલુ રાખ્યુ અને એઓ પ્રમત્ત અને કુશીલ બની ગયા પથક સિવાય બીજા બધા શિષ્યો એમને ત્યજી ગયા ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ કરતી વેળા પથકે એમના ચરણમા મસ્તક મૂક્યુ એ સ્પર્શથી એઓ ચીડાયા પણ અન્તે સાચી વસ્તુ સમજાતા શિથિલતાનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ સયમ પાળવા લાગ્યા

આ અજ્ઝયણમા પાચ મહાવ્રતોની હકીકત થાવચ્ચાપુત્તે કહી તે તેમજ ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણનો ઉલ્લેખ એ બાવીસમા તીર્થંકરના તીર્થમા કેવી રીતે ઘટી શકે તે વિચારવા જેવુ છે

તુબ (તુમ્બ)— તુબ' અર્થ તુમ્બડુ થાય છે એ લેપવાળુ હોય તો પાણીમા ડૂબે છે અને લેપ વગરનુ બનતા તરે છે એ ઉદાહરણ દ્વારા આત્માની અધોગતિ (ભારેપણુ) અને ઉન્નતિ (હલકાપણુ) સમજાવાઇ હોવાથી આ અજ્ઝયણનુ નામ તુબ પડાયુ છે

---

૧ જુઓ પૃ ૮૩ ૨ હુ એક છુ અનેક છુ અવ્યય છુ એ હકીકત સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિએ સમજવાઇ છે

સામ્પરાયિક કર્મ આઠ પ્રકારનુ છે તેથી અહીં કાણા વિનાના તુમ્બડાને દાભથી વીંટી તેના ઉપર માટીનો લેપ લગાવી તેને તડકે સુકવવો એ બાબત ઉપરાઉપરી આઠ વાર કરવાની કહેવાઇ છે

રોહિણી (રોહિણી)—એક શેઠિયાની રોહિણી નામની પુત્રવધૂની કથાનો ઉપનય અહીં દર્શાવાયો છે એથી એનુ આ નામ રખાયુ છે શેઠિયાને ઉજ્ઝિકા, ભોગવતી રક્ષિકા અને રોહિણી નામની ચાર પુત્ર-વધૂઓ હતી પહેલીએ એના નામ પ્રમાણે સસરાએ આપેલા પાંચ ડાંગરના દાણા ફેંકી દીધા બીજીએ એના નામને જાણે ચરિતાર્થ કરતી હોય તેમ તે ખાઇ ગઇ ત્રીજીએ એ સંઘરી રાખ્યા અને ચોથીએ એ ઉગાડ્યા આ કથા દ્વારા શ્રમણોની ચાર કોટિ બતાવાઇ છે આ જ કથા થોડા ફેરફાર સાથે સર્વાસ્તિવાદના વિનયવસ્તુમા જોવાય છે એક જર્મન પુસ્તકના 'બુદ્ધ અને મહાવીર નામના અનુવાદમા કહ્યુ છે કે બાઇબલના નવા કરારમા મેથ્યુ અને લ્યૂકની સુવાર્તામા આને મળતી કથા છે એ કથાને લઇને એ પુસ્તકમા ભારત અને ખ્રિસ્તિ સમાનતાઓ દર્શાવાઈ છે

મલ્લિ (મલ્લ)—અહીં ૧૯મા તીર્થંકર મલ્લિનાથનો વૃત્તાન્ત છે એ ઉપરથી આનુ આ નામ રખાયુ છે 'તીર્થંકરનામગોત્ર' કર્મ બાંધવાના વીસ સ્થાનકો અહીં ગણાવાયા છે રાજકુમારી મલ્લિએ પોતાને વરવા આવેલા છ યે રાજાઓને સુવર્ણમૂર્તિ ઉપરનુ ઢાંકણુ ખોલી કેવી રીતે પ્રતિબોધ પમાડ્યો તેની હકીકત અહીં અપાઈ છે

કુણાલના રુપ્પિ (રુક્મિન્) રાજાએ પોતાની પુત્રીના ચાતુર્માસિક સ્નાનનો ઉત્સવ કર્યો તે વિષે એણે પોતાના વર્ષધરને પૂછ્યુ ત્યારે તેણે મલ્લિના સ્નાન-ઉત્સવના વખાણ કર્યા

માયંદી (માકંદી)—માયંદી સાર્થવાહના બે પુત્રો નામે જિન રક્ષિત અને જિનપાલિતનો આમા અધિકાર આવતો હોવાથી આ નામ યોજાયુ છે જિનરક્ષિત જિનપાલિત સાથે અગિયાર વાર 'લવણ સમુદ્રની સફરે ગયો હતો અને બ ને ભાઇઓ ક્ષેમકુશળ પાછા ર્યા હતા

બારમી વાર તેઓ ગયા ત્યારે તેમની નૌકા ડૂબી ગઇ[1] પણ એક મોટુ પાટિયુ હાથ લાગતા તેઓ તરતાં તરતા રયણદીવ ' (રત્નદ્વીપ) મા ગયા એ દ્વીપની આધિપતિકા રયણદીવદેવયા (રત્નદ્વીપ-દેવતા) એમની પાસે આવી અને એમને ધમકી આપીને પોતાના મહેલમા લઇ જઇ એ દેવી એમની સાથે વિવિધ ભોગો ભોગવવા લાગી

એક વેળા લવણ ' સમુદ્રના અધિપતિએ રયણદીવદેવયાને લવણ સમુદ્રમા જે ઘાસ પત્ર, કાષ્ઠ કચરો કે બીજુ અશુચિ પડેલ હોય તે બધુ એકવીસ વાર આટા મારીને સાફ કરવાનુ કહેતાં એ દેવી ગઈ એ વેળા એ દક્ષિણ દિશામા ન જવા માટે બ ને ભાઇઓને સમજાવતી ગઇ, પણ આ ભાઇઓ તો એ દિશામા ગયા ત્યા શૂળીમાં પરોવાયેલા એક પુરુષને તેમણે રડતો સાભળ્યો એ કાક દીનો રહેવાસી હતો ને ઘોડાનો વેપારી હતો એણે કહ્યુ કે પૂર દિશામા સેલગ (શૈલક) યક્ષનુ મંદિર છે ત્યા એ યક્ષ અશ્વરૂપે રહે છે અને ચૌદસે આઠમે પૂનમે અને અમાસે એ બોલે છે કે કોને તારુ કોને બચાવુ ? ચૌદમે બ ને ભાઇઓએ ત્યા જઇ યક્ષની પૂજા કરી બચાવવા વિનન્તિ કરી અને યક્ષે હા પાડી એણે કહ્યુ કે મારી પીઠ પર બેસી જાઓ ? પેલી દેવી આવી તમને બીવડાવે કે લોભાવે તોપણ તમે દઢ મન રાખી બેસી રહેજો પણ જો તમે ચલિત થયા તો હુ તમને મારી પીઠ પરથી લવણ સમુદ્રમા ફેકી દઈશ અને એ દેવી તમને તરત જ મારી નાખશે.

થોડી વારે દેવી આવી ત્યારે તેના વચનોથી જિનરક્ષિત ચલિત થયો અને તેનો દેવીએ નાશ કર્યો પણ જિનપાલિત ડગ્યો નહિ એથી યક્ષે તેને પોતાની જ મભૂમિ સુધી પહોચાડ્યો આગળ ઉપર મહાવીરસ્વામી ત્યા પધાર્યા ત્યારે જિનપાલિતે દીક્ષા લીધી જિનપાલિતની માફક સાધુ સાધ્વીઓએ વર્તવુ એમ અન્તમા કહેવાયુ છે

ચંદિમા (ચન્દ્રમસ્)—આત્માની શુદ્ધિનો વિકાસ અને હ્રાસ કેવી

1. આનુ આબેહૂબ હૃદયંગમ શબ્દોથી પરિપૂર્ણ વર્ણન આપાયુ છે ૨ પાખવાળા ઘોડાનો ઉલ્લેખ વલાહસ્સ-જાતક (ક્રમાક ૧૯૬)મા છે

રીતે થાય છે એ સમજાવવા ચન્દ્રનું ઉદાહરણ અહીં અપાયું છે અને એ રીતે આ નામ સાર્થક છે

દાવદ્દવ (દાવદ્રવ)—દાવદ્રવ નામના વૃક્ષોનો દાખલો આપી આરાધક અને વિરાધક અંશથી તેમજ સર્વથા કોને કહેવા તે આમાં સમજાવાયું હોવાથી આનું આ નામ રખાયું છે

ઉદગણાઅ (ઉદક-જ્ઞાત)—આનો અર્થ 'પાણીનું ઉદાહરણ' એમ થાય છે એ દ્વારા વસ્તુનું સ્વરૂપ અહીં સમજાવતા કહ્યું છે કે પરમાણુઓના સ્વભાવ ને સંયોગની વિચિત્રતા અનુસાર વસ્તુ સારી કે ખરાબ બને છે એટલે એમાં રાગદ્વેષને સ્થાન નથી આમાં ચાતુર્યામ રૂપ ધર્મનો ઉલ્લેખ છે

મંડુક્ક (મણ્ડૂક)—મંડુક્ક એટલે દેડકો નન્દ મણિયારના દેડકા તરીકેના જન્મની હકીકત અહીં અપાઇ છે એણે મણિયારના ભવમાં મોટી પુષ્કરિણી બંધાવી અને તેને ચિત્રસભા પાકશાળા ઔષધાલય અને [1]આલંકારિક સભા વડે અલંકૃત કરી હતી. આ અજ્ઝયણમાં સોળ રોગોનાં નામ ગણાવાયાં છે અને રોગ દૂર કરવાના અનેક જાતના ઉપાયોનો નિર્દેશ છે આસક્તિ અને અનાસક્તિનું ફળ આ અજ્ઝયણમાં સમજાવાયું છે

તેયલિ (તૈતલિ)— તેયલિપુર' નગરના કનકરથ રાજાના તેયલિપુત્ત (તેતલિપુત્ર) નામના પ્રધાનની હકીકત અહીં અપાઇ હોવાથી એનું આ નામ યોજાયું છે આ નગરના મૂષિકારદારક નામના એક સોનીની કન્યા નામે પોટ્ટિલાને તેયલિપુત્ત પરણે છે પણ આગળ ઉપર એને એના ઉપર અભાવ થાય છે ત્યારે એ સ્ત્રી શ્રમણો, બ્રાહ્મણો વગેરેને દાન દેવામાં વખત પસાર કરે છે સુવ્રતા આર્યા ભિક્ષાર્થે આવતા પતિની પ્રીતિ મેળવવા માટે કોઇ ચૂર્ણ, મંત્ર, કામણ કે વશીકરણ કે ઔષધિ હોય તો તે બનાવવા કહે છે આર્યા આ સાંભળી કાને હાથ દે છે અને ધર્મ સંભળાવે છે એ ઉપરથી પોટ્ટિલા શ્રાવિકા બને છે ને અંતે દીક્ષા લે છે પણ તે પૂર્વે તેયલિપુત્ત એ બાબતની અનુમતિ આપતાં એવી

[1] હજામની દુકાન (hair-cutting salloon)

કમૂનાન કરાવે છે કે જો તુ દેવગતિને પામે તો તારે મને અહીં આવી પ્રતિબોધ પમાડવો. પોટ્ટિલા કાળ કરી સ્વર્ગે જાય છે, અને પછી તેયલિપુત્તને ગરત યાદ આવતા તેને પ્રતિબોધ પમાડવા આવે છે અનેક પ્રયાસ કરવા છતા જ્યારે કઇ અસર થઇ નહિ ત્યારે કનકરથની પછી એની ગાદીએ આવેલા એના પુત્ર કનકધ્વજ અને તેયલિપુત્તની વચ્ચે એણે વિરોધ ઊભો કર્યો. એથી તેયલિપુત્ત ભયભીત બને છે એણે ઝેર ખાધુ પણ એ મર્યો નહિ ગળે તરવાર ચલાવી તો એ નિષ્ફળ ગઇ ગળે ફાંસો ખાધો તો એ તૂટી ગયો ડોકે ભારી શિલા બાધીને પાણીમા પડ્યો તો એ ડૂબ્યો નહિ ઘાસની ગજીને આગ લગાડી તેમા પેઠો તો આગ ઓલવાઇ ગઇ અને એ મર્યો નહિ આથી એ ખૂબ નિરાશ થયો એટલે પેલો પોટ્ટિલદેવ પોટ્ટિલાના રૂપમા હાજર થયો અને બોલ્યો આગળ મોટો ખાડો છે પાછળ ગાંડો હાથી આવે છે, બન્ને બાજુએ ઘોર અધારુ છે વચમા બાણો વરસે છે, ગામ બળગ્યુ છે અને રણ ધગધગે છે તો હે તેયલિ! હવે ક્યાં જવુ? તેયલિપુત્તે કહ્યુ કે દીક્ષા લેવી જેથી કોઇ જાતનો ભય રહેશે નહિ પોટ્ટિલદેવે કહ્યુ કે તો તુ કેમ બીએ છે? આ સાભળી તેયલિપુત્તને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે અને એ યોગી બને છે કનકધ્વજ એને પગે પડે છે અને એમનો ઉપદેશ સાભળી શ્રાવકધર્મ સ્વીકારે છે તેયલિપુત્ત અન્તે સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત બને છે

આ હકીકતનો સારાશ આવસ્સયચુણ્ણિ(ભા ૧, પત્ર ૪૯૯-૫૦૧)મા છે પોટ્ટિલાની દીક્ષા પછીની કેટલીક હકીકત ઇસિભાસિયના દસમા અજ્ઝયણ નામે તેયલિપુત્તઅજ્ઝયણમા પૃ ૯-૯મા જોવાય છે

નદીફલ (નન્દીફળ)—આ એક ઝાડનુ નામ છે એનાં પત્ર પુષ્પ ફળ વર્ણ રસ ગધ સ્પર્શ અને છાયા ઘણા મનોહર હોય છે પણ એની છાયામાં વિસામો લેનારનુ તેમજ એના ફળ ખાનારનુ પણ મૃત્યુ થાય છે આ નદીફલનુ ઉદાહરણ આપી સયમ લીધા બાદ કામગુણોમા ન લલચાવાનો ઉપદેશ અપાયો છે અને એ માટે એક સાર્થવાહની કથા કહેવામા આવી છે

આ સાથવાહ કેવી તૈયારી કરીને અને [1]કયા કયા ધમવાળાને સાથે લઇને પ્રયાણ કર્યું તે દર્શાવાયુ છે

અનરકકા (અપરકકા)—આ એક નગરનું નામ છે એને અહીં અમરકકા તેમજ અપરકકા' પણ કહ્યુ છે આ નગરનો રાજા દ્રૌપદીને લઇ ગયો એ વાત આ અજઝયણમા આવતી હોવાથી એનુ આ નામ રખાયુ છે

[2]નાગશ્રીએ તૈયાર કરેલુ કડવી તુબડીનુ શાક ધમરુચિને વહોરાવ્યુ એમણે ગુરુને બતાવતા તેમણે એ નહિ ખાતા પરઠવવા કહ્યુ તેમ કરવા જતા એક ટીપુ જમીન ઉપર એમણે મૂકયુ તો એના ગન્ધથી હજારો કીડી ત્યા આવી અને એ ચાખતા મરી ગઇ એ ઉપરથી ધમરુચિ જાતે જ એ શાક ખાઇ ગયા અને એથી એમનુ મૃત્યુ થયુ તેમ થતા નાગશ્રીની વગોવણી થઇ, અને એના પતિએ એને કાઢી મૂકી એ સોળ રોગોથી પીડિત થઇ મરી ગઇ કાલાન્તરે એનો સુકુમાલિકા તરીકે જન્મ થયો સાગર સાથે એના લગ્ન થયા એના અગના સ્પર્શથી સાગરને ખુબ વેદના થઇ અને એણે એનો ત્યાગ કર્યો પછી એ દ્રમકના સમાગમમા આવી પણ દ્રમક પણ એને મૂકીને નાઠો સુકુમાલિકાએ આખરે દીક્ષા લીધી એક વેળા એ ધ્યાન ધરવા બહાર ગઇ ત્યા ગણિકાને પાચ પુરુષો વડે સત્કારાતી જોઇ એ સાધ્વીએ અવાન્તર ભવમા એવા સુખભોગ મેળવવા નિયાણુ (નિદાન) કર્યુ કાળ કરી એ દ્રૌપદી તરીકે જન્મી એ ઉમ્મરલાયક થતા દ્રુપદ રાજાએ સ્વયવર રચ્યો ને કૃષ્ણ વગેરેને આમ ત્રણ આપ્યુ સ્વયવરમા દ્રૌપદી પાચ પાણ્ડવોને પરણી

એક વેળા [3]નારદ આકાશમાથી ઊતરી પાણ્ડુ રાજાના મહેલમા

---

૧ ચરક ચીરિક, ચર્મખંડિક ભિક્ષુ પણ્ડરગ ગૌતમ ગોવ્રતી ગૃહિધર્મી ધર્મચિન્તક અવિરુદ્ધ, વિરુદ્ધ વૃદ્ધ શ્રાવક, વૃદ્ધ શ્રાવક રક્તપટ અને નિગ્રન્થનો અહીં નામોલ્લેખ છે ૨ આની કથા બૃહત્કથાકોશ (૫૭, ૨૦૪) સાથે સરખાવાય તેમ છે ૩ આનુ વર્ણન આ અજ્ઝયણમા છે

આવ્યા તે સમયે દ્રૌપદીએ એનો આદરસત્કાર ન કર્યો એથી વે
લેવા માટે તેઓ અવરકકાના રાજા પદ્મનાભ પાસે ગયા અને પ્રસં
નીકળતા દ્રૌપદીના ભારોભાર વખાણ કર્યા એ ઉપરથી એ રાજાએ
પોતાના પૂર્વના મિત્ર દેવ પાસે એનુ હરણ કરાવ્યુ નારદ દ્વારા એન
સમાચાર જાણી કૃષ્ણે લવણ સમુદ્રના અધિષ્ઠાતા સુસ્થિતને પોતાન
પાસે બોલાવી લવણ સમુદ્રમા થઈને છ રથો જાય તેટલો માગ કર
આપવા કહ્યુ તેમ થતા કૃષ્ણ અને પાચ પાણ્ડવો અવરકકામા આવ્ય
સૌથી પ્રથમ પાણ્ડવોનુ પદ્મનાભ સાથે યુદ્ધ થયુ, પણ તેમાં તેઓ હાર
પછી કૃષ્ણે પદ્મનાભની પીઠ પકડી અને નરસિંહરૂપ ધારણ કરી અવરકકા
ભાયભેગી કરી એટલે એ રાજા દ્રૌપદીને શરણે ગયો દ્રૌપદીના કહેવા પ્રમા
એ વર્ત્યો એટલે કૃષ્ણે એને જતો કર્યો દ્રૌપદીને લઈને છ યે જણ ભર
ખણ્ડમા આવવા નીકળ્યા ગગા આવતા નાવમાં બેસી પાણ્ડવો એ ન
ઊતરી ગયા અને કૃષ્ણ તો સુસ્થિત દેવને મળવા માટે રોકાયા પાણ્ડવો
નાવ પાછુ ન મોકલ્યુ ત્યારે એક હાથે ઘોડા અને સારથિથી યુક્ત રથ
ઊચકી બીજે હાથે સાડીબાસઠ (૬૨॥) યોજન પહોળી ગગા તરીને કૃ
સામે કાઠે આવ્યા પાણ્ડવોએ તેમને આમ મુસીબતમા મૂકયા તેથી એમ
ચીડાઇને પાચ પાણ્ડવોને દેશનિકાલની આજ્ઞા કરી એ ઉપરથી આપ
તેમને 'પાણ્મથુરા' વસાવી ત્યા રહેવુ પડ્યુ આગળ ઉપર ધર્મઘો
પાસે પાચે પાણ્ડવોએ અને દ્રૌપદીએ દીક્ષા લીધી પાણ્ડવો મુક્તિને વ
અને દ્રૌપદી દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થઇ તપની પાછળ આસક્તિ (નિયા
કરાય) હોય તો તે ફળતુ નથી એ વાત અહીં સમજાવાઇ છે

આઇણ્ણ ([1]આજાનેય)— આઇણ્ણ'નો અર્થ 'કુલીન' ઘો
એમ થાય છે અભયદેવસૂરિએ એને માટેના સસ્કૃત શબ્દ તરી
'આકીર્ણ'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પણ એના કરતા આજાનેય વ
સગત જણાય છે આ અજ્ઝયણમા કુલીન ઘોડાઓની વાત આવ

1 બૌદ્ધ સાહિત્યમા આ અર્થમા આજઞ્ઞ અને 'આજાનિય' શ
વપરાયા છે.

હોવાથી એનુ આ નામ રખાયુ છે કેટલીક વહાણવટી વણિકો દેશા તરમા ગયા ત્યારે તેમના વહાણ તૂટુ તૂટુ થતા તેઓ 'કાલિક' દ્વીપમા ઉતર્યા ત્યાના ઘોડાઓ એમને જોઇને ભાગી ગયા વણિકો સોનુ વગેરે લઈ સ્વદેશ પાછા ફર્યા રાજાને ઘોડાઓની વાત કહી ત્યારે તેણે એ લઈ આવવા માટે કહ્યુ ઘોડાઓને લલચાવવા જાતજાતની વીણા તેમજ બીજા વાદ્યો લાકડાની રંગબેરંગી મનોમોહક બનાવટો, વિવિધ પ્રકારના સુગંધી પદાર્થો, અનેક સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓ અનેક જાતના સુંવાળા વસ્ત્રો અને પત્થરો વગેરે પદાર્થો રાજાએ આપ્યાં એ વહાણમા ચડાવી વણિકો ઘોડા લેવા 'કાલિક દ્વીપમા ગયા અને એ ઘોડાઓને વાદ્યાદિના મધુર શબ્દાદિ દ્વારા લલચાવી પકડ્યા અને વહાણમા ચડાવી સ્વદેશ લાવ્યા તેમને કેળવીને પછી એ રાજાને સોંપ્યા આનો ઉપનય અ તમા અપાયો છે

સુસુમા (સુસમા)—ધ ય શેઠની સુસુમા નામની કન્યાની આમા વાત આપી આહારનુ પ્રયોજન સમજાવાયુ છે એ ઉપરથી આ નામ યોજાયુ છે ચિલાત નામનો દાસપુત્ર એ છોકરીને રમાડનો અને એની સાથે રમવા આવનારને પજવતો એથી એના શેઠે એને કાઢી મૂક્યો તેમ થતા એ તદ્દન વણ્ડી ગયો અને વખત જતા ચોરોનો ઉપરી બન્યો એક દહાડો ચિલાત પાચસો ચોરોને લઇને ધ ય નુ ઘર લૂટવા ગયો માલ મિલકતની સાથે સાથે એ સુસુમાને ઉપાડી ચાલતો થયો એના પિતા અને પાચે ભાઇઓ એની પાછળ પડ્યા પકડાઈ જવાનો વારો આવતા ચિલાતે સુસુમાનુ મસ્તક તરવાર વડે ધડથી જુદુ કર્યુ અને એ જ લઇને એ ઘોર જગંલમા નાઠો અને તરસનો માર્યો મરી ગયો

આ તરફ પેલા છ જણ ચિલાતને પકડી શક્યા નહિ, પણ તેમને સુસમાનુ શબ મળ્યુ આ બધા એટલા બધા ભૂખ્યાતરસ્યા થયા હતા કે એકે બીજાઓને પોતાનુ માસ ખાવા ને લોહી પીવા કહ્યુ, પરન્તુ અન્તે તેમ ન કરતા સુસમાનુ જ માસ ખાઇ ને લોહી પી તેઓ રાજગૃહમા આવ્યા કેમકે એ સિવાય બીજો કોઇ માર્ગ ન હતો સુસુમાના પિતાએ મહાવીરસ્વામીની પાસે દીક્ષા લીધી અને કાળ કરી એઓ સ્વર્ગે સંચર્યા ०

મોક્ષ મેળવવા માટે શરીર સહાયક છે એટલે એ શરીરને ટકાવવા માટે જ આહારપાણી છે એમ આ અજ્ઝયણના અન્તમા સૂચવાયુ છે[1]

પુંડરીયણાય (પુણ્ડરીક-જ્ઞાત)—મહાપદ્મ રાજાને પુણ્ડરીક અને કણ્ડરીક નામે બે પુત્રો હતા એ પૈકી ખાસ કરીને મોટા પુત્રનો વૃત્તાન્ત આ અજ્ઝયણમા આવતો હોવાથી એનુ આ નામ યોજાયુ છે ધર્મોપદેશ સાભળી પુણ્ડરીક શ્રાવક બન્યો તે વેળા કણ્ડરીકે દીક્ષા લીધી એક વેળા કણ્ડરીક માંદા પડ્યા ત્યારે પુણ્ડરીકે યોગ્ય વૈદ્યો અને ઔષધો દ્વારા એમનો ઉપચાર કરાવ્યો સાજા થયા પછી એઓ આચારમાં શિથિલ બન્યા અને કાલાન્તરે દીક્ષા છોડી પુણ્ડરીકને હાથે રાજગાદીએ બેઠા અને અવસાન થતા અધોગતિને પામ્યા પુણ્ડરીકે દીક્ષા લઇ એ રૂડી રીતે પાળી અને કાળ કરી એઓ સર્વાર્થસિદ્ધમા અવતર્યા

આ તમા સયમ પાળનારની અને એથી ભ્રષ્ટ થનારની શી દશા થાય છે તે અહીં સમજાવાયુ છે

કાલી ઇત્યાદિ—જિતશત્રુ રાજાના રાજ્યમા રહેનારા કાલને કાલશ્રી નામે પત્ની હતી આ દમ્પતીને 'કાલી' નામની પુત્રી હતી એણે પાર્શ્વનાથનો ઉપદેશ સાભળી દીક્ષા લીધી, અને એ પુષ્પચૂલાની શિષ્યા બની વખત જતા એ સયમ યથાયોગ્ય ન પાળતા સ્વચ્છન્દી બની એનુ અવસાન થતા એ 'ચમરચચા રાજધાનીમા કાલી દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઇ

રાઈ (રાજી?) રયણી (રજની) વિજ્જુ (વિદ્યુત્) અને મેહા (મેધા કે મેઘા?) એ ચારની કથા આ કાલી પ્રમાણે છે આમ પહેલા વગ્ગના પાચ અજ્ઝયણોનો સાર છે બાકીના વગ્ગના અજ્ઝયણમાના

---

[1] અટવી ઊતરવી બાકી હતી ત્યારે ભાતુ ખૂટી જવાથી દમ્પતીએ પોતાના પ્રિય પુત્રનુ માસ વિચાર કરતા કરતા ખાધુ એ કથા સયુત્તનિકાયમા અપાઈ છે અને ત્યા શરીરના નિર્વાહને માટે જ આહાર લેવો એ વાત સ્પષ્ટ કરાઇ છે વિસુદ્ધિમગ્ગમા અને શિક્ષાસમુચ્ચયમા આ હકીકતનો નિર્દેશ છે વિશેષ માટે જુઓ ભ૦ મ૦ ધ૦નુ ટિપ્પણ (પૃ ૨૫૧–૨૫૩)

પાઠો સાથેનું ને અન્તમાં કોશ' અપાયો છે જૈ૦ ધ પ્ર૦ સભા' તરફથી આ સંસ્થાએ ગુજ૦ની આવાન્તર બે ભાગમાં (પહેલામાં ૧-૮ અધ્યયન પૂરતુ) વિ સં ૧૯૮૫ અને વિ સં ૧૯૮૬માં એમ અનુક્રમે બહાર પાડ્યો છે ડૉ એન વી વૈદ્યે સુય ૧ અ૦ ૪-૮ અંગ્રેજી અનુવાદાદિ સહિત અને સુ ૦ ને અ ૧૬નો અંગ્રેજી અનુવાદ ટિપ્પણ અને પ્રસ્તાવના સહિત ઈ સ ૧૯૪૦માં છપાવેલ છે

અનુવાદ—સ્ટ્રાસબર્ગથી ઈ સ ૧૯૦૭માં ડબ્લ્યુ હ્યૂટ્ટમન (Hüttemann)નો Die Jñata-Erzahlungen im sechsten Anga des Kanons der Jinisten નામનો જર્મન નિબન્ધ છપાયેલ છે એમાં એમણે આ અંગની કથાઓનો સંક્ષેપ આપ્યો છે, સાથે સાથે એમણે અન્ય સાહિત્યમાંથી સમાન કથાઓનો નિર્દેશ કર્યો છે વિશેષમાં દસવેયાલિયનિજ્જુત્તિ પ્રમાણે જ્ઞાતની યોજના રજૂ કરી છે

શ્રીમહાવીર-કથા (ખણ્ડ ૩)માં નાયાધમ્મની તેર કથાઓ ગુજરાતીમાં અપાઈ છે તુંબડું (૧-૬), બે કાચબા (૧-૪) બે ઈંડાં (૧-૩), નન્દીફલ (૧-૧૫) ચંદ્રમા (૧-૧૦), રોહિણી (૧-૭) ઘોડાઓ (૧-૧૭), મલ્લિ (૧-૮) ખાઈનું પાણી (૧-૧૨), સુંસુમા (૧-૧૮) બે સાથે બાંધ્યા (૧-૨) પુંડરીક અને કુંડરીક (૧-૧૯) તેમજ દાવદ્રવના ઝાડ (૧-૧૧)

પ્રકરણ ૭ ઉવાસગદસા (ઉપાસકદશા)

વિભાગ અને નામ—રચાપનાની દૃષ્ટિએ આ સાતમું અંગ એક સુયક્ખધરૂપ છે અને તેમાં દસ અજ્ઝયણ છે ઉવાસગ એટલે ઉપાસક યાને શ્રાવક આ આગમમાં એવી વ્યક્તિઓનું દસ અજ્ઝયણો દ્વારા પ્રતિપાદન કરાયું હોવાથી એનું 'ઉવાસગદસા' એવું નામ યોજાયું છે આ નામ મૂળે નારીજાતિમાં બહુવચનમાં છે

વિષય—મહાવીરસ્વામીના દસ ઉપાસકોના ગૃહસ્થાશ્રમની આછી

રૂપરેખા આલેખી[1] સપ્તમ તરફનું એમનુ વલણ બતાવવાનો સૂત્રકારનો આશય છે એકેક ઉપાસકને અંગે એકેક અજ્ઝયણ છે

આણંદ (આનંદ)—આ નામના પહેલા અજ્ઝયણમા આનંદ શ્રાવકની વાત છે એણે મહાવીરસ્વામી પાસે પાચ અણુવ્રતો અને સાત શિક્ષાવ્રતો ગ્રહણ કર્યા અને મહાવીરસ્વામીએ દરેક વ્રતના અતિચારોનુ નિરૂપણ કર્યું પછી આનંદના કહેવાથી એની પત્ની શિવનંદા પણ મહાવીરસ્વામી પાસે ગઇ અને ધર્મ સાભળી એણે ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો વ્રતો પાળતા આનંદને પૂર્વમા લવણ સમુદ્રથી માડીને લોલુયચ્ચુય (લોલુપાચ્યુત) નરક જોઈ શકે એટલા વિશાળ પ્રમાણનુ અવધિજ્ઞાન થયુ આ વિષે વાત નીકળતા ગૌતમસ્વામીએ આવુ વિશાળ અવધિજ્ઞાન ગૃહસ્થને ન હોય એમ કહ્યુ પણ પોતાનુ આ કથન ખોટુ છે એમ મહાવીરસ્વામી પાસેથી જાણતા એમણે આનંદની ક્ષમા માગી

કામદેવ—આ બીજુ અજ્ઝયણ કામદેવને વિષે છે એણે પણ આનંદની પેઠે વ્રતો ગ્રહણ કર્યા એને ચલિત કરવા એક દેવે [3]પિશાચનુ રૂપ વિકુર્વ્યુ એમા એ ફાવ્યો નહિ ત્યારે એણે [4]હાથીનુ અને પછી [5]સર્પનુ એમ બે રૂપ વિકુર્વ્યાં અન્તે નિષ્ફળ જતા એણે કામદેવની પ્રશસા કરી

કામદેવે ઉપસર્ગ સહન કર્યા તેમ એ સહન કરવા જોઈએ એમ મહાવીરસ્વામીએ સાધુ-સાધ્વીને કહ્યુ

ચુલણીપિય (ચુલણીપિતૃ)—અહીં એ વાત છે કે ગૃહસ્થ ચુલણીપિયને ચલિત કરવા એક દેવ એના ત્રણ પુત્રોને વારાફરતી મારી નાખી તેનુ લોહી એના ઉપર છાટે છે એની માતાની આવી દશા કરાતી જોઇ એ કોલાહલ કરી મૂકે છે ત્યારે એની માતા ત્યા આવી એને શાન્ત કરે છે અને ચલિત થવા બદલ આલોચના લેવાનુ કહે છે

1 H I L (Vol. II p 449 fn) મા સૂચવાયુ છે કે આ અંગના વિષયોનુ વિસ્તૃત વર્ણન પાઇય ભાષામા રચાયેલી વર્ધમાનદેશના નામની કૃતિમા નજરે પડે છે 2 આમા ત્રણ ગુણવ્રતોનો સમાવેશ કરાયો છે 3-5 આ ત્રણેનુ અહીં વર્ણન અપાયુ છે અને તેમા પિશાચનુ વર્ણન બહુ વિસ્તૃત છે

સુરાદેવ—અહીં એ વાત છે કે સુરાદેવને એક દેવ ચલિત કરવા માટે એના શરીરમાં સોળ રોગ ઉત્પન્ન કરવાની ધમકી આપે છે અને તેમાં તે ફાવે છે એની પત્ની ધન્ના (ધન્યા) કોલાહલ સાંભળી દોડી આવી પોતાના પતિને શાન્ત કરે છે

ચુલ્લનસયગ (ક્ષુલ્લશતક)—એક દેવ ચુલ્લનસયગને એના મત ત્યાગવા કહે છે અને જો એ તેમ ન કરે તો એનો પૈસો હરી લઈ એને ભિખારી બનાવી દેવાની ત્રણ વાર ધમકી આપે છે છેવટે એ શ્રાવક એને પકડવા દોડે છે એ વેળા એની પત્ની આવી એને શાન્ત પાડે છે

કુણ્ડકોલિય (કુણ્ડકોલિક)—એક દેવ ગૃહસ્થ કુણ્ડકોલિયને ગોશાલકનો મત સ્વીકારવાનું કહે છે પણ એ એને દાખલા-દલીલથી નિરુત્તર કરે છે એ વાત અહીં આવે છે મહાવીરસ્વામી આ ઉપાસકની પ્રશંસા કરે છે અને પોતાના સાધુ-સાધ્વીને એનો ધડો લેવા કહે છે

સદ્દાલપુત્ત (સદ્દાલપુત્ર)—આમાં સદ્દાલપુત્ત કુંભાર જે આજીવિક સમ્પ્રદાયનો હતો તેની વાત આવે છે એ ગોશાલકનો ભક્ત હતો એક દેવ એને મહાવીરસ્વામીની ઉપાસના કરવાનું કહે છે એ ઉપરથી એ એમને વંદન કરવા જાય છે અને પોતાને ત્યાં આવવા કહે છે મહાવીરસ્વામી ત્યાં જાય છે અને માટીનાં પાત્રો કેમ બન્યાં તે પૂછે છે કુંભાર એનો ઉત્તર આપે છે એના પ્રત્યુત્તર તરીકે મહાવીરસ્વામી પૂછે છે કે પુરુષના પ્રયત્ન જેવાને સ્થાન છે કે નહિ ? કુંભાર એની ના પાડે છે ત્યારે મહાવીરસ્વામી એને પ્રશ્ન કરે છે કે આ તારાં તૈયાર થએલાં પાત્રોને કોઈ ભાંગી નાખે કે તારી પત્ની સાથે દુરાચાર સેવે તો તું શું કરે ? એના ઉત્તર તરીકે કુંભાર તેને મારી નાખવા સુધીની વાત કરે છે આ ઉપરથી નિયતિવાદની પોકળતા મહાવીરસ્વામી એને સમજાવે છે એથી એ મહાવીરસ્વામી પાસે બાર વ્રત સ્વીકારે છે અને એની પત્ની અગ્નિમિત્તા (અગ્નિમિત્રા) પણ એના કહેવાથી તેમ કરે છે, ગોશાલક એ કુંભારને પોતાના મતમાં પાછો લાવવા આવે છે ત્યારે કુંભાર એને પ્રશ્ન પૂછે છે કે કોણ મહાબ્રાહ્મણ છે કોણ મહાગોપ છે કોણ મહાસાર્થવાહ છે, કોણ

મહાધમકથી છે અને કોણ મહાનિર્યામક છે ? એના ઉત્તરમા એ મહાવીર સ્વામીનુ નામ દે છે કુભાર મહાવીરસ્વામી સાથે વાદવિવાદ કરવા કહે છે ત્યારે એ એમની સામે ન ટકી શકે એમ કહે છે મહાવીરસ્વામીની પ્રશસા ગોશાલકે કરી તે બ લ એ કુભાર એને પીઠ ફ્લક ઇત્યાદિ આપે છે

એક વેળા એક દેવ એ કુભારને ઉપસગ કરે છે અને એની પત્નીને ઉઠાવી જવાની વાત કરે છે ત્યારે એ એને પકડવા દોડે છે ત્યા તો એની પત્ની એને શાન્ત પાડે છે

મહાસયય (મહાશતક)—અહીં મહાસયયનો અધિકાર છે એને તેર પત્ની છે તેમા રેવઈ (રેવતી) બાર સપત્નીને મારીનાખે છે અને પોતાની સાથે ખૂબ ભોગ ભોગવવા મહાસયયને વિનવે છે પણ એ ના પાડે છે એ તો શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા વહન કરે છે

નંદિણીપિય (નન્દિનીપિતૃ)—અહીં નંદિણીપિય શાન્ત રીતે આન ન્દની પેઠે પોતાનુ ગૃહસ્થજીવન ગુજારે છે એ વાત છે

સાલિહિપિય (સાલિહિપિતૃ)—સાલિહિપિય નંદિણીપિયની પેઠે શાતિથી પોતે લીધેના વ્રત અને ૧૧ પ્રતિમાનો નિર્વાહ કરે છે એ અહીં કહેવાયુ છે

પ્રસ્તાવના—ઉવાસગદસા આજે જે સ્વરૂપમા મળે છે તે જોતા પહેલા અજ્ઝયણ (પૃ ૧૮[1])મા પણ્ણત્તિનો એટલે કે વિયાહપણ્ણત્તિ નામના પાચમા અગનો નિર્દેશ છે વિશેષમા આ અજ્ઝયણ (પૃ ૧૫)મા જે પૂરણ'નો ઉલ્લેખ છે એ પાચમા અગ (મ ૩ ઉ ૨ સુ ૧૪૩)મા છે આ સાતમા અગમા 'વણ્ણઅ' શબ્દ કેટલીક વાર વપરાયેલો છે દાખલા તરીકે પહેલા અજ્ઝયણના પ્રારમ્ભ (પૃ ૩)મા નયરી' પછી અને ચેઇએ પછી અને ચોથા પૃષ્ઠમા રાયા ને ઉદ્દેશીને આ ત્રણે વણ્ણકોથી શુ સમજવુ તેનુ સ્પષ્ટીકરણ કરતા અભયદેવસૂરિ એતવાચ્ય જોવાનુ સૂચવે છે આ વણ્ણઅ બગાળી કવિતામાના નિયત અશો (clichés)નુ

---

૧ આ અક ડૉ. પી એલ. વૈદ્ય દ્વારા સમ્પાદિત આવૃત્તિ પ્રમાણે છે

અને સર્વાસ્તિવાદીઓના આગમોનું સ્મરણ કરાવે છે[1] આ સાતમા અંગમાં કેટલેક સ્થળે ज्ञाय શબ્દ વપરાયેલો છે એ પાલિ આદિમાં વપરાયેલા વેયાકરણનું સ્મરણ કરાવે છે એ દ્વારા સૂચિત અધ્યાહૃત ભાગ અન્યાન્ય આગમોમાં જોવાય છે જેમકે પૃ ૧, પૃ ૪ ગત ज्ञाय થી નિર્દિષ્ટ ભાગ તેમજ પૃ ૧૫, § ૬૬માં એ પ્રમાણે સૂચવાયેલ ભાગ છઠ્ઠા અંગમાં અને તેના પછીની બીજી પંક્તિમાં તેમજ પૃ ૪ § ૩, પૃ ૪ § ૬ અને પૃ ૫ § ૧૧માં નિર્દેશાયેલ ભાગ ઓવવાઇયમાં નજરે પડે છે પૃ ૧૩ § ૫ માં જે ज्ञाय શબ્દ વપરાયો છે અને એ દ્વારા જે સ્થનું વર્ણન સમજી લેવાનું છે એ વર્ણન સાતમા અજ્ઝયણ (પૃ ૫૩ § ૨૦૬)માં જણાય છે આથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે આ વર્ણન પહેલાં કેમ ન અપાયું ? આનો ઉત્તર ટીકાકારનો ઉલ્લેખ વિચારતાં એમ આપી શકાય કે અમુક પ્રતિઓમાં તો એ સાતમા અજ્ઝયણમાં પણ અપાયું જ નથી

આ પ્રમાણે આ સાતમા અંગમાં પાંચમા અને છઠ્ઠા અંગના પાઠ સૂચવાય તેમાં કશો વાંધો નથી પણ ઓવવાઇય જે પાછળથી રચાયેલું છે તેનું સૂચન તે કાલ વ્યુત્ક્રમના ઉદાહરણ તરીકે લેખાય તેનું શું એમ વાંધો ઉઠાવી શકાય આનો ઉત્તર એ અપાય કે પહેલાં એ પાંચમા અંગ જેવા કોઈ અંગમાં હશે અને પાછળથી દેવર્દ્ધિગણિએ આગમો પુસ્તકારૂઢ કર્યા ત્યારે એ સૂચનરૂપ વર્ણનોને ઓવવાઇયમાં સ્થાન અપાયું હશે આ ઉત્તર સ્વીકારાય યા નહિ પણ એથી કંઈ સમગ્ર સાતમા અંગની પ્રાચીનતા ઊડી જતી નથી એમાં એવો એક ઉલ્લેખ

---

૧ HIL (Vol. II p 451)માં કહ્યું છે કે આ વર્ણકો લાંબા સામાસિક શબ્દોના સમૂહથી લલિત એવી આલંકારિક શૈલીમાં યોજાયેલા છે એ આગમોના પ્રાચીન પદ્યાત્મક વિભાગોના અંશ હોય એવો પૂરેપૂરો સંભવ છે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ટીકાઓ એને આલંકારિક ગદ્ય ગણે છે પ્રો યાકોબીએ એક એમાં લાંબા છંદના અવશેષો (traces) જોવા પ્રયત્ન કર્યો હતો કે જે છંદ કડીઓ રચવા માટે યોજાયેલો ન હતો. પ્રો યાકોબીએ પોતે કહ્યું છે કે જોકે આ વર્ણકો છંદોબદ્ધ છે છતાં એ કવિતા કરતાં ગદ્યને વધારે મળતા છે - શુબ્રિંગ આ છંદને વેઢન આર્યાનો પુરોગામી ગણે છે જુઓ પૃ ૩૫નું ટિપ્પણ

જણાતો નથી કે જે આ આગમને મહાવીરસ્વામીના જીવન દરમ્યાન રચયાની વિરુદ્ધ અનુમાન કરવા માટે આપણને પ્રેરે

આવૃત્તિ અને વૃત્તિ—આ૦ સમિતિ તરફથી અભયદેવસૂરિકૃત [1]વૃત્તિ સહિત આ અંગ ઇ સ ૧૯૨૦મા છપાયુ અને સટીક મૂળ જે આ સભા તરફથી વિ સ ૧૯૭૭મા છપાયુ તે પૂર્વે ઇ સ. ૧૮૮૫–૧૮૮૮મા Bibliotheca Indicaમા કલકત્તાથી આ અંગ ઉપયુક્ત વૃત્તિ તેમજ ડૉ હનલકૃત અંગ્રેજી અનુવાદ સહિત છપાયુ હતુ ડૉ પી એલ વૈદ્યે આ અંગ શરૂઆતથી વણકાદિવિસ્તાર ગોશાલકના મતને અંગે વિવાદનુ પદરમુ સયગ સવમદ્દ(૨–૬)માના ૨૫ પદ્યો, સામઞ્જસ્યસૂત્તનો પ્રસ્તુત ભાગ અને અંગ્રેજી ટિપ્પણો એ સહિત સમ્પાદિત કરી ઇ સ ૧૯૩૦મા બહાર પાડ્યુ છે મૂળ એના તેમજ વૃત્તિના અનુવાદ અને [2]ઉપોદ્ઘાત સહિત પં ભગવાનદાસ હરખચંદે વિ સ ૧૯૯૨મા છપાવેલ છે અનુવાદક એઓ પોતે છે

ભાષાન્તર—અધ્યાપક બેચરદાસ દોશીએ "ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકો" એ નામથી આ આગમનો અનુવાદ કર્યો છે અને એ "શ્રી પૂંજાભાઇ જૈન ગ્રંથમાલા–૪" તરીકે ગુજરાત ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ તરફથી ઇ સ ૧૯૩૧મા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે પ્રારમ્ભમા અનુવાદકનુ નાનકડુ નિવેદન છે "સત્પુરુષધર્મ" એ નામે દત્તાત્રય બાલ કૃષ્ણ કાલેલકરે લખેલી પ્રસ્તાવના તેમજ અનુવાદકે અન્તમા આપેલા ટિપ્પણો એ બે આ પુસ્તકનાં મહત્ત્વના અંગો છે આ અંગ અને એની અભયદેવસૂરિકૃત ટીકાનુ ગુજરાતી તેમજ હિન્દી ભાષાન્તર મૂળ સહિત શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન સઘ (કરાચી) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલુ છે ડૉ હનલનુ અંગ્રેજી ભાષાન્તર છપાયેલુ છે એ આજે દુષ્પ્રાપ્ય છે તો એનો ઉદ્ધાર થવો જોઇએ

લેખ—હનલે Encyclopædia of Religions and Ethics

---

૧ આના અન્તમાનો ઉલ્લેખ જોતા જણાય છે કે નાયાધમ્મકહાની ટીકાની રચના પૂર્વે આની રચના થઇ છે ૨ આમા મૂળનો સવિસ્તર પરિચય અપાયો છે

(Vol I pp 259-268)મા આજીવિક સંપ્રદાયને વિષે અંગ્રેજીમાં વિસ્તારપૂર્ણ અને વિસ્તૃત લેખ લખ્યો છે એનુ શીર્ષક 'Ājīvikas' છે. આ લેખનો મુખ્યતયા શાબ્દિક અનુવાદ ગુજરાતીમા ચુની લાલ પુરુષોત્તમ બારોટે કર્યો છે અને એ સમગ્ર અનુવાદ ... સા મ ... ૩ અ ૪ પૃ ૩૩૪-૩૫૮)મા છપાયો છે પૃ ૩૫૮-૩૫૯મા આ લેખમા વપરાયેલા સંકેતોની સમજૂતી' અપાઈ છે, જ્યારે પૃ ૩૫૭-૫૯મા આજીવિકો વિષે જે છૂટાછવાયા લેખો વગેરે પ્રસિદ્ધ થયા છે તેની યાદી છે

પ્રકરણ ૮ અંતગડદસા ને અણુત્તરોવવાઇયદસા

નામની સાર્થકતા—જેમણે સંસારનો અંત આણ્યો છે તેઓ અંતકૃત્ કહેવાય છે[1] એમના વૃત્તાન્તથી યુક્ત દસ અજ્ઝયણરૂપ પ્રથપદ્ધતિઓ તે 'અંતકૃદ્દશા' છે આના પહેલા વગ્ગ(વર્ગ)મા દસ અજ્ઝયણ છે એને શબ્દવ્યુત્પત્તિનુ નિમિત્ત ગણી આ અંગનુ આ નામ પડાયુ છે એમ અભયદેવસૂરિ આની વૃત્તિમા કહે છે

વિભાગ—આજે જે સ્વરૂપમા આપણને અંતગડદસા મળે છે તેના અંતમા એવો ઉલ્લેખ છે કે આ એક સુયક્ખંધ છે એને આઠ વગ્ગ ... આના આઠ દિવસમા ઉદ્દેસ કરાય છે પહેલા બીજા, ચોથા, પાચમા અને આઠમા વગ્ગમા દસ દસ ઉદ્દેસગ ત્રીજામા અને સાતમામા તેર તેર અને છઠ્ઠામા સોળ ઉદ્દેસગ છે આમ કુલ ૯૨[2] (૫૦+૨૬+૧૬) ઉદ્દેસગ છે આ અંગમા દરેક વગ્ગના લગભગ પ્રારભમા ગાથા દ્વારા તે તે વગ્ગના અજ્ઝયણોના નામ ગણાવાયા છે એ ઉપરથી ઉદ્દેસગ તે જ અજ્ઝયણ છે એમ જોઈ શકાય છે

સમવાય (સુ ૧૪૩)માં આ અંગના સાત વગ્ગની નોંધ છે જ્યારે ઉપલબ્ધ અંગમા આઠ છે વિશેષમા આ સમવાયમા તેમજ

1 એઓ અન્તસમયે કેવલજ્ઞાન પામી તરત જ મોક્ષે ગયેલા છે 2 ... પુષ્ક અને સ રામ ના ઉદ્ઘાતમા ૯૩નો અંક અપાયો છે તે ભૂલ છે

ઠાણુ (ઠા ૧૦, સુ ૭૫૫)મા એના દસ અજ્ઝયણોનો ઉ લેખ છે, જ્યારે આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ ઉપનબ્ધ આગમમા તો ઘણુ અજ્ઝયણો છે વિશેષમા ઠાણુ (સુ ૭૫૫)મા દસ અજ્ઝયણોના જે નામ અપાયા છે તે આ ઉપનબ્ધ આગમમા છે જ નહિ અને વિશેષ વિચિત્રતા તો એ છે કે એમાના કેટલાક નવમા અગના અજ્ઝયણોના નામ તરીકે જોવાય છે આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે આ અગનુ મૂળ સ્વરૂપ પૂરેપૂરૂ જળવાઈ રહ્યુ નથી

વિષય—પહેલા વગ્ગમા બારવતી (દ્વારવતી અર્થાત્ દ્વારકા)નુ વર્ણન છે અને કૃષ્ણ વાસુદેવના પત્ની પુત્ર વગેરેની સખ્યા અપાયેલી છે વિશેષમા અ ધકવૃષ્ણિ રાજાની ધારિણી દેવીના દસ પુત્રો નેમિનાથ પાસે દીક્ષા લઇ બાર ભિક્ષુપ્રતિમા સેવી અને 'ગુણરત્નસવત્સર' તપ કરી 'શત્રુજય' ગિરિ પર જઈ અનશન કરી મોક્ષે ગયાનો અધિકાર છે

બીજા વગ્ગમા આ રાજરાણીના અ ય આઠ પુત્રો વિષ પણ આવો ઉ લેખ છે

ત્રીજા વગ્ગમા તેર કુમારોનો અધિકાર છે પહેલા અજ્ઝયણમા કહ્યુ છે કે નાગ નામના ગૃહસ્થને સુલસા નામની પત્ની છે એનો પુત્ર અણિયસકુમાર નેમિનાથ પાસે દીક્ષા લઇ 'શત્રુજય ગિરિ પર એક માસની સલેખના કરી મોક્ષે જાય છે એના પછીના છ અજ્ઝયણમા દેવકીના છ પુત્રો વિષ આવી હકીકત છે આઠમા અજ્ઝયણમા સમાન રૂપવાળા આ જ છ પુત્રો દેવકીને ત્યા ભિક્ષાર્થે જાય છે અને એમને જોઈ દેવકીને અતિમુક્તક મુનિએ કહેલી વાત યાદ આવે છે કે તમને એકસરખા રૂપવાળા આઠ પુત્રો થશે. આની પ્રતીતિ માટે એ નેમિનાથ પાસે જાય છે ત્યા એને ખબર પડે છે કે એના જ આ છ પુત્રો છે અને તેને સુલસાએ ઉછેરી મોટા કર્યા છે પછી એ પોતાના છ પુત્રોને વ દન કરવા જાય છે ત્યારે એને પાનો ચડે છે દેવકીને પુત્રની અભિલાષા થતા કૃષ્ણ હરિણગમેષિને ઉદ્દેશીને તપ કરી એની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે દેવકીને પુત્ર થાય છે અને તેનુ નામ ગજસુકુમાલ

રખાય છે એ મોટો થતા કૃષ્ણ એને માટે એક કન્યાને પસંદ કરી તેને કન્યાના અંતઃપુરમા રખાવે છે પણ ગજસુકુમાલ દીક્ષા લે છે અને એ જ દિવસે શ્મશાનમા મહાપ્રતિમા અંગીકાર કરે છે એનામા પેલી કન્યાનો પિતા સોમિલ એને જોઈ ગુસ્સે થઇ એના માથા પર માટીની પાળ બાંધી ચિતામાથી અંગારા લઇ માથા પર મૂકી નાશી જાય છે આ મરણાન્ત કષ્ટ ગજસુકુમાલ સમતાથી સહન કરે છે આ તરફ કૃષ્ણ નેમિનાથને વંદન કરવા જાય છે એ માર્ગમા ઇંટ ગ્રહણ કરવામા એક વૃદ્ધને મદદ કરે છે નેમિનાથ પાસેથી ગજસુકુમાલનો વૃત્તાંત જાણી કૃષ્ણ પાછા ફરે છે ત્યારે સોમિલ એને જોઇને ભયભીત બની મરી જાય છે નવમાથી અગિયારમા અજ્ઝયણમા દ્વારવતીના બળદેવ રાજાની ધારિણી રાણીના ત્રણ પુત્રો પૈકી એકેકનો સક્ષેપમા અધિકાર છે બારમા અને તેરમા અજ્ઝયણમા એવી રીતે વસુદેવની પત્ની ધારિણીના બે પુત્રોનો અધિકાર છે આ પાચે 'શત્રુંજય' ઉપર સિદ્ધ થયા છે

ચોથા વગ્ગમા દસ [1]યાદવકુમારોનો અધિકાર છે એ ક્રમે નેમિનાથ પાસે દીક્ષા લઇ અન્તકૃત્ કેવલી થઈ, શત્રુંજય ઉપર અનશન કરી મોક્ષે ગયા છે

પાચમા વગ્ગમા કૃષ્ણની [2]આઠ રાણી અને એના પુત્ર શામ્બની બે પત્ની દીક્ષા લઈ મોક્ષે જાય છે એ અધિકાર છ પહેલા અજ્ઝયણમા દ્વારવતીનો નાશ મદિરા અગ્નિ અને દ્વીપાયનથી થશે એમ નેમિનાથ કૃષ્ણના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છ

---

૧ આના નામ અનુક્રમે જાલિ મયાલિ ઉવયાલિ પુરિસસેણ (પુરુષસેન) વારિસેણ (વારિષેણ) પજ્જુન્ન (પ્રદ્યુમ્ન) સબ (શામ્બ) અનિરુદ્ધ (અનિરુદ્ધ) સચ્ચનેમિ (સત્યનેમિ) અને દઢનેમિ (દઢનેમિ) છે પહેલા ચા વકુમાર વસુદેવ અને ધારિણીના પુત્ર છે એ પછીના પાચ કૃષ્ણ અને રુક્મિણીના પુત્ર છે સાતમાના પિતા ષ્ણ છ અને માતા જામ્બુવતી છે આઠમાના પિતા પ્રદ્યુમ્ન અને માતા વૈદર્ભી છે નવમા અને દસમા ચા વકુમાર સમુદ્રવિજય અને શિવાદેવીના પુત્રો છે અને એ રીતે એઓ નેમિનાથના ભાઇ થાય છે ૨ પઉમાવની (પદ્મા

છઠ્ઠા વગ્ગમા સોળ કુમારોનો અધિકાર છે એના [illegible] અર્જુનમાલી અને મુદ્દગરપાણિ યક્ષની વાત આવે છે [illegible] યણુમા બાલમુનિ અતિમુક્તનો અધિકાર છે એમા એ મુનિ [illegible] પૂર્વે માતાપિતાને કહે છે કે હુ જેને જાણુ છુ [illegible] અને જેને જાણતો નથી તેને જ જાણુ છુ [illegible] (riddle-story) છે સોળમા અધ્યયનમા [illegible] (અલક્ષ) નેમિનાથ પાસે દીક્ષા લઇ મોક્ષે [illegible]

સાતમા વગ્ગમા સેણિય (શ્રેણિક) રાજાની [illegible] છે અને આઠમા વગ્ગમા એની બીજી દસ રાણીઓ [illegible] ચાર રાણીઓ અનુક્રમે રત્નાવલી કનકાવલી [illegible] મહાસિંહનિષ્ક્રીડિત નામની તપશ્ચર્યા કરે છે [illegible] મિકા, ક્ષુદ્રસર્વતોભદ્રા, મહાસર્વતોભદ્રા અને [illegible] આરાધન કરે છે નવમી રાણી મુક્તાવલી અને [illegible] (આયામ્બિલ વર્ધમાન) તપ કરે છે[3]

પાત્રોના નામ—શ્રીમહાવીર-કથા (પૃ [illegible] માંના પાત્રોના નામ તેમજ તેમને લગતી [illegible]

વિવરણાદિ—આ અંતગડદસા તેમજ [illegible] વિવાગસુય અભયદેવસૂરિકૃત વિવરણ સહિત [illegible] તરફથી ઇ સ ૧૯૨૦માં પ્રસિદ્ધ થયેલા છે [illegible] અંગ તેમજ નવમુ અંગ તેમજ એનો અર્થ [illegible] કૃત વિવરણના અર્થ તેમજ બંને અંગના [illegible] સભા તરફથી વિ સ ૧૯૯૦મા છપાયેલ છે [illegible] આ બન્ને અંગો શબ્દકોશ અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના, [illegible] નામના પરિશિષ્ટ સહિત ઇ સ [illegible] છપાયેલ છે એમ [illegible]

વતી) ગારી (ગૌરી) ગંધારી ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] (સુસીમા) જંબુવઈ (જામ્બુવતી) [illegible] ([illegible]) [illegible]

3 આ વિચિત્ર તપની સ્થાપના [illegible]

[1]મોદીએ આ બને અગો અગ્રેજી પ્રસ્તાવના, અનુવાદ ટિપ્પણ અને શબ્દકોશ સહિત સમ્પાદિત કર્યા છે અને એ શકુલાલ જગશી તરફથી ઈ સ ૧૯૩૨મા છપાયેલ છે પ્રો એન વી વૈદ્યે અગ્રેજી પ્રસ્તાવના અનુવાદ અને ટિપ્પણ અને શબ્દકોશ સહિત આ બે અગો સમ્પાદિત કર્યા છે અને એ ઇ સ ૧૯૩૭મા "ખડાયતા બૂકડીપો તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે ડૉ બાર્નેટે બન્ને અગોનો અગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે અને એ ઇ સ ૧૯૦૭મા છપાયો છે પૂ જૈ ગ્ર ય માલામા પાપ પુણ્ય અને સયમ એ નામનુ જે પુસ્તક ઇ સ ૧૯૪ મા છપાયુ છે તે ૧૧મા ૮મા અને ૯મા અગોના છાયાનુવાદરૂપ છે

અણુત્તરોવવાઇયદસા (અનુત્તરોપપાતિકદશા)

વિભાગ—આજે ઉપલબ્ધ થતા અણુત્તરોવવાઇયદસામા ત્રણ વગ્ગ છે પહેલામા દસ બીજામા તેર અને ત્રીજામા દસ એમ એકદર તેત્રીસ અજ્ઝયણ છે ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૫૫)મા તેમજ સમવાય (સુ ૧૪૪)મા આ અગના દસ અજ્ઝયણો છે એવો ઉલ્લેખ છે ઠાણમા આપેલા સ અજ્ઝયણના નામમાથી ત્રણ નામ ત્રીજા વગ્ગમા છે

વિષય—પહેલા વગ્ગમા શ્રેણિક રાજાના દસ પુત્રો પૈકી એકેકનો એકેક અજ્ઝયણમા અધિકાર છે સાત પુત્રોની માતા ધારિણી છે, બીજા બેની ચેલ્લણા છે અને છેલ્લાની નદા છે દસે પુત્રો મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લઇ કાળ કરી અનુત્તર વિમાનમા ઉત્પન્ન થયા છે

બીજા વગ્ગમા એ વાત છે કે શ્રેણિક રાજા અને ધારિણી રાણીના તેર પુત્રોએ મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી અને કાળ કરી તેઓ અનુત્તર વિમાનમા ઉત્પન્ન થયા છે

ત્રીજા વગ્ગમા ધન્ન (ધન્ય)નો અધિકાર છે આ મુનિની તપસ્યાની પ્રશસા મહાવીરસ્વામીએ કરી છે એમની એ તપસ્યા એટલી બધી તીવ્ર

---

૧ કાલન્દુ હમનો પ્રશ્ન એમાએ પ્રસ્તાવના (પૃ ૨૦)મા ઉઠાવ્યો છે અને વિયાહ૦ (સ. ૨ ઉ ૧૩ સુ ૧)મા ઉપરની અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૧૨૪)માથી ૨૬ દકને લગતુ અવતરણ આપી એ ન મનાય એમ કહ્યુ છે

હતી કે એમનુ શરીર હાડપિજર બની ગયુ હતુ આનુ આબેહુબ વર્ણન અહીં કરાયુ છે એ મુનિ વિપુનાચલ પર અનશન કરી કાળ કરી સર્વાથસિદ્ધ નામના સર્વોત્તમ અનુત્તર વિમાનમા ઉત્પન્ન થયા છે બીજા [1]નવ જણનો પણ વૃત્તાન્ત આવે છે

પાત્રોના નામ—આ અગમાના કેટલાક પાત્રોના નામ શ્રીમહાવીર-કથા (પૃ ૪૨૫)માં અપાયા છે

સારાશ—વીરસવત્ ૨૪૪૯મા છપાયેલા શીઘ્રબોધ (ભા ૧૭-૨૨)મા જેમ પૃ ૧-૪૩મા સાતમા અગનો જ્ઞાનવિજયજીએ કરેલો હિદી સારાશ છે તેમ પૃ ૪૪-૮૩મા આ આઠમા અગનો અને પૃ ૮૪-૧૦૭મા નવમા અગનો છે

પ્રકરણ ૯ : પણ્હાવાગરણ ને વિવાગસુય

નામ અને વિભાગ—પ્રશ્નો (પણ્હ) અને તેનુ સ્પષ્ટીકરણ (વાગરણ) રજૂ કરનારો ગ્રથ તે 'પણ્હાવાગરણ' એમ આ અગના નામનો શબ્દાર્થ છે એમા બે દાર(દ્વાર)રૂપ બે વિભાગ છે (૧) આસવ-દાર (આશ્રવ-દ્વાર) અને (૨) સવર-દાર (સવર-દ્વાર) આ બનેમા પાચ પાચ અજ્ઝયણ છે નદીમાના આ નામના ગ્રથમા ૧૦૮ પ્રશ્નો ૧૦૮ અપ્રશ્નો ૧૦૮ પ્રશ્નાપ્રશ્નો, વિદ્યાતિશયો તેમજ નાગકુમાર અને અન્ય ભવનપતિઓની સાથે મુનિઓની વાતચીત હોવાનો ઉલ્લેખ છે આથી એમ કહી શકાય કે વિદ્યાઓ મત્રો અને અતિશયોને લગતો વિભાગ આજે લુપ્ત બન્યો છે આ ઉપલબ્ધ અગ એક સુયક્ખધરૂપ છે, એમાં એકસરા દસ અજ્ઝયણો છે ને દસ દિવસમા એનો ઉદ્દેશ કરાય છે એમ અન્તમાં ઉલ્લેખ છે.

---

[1] એમના નામ સુનક્ખત્ત (સુનક્ષત્ર) ઇસિદાસ (ઋષિદાસ), પેલ્લગ (પેલ્લક) રામપુત્ત (રામપુત્ર) ચદિમા (ચન્દ્રમસ્), પિટ્ઠ (પૃષ્ઠ), પેઢાલપુત્ત (પેઢાલપુત્ર) પુટ્ટિલ (પુષ્ટિલ) અને વેહલ્લ (વિહલ્લ) છે આ નવના તેમજ ધન્નના નામ ઉપરથી દસ અજ્ઝયણના નામ પડાયા છે.

[1]મોદીએ આ ત્રણે અંગો અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના, અનુવાદ, ટિપ્પણ અને શબ્દકોશ સહિત સમ્પાદિત કર્યાં છે અને એ શમ્ભુલાલ જગશી તરફથી ઈ સ ૧૯૩૨માં છપાયેલ છે પ્રો એન વી વૈદ્યે અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના અનુવાદ અને ટિપ્પણ અને શબ્દકોશ સહિત આ બે અંગો સમ્પાદિત કર્યાં છે અને એ ઇ સ ૧૯૩૭માં 'ખડાયતા બૂકડીપો' તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે ડૉ બાનેટે બન્ને અંગોનો અંગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે અને એ ઇ સ ૧૯૦૭માં છપાયો છે પૂ. જૈ ગ્રંથ માલામાં 'પાપ પુણ્ય અને સંયમ' એ નામનું જે પુસ્તક ઈ સ ૧૯૪૦માં છપાયું છે તે ૧૧મા ૮મા અને ૯મા અંગોના છાયાનુવાદરૂપ છે

અણુત્તરોવવાઇયદસા (અનુત્તરોપપાતિકદશા)

વિભાગ—આજે ઉપલબ્ધ થતા અણુત્તરોવવાઇયદસામાં ત્રણ વગ્ગ છે પહેલામાં દસ બીજામાં તેર અને ત્રીજામાં દસ એમ એકંદર તેત્રીસ અજ્ઝયણ છે ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૫૫)માં તેમજ સમવાય (સુ ૧૪૪)માં આ અંગના દસ અજ્ઝયણો છે એવો ઉલ્લેખ છે ઠાણમાં આપેલા દસ અજ્ઝયણના નામમાંથી ત્રણ નામ ત્રીજા વગ્ગમાં છે

વિષય—પહેલા વગ્ગમાં શ્રેણિક રાજાના દસ પુત્રો પૈકી એકેકનો એકેક અજ્ઝયણમાં અધિકાર છે સાત પુત્રોની માતા ધારિણી છે બીજા બેની ચેલ્લણા છે અને છેલ્લાની નંદા છે દસે પુત્રો મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લઈ કાળ કરી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા છે

બીજા વગ્ગમાં એ વાત છે કે શ્રેણિક રાજા અને ધારિણી રાણીના તેર પુત્રોએ મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી અને કાળ કરી તેઓ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા છે

ત્રીજા વગ્ગમાં ધન્ન (ધન્ય)નો અધિકાર છે આ મુનિની તપસ્યાની પ્રશંસા મહાવીરસ્વામીએ કરી છે એમની એ તપસ્યા એટલી બધી તીવ્ર

---

૧ કાલશ્રુતક્રમનો પ્રશ્ન એમણે પ્રસ્તાવના (પૃ ૨૩)માં ઉઠાવ્યો છે અને વિયાહ૦ (સ. ૨ ઉ ૧) સુ. ૧)ના ઉપરની અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૧૨૪)માંથી ૨૬ દકને લગતું અવતરણ આપી એ ન મનાય એમ કહ્યું છ

હતી કે એમનું શરીર હાડપિંજર બની ગયું હતું આનું આબેહૂબ વર્ણન અહીં કરાયું છે એ મુનિ વિપુલાચલ પર અનશન કરી કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધ નામના સર્વોત્તમ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા છે બીજા [1]નવ જણનો પણ વૃત્તાન્ત આવો છે

પાત્રોનાં નામ—આ અંગમાં ના કેટલાક પાત્રોનાં નામ શ્રીમહાવીર-કથા (પૃ ૪૨૫)માં અપાયા છે

સારાંશ—વીરસંવત્ ૨૪૪૮માં છપાયેલા શીઘ્રબોધ (ભા ૧૭–૨૨)માં જેમ પૃ ૧–૪૩માં સાતમા અંગનો જ્ઞાનવિજયજીએ કરેલો હિંદી સારાંશ છે તેમ પૃ ૪૪–૮૩માં આ આઠમા અંગનો અને પૃ ૮૪–૧૦૭માં નવમા અંગનો છે

પ્રકરણ ૯ : પણ્હાવાગરણ ને વિવાગસુય

નામ અને વિભાગ—પ્રશ્નો (પણ્હ) અને તેનું સ્પષ્ટીકરણ (વાગરણ) રજૂ કરનારો ગ્રંથ તે પણ્હાવાગરણ એમ આ અંગના નામનો શબ્દાર્થ છે એમાં બે દાર(દ્વાર)રૂપ બે વિભાગ છે (૧) આસવ–દાર (આશ્રવ–દ્વાર) અને (૨) સંવર–દાર (સંવર–દ્વાર) આ બંનેમાં પાંચ પાંચ અજ્ઝયણ છે નંદીમાંના આ નામના ગ્રન્થમાં ૧૦૮ પ્રશ્નો ૧૦૮ અપ્રશ્નો, ૧૦૮ પ્રશ્નાપ્રશ્નો, વિદ્યાતિશયો, તેમજ નાગકુમાર અને અન્ય ભવનપતિઓની સાથે મુનિઓની વાતચીત હોવાનો ઉલ્લેખ છે આથી એમ કહી શકાય કે વિદ્યાઓ મંત્રો અને અતિશયોને લગતો વિભાગ આજે લુપ્ત બન્યો છે આ ઉપલબ્ધ અંગ એક સુયક્ખંધરૂપ છે, એમાં એકસરા દસ અજ્ઝયણો છે ને દસ દિવસમાં એનો ઉદ્દેશ કરાય છે એમ અન્તમાં ઉલ્લેખ છે.

---

૧ એમના નામ સુનક્ખત્ત (સુનક્ષત્ર) ઇસિદાસ (ઋષિદાસ), પેલ્લગ (પેલ્લક) રામપુત્ત (રામપુત્ર) ચંદિમા (ચંદ્રમસ્) પિટ્ઠ (પૃષ્ઠ), પેઢાલપુત્ત (પેઢાલપુત્ર) પુટ્ટિલ (પુષ્ટિલ) અને વેહલ્લ (વિહલ્લ) છે આ નવના તેમજ ધન્નના નામ ઉપરથી દસ અજ્ઝયણના નામ પડાયા છે.

૧મોદીએ આ અંગ અંગે અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના, અનુવાદ ટિપ્પણ અને શબ્દકોશ સહિત સમ્પાદિત કર્યાં છે અને એ શ્રુતધનાલ જગશી તરફથી ઈ સ ૧૯૩૨મા છપાયેલ છે પ્રો એન વી વૈદ્યે અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના અનુવાદ અને ટિપ્પણ અને શબ્દકોશ સહિત આ બે અંગો સમ્પાદિત કર્યાં છે અને એ ઇ સ ૧૯૩૭મા "ખડાયતા બુકડીપો" તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે ડૉ બાર્નેટે બન્ને અંગોનો અંગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે અને એ ઇ સ ૧૯૦૭મા છપાયો છે પૂ. જૈ ગ્રંથ માલામા 'પાપ પુણ્ય અને સયમ ' એ નામનું જે પુસ્તક ઇ સ ૧૯૪ મા છપાયું છે તે ૧૧મા ૮મા અને ૯મા અંગોના છાયાનુવાદરૂપ છે

અણુત્તરોવવાઇયદસા (અનુત્તરોપપાતિકદશા)

નિભાગ—આજે ઉપલબ્ધ થતા અણુત્તરોવવાઇયદસામા ત્રણ વગ્ગ છે પહેલામા દસ બીજામાં તેર અને ત્રીજામા દસ એમ એકદર તેત્રીસ અજ્ઝયણ છે ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૫૫)મા તેમજ સમવાય (સુ ૧૪૪)મા આ અંગના દસ અજ્ઝયણો છે એવો ઉલ્લેખ છે ઠાણમા આપેલા દસ અજ્ઝયણોનાં નામમાંથી ત્રણ નામ ત્રીજા વગ્ગમા છે

વિષય—પહેલા વગ્ગમા શ્રેણિક રાજાના દસ પુત્રો પૈકી એકેકનો એકેક અજ્ઝયણમા અધિકાર છે સાત પુત્રોની માતા ધારિણી છે બીજા બેની ચેલ્લણા છે અને છેલ્લાની નદા છે દસે પુત્રો મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લઇ કાળ કરી અનુત્તર વિમાનમા ઉત્પન્ન થયા છે

બીજા વગ્ગમા એ વાત છે કે શ્રેણિક રાજા અને ધારિણી રાણીના તેર પુત્રોએ મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી અને કાળ કરી તેઓ અનુત્તર વિમાનમા ઉત્પન્ન થયા છે

ત્રીજા વગ્ગમા ધન્ન (ધન્ય)નો અધિકાર છે આ મુનિની તપસ્યાની પ્રશસા મહાવીરસ્વામીએ કરી છે એમની એ તપસ્યા એટલી બધી તીવ્ર

---

૧ શ્રાણ્વ્ય કમનો પ્રશ્ન એમણે પ્રસ્તાવના (પૃ ૨૩)મા ચર્ચ્યો છે અને વિપાક (સુ. ૨ શ્રુ ૧; સુ ૧)ના ઉપરની અભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૧૨૮)માંથી ૨૬ ક્રમને લગતું અવતરણ આપી એ ન મનાય એમ કહ્યું છે

હતી કે એમનુ શરીર હાડપિંજર બની ગયુ હતુ આનુ આબેહૂબ વર્ણન અહીં કરાયુ છે એ મુનિ વિપુલાચલ[1] પર અનશન કરી કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધ નામના સર્વોત્તમ અનુત્તર વિમાનમા ઉત્પન્ન થયા છે બીજા [1]નવ જણનો પણ વૃત્તાન્ત આવે છે

પાત્રોના નામ—આ અગમાંના કેટલાક પાત્રોના નામ શ્રીમહાવીર-કથા (પૃ ૪૨૫)માં અપાયા છે

સારાશ—વીરસવત્ ૨૪૪૯મા છપાયેલા શીઘ્રબોધ (ભા ૧૭-૨૨)મા જેમ પૃ ૧-૪૩મા સાતમા અગનો જ્ઞાનવિજયજીએ કરેલો હિંદી સારાશ છે તેમ પૃ ૪૪-૮૩મા આ આઠમા અગનો અને પૃ ૮૪-૧૦૭મા નવમા અગનો છે

પ્રકરણ ૯ : પણ્હાવાગરણ ને વિવાગસુય

નામ અને વિભાગ—પ્રશ્નો (પણ્હ) અને તેનુ સ્પષ્ટીકરણ (વાગરણ) રજૂ કરનારો ગ્રંથ તે પણ્હાવાગરણ' એમ આ અગના નામનો શબ્દાર્થ છે એમાં બે દાર(દ્વાર)રૂપ બે વિભાગ છે (૧) આસવ-દાર (આશ્રવ-દ્વાર) અને (૨) સવર-દાર (સવર-દ્વાર) આ બન્નેમા પાચ પાચ અજ્ઝયણ છે નદીમાના આ નામના ગ્રંથમા ૧૦૮ પ્રશ્નો, ૧૦૮ અપ્રશ્નો ૧૦૮ પ્રશ્નાપ્રશ્નો, વિદ્યાતિશયો તેમજ નાગકુમાર અને અન્ય ભવનપતિઓની સાથે મુનિઓની વાતચીત હોવાનો ઉલ્લેખ છે આથી એમ કહી શકાય કે વિદ્યાઓ મત્રો અને અતિશયોને લગતો વિભાગ આજે લુપ્ત બન્યો છે આ ઉપલબ્ધ અગ એક સુયક્ખધરૂપ છે, એમા એકસરા દસ અજ્ઝયણો છે ને દસ દિવસમા એનો ઉદ્દેશ કરાય છે એમ અન્તમા ઉલ્લેખ છે.

---

૧ એમના નામ સુનક્ખત્ત (સુનક્ષત્ર) ઇસિદાસ (ઋષિદાસ), પેલ્લઅ (પેલ્લક) રામપુત્ત (રામપુત્ર), ચંદિમા (ચ દ્રમસ્) પિટ્ઠ (પૃષ્ઠ), પેઢાલપુત્ત (પેઢાલપુત્ર) પુટ્ટિલ (પુષ્ટિલ) અને વેહલ્લ (વિહલ્લ) છે આ નવના તેમજ ધન્નના નામ ઉપરથી દસ અજ્ઝયણના નામ પડાયા છે

વિષય—આસ્રવ-દ્વારમા હિંસા, અસત્ય ચોરી અબ્રહ્મ ને પરિગ્રહ વિષે વિસ્તારથી ઊહાપોહ કરાયો છે આ હિંસાદિ પાંચે અવ્રતના ત્રીસ ત્રીસ નામો અહીં અપાયા છે અન્તમા ઉપસંહારરૂપે પાંચ પદ્યો છે સંવર-દ્વારમા અહિંસાના સાઠ નામો અપાયા છે આ સાર્વભૌમ મહાવ્રત ઉપર તેમ બીજા ચાર મહાવ્રતો વિષે અહીં વિસ્તૃત હકીકત અપાઈ છે વિશેષમા પાચે મહાવ્રતો પૈકી પ્રત્યેકની પાંચ પાચ ભાવનાનુ પણ નિરૂપણ છે

વિવરણાદિ—આ દસમા અગ ઉપર અભયદેવસૂરિએ સસ્કૃતમા વિવૃતિ રચી છે અને એનુ 'નિર્વૃતિ' કુળના દ્રોણસૂરિએ સશોધન કર્યું છે મૂળ સહિત આ વિવૃતિ આ૦ સમિતિ તરફથી ઇ સ ૧૯૧૯મા પ્રસિદ્ધ થઈ છે આ અગ ઉપર જ્ઞાનવિમલસૂરિએ સસ્કૃતમા [1]વિવરણ રચ્યુ છે એનો પ્રથમાદર્શ સુખસાગરે તરણિપુર(સુરત)મા તૈયાર કર્યો હતો આ વિવરણ મૂળ સહિત બે ખણ્ડમા મુક્તિવિજયજી જૈન ગ્રન્થમાલા મા ગ્રન્થાક ૭ અને ૮ તરીકે વિ સ ૧૯૮૩ અને વિ સ ૧૯૯૫મા અનુક્રમે પ્રસિદ્ધ થયુ છે [2] આસ્રવ-દ્વાર પૂરતો વિભાગ ગુજરાતી અનુવાદ સહિત નગીનદાસ નેમચદ શાહ તરફથી વિ સ ૧૯૯૮મા પ્રસિદ્ધ થયો છે એના અન્તમાં એમા જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત વિવરણનો લાભ લેવાયાનો ઉલ્લેખ છે

વિવાગસુય (વિપાકશ્રુત)

નામ અને વિભાગ—પાપ અને પુણ્યના વિપાકને-ફળને લગતુ આ અગ હોવાથી આનુ આ નામ સાર્થક છે એમાં બે સુયક્ખધ છે પહેલાનુ નામ 'દુહવિવાગ' (દુખવિપાક) છે અને બીજાનુ 'સુહવિવાગ' (સુખ-વિપાક) છે દુહવિવાગમા તેમજ સુહવિવાગમા દસ દસ અજ્ઝયણ છે બીજો સુયક્ખધ પહેલાની અપેક્ષાએ ઘણો નાનો છે દાખ (દા

1 આમા પ્રાસગિક શ્લોકો પુષ્કળ છે લબ્ધિસ્તોત્ર અને પિણ્ડનિજ્જુત્તિને સક્ષેપમા આ વિવરણમા સમાવેશ કરાયો છ 2 આ આવૃત્તિ તૈયાર કરવામ ગણિ ત્યના શિષ્ય નયવિજયે વિ. સ ૧૭૯૩મા એટલે વિવરણકાર કાળધર્મ પામ્યા ત્યાર બાદ વીસ વર્ષે લખેલી હાથપોથીનો ઉપયોગ કરાયો છે

૧૦ સુ ૭૫૫)મા જે દસ અજ્ઝયણવાળા કમ્મવિવાગદસા નામના ગ્રંથનો ઉલ્લેખ છે તે દુહવિવાગ છે એમા કેવળ અજ્ઝયણના નામમા ફેર છે બાકી વસ્તુ તો એ જ છે

વિષય—દુહવિવાગના પહેલા મિયાપુત્ત(મૃગાપુત્ર)ના અજ્ઝયણમા મિયાપુત્તનો અધિકાર છે એ જન્મથી જ આંધળો મૂગો બહેરો ને કૂબડો જન્મ્યો હતો એને હાથ પગ વગેરે ન હતા પરન્તુ તેનો આકારમાત્ર હતો આ પ્રમાણેની એની અવસ્થા એણે પૂર્વ ભવમા આચરેના પાપને આભારી હતી. એ પાચસે ગામનો સૂબો હતો ત્યારે ભારે કર નાખીને ખોટા લાગા ઊભા કરીને ધાડો પડાવીને આગ લગડાવીને અને વણજારાઓને અને સંઘોને લૂટીને એ લોકોને ખૂબ રંજાડતો હતો એ લાંચીઓ હતો એનુ નામ ઇક્કાઇ હતુ એ મરીને નારક થયો અને ત્યાથી મિયાપુત્ત તરીકે જન્મ્યો ગૌતમસ્વામી એને જોવા ગયા હતા

ઉજ્ઝિયયઅ (ઉજ્ઝિતક)—આમા ઉજ્ઝિયયઅની કથા છે કામજ્ઝયા (કામધ્વજા) નામની ગણિકાના વર્ણનથી આની શરૂઆત થાય છે એ બોત્તેર કળામા અને ગણિકાને લગતા ચોસઠ ગુણોમા કુશળ હતી અને અઢાર 'દેશી ભાષાની જાણકાર હતી એ હજાર ગણિકાઓની અગ્રેસર હતી રાજાએ એને પોતાની ઉપપત્ની બનાવી અને ઉજ્ઝિતકને એને ત્યા જવાની મનાઇ કરી છતા એ જતો એક દહાડો રાજાએ એને ત્યા જોયો અને એણે તેના વધ માટે આજ્ઞા કરી

ઉજ્ઝિતક પૂર્વ ભવમા ફાસો નાખી જાનવર પકડતો હતો એને ઉપ્પલા (ઉત્પલા) નામે પત્ની હતી એ ગર્ભવતી બનતા એને દોહદ ઉત્પન્ન થયો કે ગાય બળદ વગેરેના અવયવો રાધી તળી, ભૂજી, સૂકવી અને મીઠુ ચડાવી સુરા, મધુ મેરક (? તાડી), જાતિ (મદ્ય), [1]સીધુ અને [2]પ્રસન્ના ઇત્યાદિ સાથે ખાવા એના પતિએ એનો એ દોહદ પૂરો કર્યો

૧-૨ દારૂની જાત છે પાપ, પુણ્ય અને સયમ (પૃ ૨૩)મા આના ગોળની રાબમાથી બનાવેલ દારૂ ને દ્રાક્ષાદિનો દા૰ એમ અનુક્રમે અર્થ અપાયા છે

અભગ્ગસેન (અભગ્નસેન)—વિજયસેન ચોરને અભગ્ગસેન નામે પુત્ર હતો એના હાથ તળે પાચસે ચોર હતા એ બહુ અધર્મી, કુશીલ અને અનાચારી હતો રાજા એને એક વાર ફોસલાવી પકડી લે છે પછી ચકલે ચકલે એના સગાવહાલાને કાપી નાખી તેમના માસના ટુકડા એને ખવડાવવામા આવે છે અને એને મારવામા આવે છે આ ચોર પૂર્વ જન્મમાં જાતજાતના પ્રાણીઓના ઈંડાંનો વેપાર કરતો હતો અને ખૂબ ઈંડા ખાતો હતો અને દારૂ પીતો હતો

સગડ (શકટ)—અહીં સગડનો અધિકાર છે એ નિરાધાર બનતા વ્યસની બની ગયો અને એ એક ગણિકાની સાથે ભોગ ભોગવવા લાગ્યો એ નગરના રાજાના મંત્રીએ એને ત્યાથી હાંકી કઢાવી ગણિકાને પોતાની રખાત બનાવી તેમ છતા સગડ એને ત્યા એક દિવસ ગયો મંત્રીએ એને પકડ્યો ને રાજાની પરવાનગી લઈ એણે એ સગડને તેમજ ગણિકાને રીબાવી રીબાવીને મારી નાખવાની આજ્ઞા કરી પૂર્વ જન્મમા એ સગડ છાગલિક (ભરવાડ) હતો અને એ અનેક જાતના જાનવરોના માસ વેચતો હતો અને ખાતો હતો એ દારૂડિયો પણ હતો

બહુસ્સઈદત્ત (બૃહસ્પતિદત્ત)—બહસ્સઈદત્ત એ જિયસત્તુ (જિતશત્રુ) રાજાનો પુરોહિત હતો એ રાજાનુ રાજ્યબળ વધે એ ઇરાદાથી એ પુરોહિત ચારે વર્ણના એકેક છોકરાને પકડાવી જીવતા-જીવત તેની છાતી કપાવી એમાથી માસપિણ્ડ કાઢી રાજાને માટે શાન્તિહોમ કરતો આઠમે અને ચૌદસે એવા બબ્બે છોકરાના, ચાર માસ પૂર્ણ થતા ચચ્ચારના, છ માસ પૂરા થતા આઠ-આઠના અને વર્ષ પૂર્ણ થતા સોળ-સોળના હૃદયનો એ હોમ કરતો એ મરીને નરકે ગયો અને ત્યાથી નીકળી સોમદત્ત પુરોહિતના પુત્ર તરીકે જન્મ્યો એનુ નામ બહસ્સઈદત્ત રખાયુ ઉદયન રાજાએ એને પુરોહિત બનાવ્યો અને પોતે અન્તઃપુરમા હોય તો ત્યા આવવાની છૂટ આપી. એ રાણી સાથે ભ્રષ્ટ બન્યો અને પકડાતા એને કમોતે મારી નાખવાનો રાજાએ હુકમ કર્યો

નંદિસેણ (નન્દિસેન)—નન્દિસેણ એ રાજાનો પુત્ર હતો એ સાઠ

તુલના—HIL (Vol II, p 452)મા સૂચવાયુ છે કે આ અગમાની કથાઓ બૌદ્ધોની અવ દાનશતક અને કર્મ-શતકમા અપાયેલી કથાઓની રીત પ્રમાણેની છે

પાત્રોના નામ—શ્રીમહાવીર-કથા(પૃ ૪૨૪-૫)મા આ અગમાના પાત્રોના નામ અપાયા છે એમા નગર અને દેશના નામ પણ છે

વિવરણ—વિવાગસુય પર અભયદેવસૂરિએ વૃત્તિ રચી છે એ મૂળ સહિત આ૦ સમિતિતરફથી ઇ સ ૧૮૨૦મા પ્રસિદ્ધ થઇ છે મૂળ અ ગ્રેજી પ્રસ્તાવના, ટિપ્પણ શબ્દકોશ અને વર્ણકાદિ વિસ્તાર સહિત ડૉ પી એલ વૈદ્યે ઇ સ. ૧૯૩૩મા છપાવ્યુ છે અગ્રેજી પ્રસ્તાવના, અનુવા૦ ટિપ્પણ, શબ્દ કોશ અને ઉપયુક્ત સસ્કૃત વૃત્તિ સહિત આનુ સમ્પાદન કાર્ય વી. જે ચોકસીએ અને એમ સી મોદીએ કર્યુ છે અને એ ગૂર્જર ગ્ર થરત્નકાર્યાલય તરફથી ઇ સ ૧૯૩૫મા છપાયેલ છે એ ટી ઉપાધ્યેએ મૂળ અગ્ર અગ્રેજી અનુવાદ, ટિપ્પણ અને પ્રસ્તાવના સહિત તૈયાર કરી ઇ સ ૧૯૩૫મા છપાવ્યુ છે

પ્રકરણ ૧૦ ઓવવાઇય ને રાયપસેણિય

ઉવગની વ્યવસ્થા—દિટ્ઠિવાય નામના બારમા અગનો ઉચ્છે૦ ગયેલો હોવાથી અને ઉવગો અંગો સાથે સમ્બદ્ધ હોવાથી હવે એનો વિચાર કરાય છે તત્ત્વાર્થાધિ૦(અ ૧ સૂ. ૨૦)ના ભાષ્યની ટીકા (પૃ ૯૩)મા સિદ્ધસેનગણિ કહે છે કે ગણિપિટકરૂપ પ્ર થમા છૂટીછવાઈ બાબતોને ગુથવાયેલી સ્થિતિમાં જોઇને [1]ગણધરોએ અને એમના શિષ્ય વગેરેએ આ આવડા પ્ર થમા કેમ મારો એમ વિચારી આ અગ આચાર છે આ એનુ ઉપાગ છે એવી વ્યવસ્થા કરી.[2] પણ્ણવણા એ વીરસવત્ ૩૭૬માં સ્વર્ગે સચરેલા આર્ય શ્યામની કૃતિ ગણાય છે બાકી બધા ઉવગો માટેના કર્તાના નામ જાણવામા નથી.

---

૧ સમુદાયના નાયક ૨ આ સમ્બ ધમા હરિભદ્રસૂરિ તત્ત્વાર્થાધિ૦ની ટીકા (પત્ર ૭૬)મા કહે છે કે જ્યા આચારાદિરૂપ અર્થ સમાપ્ત થાય છે તે આચારાદિ છે, અને જ્યા વિચિત્ર અ ગ અર્થ છે તે રાજપ્રસેનજીયાદિ ઉપાગ છે

ઉપરથી રાજાએ બૃહસ્પતિદત્તને શૂળીએ ચડાવવાની આજ્ઞા કરી.

દેવ તો પૂર્વ ભવમાં સિંહસેન નામનો રાજા હતો એને ૫૦૦ રાણીઓ હતી એ સામા (શ્યામા) નામની રાણીમાં એટલો બધો આસક્ત રહેતો કે બીજી બધી રાણીઓએ પોતપોતાની માતાને ખબર આપી તેમણે શ્યામાને મારી નાખવાની યોજના ઘડી એ વાતની શ્યામાને ખબર પડતા તે કોપગૃહમાં ગઈ રાજા ત્યાં ગયો અને તેને સમજાવી પછી રાજાએ સો થાભલાવાળું કૂટાગાર તૈયાર કરાવ્યું અને પોતાની ૪૯૯ સાસુઓને નિમંત્રણ આપી તેમાં ઉતારો આપ્યો મધરાતે રાજાએ એ કૂટાગારને આગ લગાડી અને સાસુઓના પ્રાણ લીધા

અજૂ—આમાં શૂળની વેદનાથી પીડાતી અજૂ નામની રાણીની વાત છે એ પૂર્વ ભવમાં ગણિકા હતી નસીક ચૂર્ણાદિ પ્રયોગ વડે રાજા-રજવાડ વગેરેને વશ કરી એ તેમની સાથે ખૂબ ભોગ ભોગવતી હતી. એ મરીને નરકે ગઈ ત્યાંથી એ એક શેઠને ત્યાં પુત્રી તરીકે અવતરી એનું નામ 'અજૂ' રખાયું એ મોટી થતા એ ગામના રાજાના જોવામાં આવી અને એ એની સાથે પરણ્યો

આમ જે દસ પાપીઓની અહીં કથા છે તે સૌમાં કાલાન્તરે સત્સંગથી સદ્ભાવ જાગે છે, અને એના પ્રભાવે આગળ ઉપર એ બધા મુક્તિના અધિકારી બને છે

બીજા સુયક્ખધમાં પહેલા અજ્ઝયણમાં સુબાહુની કથા વિસ્તારથી અપાઈ છે બાકીની નવ કથામાં સામાન્ય વિગતોમાંના ફેરફારોનું સૂચન છે બધી કથામાં મુનિવરને ભિક્ષા આપી પુણ્ય ઉપાર્જન કરવાની વાત આવે છે સુબાહુ રાજકુમાર છે એ મહાવીરસ્વામીનો ધર્મોપદેશ સાંભળી બાર વ્રતો લે છે પૂર્વ ભવમાં એણે સુદત્ત મુનિનો અન્નપાન વડે સત્કાર કર્યો હતો

૧ રાણી રિસાય ત્યારે જે ઓરડામાં ભરાઈ બેસે તે ૨ જેમાં મરજી મુજબ સમાઈ શકાય કે જેને બંધ કરી શકાય કે ખોલી શકાય એવા છૂપા બારીબારણા અને ભોંયરાવાળો મહેલ

તુલના—*HIL* (Vol II, p 452)મા સૂચનાયુ છે કે આ અગમાની કથાઓ બૌદ્ધોની અવદાન-શતક અને કમ-શતકમા અપાયેની કથાઓની રીત પ્રમાણેની છે

પાત્રોના નામ—શ્રીમહાવીર-કથા(પૃ ૪૨૪-૫)મા આ અગમાના પાત્રોના નામ અપાયા છે એમા નગર અને દેશના નામ પણ છે

વિવરણ—વિવાગસુય પર અભયદેવસૂરિએ વૃત્તિ રચી છે એ મૂળ સહિત આ૦ સમિતિ તરફથી ઇ સ ૧૯૨૦મા પ્રસિદ્ધ થઇ છે મૂળ અગ્રેજી પ્રસ્તાવના, ટિપ્પણ શબ્દકોશ અને વર્ણકાદિ વિસ્તાર સહિત ડૉ પી એમ વૈદ્યે ઇ સ ૧૯૩૩મા છપાવ્યુ છે અગ્રેજી પ્રસ્તાવના, અનુવા૦ ટિપ્પણ શબ્દકોશ અને ઉપર્યુક્ત સસ્કૃત વૃત્તિ સહિત આનુ સમ્પાદન કાર્ય વી. જે ચોક્સીએ અને એમ સી મોદીએ કર્યુ છે અને એ ગૂજર ગ્રથ રત્નકાર્યાલય તરફથી ઇ સ ૧૯૩૫મા છપાયેલ છે એ ટી ઉપાધ્યેએ મૂળ અગ અગ્રેજી અનુવાદ, ટિપ્પણ અને પ્રસ્તાવના સહિત તૈયાર કરી ઇ સ ૧૯૩૫મા છપાવ્યુ છે

પ્રકરણ ૧૦　ઓવવાઇય ને રાયપસેણિય

ઉવગની વ્યવસ્થા—દિટ્ઠિવાય નામના બારમા અગનો ઉચ્છેદ ગયેલો હોવાથી અને ઉવગો અગો સાથે સમ્બદ્ધ હોવાથી હવે એનો વિચાર કરાય છે તત્ત્વાર્થાધિ૦(અ ૧ સૂ. ૨૦)ના ભાષ્યની ટીકા (પૃ ૮૩)મા સિદ્ધસેનગણિ કહે છે કે ગણિપિટકરૂપ ગ્રથમા છૂટીછવાઈ બાબતોને ગુચનાયેલી સ્થિતિમા જોઇને [1]ગણધરોએ અને એમના શિષ્ય વગેરેએ આ આવડા ગ્રથમા કેમ મારી એમ વિચારી આ અગ આચાર છે આ એનુ ઉપાગ છે એવી વ્યવસ્થા કરી [2] પણ્ણવણા એ વીરસવત્ ૩૭૬મા સ્વર્ગે સચરેલા આર્ય સ્યામની કૃતિ ગણાય છે બાકી બધા ઉવગો સટેના કર્તાના નામ જાણવામા નથી.

---

૧ સમુદાયના નાયક ૨ આ સમ્બધમા હરિભદ્રસૂરિ તત્ત્વાર્થાધિ૦ની ટીકા (પત્ર ૭૬)મા કહે છે કે જ્યા આચારાદિરૂપ અર્થ સમાપ્ત થાય છે તે આચારાદિ છે અને જ્યા વિચિત્ર અન્ય અર્થ છે તે રાજપ્રશ્નીયાદિ ઉપાગ છે ?

વિષય—સિદ્ધસેનગણિએ ઔપપાતિક (પા [1]ઓવવાઇય) તેમજ રાજપ્રસેનકીય (પા રાયપસેણિય)નો ઉપાગ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે[2] નદી અને પક્ખિયસુત્તમા આ બનેને ઉક્કાલિય સુય ગણેલા છે આયારના ઉવગ તરીકે ઓવવાઇયનો નિર્દેશ કરાય છે આમા ચમ્પા નગરી પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય એની આસપાસનો વનખડ, એમા રહેલુ અશોક વૃક્ષ, ભભસાર (બિમ્બિસાર) ઉર્ફે શ્રેણિકના પુત્ર કૂણિય(કૂણિક) યાને બૌદ્ધો પ્રમાણે અજાતશત્રુ રાજા અને એની ધારિણી રાણી એ બધાના વર્ણનો પ્રારમ્ભમા છે જનન શબ્દોથી અન્ય આગમોમા આ ઉવગની ભલામણ કરાઇ છે એ ઉપરથી આ આગમ સૌથી પહેલુ કે આયાર પછી તરત જ પુસ્તકારૂઢ કરાયુ હશે એમ લાગે છે

આ પહેલા ગણાતા ઉવગમા મહાવીરસ્વામીનુ ચમ્પામા સમવસરણ થયુ અને કૂણિય રાજા એમને વદન કરવા સપરિવાર ગયા એ હકીકત અપાઇ છે મહાવીરસ્વામીના શ્રમણોની વિવિધ તપશ્ચર્યાનો તેમજ તપના બાર પ્રકારનો અને એના ઉપપ્રકારોનો અહીં ઉલ્લેખ છે દેવો અને દેવીઓનુ એમના સમવસરણમા આગમન અહીં વર્ણવાયુ છે[3] મહાવીર સ્વામીની દેશના એ આધુનિક વિદ્વાનો દ્વારા સમોસરણ તરીકે ઓળખાવાતા આ ઉવગના પૂર્વાર્ધની ઠેલી બાબત ગણાય આ પૂર્વાર્ધમા એકથી એકસો સુત્ત છે તેમા ૫૭મા સુત્તમા સાધુઓના અને શ્રાવકોના મત વિષે ઉલ્લેખ છે

ઇન્દ્રભૂતિ મહાવીરસ્વામી પાસે આવી એમને વિવિધ પ્રશ્નો પૂછે છે એ હકીકતથી ઉત્તરાર્ધની શરૂઆત થાય છે ૭૪મા સુત્તમા [4]જાતજાતના

---

૧ નદી (સુ ૪૪)મા આનો ઉવવાઇય તરીકે અને પક્ખિયસુત્ત (પત્ર ૬૧ આ)મા ઓવાઇય તરીકે ઉલ્લેખ છે ૨ જુઓ તત્ત્વાર્થાધિ૦ (અ ૬, સૂ ૧૪)ની ટીકા (ભા ૨, પૃ ૨૭) અને અ ૧ સૂ ૨૦ની ટીકા (ભા ૧, પૃ ૯૪). ૩ ૩૮મા સુત્તમા દેવીઓનુ—અપ્સરાઓનુ વર્ણન છે ૪ આ વાદી નિયાદિ૦ (સ. ૧૧ ઉ ૯ સુ. ૪૧૭)મા અક્ષરશ મળે છે તેમ છતા ત્યા આની ભલામણ કરાઇ નથી, જો કે આ ૮૮ સુત્તમા આગળ ઉપર ' जहा उववाइए " એવી ભલામણ છે

તાપસોની અને ત્યાર પછીથી ઠેઠ સોમા સુત્ત સુધી અમ્મડ વગેરે અનેક પરિવ્રાજકોની વાત આવે છે આના પછી અમ્મડના દઢપઇણ્ણુ (દૃઢપ્રતિજ્ઞ) તરીકેના જન્મની હકીકત અપાઇ છે ત્યાર બાદ કેવલજ્ઞાનીઓએ કરેલા સમુદ્ઘાત તેમજ સિદ્ધોના નિવાસસ્થાન અને તેમની સ્થિતિ વિષે ઉલ્લેખ છે સુ ૧૬૮–૧૮૮[1] ૨૫પદ્યમા છે અને એ ઉત્તરાર્ધનો અન્તિમ ભાગ છે આમ દેવ અને નારક તરીકેના જન્મ (ઉપપાત) અને મોક્ષ ગમન એ આ ઉવંગના મુખ્ય વિષય છે

વિવરણાદિ—મુખ્યતયા ગદ્યમા રચાયેલુ આ ઉવંગ શબ્દકોશ સાથે ઇ લૉયમન દ્વારા રોમન લિપિમા ઇ સ ૧૮૮૩મા સમ્પાદિત કરાયુ હતુ[3] અભયદેવસૂરિની ટીકા અને અમૃતચન્દ્રસૂરિના બાલાવબોધ સહિત આ આગમ વિ સ ૧૯૩૬મા[4] અને ઉપયુક્ત ટીકા સાથે એ ઇ સ ૧૯૩૬મા[5] પ્રસિદ્ધ થયેલ છે જ્યારે કેવળ મૂળ આર્હત મત પ્રભાકરના સપ્તમ મયૂખ તરીકે ઇ સ ૧૮૩૧મા ગો મેન જી સુરુ દ્વારા સમ્પાદિત થઈ બહાર પડ્યુ છે આ આગમના છેલ્લા કેટલાક પદ્યોનુ શુબ્રિંગે જર્મનમા ભાષાન્તર કર્યું છે[6] અને એ ઉપરથી એનુ અગ્રેજી ભાષાન્તર HIL (Vol II pp 454–5)મા અપાયુ છે વિ સ ૧૬૫૯ની આસપાસમા મેઘરાજે ઓવવાઇય તેમજ રાયપસેણિય ઉપર બાલાવબોધ રચેલ છે

રાયપસેણિય (રાજપ્રશ્નીય)

નામ અને અર્થ—સૂયગડના ઉવંગ તરીકે ઓળખાવાતા આ આગમના વિવિધ નામો છે નદીની મુનિ આવૃત્તિ(સુ ૪૪)મા 'રાયપસેણિય નામ છે[7] જ્યારે એની કેટલીક હાથપોથીમા રાયપસેણઇજ્જ'

---

૧ વીસવીસિયાની વીસમી વીસિયાના ૨–૨૦ પદ્યો આની સાથે સરખાવવા જેવા છે ૨ ૪૯મા સુત્તમા બે સગ્ગહગાથા છે ૫૬મા સુત્તના અન્તમા છ પદ્યો છે અને ૭૬મા સુત્તમા બે પદ્યો છે ૩ જુઓ AKM (VIII 2), ૪ જુઓ પૃ ૧૬ ૫ જુઓ પૃ. ૧૭ ૬ જુઓ Die Jainas (Rel. Leseb), p 29f ૭ આ હિસાબે આ આગમ વિક્રમની પાચમી સદી કરતા પ્રાચીન ગણાય.

એનુ નામ જોવાય છે પક્ખિયસુત્તમા આનો 'રાયપ્પસેણઇય' તરીકે અને વિયાહ૦(સુ ૧૩૩)માં તેમજ આવસ્સયચુણ્ણિ(ભા ૧, પત્ર ૧૪૨)મા રાયપ્પસેણ્ઇજ્જ તરીકે ઉલ્લેખ છે સિદ્ધસેનગણિએ અને હરિભદ્રસૂરિએ એને રાજપ્રસેનકીય' તરીકે, વાદી દેવસૂરિના ગુરુ મુનિચન્દ્રસૂરિએ રાજપ્રસેનજિત' તરીકે, અભયદેવસૂરિએ [૧]'રાજપ્રશ્નકૃત' તરીકે અને મલયગિરિસૂરિએ રાજપ્રશ્નીય તરીકે ઓળખાવેલ છે

આ આગમમા [૨]પએસી (પ્રદેશી) રાજા કેશી (કેશી) ગણધરને પ્રશ્ન પૂછે છે એ હકીકતને અનુલક્ષીને રાજપ્રશ્નીય નામ યોજાયુ છે એમ મલયગિરિસૂરિ આ આગમની વૃત્તિમા કહે છે એ ઉપરથી એમણે આનુ પાઇય નામ રાયપસેણીઅ કલ્પ્યુ હોય એમ લાગે છે દીઘનિકાયના સુત્તપિટકમા પાયાસિસુત્તમા પસેનદીઅ(પ્રસેનજિત) રાજાએ આપેલા રાજદેય ભાગને પાયાસી રાજા ભોગવે છે એ હકીકત આવે છે એટલે આ આગમની કોઇ પ્રાચીન વાચનામા પ્રસેનજિતનો ઉલ્લેખ આવતો હશે તે જોઇને કે એવી પરમ્પરા છે એમ જાણીને રાજપ્રસેનજિત' કે 'રાજપ્રસેનીય જેવુ એનુ નામ યોજાયુ હોય એવી કલ્પના કરાય છે

વિષય—ઓવવાઇયની પછી પુસ્તકારૂઢ થયેલા આ આગમના બે ભાગ પડાય છે પહેલો ભાગ સૂર્યાભ દેવ સાથે સમ્બન્ધ ધરાવે છે, જ્યારે બીજો ભાગ આ દેવના [૩]પએસી રાજા તરીકેના પૂર્વ ભવ સાથે અને દેવગતિમાથી આવ્યા બાદ દઢપઇણ્ણ (દઢપ્રતિજ્ઞ) તરીકેના એમના ઉત્તર ભવ સાથે સમ્બન્ધ ધરાવે છે આમ આ આગમમા એક જ વ્યક્તિના ત્રણ ભવનુ વર્ણન છે વિસ્તારથી કહુ તો મહાવીરસ્વામી આમલકપ્પા નગરીમા પધાર્યા ત્યારે સૂર્યાભ દેવને એ વાત અવધિજ્ઞાન વડે જણાઇ એટલે એણે 'નમુત્થુણ વડે એમની સ્તુતિ કરી

---

૧ જુઓ વિયાહ૦ (સુ ૧૧ ઉ ૯ સુ ૪૧૭)ની ટીકા (પત્ર ૫૧૯અ). ૨ વેબરે આ ઉપરથી આ આગમનુ નામ રાયપએસીય' હોવાની કલ્પના કરી છે ૩ આ ઉપરથી આ બીજા ભાગના કેટલાક આધુનિક સમ્પાદકોએ એનુ નામ 'પએસિકહાણય રાખ્યુ છે

અને [1]વિમાન રચાવી એમા બેસી એ પરિવાર સહિત એમને વંદન કરવા આવ્યો એમને વંદન કરી એણે ધર્મદેશના સાંભળી પછી બત્રીસ પ્રકારનાં નાટક ભજવી બતાવવા એણે મહાવીરસ્વામીની ત્રણ વાર સમ્મતિ માગી પણ એમણે મૌન સેવ્યુ એટલે એણે દેવકુમારો અને દેવકુમારી વિકુર્વી એમને નાટક ભજવવા ફરમાવ્યુ આઠ મંગળોના અભિનયપૂર્વક પ્રથમ પ્રકારનુ નાટક કરાયુ, અને [2]છેલ્લા નાટકમા મહાવીરસ્વામીના ચ્યવન, ગર્ભસંહરણ જન્મ અભિષેક બાલક્રીડા યૌવન નિષ્ક્રમણ, તપશ્ચર્યા, કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તીર્થનુ પ્રવર્તન અને નિર્વાણ એ બાબતો બતાવાઈ અનેક દેવકુમારોએ અને દેવકુમારીઓએ ચાર પ્રકારના [3]વાજિંત્ર વગાડ્યા ઉત્ક્ષિપ્ત વગેરે ચાર પ્રકારના [4]સંગીત સુણાવ્યા, અંચિત વગેરે ચાર પ્રકારનુ નૃત્ય કર્યું અને દાર્ષ્ટાન્તિક વગેરે ચાર પ્રકારનો અભિનય કર્યો ત્યાર બાદ વંદન કરી સૂર્યાભ દેવ સપરિવાર પોતાને સ્થાને ગયો એના ગયા પછી ગૌતમસ્વામીએ સૂર્યાભનુ વિમાન ક્યા છે એવો પ્રશ્ન મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યો એટલે એમણે એનો સવિસ્તર ઉત્તર આપતા, સુધર્મા સભા વગેરેનુ તેમજ આ દેવનુ અને એના વૈભવનુ પણ વર્ણન કર્યું આવો વૈભવ એને ક્યાથી મળ્યો એમ ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે એનો [5]પએસી રાજા તરીકેનો પૂર્વ ભવ મહાવીરસ્વામીએ કહ્યો. આત્માનુ અસ્તિત્વ ન માનનારા આ રાજાને પાર્શ્વાપત્ય કેશી ગણધર પ્રતિબોધ પમાડે છે એ વાત એમણે કહી સાથે સાથે સૂર્યાભ દેવ ચ્યવીને મહાવિદેહમા દૃઢપ્રતિજ્ઞ તરીકે જન્મી નિર્વાણ પામશે એમ કહી એનુ સવિસ્તર જીવનચરિત્ર કહ્યુ

---

૧ આનુ ઘણુ ઝીણવટભર્યું વર્ણન કરાયુ છે જો કોઈ શિલ્પશાસ્ત્રી ધ્યાનપૂર્વક વાચે વિચારે તો એ એક નવ્ય અને ભવ્ય મહાલય કલ્પી શકે અને શિલ્પશાસ્ત્રને લગતા પારિભાષિક શબ્દો પણ મેળવી શકે ૨ ૧૫માથી ૨૦મા નાટક તરીકે ક થી મ સુધીના ૨૫ અક્ષરોનો અભિનય કરાયો ૩-૪ અનેક પ્રકારના વાજિંત્રના નામો એને વગાડવાની રીતો, સંગીતના પ્રકારો ઇત્યાદિ હકીકત જે અહીં અપાઈ છે તે વાદનવિદ્યા અને સંગીતના અભ્યાસીને વિચારવા જેવી છે વાજિંત્રના નિર્દેશ માટે જુઓ પૃ ૯૯ અને ૧૨૭

મહત્ત્વ—HIL (Vol II, p 455)માં સૂચવ્યા મુજબ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ આ ઉવંગ ઘણું મહત્ત્વનું છે એની પાયાસિસુત્ત સાથેની વિલક્ષણ[1] સમાનતા જાણવા માટે તેમજ સંગીત, વાદ્ય, શિલ્પ અને જૂની ગુજરાતી ભાષાનો અભ્યાસ કરવા માટે આ એક ઉત્તમ સાધન છે કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્ર (પૃ ૨૨૨)માં બ્રાહ્મણ અપરાધીને જેમ શિક્ષા ફરમાવાય છે તેમ અહીં પણ જોવાય છે[2] ૫૪મા સુત્તમાં જાતજાતના ઉત્સવોના નિર્દેશ ચાતુર્યામ ધર્મનો અને ૭૮મા સુત્તમાં ચાર નાકાની પરિષદ અને ચાર નગરના વ્યવહારાદિનો ઉલ્લેખ છે

વિવરણાદિ—આ૦ સમિતિ તરફથી વિ સં ૧૯૨૦માં આ આગમ મલયગિરિસૂરિકૃત વિવરણ સહિત છપાયું છે આ વિવરણમાં 'દેશી' કોશમાંના[3] અવતરણો અપાયા છે તે 'દેશી' શબ્દના અભ્યાસીઓને ઉપયોગી છે સુ ૧૫ના વિવરણ (પત્ર ૩૩ આ)માં 'अन्ये तु व्याचक्षते' એવા ઉલ્લેખપૂર્વક અર્થ અપાયેલો છે એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે મલયગિરિસૂરિની પૂર્વે થઈ ગયેલા કોઈકે આ આગમ ઉપર ટીકા રચી હશે સુ ૨૭ના વિવરણ (પત્ર ૬૨ અ)માં જીવાભિગમના મૂલ ટીકાકારે કહ્યું છે એવો બે વાર ઉલ્લેખ કરી જે અવતરણ અપાયેલ છે તે જીવાજીવાભિગમની મલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિમાં પત્ર ૧૮૦ આ (પંક્તિ ૧૪)માં અને પત્ર ૨૦૫ આ (પંક્તિ ૪)માં નજરે પડે છે વિ સં ૧૬૮૫માં વિદ્યમાન ધર્મસિંહ મુનિએ ૨૭ સુત્તો ઉપર ગુજરાતી ગદ્યમાં ટબ્બા—બાલાવબોધ રચ્યા છે સમવાય વવહાર અને સૂત્રસમાધિના ગુજરાતીમાં ગદ્યમાં કુંડીઓ

---

1 નાયક ઉપદેશક કેશીનું સ્થાન કલ્યાણમિત્ર પ્રદેશી રાજાનો અને પ્રેતોના ઉત્તરો એ સમાનતાની મુખ્ય બાબતો છે પાયાસીના આખ્યાનમાં 'કેશી' જેવાના ધોરણની હકીકત નથી તેમજ નાટ્યવિધિ પણ નથી, 2 "जं णं माहणपरिसाए अवरज्झइ से णं कुंडियालञ्छणए वा सुणगलञ्छणए वा कीरइ" (सु ७२).
3 પં બેચરદાસવાળી આવૃત્તિમાં અવતરણો વિચારવા મેં એના સ્થાનો નીચે મુજબ તારવ્યા છે પત્ર ૧૧ ૧૬ ૨૯, ૩૦ ૩૪ ૩૫ ૪૭ ૧૦૦ ૧૦૮, ૧૨૦ ૧૩૦ ૧૪૯ ૧૫૫ ૧૫૮–૧૬૨ ૧૬૬ ૧૭૭ ૧૮૦, ૧૮૬, ૧૮૯, ૧૯૦, ૧૯૫ ૧૯૭, ૨૦૨, ૨૦૩ ૨૨૬ ૨૫૩ ૨૭૫, ૨૮૨ ૨૯૩ ૩૨૪ અને ૩૨૬

રચી છે ઠાણ, વિયાહ૦ રાયપસેણિય, જીવાજીવાભિગમ, પણ્ણવણા, જબુ દ્દીવપણ્ણત્તિ સૂરપણ્ણત્તિ અને ચદપણ્ણત્તિના યન્ત્રો રચ્યા છે અને ચદપણ્ણત્તિની ટીપ રચી છે[1] 'રાયપસેણઇજ્જ' એ નામથી એનો પહેલો ભાગ મલયગિરિસૂરિકૃત વિવરણ અને પ્રો એન વી વૈદ્યના અગ્રેજી અનુવાદ સહિત ખડાયતા બૂક ડીપોએ પ્રસિદ્ધ કરેલ છે રાયપસેણિયસુત્ત (પએસિમ્હાણય)' એ નામથી આ આગમનો બીજો ભાગ અગ્રેજી અનુવાદ અને ટિપ્પણ સહિત આર. સી ત્રિપાઠીએ સમ્પાદિત કર્યો હતો. આવી રીતે આ બીજો ભાગ ડૉ પી એલ વૈદ્યે ઇ સ ૧૯૩૪મા અગ્રેજી પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણ સહિત છપાવ્યો છે આ બને આવૃત્તિને જોઇને એ ટી. ઉપાધ્યેએ બીજો ભાગ અગ્રેજી [2]પ્રસ્તાવના, અનુવાદ અને ટિપ્પણો સહિત સમ્પાદિત કરી ઇ સ ૧૯૩૬મા બહાર પાડ્યો છે[3] હીરાલાલ બી ગાધીએ ઇ સ ૧૯૩૮મા રાયપસેણિયસુત્ત એ નામથી આ આગમનો (સૂર્યાભ દેવને લગતો) પહેલો ભાગ અગ્રેજી પ્રસ્તાવના, અનુવાદ અને ટિપ્પણો સહિત સમ્પાદિત કરી પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો[4] 'શ્રીરાયપસેણઇયસુત્ત' એ નામથી લીંબડીથી નાથાલાલ ડા શાહે જે આવૃત્તિ ઇ સ ૧૯૩૫મા બહાર પાડી છે તે પ બેચરદાસજી દોશીના ગુજરાતી અનુવાદ અને ટિપ્પણો તેમજ છોટાલાલજીના ગુજરાતી ઉપોદ્ઘાત પૂરતી છે 'રાયપસેણઇય-સુત્ત' એ નામથી ગૂર્જર ગ્રથરત્ન કાર્યાલય તરફથી વિ સ ૧૯૯૪મા જે સમ્પૂર્ણ આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઇ છે તેનુ સમ્પાદન પણ પ બેચરદાસે કર્યું છે આમા પાઠાન્તર તેમજ મલયગિરિસૂરિકૃત [5]વિવરણ ત્યાર બાદ મૂળનો ગુજરાતીમા સારભૂત અનુવાદ, વિશેષનામોનો અને ખાસ ઉપયોગી ઐતિહાસિક શબ્દોનો પૃથ્વાર અકારાદિ અનુક્રમરૂપ પ્રથમ પરિશિષ્ટ, [6]ટીકાગત શબ્દરૂપ દ્વિતીય અને પ્રતિમાને અગેના શબ્દરૂપ તૃતીય પરિશિષ્ટ

---

૧ જુઓ જૈ સા સ ઈ (પૃ ૬૦૪-૫). ૨ ડૉ. વૈદ્યની 'અર્ધમાગધી ના પરીક્ષક તરીકેની લાયકાત વિષે અહીં ટકોર કરાઈ છે ૩ આમા ત્રિપાઠીની ભૂલો બતાવાઇ છે અને સુધારા કરાયા છે ૪ વિ. સ ૧૫૯૨મા રત્નસારદાસ રચનાર સહજસુન્દરે પરદેશી રાજાનો રાસ રચ્યો છે ૫ વ્યાકરણ અને કોશના અવતરણો અહીંથી ખસેડી ટિપ્પણમા એના મૂળના નિર્દેશપૂર્વક અપાયા છે ૬ આમા સગીતને લગતા શબ્દો સઘરાયેલા છે

તેમજ પ્રારંભમાં ગુજરાતીમાં પ્રવેશક અને વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ અપાયેલ છે શ્રીમહાવીર-કથા(પૃ ૪૨૯)માં 'રાયપસેણુઇય' સુત્તના પાત્ર વિષે સક્ષિપ્ત નોંધ છે અહીંના 'કેશી'ને ને ગૌતમસ્વામી સાથે વિચારની આપ લે માટે મળનારા કેશી ગણધરને એક ગણ્યા છે તે શુ બરાબર છે?

પ્રકરણ ૧૧ : જીવાજીવાભિગમ ને પણ્ણવણા

સામ્ય—ઉક્કાલિય સુય તરીકે નદીમા અને પક્ખિયસુત્તમા નિર્દેશાયેલા ને જ્ઞાનુરાગને પલ્લવિત કરનારા આ બે આગમો ઠાણ અને સમવાયના અનુક્રમે ઉવગ ગણાય છે બન્નેમા પ્રશ્નોત્તર શૈલીનો ઉપયોગ કરાયો છે

વિષય અને વિભાગ—જીવાજીવાભિગમને એના પહેલા સુત્તમા 'અજ્ઝયણ' તરીકે અને છેલ્લામા 'સુત્ત' તરીકે એ ઓળખાવેલ છે એનો ઉદ્દેશ જીવ અને અજીવનો બોધ કરાવવાનો છે એમ એના નામ ઉપરથી જણાય છે અને વસ્તુસ્થિતિ પણ એમ જ છે અજીવના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારો સુત્ત ૨-૫મા દર્શાવાયા છે અને ત્યાર પછી જીવ વિષે વિસ્તારથી વિચાર કરાયો છે છઠ્ઠા સુત્તમા જીવના સંસારી અને મુક્ત એ બે પ્રકાર વિષે અને સાતમામા મુક્ત જીવોના ભેદ વિષે ઉલ્લેખ છે આઠમા સુત્તમા સંસારી જીવને લગતી નવ પડિવત્તિ(પ્રતિપત્તિ)નો નિર્દેશ છે તેમજ એમા આ જીવના બે પ્રકારો, ત્રણ પ્રકારો એમ દસ પ્રકારોને અગે એકેક પડિવત્તિ છે એવો ઉલ્લેખ છે નવમા સુત્તથી જીવના બે પ્રકારને સૂચવનારી પહેલી પડિવત્તિ શરૂ થાય છે, અને તે ૪૩મા સુત્તમા પૂરી થાય છે એને દુવિહ-પડિવત્તિ કહી છે[1] બાકીની પડિવત્તિમા અનુક્રમે ૪૪-૬૪, ૬૫-૨૨૩, ૨૨૪-૨૨૫ ૨૨૬-૨૩૯ ૨૪૦ ૨૪૧, ૨૪૨ અને ૨૪૩-૨૭૨ સુત્ત છે આમ સૌથી મોટી પડિવત્તિ ત્રીજી છે વિશેષમા એમા બે ઉદ્દેસઅ છે પ્રથમ ઉદ્દેસઅ ૨૦૮મા સુત્તે પૂર્ણ થાય છે[2] HIL (Vol I, p 406)મા

૧ આ ઉપરથી મલયગિરિસૂરિએ દ્વિવિધા પ્રતિપત્તિ ત્રિવિધા પ્રતિપત્તિ એમ દશવિધા પ્રતિપત્તિ એવા નામ યોજ્યા છે ૨ એની પછીની પડિવત્તિમા ઉદ્દેસઅ નથી તેમ છતાં આ૦ સમિતિની આવૃત્તિમા હાંસિયામા એ દરેક પડિવત્તિને અગે ઉદ્દેશ ૨ એવો ઉલ્લેખ કરાયો છે તે સ્ખલના છે

આ ઉપગના વીસ વિભાગો હોવાનુ કથન છે પણ એનો આધાર જાણવો બાકી રહે છે HOLJ (પૃ ૧૩૮)મા મે જે નવ વિભાગ કર્યા છે તે નવ પડિવત્તિને લક્ષીને છે એટલે કે અહીં મે પહેલી પડિવત્તિની પહેલાના સુત્તોની સખ્યા નહિ જેવી હોવાથી તેની ગણના કરી નથી ત્રીજી પડિવત્તિમા દ્વીપો અને સમુદ્રો વિષે જે વિસ્તૃત હકીકત અપાઈ છે તે પ્રક્ષિપ્ત ભાગ છે એમ HIL (Vol II, p 486[1])મા કહેવાયુ છે પણ તે વ્યાજબી જણાતુ નથી.

પહેલી પડિવત્તિમા સસારી જીવના સ્થાવર ને ત્રસ એ બે પ્રકારોનુ વિસ્તૃત વર્ણન છે એવી રીતે બીજીમા સ્ત્રી પુરુષ અને નપુસકરૂપ જીવના ત્રણ પ્રકારોનુ, ત્રીજીમા નારક તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એમ જીવના ચાર પ્રકારોનુ, ચોથીમા એકેન્દ્રિયથી માડીને પચેન્દ્રિય સુધીના જીવના પાચ પ્રકારોનુ, પાચમીમા પૃથ્વીકાય અપ્કાય, તેજસ્કાય વાયુ કાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય એમ જીવના છ પ્રકારોનુ, છઠ્ઠીમા નારકો તેમજ તિર્યંચાદિ ત્રણના પુરુષો અને સ્ત્રીઓ એમ જીવના સાત (૧+૩+૩) પ્રકારનુ, સાતમીમા નારકાદિ ચારનો પ્રથમ સમય અને અપ્રથમ સમય આશ્રીને બબ્બે ભેદો પાડી જીવોના આઠ પ્રકારનુ આઠમીમા પૃથ્વીકાયથી માડીને વનસ્પતિકાય અને દ્વીન્દ્રિયથી માડીને પચેન્દ્રિય એમ જીવના નવ (૫+૪) પ્રકારનુ અને નવમામા એકેન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિયના પ્રથમ સમય અને અપ્રથમ સમયને ઉદ્દેશીને બબ્બે ભેદો પાડી જીવના દસ પ્રકારનુ વિસ્તારથી વર્ણન કરાયુ છે પ્રસગવશાત્ રૂપકમા સુત્તમા ભક્તી અને ઓદનના કામ સમજાવાયા છે

વિવરણાદિ—જીવાજીવાભિગમ ઉપર [3]ચુણ્ણિ છે, પણ એ અમુ

---

૧ અહીં એવો પણ ઉલ્લેખ છે કે આ વિભાગનો સબધ જબુદ્દીવપણ્ણત્તિ સાથે છે ૨ વિજયદેવના અભિષેકમા (સુત્ત ૧૪૨)ના વિવરણ (પત્ર ૨૪૬ આ-૨૪૭ આ)મા મલયગિરિસૂરિએ નાટકના ૩૨ પ્રકાર તેમજ વાદના, ગેયના અને અભિનયના ચાર ચાર પ્રકાર સમજાવ્યા છે વાદ્યાદિના નિર્દેશ માટે જુઓ પૃ ૧૨૩ મલયગિરિસૂરિએ રાયપસેણિય(સુ ૧૦૮)ના વિવરણમા આ ચુણ્ણિમાથી અને એના સુ. ૪૮ના વિવરણમા સૂયગ ચુણ્ણિમાથી એકેક અવતરણ આપેલુ છે

તેમજ પ્રારંભમાં ગુજરાતીમાં પ્રવેશક અને વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ અપાયેલ છે શ્રીમહાવીર-કથા(પૃ ૪૨૮)માં 'રાયપસેણઇય' સુત્તના પાત્ર વિષે સંક્ષિપ્ત લેખ ... 'કેશી'ને ને ગૌતમસ્વામી સાથે વિવાદની આપ લે માટે મહાવીરના કેશી ગણધરને એક ગણ્યા છે તે શું બરાબર છે?

પ્રકરણ ૧૧ જીવાજીવાભિગમ ને પણ્ણવણા

સામ્ય—ઉક્કાલિય સુય તરીકે નંદીમાં અને પક્ખિયસુત્તમાં નિર્દિષ્ટ થયેલા ને દ્રવ્યાનુયોગને પલ્લવિત કરનારા આ બે આગમો ઠાણ અને સમવાયનાં અનુક્રમે ઉપાંગ ગણાય છે બંનેમાં પ્રશ્નોત્તર શૈલીનો ઉપયોગ કરાયો છે

વિષય અને વિભાગ—જીવાજીવાભિગમને એના પહેલા સુત્તમાં અજ્ઝયણ તરીકે અને ૨ જામાં સુત્ત તરીકે ઓળખાવેલ છે એનો ઉદ્દેશ જીવ અને અજીવનો બોધ કરાવવાનો છે એમ એના નામ ઉપરથી જણાય છે ને આ વાત મલયગિરિસૂરિની પણ એમ જ છે અજીવના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારો સુત્ત ૨-૫માં દર્શાવાયા છે અને ત્યાર પછી જીવ વિષે વિસ્તારથી વિચાર કરાયો છે છઠ્ઠા સુત્તમાં જીવના સંસારી અને મુક્ત એ બે પ્રકાર વિષે અને સાતમામાં મુક્ત જીવોના ભેદ વિષે ઉલ્લેખ છે આઠમા સુત્તમાં સંસારી જીવને લગતી નવ પડિવત્તિ(પ્રતિપત્તિ)નો નિર્દેશ છે તેમજ એમાં આ જીવના બે પ્રકારો ત્રણ પ્રકારો એમ દસ પ્રકારોને અંગે એકેક પડિવત્તિ છે એવો ઉલ્લેખ છે નવમા સુત્તથી જીવના બે પ્રકારને સૂચવનારી પહેલી પડિવત્તિ શરૂ થાય છે, અને તે ૪૩મા સુત્તમાં પૂરી થાય છે એને 'દુવિહ-પડિવત્તિ' કહી છે[1] બાકીની પડિવત્તિમાં અનુક્રમે ૪૪-૬૪, ૬૫-૨૨૩, ૨૨૪-૨૨૫ ૨૨૬-૨૩૯ ૨૪૦ ૨૪૧, ૨૪૨ અને ૨૪૩-૨૭૨ સુત્ત છે આમ સૌથી મોટી પડિવત્તિ ત્રીજી છે વિશેષમાં એમાં બે ઉદ્દેસઅ છે પ્રથમ ઉદ્દેસઅ ૨૦૮મા સુત્તે પૂર્ણ થાય છે[2] HIL (Vol I, p 456)માં

૧ આ ઉપરથી મલયગિરિસૂરિએ દ્વિવિધા પ્રતિપત્તિ ત્રિવિધા પ્રતિપત્તિ એમ દશવિધા પ્રતિપત્તિ એવાં નામ યોજ્યાં છે ૨ એની પછીની પડિવત્તિમાં ઉદ્દેસઅ નથી તેમ છતાં આ૦ સમિતિની આવૃત્તિમાં હાંસિયામાં એ દરેક પડિવત્તિને અંગે ઉદ્દેશ ૨ એવો ઉલ્લેખ કરાયો છે તે સ્ખલના છે

(૪) સ્થિતિ, (૫) વિશેષ ([1]પર્યાય) (૬) વ્યુત્ક્રાન્તિ ([2]ઉપ દ્વતના) (૭) ઉચ્છ્વાસ (૮) સંજ્ઞા (૯) યેનિ (૧૦) મ, (૧૧) ભાષા (૧૨) શરીર (૧૩) પરિણામ, (૧૪) (૧૫) ઇન્દ્રિય (૧૬) [4]પ્રયોગ (૧૭) લેશ્યા (૧૮) કાય ત (૧૯) સમ્યક્ત્વ (૨૦) અન્તક્રિયા, (૨૧) અવગાહના સ્થાન) (૨૨) ક્રિયા, (૨૩) કર્મ (૨૪) (કર્મ)બંધક) (કર્મ)વેદક (૨૬) [6]વેદબંધક (૨૭) વેદવેદક, (૨૮) ર (૨૯) ઉપયોગ (૩૦) [7]પશ્યત્તા (૩૧) સંજ્ઞા (પરિણામ),) સંયમ (૩૩) અવધિ ([8]જ્ઞાનપરિણામ), (૩૪) [9]પ્રવિ ણા (૩૫) વેદના અને (૩૬) સમુદ્ઘાત[10]

આ દરેક વિષય ઉપર નાનકડો નિબન્ધ જાણે ન હોય તેમ એ ચર્ચાયો છે એથી તો આ ઉપાંગને આપણે જૈન <u>દર્શનનો સંક્ષિપ્ત</u> <u>કોશ</u> (encyclopædia) કહી શકીએ દરેક વિષયને અને લગતા વિભાગને પણ 'પય (પ) કહ્યું છે કેટલીક વાર પયના દ્દેસઅ રૂપ વિભાગ છે જેમકે ૧૫, ૧૭ ૨૩ અને ૨૮ એ અંકવાળા ના બબ્બે ઉદ્દેસઅ છે જ્યારે અઢારમા પયના ૭ ઉદ્દેસઅ છે પહેલા સુ ૩૬-૩૭)મા [11]આર્ય અને મ્લેચ્છ વિષે વિચાર કરાયો છે અને રીતે આ ભૂગોળ અને નૃવંશવિદ્યાના અભ્યાસનું સાધન પૂરું પાડે છે

૧-૨ આ નામાન્તર છે ૩ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પ્રથમ છે કે અચરમ એવા પ્રશ્નથી ાત થતી હોવાથી આ નામ રખાયું છે ૪ ૫ દર પ્રકારના યોગ. ૫ આ ન્તર છે ૬ કર્મપ્રકૃતિઓને વેદનારના—અનુભવનારના બ ૬. ૭ આની સમજણ જુઓ આ૦ ૬૦ દી૦ (પૃ ૫૮-૯) ૮ આ નામાન્તર છે ૯ દેવોનુ વિષય . ૧૦ આમ અહીં જીવાદિ સાતે તત્ત્વોનું નિરૂપણ છે જેમકે ૧ ૩, ૫ ૧૦ ૧૩ એ પદોમાં જીવ અને અજીવનું ૧૬ અને ૨૨ એ પદોમા આસ્રવનું, ામાં બંધનું અને ૩૬માંમાં સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષનું નિરૂપણ છે ૧૧ ભાષા- ીં 'અર્દ્ધમાગધી' ભાષા બોલે છે

દિત છે આના ઉપર [1]હરિભદ્રસૂરિની ટીકા છે વળી એના ઉપર મલય ગિરિસૂરિનું વિવરણ છે, અને એ મૂળ સહિત છપાયેલું છે [2] આ વિવરણમા મૂળ ટીકાનો અનેક સ્થળે ઉલ્લેખ આવે છે તે ઉપર્યુક્ત ચુણ્ણિ છે કે ટીકા છે કે કેમ એની તપાસ બાકી રહે છે વિ સ ૧૭૭૨મા જિન વિજયે આ ઉવગ ઉપર બાલાવબોધ રચ્યો છે પણ એ છપાયો નથી આના ઉપર એકબે ટબ્બા પણ છે આ ઉવગનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર છપાયુ છે જૈન ગ્રથાવલી (પૃ ૮)મા આ ઉવગ ઉપર દેવસૂરિની લઘુવૃત્તિ હોવાનો ઉલ્લેખ છે તે શુ વાસ્તવિક છે ?

પણ્ણવણા (પ્રજ્ઞાપના)

જે તર્ક વડે-યથાવસ્થિત રૂપે પદાર્થ જણાવે તે ' પણ્ણવણા ' એમ આનો જે વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે તે આ ઉવગને અનુરૂપ છે જેમ બધા અગોમા વિવાહ૦ સૌથી મોટુ અગ છે તેમ બધા ઉવગોમા આ સૌથી મોટુ (૭૭૮૭ શ્લોકપ્રમાણક) છે આ ઉવગના પ્રારમ્ભમા અપાયેલા ચોથા પદ્યમા આના કર્તા આર્ય શ્યામ છે એ હકીકત છે ત્રીજા પદ્યમા એમને વાચક વશમા (એટલે કે સુધર્મસ્વામીથી) ત્રેવીસમા અને પૂર્વશ્રુત વડે સમૃદ્ધ બુદ્ધિવાળા કહ્યા છે પાચમા પદ્યમા આ ઉવગને અજ્ઝયણ ' કહી એને (વિચિત્ર અર્થાધિકારથી યુક્ત હોવાથી) ચિત્ર, શ્રુતરત્ન અને દિટ્ઠિવાયના સારરૂપ કહ્યુ છે ત્રીજુ અને ચોથુ પદ્ય પ્રક્ષિપ્ત છે કેમકે એમા આર્ય શ્યામને નમસ્કાર કરાયો છે આથી એ ન ગણતા ૪-૭ પદ્યોમા આ ઉવગના છત્રીસ વિષયોનો નિર્દેશ છે આને લગતા [3]સસ્કૃત નામો નીચે મુજબ છે —

(૧) [4]પ્રજ્ઞાપના, (૨) સ્થાન (૩) બહુવક્તવ્ય ([5]અલ્પબહુ-

---

૧ આની આછી રૂપરેખા માટે જુઓ અ૦ જ૦ પ૦ (ખણ્ડ ૨)નો મારો અંગ્રેજી ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૫૯). ૨ જુઓ પૃ ૧૮ ૩ પાઇય નામ માટે જુઓ HCLJ (પૃ ૧૩૯) ૪ પ્રશ્નને આશ્રીને પ્રવૃત્ત થયેલુ હોવાથી આનુ આ નામ છે ૫ આ નામા તર છે

ત્વ) (૪) સ્થિતિ (૫) વિશેષ ([1]પર્યાય) (૬) વ્યુત્ક્રાન્તિ ([2]ઉપપાતોદ્વર્તના) (૭) ઉચ્છ્વાસ, (૮) સંજ્ઞા (૯) યોનિ, (૧૦) [3]ચરમ, (૧૧) ભાષા (૧૨) શરીર (૧૩) પરિણામ (૧૪) કષાય (૧૫) ઇન્દ્રિય, (૧૬) [4]પ્રયોગ, (૧૭) લેશ્યા, (૧૮) કાયસ્થિતિ (૧૯) સમ્યક્ત્વ (૨૦) અન્તક્રિયા, (૨૧) અવગાહના ([5]સંસ્થાન) (૨૨) ક્રિયા, (૨૩) કર્મ (૨૪) (કર્મ)બંધક, (૨૫) (કર્મ)વેદક, (૨૬) [6]વેદબન્ધક (૨૭) વેદવેદક, (૨૮) આહાર, (૨૯) ઉપયોગ (૩૦) [7]પશ્યત્તા, (૩૧) સંજ્ઞા (પરિણામ), (૩૨) સંયમ (૩૩) અવધિ ([8]જ્ઞાનપરિણામ) (૩૪) [9]પ્રવિચારણા (૩૫) વેદના અને (૩૬) સમુદ્ઘાત.[10]

આ દરેક વિષય ઉપર નાનકડો નિબન્ધ જાણે ન હોય તેમ એ અહીં ચર્ચાયો છે એથી તો આ ઉપાંગને આપણે જૈન દર્શનનો સચિત્ર વિશ્વકોશ (encyclopædia) કહી શકીએ પ્રત્યેક વિષયને અને એને લગતા વિભાગને પણ પદ (પદ) કહ્યું છે કેટલીક વાર પદના [1]ઉદ્દેશક 'રૂપ વિભાગ છે જેમકે ૧૬ ૧૭ ૨૩ અને ૨૮ એ અંકવાળા પદના બબ્બે ઉદ્દેશક છે પરંતુ અઢારમા પદના છ ઉદ્દેશક છે પહેલા પદ(સૂ ૩૬–૩૭)માં [11]આર્ય અને મ્લેચ્છ વિષે વિચાર કરાયો છે અને આ રીતે આ ભૂગોળ અને નૃવંશવિદ્યાના અભ્યાસનું સાધન પૂરું પાડે છે

૧–૨ આ નામાન્તર છે ૩ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ચરમ છે કે અચરમ એવા પ્રશ્નથી શરૂઆત થતી હોવાથી આ નામ રખાયું છે. ૪ ૫ દર પ્રકારના યોગ ૫ આ નામાન્તર છે ૬ કર્મપ્રકૃતિઓને વેદનારના–અનુભવનારના બધ. ૭ આની સમજણ માટે જુઓ આ૦ ૬૦ ટી૦ (પૃ. ૫૮–૯) ૮ આ નામાન્તર છે ૯ દેવોનું વિષયસેવન ૧૦ આમ અહીં છત્રીસ સાતે તત્ત્વોનું નિરૂપણ છે જેમકે ૧ ૩, ૫ ૧૦ અને ૧૩ એ પદોમાં જીવ અને અજીવનું, ૧૬ અને ૨૨ એ પદોમાં આસ્રવનું, ૨૩માંમાં બન્ધનું અને ૩૬માંમાં સંવર નિર્જરા અને મોક્ષનું નિરૂપણ છે ૧૧ ભાષા-આર્યો 'અર્દ્ધમાગધી ભાષા બોલે છે

વિવરણાદિ—આ ઉવ ૪ ઉપર હરિભદ્રસૂરિએ સંસ્કૃતમાં [1]વ્યાખ્યા રચી છે એ ૧૧ પદ પૂરતી ઋ. કે સંસ્થા તરફથી ઇ સ. ૧૯૪૭માં છપાઈ છે એના દરેક 'પદ'ના અન્તમાંના ઉલ્લેખ ઉપરથી આ વ્યાખ્યાનું નામ 'પ્રદેશ વ્યાખ્યા' છે એમ જાણી શકાય છે મલયગિરિસૂરિએ વિવરણ રચ્યું છે એ મૂળ તેમજ પરમાણંદના બાલાવબોધ સહિત છપાયેલું છે [2] વળી એ મૂળ સહિત આ૦ સમિતિ તરફથી પણ છપાયું છે [3] વિ. સં. ૧૪૪૩ (રામાબ્ધિશક)માં વિચારામૃતસંગ્રહ રચનારા કુલમણ્ડને પણ્ણવણા ઉપર સંસ્કૃતમાં અવચૂર્ણિ રચી છે આ મૂળ ઉવંગ એના તેમજ એના ઉપરના મલયગિરિસૂરિકૃત વિવરણના ગુજરાતી અનુવાદપૂર્વક [4]ત્રણ ખંડમાં વિ સં ૧૯૯૧માં છપાયેલ છે અનુવાદક અને સંશોધક પં ભગવાનદાસ હરખચંદ છે ત્રણે ખંડમાં તે તે ખંડ પૂરતો વિષયાનુક્રમ ગુજરાતીમાં અપાયો છે ત્રીજા ખંડમાં ગુજરાતીમાં પ્રસ્તાવના છે એના પત્ર ૫-૬માં સમવાયનું પણ્ણવણા ઉપાંગ શા માટે ગણાય તે દર્શાવતાં કહ્યું છે કે સમવાયાંગમાં સંક્ષેપથી કહેલા વિષયનું સવિસ્તરપણે પ્રતિપાદન કરતું હોવાથી પ્રજ્ઞાપના તેનું ઉપાંગ છે એમ સ્પષ્ટપણે કહી શકાય છે" અહીં આપેલ કારણ સબળ હોવા વિષે શંકા રહે છે અભયદેવસૂરિએ પણ્ણવણાતઇયપયસંગહણિ (પ્રજ્ઞાપના-તૃતીયપદ સંગ્રહણી) ૧૩૩ ગાથામાં રચી છે

પ્રકરણ ૧૨ : ત્રણ પણ્ણત્તિ

વિયાહ૦ને 'પણ્ણત્તિ' તરીકે ઓળખાવાય છે એટલે એનું તેમજ દીવસાગરપણ્ણત્તિનું પણ પણ્ણત્તિ શબ્દથી સૂચન થવા સમ્ભવ છે તેમ છતાં અહીં તો 'ત્રણ પણ્ણત્તિ' એ સંજ્ઞા હું સૂરપણ્ણત્તિ, જંબુદ્દીવપણ્ણત્તિ અને ચંદપણ્ણત્તિ એ ત્રણ ઉવંગો માટે નિયત કરું છું

---

[1] આની રૂપરેખા માટે જુઓ આ૦ જ૦ પ૦ (ખણ્ડ ૨)નો મારો અંગ્રેજી ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૬૧-૬૨) [2] જુઓ પૃ ૧૬ [3] જુઓ પૃ. ૧૭ [4] પહેલા ખંડમાં ૧-૫ પદો બીજામાં ૬-૨૦ અને ત્રીજામાં ૨૧-૩૬ પદો છે

સૂરપણ્ણત્તિ એ [1]નામથી આ વિયાહ૦ના ઉત્તરગતો ઉલ્લેખ નદીમા ઉક્કાલિય સુય ગણાતા કરાયો છે, જ્યારે પક્ખિયસુત્તમા એનો કાલિય સુય તરીકે ઉલ્લેખ છે જમ્બુદ્દીવપણ્ણત્તિ, ચદપણ્ણત્તિ અને દીવસાગરપણ્ણત્તિને તો નદીમા તેમજ પક્ખિયસુત્તમા પણ કાલિય સુય ગણેલ છે

વિભાગ—[2]સૂરપણ્ણત્તિ (સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ) એ જૈન ખગોળશાસ્ત્રનો ગ્રન્થ છે એના બાર વિભાગો છે અને એ દરેકને 'પાહુડ' (પ્રાભૃત) કહે છે કે જે પુવ્વના વિભાગોનુ પણ નામ છે આ પાહુડ પૈકી કેટલાકના પાહુડ-પાહુડ (પ્રાભૃતપ્રાભૃત) એવા પેટાવિભાગો છે પહેલા પાહુડના આઠ બીજાના ત્રણ અને દસમાના બાવીસ પાહુડપાહુડ છે [3]

વિષય—વીસ પાહુડ પૈકી એકેકમા એકેક વિષય છે જેમકે મણ્ડલ ગતિની સખ્યા (૨) સૂરનુ તીર્છુ પરિભ્રમણ (૩) સૂર અને ચદ્ર દ્વારા પ્રકાશિત થતા ક્ષેત્રનુ પરિમાણ (૪) પ્રકાશની વ્યવસ્થા, (૫) સૂરની લેશ્યાનો પ્રતિઘાત (૬) ઓજસ્‌ની સસ્થિતિ (૭) [4]સૂર્યાવરક (૮) સૂર્યના ઉદયની સસ્થિતિ, (૯) પૌરુષી છાયાનુ પ્રમાણ, (૧૦) ચદ્રનો નક્ષત્રો સાથેનો સમ્બન્ધ, (૧૧) સવત્સરોના પ્રારમ્ભ અને અન્ત (૧૨) સવત્સરના પ્રકારો (૧૩) ચન્દ્રની વૃદ્ધિ અને હાનિ (૧૪) જ્યોત્સ્નાનુ પ્રમાણ, (૧૫) સૂર્ય ચદ્ર, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાની શીઘ્ર ગતિનો નિર્ણય (૧૬) જ્યોત્સ્નાનુ લક્ષણ (૧૭) ચ્યવન અને ઉપપાત (૧૮) ચન્દ્ર, સૂર વગેરેની ઊંચાઇ (૧૯) ચન્દ્રાદિની પરિમાણસખ્યા અને (૨૦) ચન્દ્રાદિનો અનુભાવ

---

૧ મલયગિરિસૂરિએ નદીની વૃત્તિ (પત્ર ૨૦૫ અ)મા 'સૂરિયપન્નત્તિ' એવુ પ્રતીક આપી આ નામ સમજાવ્યુ છે ૨ નેપાળથી જે બૌદ્ધ ગ્રન્થો હિન્દુસ્તાનમા આવ્યા તેમા સૂરપણ્ણત્તિનો પણ સમાવેશ થાય છે અને આ એકજ જૈન ગ્રન્થ નેપાળથી આવ્યો છે જુઓ જૈ સ પ્ર (વ. ૧૦ અ ૮ પૃ ૧૬૪) ૩ પહેલા પાહુડપાહુડમા આઠ પડિવત્તિ (પ્રતિપત્તિ) છે બીજામા બે અને ત્રીજામા ચાર છે ગાથા ૬-૧૭મા પહેલા ત્રીસ અને દસમાના પાહુડપાહુડના અધિકારોનો ઉલ્લેખ છે ૪ ક્યા ક્યા સૂર્યની લેશ્યાથી સસ્પૃષ્ટ બને છે એ આ વિષય

અહીં ૨૦ વિષે પણ કેટલીક હકીકત અપાઇ છે એથી HIL (Vol II p 407)માં કહ્યું છે કે મૂળ ચંદપણ્ણત્તિનું સૂરપણ્ણત્તિ તરીકે રૂપાંતર થયું હોય એમ મોટે ભાગે લાગે છે

નીજા સુત્તમાં પાંચ ગાથારૂપે ઉપર્યુક્ત વિષયોને લગતા પ્રશ્નો અપાયા છે ૧૯મા પાહુડમાં જૈન તેમજ બાર પ્રકારની અજૈન માન્યતા મુજબની સૂર્ય અને ચંદ્રની સંખ્યાનો ઉલ્લેખ છે જેમકે કેટલાક અજૈનો એક સૂર્ય અને એક ચંદ્ર માને છે કેટલાક ત્રણ ત્રણ કેટલાક સાડાત્રણ સાડાત્રણ કેટલાક સાત સાત, કેટલાક દસ દસ, કેટલાક બાર બાર કેટલાક બેતાલીસ બેતાલીસ કેટલાક બોતેર બોત્તેર કેટલાક ૧૪૨ ૧૪૨, કેટલાક ૧૭૨ ૧૭૨ કેટલાક ૧૦૪૨ ૧૦૪૨ અને કેટલાક ૧૦૭૨ ૧૦૭૨ જૈન માન્યતા પ્રમાણે જબૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય બે ચંદ્ર ૫૬ નક્ષત્ર ૧૭૨ ગ્રહ અને ૧૩૩૯૫૦ કોડાકોડી તારાઓ છે લવણ સમુદ્રમાં આથી બમણા સૂર્ય વગેરે છે ધાતકીખણ્ડમાં બાર સૂર્ય ઇત્યાદિ છે વીસમા પાહુડ (સુત્ત ૧૦૭)માં [1]૮૮ ગ્રહોના નામ છે, અને એ નામોને અંગે નવ સંગહણી-ગાહા પણ અપાઇ છે

વિવરણ—સૂરપણ્ણત્તિ ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીએ નિજ્જુત્તિ રચી હતી એ આના ઉપર ટીકા રચતા મલયગિરિસૂરિ કહે છે કે કલિ કાળના દોષથી નષ્ટ થઈ છે એટલે હુ ફક્ત સૂત્રની વ્યાખ્યા કરું છું આ૦ સમિતિ તરફથી આ વ્યાખ્યા મૂળ સહિત છપાઈ છે [2] એના પ્રારમ્ભમાં પ્રાભૃત તેમજ પ્રાભૃતપ્રાભૃતનો સંસ્કૃતમાં વિષયાનુક્રમ અપાયો છે ડૉ. આર શામ શાસ્ત્રીએ આ ઉવંગનો સંક્ષેપમાં અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો છે એનું નામ 'A Brief Translation of Mahavira's Suryaprag napti or The Knowledge of the Sun' રખાયું છે એ Vol XVI No 3 અને Vol XVIII No 1 2 3 4માં એમ પાંચ કટકે છપાયો છે વેબરનો જર્મન નિબંધ Uber die Sûrya prajñapti ઇ સ ૧૮૬૮માં પ્રસિદ્ધ થયો હતો

---

[1] આના સંસ્કૃત નામ મેં 'ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ' ના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૬૧-૬૨)માં આપ્યા છે [2] જુઓ પૃ ૧૦

ચદપણ્ણત્તિ (ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ)

સૂરપણ્ણત્તિની જેમ આ ખગોળનો ગ્રથ છે એ ઉવાસગદસાનુ ઉવગ ગણાય છે[1] અત્યારે જે ચદપણ્ણત્તિની હાથપોથીઓ મળે છે તેમાનુ લખાણ સૂરપણ્ણત્તિથી ભાગ્યે જ જુદુ પડે છે આવી પરિસ્થિતિ જિનપ્રભસૂરિના સમયથી તો છે જ એમ આપણે એમણે રચેલા સિદ્ધાન્તાગમસ્તવ (શ્લો ૨૬[2]) ઉપરથી જોઇ શકીએ છીએ ગમે તેમ હો પણ ઠાણ (ઠા ૩ ઉ ૧ સુ ૧૫૨ પત્ર ૧૨૬ અ) નદી (સુ ૪૪) ઇત્યાદિમા આ નામના આગમનો ઉલ્લેખ છે વિશેષમા મલયગિરિસૂરિએ આના ઉપર વૃત્તિ રચી છે

જમ્બુદ્દીવપણ્ણત્તિ(જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ)

નાયા૦ના ઉવગ ગણાતા આ આગમના નામનો અર્થ એ છે કે એ જમ્બૂદ્વીપ વિષે માહિતી આપે છે અને વાત પણ એમ જ છે શાન્તિચદ્રગણિએ પ્રમેયરત્નમજૂષામા ૭અ પત્રમા આ આગમને જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્ત્યધ્યયન કહ્યુ છે એમણે આ આગમના સાત વિભાગ ગણાવ્યા છે અને એ દરેકને વક્ષસ્કાર (પા વક્ખાર) કહેલ છે એમણે ૧–૧૭ સુત્તવાળા પહેલા વક્ષસ્કારને ભરતક્ષેત્રનો નિરૂપક અને ૧૮–૪૦ સુત્તવાળા બીજાને ભરતક્ષેત્રનો વિચાર કરતા ઉપસ્થિત થયેલા અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીરૂપ બે વિભાગવાળા કાલચક્રનો નિરૂપક કહ્યો છે એમણે ૪૧–૭૧ સુત્તવાળા ત્રીજાને[3] ભરત ચક્રીના વર્ણનરૂપ ગણાવ્યો છે એવી રીતે એમણે

---

૧ જુઓ HCLJ (p 29).

૨ प्रणमामि चन्द्रसूर्यप्रज्ञप्ती यमलजातके नव्ये ।
गुम्फवपुषेव नवर नातिभिदाऽर्थात्मनाऽपि ययो ॥ २६ ॥'

૩ અહીં ભરતનુ એમાનુ ચક્રરત્ન અગે કરેલા ઉત્સવનુ તેમજ એમણે છ ખણ્ડ કેવી રીતે સાધ્યા તેનુ સવિસ્તર વર્ણન છે ભરતને અગે અહીં જે કથાઓ (legends) અપાઇ છે તે લૉયમનના કથન (ZDMG 48 82) પ્રમાણે વિષ્ણુપુરાણ (૨) અને ભાગવતપુરાણ (૫)ને બરોબર બધબેસતા (parallel) ગ્રથ (text)રૂપ છે

૭૨-૧૧૧ સુત્તવાળા ચોથા વક્ષસ્કારને ક્ષુદ્રહિમવત્ ઇત્યાદિ વર્ષધર(પર્વત) અને રમ્યક્ ક્ષેત્રથી ઐરાવત ક્ષેત્ર સુધીની હકીકત રજૂ કરનારો કહ્યો છે ૧૧૨-૧૨૩ સુત્તવાળા પાંચમાને તીર્થંકરના જન્માભિષેકનુ, ૧૨૪-૧૨૫ સુત્તવાળા છટ્ઠાને જમ્બૂદ્વીપમાંના પદાર્થોનુ, અને ૧૨૬-૧૭૮ સુત્તવાળા સાતમાને જ્યોતિષ્કના અધિકારનુ વર્ણન કરનારો કહેલ છે આમ આ જૈન દૃષ્ટિ પ્રમાણેની ભૂગોળવિદ્યાનો ગ્રથ છે ૨૦મા સુત્ત પત્ર ૧૦૮આ)મા બત્રીસ લક્ષણો ગણાવાયા છે ૨૮મા સુત્ત(પત્ર ૧૩૨આ)મા ૫ ૨ કુલકરોના નામ અપાયા છે જોકે ઠાણ(ઠા ૭ સુ ૫૫૬)મા સાત અને એના દસમા (સુ ૭૬૭)મા દસ અને પઉમચરિય(ઉ ૩, ગા ૫૦, ૫૫) મા ચૌદનો ઉલ્લેખ છે ૬૬મા સુત્ત(પત્ર ૨૫૬ આ-૨૫૭અ)મા નવ નિધિના નામ અને એને અગેનુ વક્તવ્ય તેર પદ્યોમા અપાયુ છે

વિવરણાદિ—મૂળ શાન્તિચન્દ્રગણિકૃત વૃત્તિ નામે પ્રમેયરત્નમજૂષા સહિત [1]બે ભાગમા છપાયેલુ છે આ [2]વૃત્તિના અતમા ૫૧ પદ્યની પ્રશસ્તિ છે તેમા ૧૯મા પદ્યમા આના રચનાસમય તરીકે વિ સ ૧૬૫૧નો નિર્દેશ છે આ વૃત્તિ (પત્ર ૨અ)મા કહ્યુ છે કે મલયગિરિસૂરિએ રાજપ્રશ્નીયાદિ ૭ ઉપાગ ઉપર વૃત્તિ રચી હતી તેમાં એમણે આ ઉપાગ ઉપર જે વૃત્તિ હતી તે કાળના દોષે નાશ પામી છે હીરવિજયસૂરિએ ધર્મસાગરે પુણ્યસાગરે વિ સ ૧૬૪૫મા અને બ્રહ્મર્ષિએ આ ઉવગ ઉપર સસ્કૃતમા વૃત્તિ રચી છે એમ જૈન ગ્રથાવલી (૬ ૮)મા ઉલ્લેખ છે

પ્રકરણ ૧૩ નિરયાવલિયાસુયખધ

[3]નિરય એટલે નરકનો જીવ ને આવલિ એટલે શ્રેણિ નરકે જનારની

1 પહેલામા એકથી ચાર વક્ષસ્કાર છે જ્યારે બીજામા બાકીના ત્રણ છે ૨ પત્ર ૨૦૮અમા ૮૧ ૬૪ અને ૧૦૦ ૫ (અશ)મા વાસ્તુનો ન્યાસ છે આ તેમ જ ૨૦૮આ પત્રમા સૂત્રધાર મણ્ડનકૃત વાસ્તુસારોક્તિમાથી તેર સસ્કૃત પદ્યો અવતરણરૂપે અપાયા છે વળી વરાહમિહિરે બતાવેલ ૮૧ પદની સ્થાપનાવિધિને લગતુ એક પદ્ય અપાયુ છે ૩ આનો નરક એવો અર્થ છે પણ અહીં તો ઠાણ(ઠા ૧૦)મા વપરાયેલ

ત્રેણિના વર્ણનરૂપ ગ્રંથ તે "[1]નિરયાવલિયાસુયખંધ" (નિરયાવલિ શ્રુતસ્કન્ધ) કહેવાય છે આ પાઠ્ય નામ આ૦ સમિતિવાળી આવૃત્તિના અન્તમા અપાયેલુ છે વિશેષમાં અહીં કહ્યુ છે કે નિરયાવલિયા ઉવંગ એ એક સુયખંધ છે, એના પાંચ વગ્ગ(વર્ગ)નો પાંચ દિવસો વડે ઉદ્દેસ થાય છે અને તેમા ચાર વગ્ગમા દસ દસ ઉદ્દેસગ છે અને પાંચમામાં બાર છે આરંભમા જમ્બૂસ્વામીનો પ્રશ્ન છે કે શ્રમણ ભગવંતે (મહાવીરસ્વામીએ) ઉવંગોનો શો અર્થ કહ્યો છે? આનો ઉત્તર એ અપાયો છે કે ઉવંગોના પાંચ વગ્ગ કહ્યા છે (૧) [2]નિરયાવલિયા (૨) કપ્પવડિંસિયા, (૩) પુપ્ફિયા (૪) પુપ્ફચૂલિયા અને (૫) વણ્હિદસા જમ્બૂસ્વામીએ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે નિરયાવલિયા નામના વગ્ગના કેટલા અજ્ઝયણો કહ્યા છે? ઉત્તર તરીકે કાલ વગેરે દસનો નિર્દેશ કરાયો છે આમ આ સુયખંધની શરૂઆત કરાઈ છે

નિરયાવલિયા (નિરયાવલિકા) યાને કપ્પિયા (કલ્પિકા)—

ત્રેણિક અને ચેલ્લણાના પુત્ર કૂણિય(કોણિક)ને પદ્માવતી નામે પત્ની હતી અને કાલી નામની ઓરમાન માતા હતી એ કાલીને 'કાલ' નામનો પુત્ર હતો એક દિવસ 'ગરુડ' વ્યૂહ રચીને એણે કોણિકની સાથે 'રથમુશલ' યુદ્ધમા ભાગ લીધો એ [3]ચેડગ (ચેટક) રાજાની સાથે લડવા ગયો ત્યારે ચેડગે એને એક બાણથી હણી નાખ્યો એ મરીને 'હેમાભ' નરકમા ઉત્પન્ન થયો કેવા આરમ્ભ-સમારમ્ભ વડે એની આ દશા થઈ એમ ગૌતમસ્વામીએ મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યુ એ ઉપરથી કોણિકનુ ચરિત્ર એમણે કહ્યુ એમા ચેલ્લણાનો દુષ્ટ દોહદ, અભયકુમારે તેની કરેલી પૂર્તિ

---

[1] 'નરય' શબ્દના અર્થની પેઠે આનો અર્થ નરકનો જીવ યાને નારક છે ૧ આ નામ એના પ્રથમ વર્ગ ઉપરથી યોજાયેલુ લાગે છે ૨ આ તેમ જ એની પછીના ચારે નામ બહુવચનમા છે શબ્દની શક્તિના સ્વભાવને લઈને એક જ ગ્રંથ (નિરયાવલિકા)ને અંગે બહુવચન વપરાયુ છે જેમકે "પદ્માલા" ઇત્યાદિ આમ મલયગિરિએ નન્દીની વૃત્તિ (પત્ર ૨૦૭ આ)મા કહ્યુ છે ૩ ચેડગ એ ચેલ્લણાના પિતા ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીના ભાઈ અને એ રીતે મહાવીરસ્વામીના મામા થતા હતા આ સમ્બન્ધ માટે જુઓ JRL (પૃ ૨૧).

કૂણિકનો ઉકરડામાં ત્યાગ, કૂકડાના પીંછાથી એની આંગળીને ઇજા થવી, શ્રેણિકનું ત્યાં આવવું અને એની આંગળીમાંથી નીકળતાં લોહી અને પરૂને ચૂસવાં કૂ(કો)ણિકની યૌવનપ્રાપ્તિ કાલ વગેરે દશ ભાઇઓની મદદથી શ્રેણિકને કૂણિકે કેદમાં પૂરવો અને પોતે રાજા બનવું, ચિ(ચે)લ્લણા (માતા) પાસેથી શ્રેણિકે પોતા તરફ દર્શાવેલા સ્નેહની જાણ થવી અને પિતાને બંધનમુક્ત કરવા કુહાડો લઇને એનું જવું અને એ જોઇને શ્રેણિકે ઝેર ખાઇ કરેલો આપઘાત અને એથી ખિન્ન થઇ [1]કૂણિકનું ચમ્પાએ જવું એ બાબતો કહી વિશેષમાં કૂણિકના નાના ભાઇ વિહલ્લ (અને વેહાસ)ને શ્રેણિક રાજાએ આપેલ સેચનક ગન્ધહસ્તી અને ૧૮ સેરનો હાર પદ્માવતીએ એની કરેલી માગણી, વિહલ્લનું હાથી અને હાર લઇ ચમ્પાથી વૈશાલીમાં પોતાના માતામહ ચેટક પાસે જવું, કૂણિકે ચેટક પાસે મોકલેલો દૂત નવ મલ્લકી અને નવ લેચ્છકી રાજા સાથે ચેટકની મન્ત્રણા અને અન્તે રથમુશલ યુદ્ધ એ હકીકતો પણ મહાવીરસ્વામીએ કહી આમ પહેલા અજ્ઝયણનો સાર છે

બીજા અજ્ઝયણમાં શ્રેણિકની પત્ની સુકાલીના પુત્ર સુકાલનું પણ રથમુશલ યુદ્ધમાં મરણ થયાની વાત છે બાકીના આઠમાં બીજા આઠ પુત્રો વિષે એમ ઘટાવી લેવાની ભલામણ કરાઇ નિરયાવલિયા પૂર્ણ કરાઇ છે

કપ્પિયા—નન્દી(સુ ૪૪)માં નિરયાવલિયા પછી 'કપ્પિયા'નો ઉલ્લેખ છે હારિભદ્રીય વૃત્તિ(પત્ર ૮૪)માં સૌધર્મ ઇત્યાદિ કલ્પને લગતા વક્તવ્ય રજૂ કરનારી ગ્રન્થપદ્ધતિઓ તે 'કલ્પિકા' એમ આ સમ્બન્ધમાં કહ્યું છે, પણ એને નિરયાવલિયાનું નામાન્તર કહ્યું નથી તો આ ઉવંગના નામાન્તર તરીકે જે 'કપ્પિયા'નો ઉલ્લેખ કેટલેક-સ્થળે જોવાય છે તે શેને આભારી છે? જંબુદ્દીવપણ્ણત્તિ(વ ૧)માં કપ્પિયાનો ઉલ્લેખ છે તે કયા ગ્રન્થને અંગે છે?

[1] બૌદ્ધો એમ કહે છે કે અજાતશત્રુ દુષ્ટ અને ક્રૂર રાજા હતો અને એણે એના પિતા બિમ્બિસારને મારી નાખ્યો હતો. જૈનોએ એને આના કરતા સારો બતાવ્યો છે એનું કારણ તે એનો જૈન ધર્મ તરફનો ઝોક હતો એમ HIL (Vol. II p 458)માં કહ્યું છે

કપ્પવડિસિયા (કલ્પાવતંસિકા)—આના દસ અજ્ઝયણ છે આમા શ્રેણિકના પદ્મ વગેરે [1]દસ [2]પૌત્રો અનુક્રમે સૌધર્માદિ કલ્પ (દેવલોક)મા ઉત્પન્ન થયા અને ત્યાથી ચ્યવી મોક્ષે જશે એ વાત છે આમ અહીં કલ્પ (પા કપ્પ)નો નિર્દેશ હોવાથી આ ઉવગનુ આ નામ યોજાયુ હોય એમ જણાય છે આ નવમા અગનુ ઉવગ ગણાય છે

પુપ્ફિયા (પુષ્પિકા)—દસમા અગના ઉવગ ગણાતા આ આગમના પણ દસ અજ્ઝયણો છે એના સસ્કૃત નામ ચદ્ર સૂર્ય, શુક્ર બહુપુત્રિ । પૂર્ણભદ્ર, માણિભદ્ર, દત્ત, શિવ બલ અને અનાઢિય (અનાદૃત) છે પહેલામા એ વાત છે કે ચદ્ર નામનો જ્યોતિષી દ્ર મહાવીરસ્વામીને વન્દન કરવા આવે છે અને સૂર્યાભની પેઠે નાટ્યવિધિ બતાવીને પાછો ફરે છે ગૌતમસ્વામી એની ઋદ્ધિ ક્યાથી આવી અને ક્યા સમાઈ એ બાબત પૂછે છે એટલે મહાવીરસ્વામી [3]કૂટાગારસાલાનુ ઉદાહરણ આપે છે અને પૂર્વ ભવમા એ અગતી નામે ગૃહસ્થ હતો અને પાર્શ્વનાથની પાસે દીક્ષા લઇ અનશન કરી કાળધર્મ પામી એ દેવ થયો છે એમ કહે છે

બીજા અજ્ઝયણમા સૂર્યની હકીગત છે એ પણ ચદ્રની જેમ વન્દન અને નાટ્યવિધિ કરે છે એણે પણ પૂર્વ ભવમા પાર્શ્વનાથ પાસે દીક્ષા લીધી હતી

ત્રીજા અજ્ઝયણમા શુક્રની વાત છે એ પણ ચદ્રની જેમ વ ન

---

૧ આઠમા અગમા જે બજકુવરોનો ઉલ્લેખ છે તેના આ પુત્રો છે ૨ જેમ નિરયાવલિયામા શ્રેણિકના પુત્રોની વાત છે તેમ અહીં એના પૌત્રોની હકીકત છે આમ આ બે સમ્બદ્ધ છે ૩ વિવાગસુય (સુય. ૧ અ. ૩)મા આ શબ્દ આવે છે ત્યા એનો અર્થ ષટ્કોણ ઘર એમ કરાયો છે અહીં જે આ શબ્દ વપરાયો છે એ સમ્બન્ધમા શ્રીચન્દ્રસૂરિ આની ટીકા (પત્ર ૨૨અ)મા કહે છે કે કોઈક ઉત્સવની વેળાએ કોઈ નગરમા બહારના ભાગમા દેશના (દેશિક) લોકોને રહેવા લાયક એક મોટી શાળા (એક જાતનુ ઘર) હતી એ ઉત્સવમા લોકો ક્રીડા કરતા હતા એવામા મેઘની વૃષ્ટિ થઈ એથી ભયના માર્યા લોકો એ શાળામા પેસી ગયા એમ દેવે વિકુર્વેલા લોક નાટ્યકાર્ય કરી એના શરીરમા સમાઈ ગયા

અને નાટ્યવિધિ કરે છે એનો પૂર્વ ભવ મહાવીરસ્વામી કહે છે એ સોમિલ નામનો ઋગ્વેદાદિ જાણનારો બ્રાહ્મણ હતો એણે પાર્શ્વનાથ પાસે જઈ [1]જત્તા ઇત્યાદિ તેમજ [2]સરસવ વગેરે વિષે પ્રશ્ન પૂછી બોધ પામી દીક્ષા લીધી એક વેળા એને મિથ્યાત્વનો ઉદય થયો મધ્યરાત્રિએ એને વિચાર આવ્યો કે મારે આ વારાણસીની બહાર સૂર્ય ઊગતા આંબા વગેરે ઝાડ રોપવા પછી એણે એમ કરી તેને સારી રીતે ઉછેર્યાં

એક વેળા એણે લોઢાના કડાહ અને કડછી તેમજ તાપસના તાંબાના વાસણ વગેરે ઘડાવી વિવિધ પ્રકારના આહાર તૈયાર કરાવી અને સ્વજનો દિને જમાડી અને ઉપર્યુક્ત કડાહ વગેરે લઈ ગંગાને કિનારે જે [3]જાતજાતના વાનપ્રસ્થ તાપસો હતા તે પૈકી દિસાપોક્ખિય ' (દિશાપ્રોક્ષિત અર્થાત્ દિશાઓ—ચોતરફ જળ છાંટનારા) તાપસો પાસે દીક્ષા લીધી એણે અભિગ્રહ લીધો કે જીવન પર્યંત નિરન્તર છટ્ઠ છટ્ઠ વડે દિશાચક્રવાલ' તપ કરી બે હાથ ઊંચા રાખી સૂર્યની સંમુખ મુખ રાખી આતાપના લેવી પહેલા છટ્ઠને પારણે એ આતાપના-ભૂમિ(તડકો તપવાની જગ્યા)થી ઊતરી વલ્કલના વસ્ત્ર પહેરી પોતાની ઝુંપડીએ આવ્યો પછી એણે એ [4]કિઢિણની [5]કાવડ રચી પૂર્વ દિશામાં જળ છાંટ્યું પછી આ દિશામાં જે સોમ મહારાજા (લોકપાલ) છે તે પ્રસ્થાનને માર્ગે ચાલેલા (ધર્મ સાધનમાં પ્રવૃત્ત થયેલા) સોમિલ બ્રાહ્મણ-ઋષિનું રક્ષણ કરો એમ વાર વાર એણે એની પ્રાર્થના કરી ત્યાર બાદ કંદ મૂળ, છાલ પાંદડાં ફૂલ ફળ બીજ અને હરિયાળી લેવાની રજા આપો એમ કહી એ પૂર્વ દિશામાં ચાલ્યો કંદ વગેરે લઈ કાવડ ભરી અને ડાભ(દર્ભ) કુશ પત્તામોડ (ઝાડની શાખા ઉપરથી તોડેલા પત્રો), સમિધ અને કાષ્ઠ ગ્રહણ કરી એ પોતાની ઝુંપડીએ આવ્યો એણે કાવડ મૂકી વેદિકા બનાવી અને એ

૧-૨ જુઓ પૃ ૮૩ ૩ આની એક લાંબી યાદી મૂળમાં જે અપાયેલી છે તે જ ઓવવાઇય (પૃ ૧૪ સુ. ૭૪)માં તેમજ વિયાહ૦ (સુ ૧૧ ઉ ૯ સુત્ત ૪૧૦)માં પણ છે છતાં ભલામણ કરાઈ નથી. ૪ વિયાહ૦ (સ ૭ ઉ ૯ સુ)માં આ શબ્દ વપરાયો છે આ તાપસોનું વાસણ બનાવેલું પાત્ર છે ૫ મૂળમાં સકાઇય શબ્દ છે ટીકાકાર આનો અર્થ ભાર વહન કરવાનું યન્ત્ર કરે છે

લીંપી સ માર્જિત કરી ડાભ અને કળશ લઈને એ ગગા ' નદીએ ગયો અને ત્યા જલમજ્જન જલક્રીડા ને જલાભિષેક કરી, આચમન કરી ચોકખો થઈ [1]દેવકાર્ય' અને [2]પિતૃકાર્ય' કરી ડાભ અને કળશ લઈ ઝુપડીએ પાછો ફર્યો પછી એણે ડાભ, કુશ અને વાલુકા(રેતી) વડે વેદી રચી [3]શરક(નિમ થનકાષ્ઠ) કર્યુ અરણિ(નિમથનીય કાષ્ઠ) કરી શરક વડે અરણિનુ મ થન કરી અગ્નિ પાડ્યો (સળગા વ્યો), એને પ્રદીપ્ત કરી એમા સમિધ કાષ્ઠ નાખી એને પ્રજ્વલિત કર્યો અને એ અગ્નિની ડાબી બાજુએ [4]સકથ વ લ્કલ, [5]સ્થાન [6]શય્યાનુ ઉપકરણ કમણ્ડલ દણ્ડ ારુ (દણ્ડ માટેનુ લાકડુ) અને આત્મા એ સાત અગને સ્થાપ્યા ત્યાર બાદ એણે મધ, ઘી અને ચોખા વડે અગ્નિમા હોમ કર્યો અને ચરુ(બલિ) સાધ્યો એ બલિ વડે વૈશ્વદેવ કર્યો અતિથિનો (ભોજનાદિક વડે) સત્કાર કર્યો અને પછી પોતે આહાર કર્યો

એવી રીતે બીજા છઠ્ઠને પારણે દક્ષિણ દિશામા યમ મહારાજા છે તે સોમિલનુ રક્ષણ કરો એમ કહી એ દક્ષિણ દિશામાં ગયો અને ઉપર મુજબ વર્ત્યો એ પ્રમાણે ત્રીજા પારણે પશ્ચિમ દિશાના વરુણ મહારાજાને વિનતિ કરી પશ્ચિમ દિશામા અને ચોથે પારણે ઉત્તરમાના વૈશ્રમણ મહારાજાને વિનતિ કરી ઉત્તરમા ગયો [7] આગળ ઉપર એક વેળા [8]કાષ્ઠમુદ્રા વડે મુખ બાધી એ મૌન રહ્યો એણે એવો અભિગ્રહ લીધો

---

૧ દેવતપણુ. ૨ પિતૃતર્પણુ ૩ મૂળમા સરય ૨૦૬ છે અને એ નાયા૦ (સુય. ૧ અ. ૧૮)મા વપરાયો છે ૪ તાપસનુ ઉપકરણ એમ શ્રી ચ દ્ર કહે છે ૫-૬ આ બ નેનો વિશેષ અર્થ બરાબર સમજાતો નથી ૭ પૃ ૧૩૮ ગત છઠ્ઠું છઠ્ઠું વડે થી માંડીને અહીં સુધીનો ભાગ વિયાહ૦ (સ. ૧૧ ઉ ૯)મા શિવ રાજર્ષિના વૃત્તાન્તમા છે છતા અહીં એ લેવાની કે ત્યા આ લેવાની ભલામણ નથી તેનુ શુ કારણુ ? ૮ શ્રીચ દ્રસૂરિ આ બે રીતે સમજાવે છે (૧) લાકડાના પૂતળા ન બોલે તેમ એ મૌન રહ્યો અને (૨) મુખના છિદ્રને ઢાંકનાર લાકડાના કકડો કે જેના બ ને છેડે એકેક છિદ્ર હોય અને તેમા દોરો પરોવેલો હોય તે કાષ્ઠમુદ્રા ' એનાથી મુખ ઢાંકીને મૌન રહ્યો જુઓ પત્ર ૨૭મા.

કે [શાના અંતમાં જતાં જો હું કોઈ ખાઈ વગેરેમાં પડું તો ત્યાંથી મારે ઊઠવું નહિ પણ જીવનનો અન્ત આવવા દેવો. આવા અભિગ્રહપૂર્વક એ જુદી જુદી દિશામાં ફરતો હતો. એવામાં એક દિવસ મધ્યરાત્રિએ એક દેવે આવી એને કહ્યું કે તારી દીક્ષા ખોટી છે પણ એણે એની વાત ગણકારી નહિ. આવો બનાવ ચારેક વાર બનતાં દેવ દ્વારા પ્રતિબોધ પામી એણે પાંચ અણુવ્રત ગ્રહણ કર્યાં. આગળ ઉપર વિવિધ તપશ્ચર્યા કરી અને અંતે સંલેખના કરી કાળ કરી એ શુક્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયા. અહીંથી ચ્યવી એ મોક્ષે જશે.

ચોથા અજ્ઝયણમાં બહુપુત્તિયા દેવી મહાવીરસ્વામીને વંદન કરી નાટ્યવિધિ કરી પાછી ફરી એટલે ગૌતમસ્વામીએ એને વિષે પૂછતાં મહાવીરસ્વામીએ એનો પૂર્વ ભવ કહ્યો. વારાણસીમાં ભદ્ર નામે સાર્થવાહ હતો. તેને સુભદ્રા નામની પત્ની હતી. એને એકે સન્તાન થયું ન હતું. આથી એ દીંચણ અને કોણીની જ માતા હતી[1]. સુવ્રતા આર્યાનો સમાગમ થતાં સંતાનની પ્રાપ્તિ માટે કોઈ મંત્રપ્રયોગ વગેરે હોય તો તે જણાવવા કહ્યું. સુવ્રતાએ કહ્યું કે આ વાત અમારે સાંભળવા જેવી પણ નથી. અમે તો સર્વજ્ઞે કહેલો ધર્મ જ કહીએ છીએ. એમ કહી એણે ધર્મ કહ્યો. એ ઉપરથી સુભદ્રા શ્રાવિકા બની. વખત જતાં પતિની અનુજ્ઞા મેળવી એણે સુવ્રતા પાસે દીક્ષા લીધી. કાલાંતરે એ બાળકોમાં આસક્ત બની. એ [2]અભ્યંગન, [3]ઉદ્વર્તન, પ્રાસુક પાણી માગી લાવી ઘણાં લોકોના દારક ને દારિકા, કુમાર ને કુમારિકા, ડિમ્ભ અને ડિમ્ભિકા અર્થાત્ બાલબચ્ચાં પૈકી કેટલાકને અભ્યંગન, કેટલાકને ઉદ્વર્તન અને કેટલાકને સ્નાન કરાવતી. એ કેટલાકના પગ અને કેટલાકના હોઠ રંગતી તો કેટલાકની આંખો આંજતી. કેટલાકને બાણ (જેવું તિલક?) તો કેટલાકને તિલક

---

૧ આ બે અવયવો જ એની છાતીને સ્પર્શતા હતા નહિ કે એનું કોઈ બાળક, અથવા આ બે અવયવો પર પ્રાણાદિકને સહાય કરવામાં કે ખોળામાં બેસાડવા લાયક પરિવાર હતો નહિ કે સન્તાન. ૨ તેલ ચોળવું ૩ તેલ પાછું કાઢવું

કેટલાકને [1]દિગિદલઅ (? અડધી આડ) તો કેટલાકને પંક્તિઓ અને કેટલાકને [2]છેદ્ય (છિદ્રો) કરતી કેટલાકને એ વર્ણકથી રંગતી કેટલાકને સુગંધી ચૂર્ણ (powder) લગાડતી, કેટલાકને રમકડાં ને કેટલાકને ખાજાં આપતી કેટલાકને ક્ષીરનું ભોજન કરાવતી, કેટલાકની પાસે ફૂલ મૂકતી, કેટલાકને પગ જાંઘ વગેરે પર બેસાડતી અને કેટલાકને હાથ વડે ઝાલી હીંચોળતી કેટલાકને ગીત (?) સંભળાવતી અને કેટલાકને કપડાં પહેરાવતી. આમ એ પુત્ર, પુત્રી, પૌત્ર ને પૌત્રીની ઇચ્છાને સંતોષતી સુવ્રતા આર્યાએ આમ ન કરાય એમ કહ્યું ત્યારે એણે માન્યું નહિ. બીજી સાધ્વીઓએ એના આ કૃત્યની નિંદા કરી એટલે એ બીજા ઉવસ્સય(ઉપાશ્રય)માં ગઈ અંતે કાળ કરી એ બહુપુત્તિયા દેવી બની એ ચ્યવીને બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ લેશે અને પરણ્યા પછી એને સોળ વર્ષ સુધી વર્ષે વર્ષે જોડકાં અવતરશે એની સારસંભાળ લેવી તેમની માગણી પૂરી કરવી ઇત્યાદિ કાર્યોથી એ પૂરેપૂરી કંટાળી જશે એવામાં સુવ્રતા સાધ્વી આવતાં તેની પાસે ધર્મ સાંભળી એ બાર વ્રત લેશે અને આગળ ઉપર દીક્ષા લઈ કાળ કરી 'સોમ' દેવ બનશે અને ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહમાં ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષે જશે.

પૂર્ણભદ્ર વગેરે દેવો ચંદ્રની જેમ વંદન વગેરે કરે છે ઇત્યાદિ હકીકત બાકીના અજ્ઝયણમાં છે. જો સા. મ. ઇ. (પૃ. ૬૩)માં કહ્યું છે કે 'ત્રણ દેવ-દેવીઓ પોતાના વિમાનમાંથી પુષ્પકમાં બેસીને વંદન કરવા [3]આવે છે.' અને તો આ ઉવંગમાં કે સૂર્યાભદેવના અધિકારમાં પુષ્પક (પા. પુપ્ફય) નામ મળ્યું નથી. એ હોય તો આ વિમાનના નામ ઉપરથી આ ઉવંગનું નામ યોજવાની કલ્પના કરાય. બાકી નન્દીની ચૂણ્ણિ (પત્ર ૫૦)માં અને એની હારિભદ્રીય વૃત્તિ (પત્ર ૬૫)માં તો કહ્યું છે કે ગૃહવાસ છોડીને સંયમભાવથી પુષ્પિત યાને સુખી થઈ સંયમભાવના ત્યાગથી દુઃખી થઈ

---

[1] આનો ખરો અર્થ જણવામાં નથી. [2] 'આકૃતિ પાડતી' એવો આનો અર્થ છે? છેદ્ય એટલે છુંદણાં એમ કહેવાય? [3] HIL (Vol II, p. 458)માં પણ આવો ઉલ્લેખ છે.

ફૂલોના એવા જે સારથી પુષ્પિત અર્થાત્ ખુશી થયેલા હોવેનું વર્ણન જે અધ્યયનોમાં હોય તે 'પુષ્પિકા' કહેવાય છે, અને આ પ્રકારના અર્થનું વિશેષ પ્રતિપાદન કરનારી અધ્યયનતિઓ તે 'પુષ્પચૂલા' એમ આ નામ સકારણ છે

પુપ્ફચૂલિયા ([1]પુષ્પચૂલિકા)—આમાં દસ અધ્યયનો છે એમાં અનુક્રમે શ્રી હ્રી ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ, લક્ષ્મી ઇલાદેવી, સુરાદેવી, રસદેવી અને ગન્ધદેવી એમ દસ દેવીઓના પૂર્વ ભવ વર્ણવાયા છે દસે દેવીઓ પૂર્વ ભવમાં પાર્શ્વનાથ પાસે દીક્ષા લીધી હતી અને એ સર્વ [3]પુષ્પચૂલા આર્યાની શિષ્યાઓ બની હતી વિશેષમાં સાધ્વી હાથ પગ આદિ દરેકને જળ વડે વગેરેથી ધોવાનો નાદ હતો એની આલોચના ન કરવાથી એમને મોક્ષગતિ મળી શકી નહિ

વણ્હિદસા (વૃષ્ણિદશા)—નંદીચુણ્ણિ (પત્ર ૫૦)માં કહ્યું છે કે અહીં અંધગ શબ્દનો લોપ થયો છે એટલે કે આખું નામ 'અંધગવણ્હિદસા' છે આ અને મલયગિરિસૂરિ નંદીની વૃત્તિ (પત્ર ૨૦૮)માં કહે છે કે 'નામૈક દેશે પદસ્ય વા' એ ન્યાયથી આદિ પદ 'અન્ધક'નો લોપ થયો છે આ ઉપાંગમાં બાર અધ્યયનો છે એમાં [4]વૃષ્ણિ વંશના [5]બલદેવના [6]નિષઢ વગેરે બાર પુત્રો અરિષ્ટનેમિ પાસે દીક્ષા લઈ એ પાળી સર્વાર્થસિદ્ધમાં ગયા એનો અધ્યયનદીઠ અધિકાર છે પૂર્વ ભવમાં નિષઢ વગેરે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા હતા કેમકે એની પહેલાના ભવમાં એમણે ચારિત્રનું આરાધન કર્યું હતું

વિવરણાદિ—ડૉ એ એસ વૉરને ઇ સ. ૧૮૭૮માં આ ઉપર

1 નંદીની મલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૦૮ આ)માં આને બદલે પુષ્પચૂલા શબ્દ વપરાયો છે 2 જેમ પુપ્ફિયામાં નવ દેવો અને એક દેવીની વાત છે તેમ અહીં દસ દેવીની છે અને એ રીતે આ બે સંબદ્ધ જણાય. 3 પૃ ૧૦૦માં કાલી નામ ગુરુ તરીકે પુષ્પચૂલાનો ઉલ્લેખ છે તે તે આ એક છે 4 આ વંશમાં થયેલાઓની વાત આ ઉપાંગમાં આવે છે એ ઉપરથી આનું વણ્હિદસા નામ પડાયું છે 5 એ બલદેવના પુત્ર વસુદેવના એ પુત્ર થાય. 6 ... એના કાકા થાય.

ધમાના પહેલા વર્ગ રૂપ નિરયાવલિયા સમ્પાદિત કરી હતી આ૦ સમિતિએ શ્રીચન્દ્રસૂરિકૃત ટીકા સહિત આ સમગ્ર સુયક્ખધ પ્રસિદ્ધ કરેલો છે ઇ સ ૧૮૩૨મા ડૉ પી એલ વૈદ્યે આ સુયક્ખધ અગ્રેજી [1]પ્રસ્તાવના, ટિપ્પણો અને શબ્દકોશ તેમજ વર્ણકાદિ વિસ્તાર અને મહાબલના જ માદિનુ વર્ણન એ બે પરિશિષ્ટો સહિત સમ્પાદિત કર્યો છે જે ધ પ્ર સભા તરફથી સમગ્ર સુયક્ખધરૂપ મૂળ મૂળના અને ટીકાના ગુજરાતી અનુવાદ સહિત વિ સ ૧૯૯૦મા છપાયેલુ છે આ પાચ ઉવગો જે અગ્રેજી પ્રસ્તાવના અનુવાદ, ટિપ્પણ શબ્દકોશ વર્ણકાદિવિસ્તાર, અને શ્રીચન્દ્રસૂરિકૃત (સસ્કૃત ટીકા) સહિત એ. એસ ગોપાણીએ અને વી જે ચોકસીએ તૈયાર કર્યા હતા તે ગૂર્જર ગ્રથરત્ન કાર્યાલય તરફથી ઇ સ. ૧૮૩૪મા એક પુસ્તકરૂપે પ્રકાશિત થયા છે નિરયાવલિસુયક્ખધનો સાર હિન્દીમા જ્ઞાનસુદરજીએ શીઘ્ર બોધ (ભા ૧૮)મા આપ્યો છે ડૉ એ અન ઉપાધ્યેએ આ પાચ ઉવગોની [2]કથાનો સાર બૃહત્કથાકોશની અગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ ૨૨–૨૩)મા આપ્યો છે

પ્રકરણ ૧૪ : ૭ છેયસુત્ત

છેયસુત્તની સખ્યા દર્શાવી તેનો નામનિર્દેશ કરનારો અને જૈન ધર્મવરસ્તોત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાના ઉલ્લેખ કરતા પ્રાચીન ઉલ્લેખ કોઇ છે એવો પ્રશ્ન પૃ ૧૧ મા મે ઉઠાવ્યો છે એના ઉત્તર તરીકે જિનપ્રભ સૂરિએ જઇણ મરહટ્ઠીમા અભિધાર [3]પદ્યોમા રચેલા સિદ્ધતથવ (સ

---

[1] આના પૃ ૮મા એવો ઉલ્લેખ છે કે એમ લાગે છે કે મૂળે આ પાચ ઉવગો સ્વતન્ત્ર હતા, પણ એ નાના હોવાથી એ એકત્રિત કરાયા અને એકજ ગ્રથના પાચ વર્ગ તરીકે ગણાવાયા. HIL (Vol 11 p 457)મા તો એવો ઉલ્લેખ છે કે અસલ આ પાચ ઉવગો એક ગ્રન્થ હોવાનો ઘણો સમ્ભવ છે, અને ઉવગોની સખ્યા બારની ગણાવવા માટે આ પાચની આગળ ઉપર સ્વત ત્ર ગણના થઇ હોવી જોઇએ

[2] આની પહેલા અગ ૬–૯ ની કથાઓ વિષે અને આની પછી વિવાગસુય ઇત્યાદિ અને પઇણ્ણગમાની કથાઓ વિષે ઊહાપોહ છે ૩ ચોથા અને પાચમા પદ્યમા ઉવગોની બારની સખ્યા અને એના નામોનો ઉલ્લેખ છે

સિદ્ધાન્તરત્ન)માના નીચે મુજબના પદ્યો હુ રજુ કરુ છુ અને સ
સાથે આના કરતા પ્રાચીન ઉલ્લેખ છે એમ પ્રશ્ન પૂછુ છુ —

" निस्सीह १ कप्प-ववहार २ पचकप्पो ३ दसासुअक्खधो ४ ।
तह महानिसीह ५ एए छच्छेआ जीअकप्पो ६ अ ॥ ७॥
पचपरमिट्ठिसामाइयाइ आवस्सय च छच्छेअं । "

આમ અહીં છેયસુત્તની સખ્યા છની દર્શાવાઇ છે અને એ મુજ
નિસ્સી(સી)હ કપ્પ અને વવહાર, પચકપ્પ દસાસુઅક્ખધ અને મહ
નિસીહ એ છ ગ્રથ ગણાવી જીયકપ્પનો તેમજ પચપરમિટ્ઠિ (નવકાર
સામાયિક ઇત્યાદિ અગવાળા આવસ્સયનો ૭ છેય(સુત્ત) તરીકે ઉલ્લે
કરાયો છે ઉપાધ્યાય સમયસુન્દરે વિ સ ૧૬૭૨મા રચેલા સામાચારી
શતકની મુદ્રિત આવૃત્તિ (પત્ર ૭૬ આ)મા ઉપર મુજબ પદ્યો છપા
છે એ વિચારતા જણાય છે કે છ છેયસુત્ત ગણાવતી વેળા કપ્પ અ
વવહારને બે ભિન્ન ન ગણતા એક ગણેલ છે, કેમકે જીયકપ્પને છેયસુ
ગણાવાનો ગ્રન્થકારનો ઇરાદો હોય એમ લાગે છે આગળ જતા તો એએ
આવસ્સયનો પણ છેયસુત્ત તરીકે ઉલ્લેખ કરે છે અને એ તો ખ
ખર વિચારણીય છે

નિસીહ ([1]નિશીથ)-આનુ બીજુ નામ આયારપગપ્પ
(આચારપ્રકલ્પ) છે શુબ્રિંગે લાઇપ્ઝિગથી રોમન લિપિમા વવહારન
સાથે આ નિસીહ [2]છપાવ્યુ હતુ એ ઉપરથી જૈ સા સ સમિતિએ
ઇ સ ૧૯૨૩મા પૂનાથી આ कल्प-व्यवहार- निशीथ-सूत्राणि " એ

[1] સિદ્ધાન્તાગમસ્તવ (શ્લો ૯૨)મા આની મોક્ષમાર્ગના દીપક ઉદ્ઘા
(ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત) અને અનુદ્ઘાત (લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત)ના આરોપણના આત્મા અ
વિવિધ ઉત્સર્ગ અને અપવાદ રૂપે સ્તુતિ કરાઇ છે એની અવચૂરિ (પૃ ૯૨)મ
કહ્યુ છે કે નિશીથ એટલે અર્ધ (મધ્ય) રાત્રિ એના જેવુ રહસ્યભૂત અધ્યયન
તે 'નિશીથ' [2] HIL (Vol II, p 464)મા Vavahara-und
Nisithasutta edited by W Schubring Leipzig 1918,
AKM XV દ્વારા નિર્દેશેલ પુસ્તક તે જ આ આવૃત્તિ હોય એમ લાગે છ

નામથી ત્રણ છેયસુત્ત પ્રસિદ્ધ કર્યા નિસીહમા વીસ ઉદ્દેસઅ છે અને એમા અનુક્રમે ૫૮, ૫૯, ૭૯ ૧૧૨ ૭૭ ૭૭ ૯૧ ૧૭, ૨૮ ૪૭, ૮૨, [1]૪૨ [2]૭૪, ૪૫ ૧૫૪, ૫૦ ૧૫૧ ૬૪ ૩૬ અને ૫૩ બોલ છે પહેલા ઉદ્દેસઅમાના ૫૮ બોલમા કહેલા આચરણો જે કરે, કરાવે કે અનુમોદે તેને [3]માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે આ હકીકત બીજા ત્રીજા ને ચોથા ઉદ્દેસઅના બોલને પણ લાગુ પડે છે ઉદ્દેસઅ ૫–૧૯ના બોલને અંગે ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉલ્લેખ છે વીસમા ઉદ્દેસઅમા આલોચના કરનારના માસિક, ચાતુર્માસિક ઇત્યાદિ પ્રાયશ્ચિત્તોની વિધિ બતાવાઇ છે વિશેષમા આ ઉદ્દેસઅના પહેલા વીસ બોલ તે વવહારના પહેલા ઉદ્દેસઅના વીસ બોલ છે HIL (Vol II, p 464-5) મા કહ્યુ છે કે નિસીહના ૯ ના ઉદ્દેસઓમા વવહારના મોટા ભાગને સ્થાન અપાયુ છે આ નિસીહના પુષ્કળ સુત્તો આયારની પહેલી બે ચૂલાના સુત્ત સાથે સામ્ય ધરાવે છે અને આ નિસીહ તેમજ વવહાર એ બનનુ મૂળ કોઈ પ્રાચીન કૃતિ છે

આ નિસીહ પચકપ્પ અને મહાનિસીહના કર્તા ગણધર છે, જ્યારે કપ્પ વવહાર અને દસાસુયક્ખધના કર્તા ભદ્રબાહુસ્વામી છે એમ મનાય છે પચકપ્પભાસ પ્રમાણે તો નિસીહ, દસા૦ કપ્પ અને વવહાર એ ચારેનુ નિર્યૂહણ ભદ્રબાહુસ્વામીએ નવમા પુવ્વમાથી કર્યુ છે નિસીહની ઉપર્યુક્ત આવૃત્તિના અન્તમા ત્રણ પદ્યો છપાયા છે તેમા કહ્યુ છે કે મહાકીર્તિ વાળી અને જ્ઞાનની મજૂષારૂપ મહત્તર વિસાહગણિએ નિસીહ લખ્યુ છે નિસીહ એ આયારની પાચમી ચૂલા ગણાય છે આ તેમજ મહાનિસીહ દસા૦ કપ્પ અને વવહાર કાલિયસુય છે નિસીહ ઉપર જિનદાસગણિએ ચુણ્ણિ રચી છે એનુ નામ [4]વિસેસનિસીહચુણ્ણિ છે એની સાઇક્લોસ્ટાઇલ્ડ

૧-૨ જૈ સા સ ઇ (પૃ ૭૭)મા ૩૦ અને ૬૦ના ઉલ્લેખ છે તે ખોટા છે ૩ મૂળમા मासियं परिहारट्ठाणं अणुग्घाइयं એવો ઉલ્લેખ છે ૪ આ નામ જ સૂચવે છે કે આની પૂર્વે બીજી ચુણ્ણિ હોવી જોઇએ પણ એ હજી સુધી મળી નથી

નકલો થતી ', પણ એનુ [1]અનેકવિધ મહત્ત્વ જોતા એ આવી

નિસીહ ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીએ જે નિજ્જુત્તિ રચી હતી તે એ ઉપરના લગભગ ૬૪૩૮ ગાથામા મરહટ્ઠીમા રચાયેલા ભાસમા ભળી ગ છે એના વીસમા ઉદ્દેસઅ ઉપર શીલભદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રીચન્દ્રે વિ ૧૧૭૪મા સસ્કૃતમા વ્યાખ્યા રચી છે જૈન ગ્રથાવલી (પૃ ૧૨) કહ્યુ છે કે રત્નપ્રભના શિષ્યે નિસીહ ઉપર ભાષ્યવિવેક રચ્યુ છે નિસી ઉપર ગુજરાતીમા ટિપ્પણ રચાયુ છે ધીતમોધ (ભા ૨૨)મા નિસીહ હિંદીમા સાર અપાયો છે

મહાનિસીહ (મહાનિશીથ)—પ્રારમ્ભમા આના જે ત્રણ વિભાગો ઉલ્લેખ છે તે પ્રમાણે આના વિભાગ પડાયા હોય એમ જણાતુ નથ બાકી આના આઠ વિભાગો છે તેમાના પહેલા છને ' અજ્ઝયણ અને બાકીના બેને ચૂલા' કહે છે આના પહેલા અજ્ઝયણનુ ના સલ્લુદ્ધરણ (શલ્યોદ્ધરણ) છે જેમ પગમા શલ્ય એટલે કે કાટે વા તો તે સાલે તેમ જીવે પાપ કર્યું હોય તો એ સાલે એ દૂર કર માટે એ પાપની નિંદા અને આલોચના કરવી ઘટે આમ કરવુ શલ્યોદ્ધરણ ' છે આ અજ્ઝયણમા ૧૮ પાપસ્થાનક ગણાવાયા અન્તમા શ્રુતદેવતા અક્ષીણમહાનસી લબ્ધિ, વીર સર્વ તીર્થક સાધુ શ્રુતજ્ઞાની અને મન પર્યવજ્ઞાનીના નમસ્કાર છે બીજુ અજ્ઝય નામે કમ્મવિવાગવાગરણ (કર્મવિપાકવ્યાકરણ) પહેલા કરતા દોઢુ

[1] જુઓ HCLJ (પૃ ૧૮૧) નિસીહ (ઉ ૧૦)ની ચુણ્ણિ (પ ૫૫૯)મા વરસાદ ઠંડી અને ગરમીની અસર ન પહોચે એવા ચક્રવતી અ ભ સીયઘર (શીતગૃહ)નો અને ઉ ૧૨ની ચુણ્ણિ (પત્ર ૮૫૪)મા વિવા પડલ નામના જ્યોતિઃશાસ્ત્રનો ઉલ્લેખ છે પત્ર ૧૨૪૪મા ઘોડાના શરીરમા ક્રિયા કેવી રીતે કરાતા એ વાત છે જુઓ ડૉ જગદીશચન્દ્ર જૈનકૃત Lif in Ancient India as depicted in the Jaina Canonsના પૃ ૧૯, ૧૭૭ અને ૧૮૧ ઉ ૧ ની ચુણ્ણિ (પૃ ૫૭૧)માની કાલકાચાર્યને લગ ઐતિહાસિક કથા અન્યાય કા પ્રતિકાર એ નામથી દો હજાર વર્ષ પુરાન કહાનિયાં (પૃ ૧૫૨-૩)મા જગદીશચન્દ્રે આપી છે

એમા ૮૪ લાખ જીવયોનિમા જીવે જે પાપ કર્યા હોય તેની આલોચનાનો અધિકાર છે આમાં સામાયિક અને પૌષધ એ બે વ્રતોનો ઉલ્લેખ છે વિશેષમા સામાયિકમા અને પૌષધમા જિનવિગપણુ સ્વીકાર્યા બાદ સમય પૂરો થતા શ્રાવક ઘેર જાય તો એ વિરાધક નથી પણ મુનિ એમ કરે તો એ વિરાધક છે એમ ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર અપાયો છે [1]ત્રીજા અને ચોથા અજ્ઝયણમા કુશીલ સાધુઓનો અધિકાર છે એમા દ્રવ્ય-સ્તવ અને ભાવ-સ્તવનુ સ્પષ્ટીકરણ છે અહીં નમસ્કાર મ ત્ર ઉપધાન, દયા અને અનુકમ્પાનો અધિકાર છે અને તીર્થંકરનુ વિસ્તૃત વર્ણન છે દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજાનો ભેદ દર્શાવાયો છે વજ્ર-સ્વામીએ નમસ્કાર મ ત્રનો ઉદ્ધાર કરી એને આ ઉપસુત્તમા સ્થાપ્યાનો અહીં ઉલ્લેખ છે નાઇલ્લ (નાગિલ) શ્રાવક કુશીલનો સગ ત્યજી આરાધક થયો અને એનો ભાઇ સુશીલ કુશીલના સસર્ગમા રહી મરીને પરમાધાર્મિક બ ્યો એ વાત અહીં કહેવાઇ છે અધ્ધ્યયનનો વિસ્તર ચયની વેળા પદ્દાનુસારિણીનો ઉલ્લેખ કરાયો છે પાચમા અજ્ઝયણનુ નામ નવનીયસાર (નવનીતસાર) છે એનુ ગચ્છાયાર એવુ બીજુ નામ હોય એમ લાગે છે ગચ્છાયારની રચનામા આ અજ્ઝયણનો ઉપયોગ કરાયો છે આમા ગુરુ અને શિષ્ય બન્નેનો સમ્બન્ધ નિરૂપાયો છે આમા ગચ્છનુ વર્ણન છે પાચમા આરાના અ ત સુધી ગચ્છ અને દસવેયાલિય રહેશે અને છેલ્લા આચાર્ય દુપ્રસહસૂરિ થશે એ વાત અહીં કહેવાઇ છે અન્તકૃત કેવલી આચાર્ય અને એમના ૪૮૯ શિષ્ય વિષે તેમજ દ્વાદશાંગી વિષે અહીં ઉલ્લેખ છે આચાર્ય કમલપ્રભ પતિત થતા એમનુ સાવદ્યાચાર્ય નામ પડ્યાની બાબત અહીં છે નીયયવિહાર (નીતાયવિહાર) નામના છટ્ઠા અજ્ઝયણમા પ્રાયશ્ચિત્તોના દસ પ્રકારના અને ચાર જાતની આલોચનાના અધિકાર છે આમા ભદ્દ (ભદ્રાચાર્ય) અને રજ્જૂ આર્યાની તેમજ નદિષેણ આષાઢ, લક્ષ્મણા સાધ્વી, પુણ્ડરીક અને કણ્ડરીકની કથા છે અન્તમાની બે ચૂલાઓમા સુસઢની પુત્રી

૧. આનુ નામ ... સીલસમ્મિવજ્જત્તણ છે ૨ પચમમહસુયક્ખધ.

ગુંજાલસિરી (ગુર્જશ્રી) [1]સુલદ ગોવિંદ વાચક અજ્ઞાનથી નષ્ટ કર્યા

મહાનિસીહની આદર્શ-પ્રતિ ખવાઈ જતા એનો હરિભદ્રસૂરિએ ઉદ્ધાર કર્યો હતો [2] આ મહાનિસીહ પ્રત્યે સિદ્ધસેન દિવાકર વૃદ્ધવાદી, યક્ષસેન દેવગુપ્ત યશોવર્ધન ક્ષમાશ્રમણ રવિગુપ્ત નેમિચન્દ્ર, જિનદાસગણિ વગેરેને બહુમાન હતુ [3] મહાનિસીહ ઉપર ચુણ્ણિ છે શુબ્રિંગે ઇ સ ૧૯૧૮મા મહાનિસીહ જર્મનથી સમ્પાદિત કર્યુ છે એમણે આ છેયસુત્તના કર્તા વિષય ભાષા ઇત્યાદિ વિષે ઊહાપોહ કર્યો છે દીપવિજયને વિ સ ૧૮૮૦મા મહાનિસીહને અંગે પ્રશ્નો પૂછાતા એમણે જે ગુજરાતીમા ઉત્તર આપ્યા તે 'મહાનિશીથબોલ તરીકે ઓળખાય છે એ જૈ સા સં (વ ૩ અ ૩ પૃ ૨૬૩-૨૭૨)મા છપાયેલા છે એના આધારે મેં અહીં વિષયોનો નિર્દેશ કર્યો છે આ છેયસુત્તની ભાષા અને એમાના તન્ત્રિક ઉલ્લેખો અને આગમ સિવાયના ગ્રન્થોનો નિર્દેશ જોઇ એ પાછળનો ગ્રન્થ હોય એમ લાગે છે એમ HIL (Vol II p 460)મા ઉલ્લેખ છે [4]

દસાસુયક્ખંધ (દશાશ્રુતસ્કંધ)—આને નંદી પક્ખિયસુત્ત અને દસયનિજ્જુત્તિ ઇત્યાદિમા દસા ઠાણ (ઠા ૧૦, સુ ૭૫૫)મા 'આયારદસા' અને અન્યત્ર દસાસુય કહેલ છે [5]કેટલીક વાર 'દસા'ની સાથે કપ્પ અને વવહારનો પણ નિર્દેશ જોવાય છે, અને આ ત્રણ [6]એક જ શ્રુતસ્કંધ ગણાય છે આ દસાના દસ વિભાગ છે તેમા ૮મા ને ૧૦મા વિભાગને અજ્ઝયણ અને બાકીનાને દસા' કહે છે આ સમગ્ર દસા ભદ્રબાહુસ્વામીએ નવમા પુવ્વમાથી ઉદ્ધૃત કર્યાનુ મનાય છે આના દસ ભાગોના અનુક્રમે અસમાહિટ્ઠાણ (અસમાધિસ્થાન)

---

૧ હરિભદ્રસૂરિએ પંચવત્થુમા આવ્યોમા સુસઢકહા રચી છે અને એ માટે આ ચૂલાનો ઉપયોગ કર્યો છે ૨-૩ જુઓ HCLJ (પૃ ૮૦) ૪ LAI (પૃ ૩)મા નરસિંહભાઇએ મહાનિસીહનો ગુજરાતી અનુવાદ તૈયાર કર્યાનો ઉલ્લેખ છે ૫ જુઓ વવહાર (ઉ ૩ ને ૧૦) ૬ જુઓ કપ્પની નિજ્જુત્તિ(ગા ૨૬૬)ની મલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિ (પૃ ૮૧).

ગબલદોસ (શબલદોષ) આસાયણા (આશાતના) ગણિસંપયા (ગણિસમ્પત્), ચિત્તસમાહિઠ્ઠાણ (ચિત્તસમાધિસ્થાન) ઉવાસગપડિમા (ઉપાસકપ્રતિમા), ભિક્ખુપડિમા (ભિક્ષુપ્રતિમા) પજ્જોસવણાકપ્પ (પર્યુષણાકલ્પ) મોહણિજ્જટ્ઠાણ (મોહનીયસ્થાન) અને આયતિઠ્ઠાણ ([1]આયતિસ્થાન) એમ નામ જોવાય છે આ ઉપરથી આના વિષયનો ખ્યાલ આવે છે પુરુષ પોતાની પ્રકૃતિથી પ્રતિકૂળપણે વર્તે તો અસમાધિનુ કારણ થાય તેમ સાધુ પોતાના સયમને પ્રતિકૂળ આચરણ કરે તો સયમમા અસમાધિ થાય. અસમાધિના આવા વીસ સ્થાનો પહેલા ભાગમા વર્ણવ્યા છે બીજામા સબળ પ્રહાર થાય ને અશક્તિ આવે તેમ સાધુને ચારિત્રમા અશક્તિ લાવનારા ૨૧ સબળ દોષનુ નિરૂપણ છે ત્રીજામા ગુરુની ૩૩ આશાતના ચોથામા આચાર્યની આઠ સમ્પદા અને તેના પ્રકાર, શિષ્યને માટે ચાર પ્રકારની વિનયની પ્રવૃત્તિ અને એ દરેકના ભેદ પાચમામા ચિત્તની સમાધિના ૧૦ સ્થાન છઠ્ઠામા શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા સાતમામા સાધુની ૧૨ પ્રતિમાઓ, આઠમામા મહાવીરસ્વામીનુ ચરિત્ર કે જે પર્યુષણ પર્વમા હાલ વચાય છે અને જેને સામાન્ય રીતે [2] કલ્પસૂત્ર' કહે છે તે નવમામા મોહનીય કર્મના ૩૦ સ્થાન અને દસમામા નવ નિદાન (નિયાણા) એ બાબત છે

વિવરણાદિ—આ ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીએ [3]સ્વોપજ્ઞ [4]નિજ્જુત્તિ

---

૧ આયતિ એટલે ભવિષ્યકાળ ૨ આમા મુખ્ય ત્રણ વિષય છે (૧) જિન ચરિત, (૨) સ્થવિરાવલી અને (૩) સામાચારી. આની રૂપરેખા HCL J (પૃ ૧૪૪-૬)મા છે અને એના ઉપરના વિવરણાત્મક સાહિત્યની યાદી પૃ ૧૪૬મા છે ૩ ગ્રથકારે પોતેજ પોતાના ગ્રથ ઉપર વૃત્તિ રચી હોય એવી કૃતિને સ્વોપજ્ઞ કહે છે આની સ્વોપજ્ઞ જૈન કૃતિઓમા આ ઘણી પ્રાચીન છે ૪ આની પહેલી ગાથા જે નીચે મુજબ જોવાય છે તે વસ્તુત એની ચુણ્ણિગુની ગાથા છે અને એ સઘદાસ ક્ષમાશ્રમણકૃત પચકપ્પભાસ(મહાપચકલ્પભાષ્ય)ની પહેલી ગાથારૂપે જોવાય છે —

" વદામિ ભદ્દબાહુ પાઇણ ચરમસયલસુયનાણિ ।
સુત્તસ્સ કારગમિસિ દસાસુ કપ્પે ય વવહારે ॥ "

ચી છે એ આજે મળે છે આના ઉપર એક ચુણ્ણિ છે બ્રહ્મમુનિ
સસ્કૃતમા આ દસા ઉપર જનહિતા' નામની ટીકા રચી છે
ઉપર વિ સ ૧૬૭૭ પહેલા રચાયેલુ ગુજરાતી ટિપ્પણક છે અમો
મુનિ હિન્દી અનુવાદ સહિત મૂળ છપાવ્યુ છે રત્નપ્રભાકર–જ્ઞાન–પુ
ગા (મારવાડ) તરફથી પણ હિન્દી ભાષાતર છપાયુ છે દસાનો
વીરમોધ (ભા ૭૦)મા હિન્દીમા અપાયો છે

કપ્પ (કલ્પ)—આને બૃહત્કલ્પ' વેદકપ્પસુત્ત', બૃહત્સ
ને 'કલ્પાધ્યયન' પણ કહે છે જેમ આનો દસા અને વ્ય
એમ બે સાથે ભેગો ઉલ્લેખ જોવાય છે તેમ તત્ત્વાર્થાધિ૦ (અ
સૂ ૭)ના ભાષ્ય (પૃ ૮૦)મા કેવળ એનો વ્યવહાર સાથે જોવાય છે
સમ્બન્ધમા એની ટીકા (પત્ર ૫૧ અ–આ)મા ન્યાયાચાર્ય યશોવિજ
ગણિએ કહ્યુ છે કે આભવત્પ્રાયશ્ચિત્त–दानप्रायश्चित्तयो कल्पनात्–भेदन
व्यवहरणात्–दानाच्च कल्पव्यवहारौ, उभयविधप्रायश्चित्तज्ञापकतया उभ
पर्यायत्वाद् द्विवचनान्तपदाभिधानम् ' અર્થાત્ [1]આભવત્ પ્રાયશ્ચિ
અને દાન પ્રાયશ્ચિત્તને કાપવાથી તેમજ દેવાથી કલ્પ–વ્યવહાર
બે ને પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તને જણાવનારા પર્યાયો બન્ને જગ્યાએ હોવા
દ્વિવચનનો પ્રયોગ કરાયો છે

વિષય—કપ્પમા ૭ ઉદ્દેસઅ છે આમા સયમને શુ બાધક
તે સ્થાપી એ કલ્પે—ખપે એમ કહ્યુ છે જ્યારે સયમને શુ બાધક છે
જણાવી એ ન કલ્પે એમ કહ્યુ છે આ બને વિચારો સ્થાન વસ્
પાત્ર ઇત્યાદિને અગે કરાયા છે વિશેષમા દસ પ્રાયશ્ચિત્તો પૈકી કયુ ક
અકાર્ય માટે આપવુ એ બાબત તેમજ કલ્પના છ પ્રકારો વિષે નિ૦ શ
H I L (Vol II p 464)મા કહ્યુ છે કે જૂનુ પ્રમાણભૂ
કપ્પસુત્ત તે પાચમુ છેદસૂત્ર છે સાધુ–સાધ્વીના આચાર અને એ
નિયમો માટેનો આ મુખ્ય ગ્રથ છે અને એની આવશ્યક પૂર્તિરૂ
વવહાર નામનુ ત્રીજુ છેદસૂત્ર છે આ કપ્પસુત્તમા શિલાના નમગો છે

---

1 આનો અર્થ માગીશી છે

અને વવહાર એ શિક્ષાનો કેમ અમલ કરવો તે બતાવે છે [1]નિસી
આના કરતા અર્વાચીન છે

કર્તૃત્વ—મલયગિરિસૂરિના કહેવા મુજબ 'પચ્ચક્ખાણુ' નામ
નવમા પુ વના 'આચાર' નામના ત્રીજા વત્થુના વીસમા પાહુડ
મૂલ ગુણો અને ઉત્તર ગુણોને અગે અપરાધ થતા પ્રાયશ્ચિત્તો નિરૂપા
હતાં કાલક્રમે પુવ્વનો અભ્યાસ રહ્યો નહિ ત્યારે પ્રાયશ્ચિત્તોનો ઉચ્
થતો અટકાવવા માટે ભદ્રબાહુસ્વામીએ કપ્પ અને વવહારની રચના ક
અને એ બન્નેને અગે 'સૂત્રસ્પર્શિક નિજ્જુત્તિ રચી

આવૃત્તિ ને વિવરણાદિ—શુબ્રિગે કપ્પ ઇ સ ૧૯૦૫મા રોમ
લિપિમા છપાવ્યુ હતુ એ ઉપરથી આ છેયસુત્ત નિસીહ અને વવહ
સાથે જૈ સા સ સમિતિએ છપાવ્યુ કપ્પ ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામી
જે નિજ્જુત્તિ રચી હતી તે એના ઉપરના લઘુ ભાસમા ભળી ગઈ
એમ મલયગિરિસૂરિએ એના ઉપરના વિવરણ (પૃ ૨)માં કહ્યુ
કપ્પ ઉપર સઘદાસગણિ ક્ષમાશ્રમણકૃત જે લઘુ ભાસ છે તેના ઉ
આ વિવરણ છે એ અપૂર્ણ રહેતા ક્ષેમકીર્તિસૂરિએ એ પૂરુ ક
છે અને એનુ નામ સુખાવબોધ ટીકા રખાયુ છે[2] આ અ
[3]છપાવ્ઠ કપ્પ ઉપર એક બીજુ મોટુ ભાસ છે એને બૃહદ્ભાષ્ય
કહે છે એ લઘુ ભાસ તેમજ આ છેયસુત્ત ઉપરની બે ચુણ્ણિ પ

---

૧ તત્ત્વાર્થાધિ૰ (અ ૧ સૂ ૨૦)ના ભાષ્ય (પૃ ૯૦)મા દશા કપ્પ વ
વ્યવહાર પછી આનો નિર્દેશ છે ૨ આ મુદ્રિત વિવરણ અને ટીકાના પૃ પ
૫૩-૪ ૫૬ ૮૦ ૧૧૦, ૧૧૧-૨ ૨૩૧ ૨૫૩ ૯ ૬ ૬૦૯-૯૧ ૧૬
૫૭-૮ ૮૮-૯ ૧૬૪૭-૮ અને ૫૮—૭મા એકેક કથા છે આ પૈકી પહેલી
લૌકિક છે, પછીની ૩ ઐતિહાસિક અને છેલ્લી ધાર્મિક છે આ પન્નર કથ
હિન્દી સારાશ પૃ કર્યા અપાય છે ૩ ને પાચ ભાગ બહાર પડ્યા
(જુઓ પૃ ૧૮) તેમા પાચમા ઉદ્દેસગ સુધીનુ ભાસ અને એટલ સુધ
ટીકા છપાયેલ છે જ્યારે મલયગિરિસૂરિકૃત વિવરણ જે લગભગ અર્ધી પીઠિ
સુધીનુ જ મળે છે તે ફરેફરે પૃ ૧-૧૭૬મા છપાયુ છે મૂળને અગેનુ તેન
પરિશિષ્ટ જુદી પુસ્તિકારૂપે પ્રસિદ્ધ કરાયુ છે આમા બાવીસ બાબતો અપાઈ

ગાયુ છે એમ મનાય છે શ્રીજી લુબ્રિગને વિશેષચૂર્ણિ ¹ કહે છે કપ્પ ઉપર ગુજરાતી ટબ્બો છે આ કપ્પનો સાર શીનમોધ(ભા ૧૯)મા દિ ગીમા અપાયા છે શુબ્રિંગે જર્મનમા અનુવા૦ કર્યો છે

વવહાર (વ્યવહાર)—આના દસ ઉદ્દેસઅ છે પહેલામા આચારથી પતિત થયેલા મુનિઓએ કેવી જોઈની આલોચના અને એ વખતનો મમનો ભાવ તેમજ એને અગેના પ્રાયશ્ચિત્તનો નિર્દેશ છે બીજામા એક કરતા વધારે સાધુ ભેગા વિહાર કરતા હોય ત્યારે એક યા વધુ દૂષિત બને ત્યારે અન્યે શુ કરવુ તેનુ નિરૂપણ છે ત્રીજામા ગણી મુનિ બનનારના ગુણો વિષે અને આચાર્ય ઉપાધ્યાય ઇત્યાદિ સાત પદવી કોને ન અપાય એ વિષે સમજણ અપાઈ છે ચોથામા કેટલા સાધુ સાથે કેવી રીતે વિહાર કે ચાતુર્માસ-પરિસ્થિતિ કરાય એ દર્શાવાયુ છે પાચમામા પ્રવર્તિનીએ કેવી રીતે વિહાર અને ચાતુર્માસ-પરિસ્થિતિ કરવા એ વિચારાયુ છે છઠ્ઠામા ભિક્ષા સ્થણ્ડિલ અને વસતિ ક્યા અને કેમ કરવા જોઈએ એ તેમજ અમુક સ્ખલન માટેના પ્રાયશ્ચિત્તો વિષે નિર્દેશ છે સાતમામા બીજા સમવાયમાથી આવેલી સાધ્વી માટે શુ કરવુ તેમજ સાધ્વીઓ માટેના નિયમ સ્વાધ્યાય ઇત્યાદિ વિષે નિર્દેશ છે આઠમામા ગૃહસ્થના મકાનનો કેટલો ભાગ વાપરવો ગૃહસ્થને ત્યાથી પાટ વગેરે કેટના અને કેવી રીતે લવાય કેટલા પાત્રાદિ ઉપકરણ ખપે અને આહાર કેટલો કરવો એ બતાવાયુ છે નવમામા ભિક્ષુ-પ્રતિમાઓમા કેવુ વર્તન રાખવુ ઘટે તે તેમજ ¹શય્યાતરનુ કેવુ મકાન વપરાય એ બાબત છે દસમામા બે જાતની પ્રતિમાઓ (અભિગ્રહ) અને બે પ્રકારના પરીષહો આગમાદિ પાચ પ્રકારના વ્યવહાર, પુરુષના ચાર પ્રકારો, ચાર જાતના આચાર્યો અને ચાર જાતના શિષ્યો, સ્થવિરની અને શિષ્યની ત્રણ ત્રણ ભૂમિકાઓ ²કેટલા વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય થતા કયો આગમ ભણાય તે બાબત તેમજ દસ પ્રકારના વૈયાવૃત્ય વિષે અહીં સમ-

---

૧ મકાન વાપરવા આપનાર ૨ જુઓ આ૦ આ૦ અ૦ (પૃ ૭૮) આના પૃ૦ ૭૨મા આ બાબત ઠાણની ટીકા અને પ્રવચનરત્નમ ઝૂષા સાથે સરખાવાઈ છે

જણ અપાઇ છે આમ આ તેમજ બીજાં છેયસુત્ત સાધુસંઘના નિયમન-પ્રચરૂપ છે

નિર્યુક્તિ—વવહાર ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીએ જે નિજ્જુત્તિ રચી હતી તે એના ઉપરના ભાસમાં ભળી ગઈ છે ઉ ૧૦ પત્ર ૪૫૦માં કાચનપુરમાં રૈન આવ્યાની વાત છે આ ભાસ મલયગિરિસૂરિકૃત [1]ટીકા સહિત [2]છપાયેલું છે વવહાર ઉપર ચુણ્ણિ છે અને ગુજરાતીમાં વિ સં ૧૫૭૩ પૂર્વે રચાયેલો ટબ્બો છે આ છેયસુત્તનો હિંદી સારાંશ દીનમોધ (ભા ૨૧)માં છપાયો છે

પંચકપ્પ (પંચકલ્પ)—કેટલાકનું કહેવું છે કે પંચકપ્પ એ કપ્પના ભાસનું એક અંગ છે અને કોઇક કારણસર એની [3]સ્વતંત્ર ગણના કરાય છે કે જે હકીકત ઓહનિજ્જુત્તિ અને પિંડનિજ્જુત્તિના સંબંધમાં જોવાય છે જૈન ગ્રંથાવલી(પૃ ૧૬)માં કહ્યું છે કે પંચકપ્પનું મૂલ સંવત્ ૧૬૧૨ સુધી મોજુદ હતું પણ હાલમાં તે લુપ્ત થયું છે પંચકપ્પ ઉપર જે ભાસ છે તેમાંનું મોટું ભાસ (બૃહદ્ભાષ્ય) સંઘદાસ ક્ષમાશ્રમણની કૃતિ છે પંચકપ્પ ઉપર ચુણ્ણિ રચાઇ છે

જીયકપ્પ ([4]જીતકલ્પ)—છેયસુત્તની સંખ્યા છની ગણાવા માંડી ત્યાર બાદ પંચકપ્પ લુપ્ત થયેલું જણાતાં એની જગ્યાએ જીયકપ્પનો ઉલ્લેખ કરાવા લાગ્યો આ જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણે મરહટ્ઠીમાં ૧૦૩ ગાથામાં રચેલી કૃતિ છે આમાં દસ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોનું, નહિ બહુ ટૂંકું કે નહિ બહુ લાંબું એવું નિરૂપણ છે આના ઉપર સ્વોપજ્ઞ [5]ભાસ છે

---

૧ ઉ ૩ની આ ટીકાના પત્ર ૮અ—આ ૯અ—આ ને ૫૨ અ—આ માં અને ઉ ૪ની આ ટીકાના પત્ર ૩૮આ—૩૯અ આમાં અને ઉ ૩ની આ ટીકાના પત્ર ૬૭ અ(?)માં અઢારેક કથા છે તેમાં પહેલી ચાર લૌકિક છે અને પાંચમી ધાર્મિક છે એ પાંચેનો સારાંશ તુ ૪માં અપાયો છે ૨ જુઓ પૃ ૧૮૩ વિચારસાર(ગા ૩૫૨)માં તેમ જ સિદ્ધાન્તાગમસ્તવ(શ્લો ૩૬)માં પંચકપ્પનો સ્વતંત્ર ગ્રંથ તરીકે ઉલ્લેખ છે વિશેષમાં સિદ્ધાન્તાગમ૦માં છ સાત દસ વીસ અને બેતાલીસ એટલા પ્રકારના કલ્પનો વિસ્તાર કરનાર તરીકે આનો નિર્દેશ છે ૪ જીત એટલે આચાર ૫ આ ભાસમાંની ૨૬૦૬ ગાથાઓ પૈકી કેટલીક કપ્પના, વવહારના અને પંચકપ્પના ભાસની તેમજ પિંડનિજ્જુત્તિની ગાથાઓ સાથે અક્ષરશ: સરખાવી શકાય તેમ છે.

ોમ ૪ સ્કન્દગનમર્ ન્ત ૨ ી ¹ચુણ્ણિ છે આ ચુણ્ણિ ઉપર શ્રીચંદ્ર સૂરિએ વિ સ ૧૨૨૭મા વિષમપદવ્યાખ્યા સંસ્કૃતમા રચી છે મૂળ ઉપર્યુક્ત ચુ ન ચાને વ્યાખ્યા સહિત જૈ સા સ સમિતિ તરફથી વિ સ ૧૯ ૫ સુ ૬ નારમ્ભમા શ્રી જિનવિજયે ગુજરાતીમા લખેલી પ્રસ્ત વના , મૂળ વ પ ૧ ભામ સહિત શ્રી બમલચંદ્ર કે મોદી તરફથી વિ સ ૧૯૮૪મા પ્રસિદ્ધ થયુ છે સંશોધક મુનિ પુણ્યવિજયજી છે અને એમણે ઉપક્રમા ૬ ૭-૧૯મા ગુજરાતીમા વિષયાનુક્રમણિકા આપી છે

પ્રકરણ ૧૫ ²છ મૂલસુત્ત

જિનપ્રભસૂરિએ સિદ્ધ તથવની આઠમી ગાથામા દસવેયાલિય ઓઘ નિજ્જુત્તિ (પિ નિજ્જુત્તિ અને ઉત્તરજ્ઝયણનો ચાર ³ મૂલગ્રંથ ' તરીકે ઉ લેખ કર્યો છે આ સૂરિના મતે આવસ્સય એ છયસુત્ત છે (જુઓ પૃ ૧૪૪) પણ હુ તો એને મૂલસુત્ત ' ગણી એનો પરિચય આપુ છુ

આવસ્સય (આવશ્યક)—૫ સુખલાલજીના મતે આના કર્તા કોઇ શ્રુતસ્થવિર છે નહિ કે ગણધર આ સંબંધમા અન્યત્ર ઊહાપોહ થયેલો હોવાથી એ હકીકત હુ જતી કરુ છુ આવસ્સયના છ વિભાગ છે અને એ પ્રત્યેકનુ ગુણનિષ્પન્ન નામ છે (૧) સામાઇઅ (સામાયિક), (૨) ચઉવ્વીસત્થય (ચતુર્વિંશતિસ્તવ) (૩) વંદણય (વંદનક) (૪) પડિક્કમણ (પ્રતિક્રમણ) (૫) કાઉસ્સગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) અને (૬) પચ્ચક્ખાણ (પ્રત્યાખ્યાન) આવસ્સયમા અસલ સુત્ત કેટલા એનો ઉત્તર કોઇ પ્રાચીન કૃતિમા હોય તો તે જાણમા નથી આના પરની નિજ્જુત્તિમા જે સુત્તનુ સ્પષ્ટીકરણ હોય કે સૂચન હોય તે નિજ્જુત્તિકારના મતે આવસ્સયના સુત્તો ગણાય આના પછીના સાધન તરીકે મૂળ તેમજ

૧ આ ચુણ્ણિના પૃ ૧૯ ને ૨૭ જોતા એની પૂર્વે બીજી ચુણ્ણિ હતી એમ જણાય છે ૨ અહીં જે છ ગણાવાયા છે તેમાથી પિણ્ડનિજ્જુત્તિ ઓઘનિજ્જુત્તિ કે પક્ખિયસુત્ત સાથે ગણીથી પ્રથમના ત્રણ ગણતા પ્રચલિત ચારની સંખ્યા થઈ રહે છે ૩ બૌદ્ધોના મહાવ્યુત્પત્તિ ગ્રંથમા મૂલગ્રંથ શબ્દ બુદ્ધના પોતાના શબ્દો એ અર્થમા વપરાયો છે

નિર્જ્જુત્તિ ઉપરની હરિભદ્રસૂરિકૃત શિષ્યહિતા નામની ટીકાને વિચાર કરતા એમાં [1]૩૫ સુત્ત જોવાય છે તેમા પુક્ખરવરદીવડ્ઢે અને સિદ્ધાણ બુદ્ધાણ એ બે સુત્તો ઉપર એમણે કોઇ સ્પષ્ટીકરણ ન આપતા એ અવતરણરૂપે ઉદ્ધૃત કર્યા છ એથી એ મૌલિક ગણાય કે કેમ એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે

વિવરણાદિ—આવસ્સય પર પુષ્કળ પ્રમાણમા વિવ રણાત્મક સાહિત્ય છે જેમકે એના ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી [2]નિર્જ્જુત્તિ છે એના ઉપર ત્રણ ભાસ છે (૧) [3]મૂલ ભાસ, (૨) [4]ભાસ અને (૩) [5]વિસેસા૦

---

૧ કરેમિ ભંતે લોગસ્સ વદણગસુત્ત ચત્તારિ મગલ ચત્તારિ સરણ, ચત્તારિ લોગુત્તમા ઇચ્છામિ પડિક્કમિઉ જો મે દેવસિઓ ઇરિયાવહિયસુત્ત સમાઇસુત્ત ઇચ્છામિ ઠાઉ કાઉસ્સગ્ગ તસ્સ ઉત્તરી, અન્નત્થ અરિહતચેઇયાણ પુક્ખરવર, સિદ્ધાણ બુદ્ધાણ, ઇચ્છામિ ખમાસમણો! ઉટ્ઠિઓ મિ અબ્ભિતર પક્ખિયખામણા સમ્મત્તાઇવય સાઇયાર (૧૯-૩૦) એનાં વય સાઇયાર સલેહણાવિયાર અને (૩૨-૩૫) પચ્ચક્ખાણ ૨ આ નિજ્જુત્તિના પ્રણેતા પ્રથમ ભદ્રબાહુ છે કે પુણ્યવિજયજીના મતે નિજ્જુત્તિઓના કર્તા બીજા ભદ્રબાહુસ્વામી છે આ સબધમા સુખલાલજીનો શો મત છે તે જ્ઞાનબિન્દુપરિચય(પૃ ૫)માના એમના નીચે મુજબના વક્તવ્ય ઉપરથી જણાય છે —

नियुक्तिसाहित्य को देखने से पता चलता है कि जितना भी निर्युक्ति के नाम से साहित्य उपलब्ध होता है वह सब न तो एक ही आचार्य की कृति है और न वह एक ही शताब्दी में बना है। फिर भी प्रस्तुत ज्ञान की चर्चा करनेवाला आवश्यकनिर्युक्ति का भाग प्रथम भद्रबाहुकृत मानने में कोई आपत्ति नहीं है। अत एव उस को यहां विक्रम की दूसरी शताब्दी तक में सिद्ध हुआ कहा गया है।"

૩ આમા લગભગ ૧૮૩ પદ્યો છે ૪ આમા લગભગ ૩૦૦ પદ્યો છે ૫ જેસલમેરમા આની એક હાથપોથી છે અને એ શકસવત્ ૫૩૧મા લખાયેલી છે આના ઉપર સર તમા સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય રચાયુ હતુ તે જેસલમેરમા હોવાનુ કહેવાય છે આ ભાષ્ય ઉપર કોટ્યાચાર્યે તેમજ મલધારીય હેમચદ્રસૂરિએ ટીકા રચી છે અને એ બને છપાયેલી છે વિસેસા૦ના ગણહરવા૦ અને નિહ્નવવા૦ પૂરતા અશો અંગ્રેજી અનુવાદ, મલધારીય હેમચદ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ અને એના અવિકલ સહિત

કેટલું ભાગ તો 'સામાઇય' અજઝયણ પૂરતું જ છે, અને એ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે રચેલું છે આવસ્સય ઉપર [1]ચુણ્ણિ છે એના કર્તા જિનદાસગણિ છે એમ કેટલાક માને છે આ ચુણ્ણિ બે ભાગમાં શ્રી ઋષભદેવ કેસરીમલ સંસ્થા તરફથી ઇ સ ૧૯૨૮ અને ઇ સ ૧૯૨૯માં અનુક્રમે છપાઇ છે મૂળ તેમજ ઉપર્યુક્ત [2]નિજ્જુત્તિ મૂળ ભાસ અને ભાસ ઉપર હરિભદ્રસૂરિએ શિષ્યહિતા નામની [3]ટીકા રચી છે અને એ છપાયેલી છે ૮૪૦૦૦ શ્લોક જેવડી જે [4]ટીકા એમણે રચી હતી તે મળતી નથી એવી રીતે જિનભદ્રે આવસ્સય ઉપર જે ટીકા રચ્યાનું મનાય છે તે પણ મળતી નથી

---

* ગાયા છે ગણધરવાદ વગેરેના છપાયેલા ગ્રન્થો લખાણમાંનો થોડોક પ્રારંભિક ભાગ મેં તૈયાર કર્યો હતો પણ એની એ પ્રમાણે નોંધ લેવાઈ નથી વિશેષ વિગતો વિશે વિશેષ માહિતી માટે જુઓ H C L J (પૃ ૧૯૭-૮) અને અ૦ ૮૦ ૫૦ (ખણ્ડ ૨)નો મારો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૭૯).

[1] આ એક મહત્ત્વની કૃતિ છે એ અન્ય ચુણ્ણિઓની પેઠે ભાષા શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે વિશેષમાં લૌકિક તેમજ ઐતિહાસિક કથાના અભ્યાસ માટે પણ એ સરસ સાધન છે એના પૂર્વ ભાગમાંથી નવ અને ઉત્તર ભાગમાંથી એક એમ ૧૦ લૌકિક કથાઓ હિન્દીમાં પુસ્તકમાં અપાઈ છે આ હિન્દી પુસ્તકમાં આ ઉપરાંત પૂર્વ ભાગમાંથી ચાર અને ઉત્તર ભાગમાંથી છ એમ ૧૦ ઐતિહાસિક કથા અને પૂર્વ ભાગમાંથી બે અને ઉત્તર ભાગમાંથી એક એમ ૩ ધાર્મિક કથાઓ અપાઈ છે આમ ૨૩ કથાનો હિન્દી સારાંશ રજૂ કરાયો છે આવસ્સયચુણ્ણિ (ભા૦ ૨ પત્ર ૧૬૨)માં શાસનના પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ધારાયણ (અ૦ ૩)નું નવમું પદ્ય અવતરણ રૂપે અપાયું છે આ ચુણ્ણિ (ભા ૧, પત્ર ૬ ૨)માં મહાવીરસ્વામીને કેવળજ્ઞાન થયું તેના ૧૩ ૧૨ પછી સાતમીમાં ન (૧૨) ગામની વાત છે આની હકીકત મહાનિસીહ (ઉદ્દેશ ૪)માં પણ જોવાય છે [2] આના ઉપર માલ(મ)ધારી હેમચન્દ્રસૂરિએ સર ટમા ટીપ્પણ રચી છે પહેલા બે અજઝયણ પૂરતી નિજ્જુત્તિ સહિત એનો પહેલો ભાગ સં. ૧૯૮૬માં અને બીજા ત્રણ અજઝયણ પૂરતી નિજ્જુત્તિ સહિત એનો બીજો ભાગ ઇ સ ૧૯૪૧માં વિજયદાનસૂરીશ્વરજી જૈન ગ્રન્થમાલા (સુરત) તરફથી પ્રકાશિત થયેલ છે બીજો ભાગ હજી સુધી બહાર પડ્યો નથી. [3] આના પરિચય માટે જુઓ અ૦ ૮૦ ૫૦ (ખણ્ડ ૨)નો મારો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૫૪-૫૫) [4] એ જ (પૃ ૫૬)

નિબન્ધ—આવસ્સયચુણ્ણિનો સમય ઇ સ ૬૦૦–૬૫૦નો માનનારા પ્રો અનસ્ટ લોયમને આવસ્સયને લગતા સાહિત્ય વિષે જર્મન ભાષામાં વિસ્તૃત નિબન્ધ લખ્યો છે એનું નામ Übersicht der Āvasyaka-Literatur[1] છે અને એ એમના અવસાન બાદ Friederischen De Gruyter & Co તરફથી હમ્બુર્ગથી ઇ સ ૧૯૩૪ માં છપાયો છે આમાં શ્વેતામ્બર તેમજ દિગમ્બર એ બે ને સમ્પ્રદાયોમાં આવસ્સયને શું સ્થાન છે તે બતાવાયું છે વળી આવસ્સયનિજ્જુત્તિનો ખૂબી ભરેલો સાર અપાયો છે, અને નિજ્જુત્તિમાં આવતા વિષયોને ભાસ વગેરેમાં આવતા વિષયો સાથે સરખાવાયા છે વિશેષમાં આવસ્સયચુણ્ણિ અને આવસ્સયની હારિભદ્રીય ટીકામાં જે પરસ્પર વિશેષતા છે તે સર્વ હકીકત મૂળ પાઠો સહિત રજૂ કરાઈ છે આ ઉપરાન્ત વિસેસા નું વિસ્તારથી વિવેચન કરાયું છે અને એ ઉપરની કોટ્યાચાર્યની ટીકામાંથી પણ કેટલાક પાઠો ઉદ્ધૃત કરાયા છે આ નિબન્ધમાં આવસ્સયનિજ્જુત્તિ અને વિસેસામાં આવતા ગણધરવાદને લગતું જે પ્રકરણ છે તેના ગુજરાતી અનુવાદ જૈ સા સ (ખણ્ડ ૨ અં ૧ પૃ ૮૨–૯૧)માં અપાયો છે, જ્યારે એના પૃ ૮૦–૮૧માં જર્મન નિબન્ધનો પરિચય અપાયો છે કે જેનો સારાંશ મે ઉપર આપ્યો છે લેખનું નામ 'પ્રો લ્યુમન અને આવશ્યકસૂત્ર ' એમ રખાયું છે આ નિબન્ધમાં જે વૈદિક અવતરણો ગણધરવાદમાં જોવાય છે તેના મૂળનો નિર્દેશ છે, અને એ ખાસ નોંધવાની બાબત છે જર્મન નિબન્ધ જેમની પાસે ન હોય તેને જૈ સા સ (ખ ૨, અ ૧)ના પૃ ૮૪–૯૨ જોવા ઘટે [2]ઉક્ત જર્મન નિબન્ધની હિન્દીમાં વિષયસૂચી ડૉ બનારસીદાસે અનુવાદી આવશ્યકના નામના લેખમાં આપી છે

ઉત્તરજ્ઝયણ (ઉત્તરાધ્યયન)—આ આગમનું નામ [3]પ્રાય ન-વતર

---

૧ એજન (પૃ ૫૬). ૨ જુઓ ઇ ઇ ક (૧ ૧૧ અ ૮-૯) ૩ ઉત્તર જ એનું પણ નામાન્તર છે. જુઓ આવસ્સયનિજ્જુત્તિ (ગા. ૮૨). તત્ત્વાર્થવિ૦ (અ. ૧ સૂ. ૨૦)ના ભાષ્યમાં 'ઉત્તરાધ્યાય' એવો ઉલ્લેખ છે

ગતિમાં બ વચનના કે પહેલાના વખતમાં આચારનો અભ્યાસ કરાયા બાદ આ આગમનો અભ્યાસ કરાતો હતો એ ઉપરથી આનું આ નામ પડ્યું છે. આ હકીકતને વવહારભાસ તેમજ તત્ત્વાર્થાધિ૦ (અ ૧ સૂ ૨)ની સિદ્ધસેનગણિકૃત ટીકા (પૃ ૮૦) સમર્થન કરે છે આજકાલ તો આચારને બદલે દસવેયાલિયનો અભ્યાસ કરાયા પછી ઉત્તર૦નો અભ્યાસ કરાય છે આમ પ્રણાલિકામાં પરિવર્તન થયું છે આ આગમમાં ૩૬ અજ્ઝયણો છે એના વિષયસૂચક નામો એના ઉપરની નિજ્જુત્તિ (ગા ૧૮-૧૭)માં છે એ હું એના સંસ્કૃત રૂપાન્તર સાથે આપું છું (૧) વિણયસુય (વિનયશ્રુત), (૨) પરીસહ (પરીષહ), (૩) ચઉરંગિજ્જ (ચતુરંગીય) (૪) અસંખય (અસંસ્કૃત) (૫) અકામમરણ (૬) [1]નિયંઠિ (નિર્ગ્રન્થિન્), (૭)[2] ઓરબ્ભ (ઔરભ્ર) (૮) કાવિલિજ્જ (કાપિલીય) (૯) નમિપવ્વજ્જા (નમિપ્રવ્રજ્યા), (૧૦) દુમપત્તય (દ્રુમપત્રક), (૧૧) બહુસુયપુજ્જ (બહુશ્રુતપૂજ્ય) (૧૨) હરિએસ (હરિકેશ) (૧૩) ચિત્તસંભૂઇ (ચિત્રસમ્ભૂતિ) (૧૪) ઉસુઆરિજ્જ (ઇષુકારીય) (૧૫) સભિક્ખુ (સભિક્ષુ) (૧૬) સમાહિઠાણ (સમાધિસ્થાન) (૧૭) પાવસમણિજ્જ (પાપશ્રમણીય), (૧૮) સંજઇજ્જ (સંયમીય), (૧૯) મિયચારિયા (મૃગચર્યા) (૨૦) નિયંઠિજ્જ (નિર્ગ્રન્થીય) (૨૧) સમુદ્દપાલિજ્જ (સમુદ્રપાલીય), (૨૨) રહનેમિય (રથનેમીય) (૨૩) કેસિગોયમિજ્જ (કેશિગૌતમીય), (૨૪) સમિઇઓ (સમિતિઃ), (૨૫) જન્નઇજ્જ (યજ્ઞીય) (૨૬) સામાયારી (સામાચારી) (૨૭) ખલુંકિજ્જ (ખલુંકીય) (૨૮) મુક્ખગઇ (મોક્ષગતિ) (૨૯) અપ્પમાય (અપ્રમાદ) (૩૦) તવ (તપસ્), (૩૧) ચરણ (૩૨) પમાયટ્ઠાણ (પ્રમાદસ્થાન) (૩૩) કમ્મપ્પયડિ (કર્મપ્રકૃતિ) (૩૪) લેસા (લેશ્યા) (૩૫) અણગારમગ્ગ (અનગાર

[1] આ ક્ષુલ્લક નિર્ગ્રન્થીય છે જ્યારે વીસમું અજ્ઝયણ મહાનિર્ગ્રન્થીય છે
[2] પત્રાંકના ૧૭મા પદનું પણ આ નામ છે

માગ) અને (૩૬) જીવાજીવવિભત્તિ (જીવાજીવવિભક્તિ)[1]

[વિષય—(૧) વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે તેથી આ પહેલા અજ્ઝયણમાં વિનયનો અધિકાર અપાયો છે (૨) પરીષહોના નામો અને એનું સ્વરૂપ છે (૩) મનુષ્યત્વ ધર્મનું શ્રવણ શ્રદ્ધા અને સંયમ એ ધર્મના ચાર અંગોની દુર્લભતા દર્શાવાઇ છે એ માટે પ્રયત્ન કરવાનો ઉપદેશ છે (૪) પ્રમાદના પ્રકાર અને એનો ત્યાગ કરવાની વાત વિચારાઇ છે (૫) અકામ-મરણ સકામ-મરણ ઇત્યાદિ મરણના બે વિચારાયા છે (૬) ક્ષુલ્લક સાધુનું સ્વરૂપ છે (૭) ઉરભ્ર (ઘેટું), કાકણી કેરી [2]વેપાર અને સમુદ્ર એ પાંચના દૃષ્ટાંતો અપાયા છે (૮) નિર્લોભતા સમજાવવા માટે કપિલનું ચરિત્ર અપાયું છે (૯)[3] [4]નમિ નામના પ્રત્યેકબુદ્ધની દીક્ષાનો અધિકાર છે એમાં બ્રાહ્મણ રૂપમાં આવેલા ઇંદ્ર સાથે નમિને થયેલા સંવાદનું વર્ણન છે (૧૦) ઝાડના પાંદડાના ઉદાહરણ દ્વારા એક સમય પણ પ્રમાદ ન કરવાનો ઉપદેશ અપાયો છે (૧૧) બહુશ્રુતપણું અને અબહુશ્રુતપણું સમજાવી અવિનીત અને વિનીતના સ્થાનો બતાવાયા છે (૧૨) તપની સમૃદ્ધિ વર્ણવવા માટે ચંડાળ કુળમાં જન્મેલા હરિકેશબલ

---

૧ સમવાય(સુ ૩૬)માં જે ૩૬ નામો અપાયાં છે તેમાં કેટલાંકમાં ને નવીન-માનાં નામ અનુક્રમે પુરિસવિજ્જા (પુરુષવિદ્યા) અ ણાહપવ્વજ્જા (અનાથપ્રવ્રજ્યા) અને ગોયમ-કેસિજ્જ (ગૌતમકેશીય)છે નમિચન્દ્રસૂરિએ સુખબોધામાં ૬,૭ ૧૦ ૧૧, ૧૨, ૧૩ ૧૬ ૧૯ ૨૦ ૨૪ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ને બીજાં સુલ્લક નિર્ગ્રન્થીય ઔરભ્રીય દ્રુમપત્ર બહુશ્રુતપૂજા હરિકેશીય, ચિત્રસંભૂતીય બ્રહ્મચર્યસમાધિ, મૃગા પુત્રીય મહાનિર્ગ્રંથીય પ્રવચનમાતૃ, મોક્ષમાર્ગગતિ સમ્યક્ત્વપરાક્રમ તપોમાર્ગ ગતિ ચરણવિધિ પ્રમાદસ્થાન અને અનગારમાર્ગગતિ એમ નામ આપ્યાં છે ૨ ત્રણ વેપારીની વાત બાઇબલની કથાનું સ્મરણ કરાવે છે સરખાવો Matth (xxv 14) ને Luke (xix 11), વિશેષ માટે જુઓ HIL (vol II, p 467, fn) ૩ આ તેમજ ૧૨-૧૪ ૨૨ ૨૩ અને ૨૫ પ્રાચીન પૌરાણિક કથાઓ પૂરી પાડે છે ૪ એમની હકીકત જનક વિદેહી અને યુરપના Marcus Aurelius (માર્કસ ઓરેલિયસ)નું સ્મરણ કરાવે છે

નામના મુનિનું ચરિત આપાયું છે (૧૩) નિદાનનો દોષ દર્શાવવા ચિત્ર અને સંભૂતિનું ઉદાહરણ અપાયું છે આમાં પૂર્વ ભવમાંના સંભૂતિને-ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તને રાજ્યનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લેવાનું એના પૂર્વ ભવના ભાઈ ચિત્ત—શ્રમણ સમજાવે છે (૧૪) પુરોહિત અને એના બે પુત્રો વચ્ચેનો સંવાદ છે એ બધે તેમજ પુરોહિતની પત્ની અને 'ઈષુકાર' પુરમાં જ મેના રાજા અને એની રાણી એ છયે દીક્ષા લીધી એ હકીકત છે (૧૫) ઉત્તમ સાધુના લક્ષણ વિચારાયા છે (૧૬) બ્રહ્મચર્યના દસ સ્થાનો—સમાધિસ્થાનો કે જેમાં બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ આવી જાય છે એ આમાં સમજાવાયા છે (૧૭) પાપસ્થાનો સેવનારા શ્રમણનો અધિકાર છે (૧૮) ભોગના ત્યાગરૂપ સયતિ ઉપર સંજયની કથા છે (૧૯) મૃગાપુત્રની કથા છે શ્રમણને જોઈને રાજપુત્ર મૃગાપુત્રને 'જાતિસ્મરણ' જ્ઞાન થાય છે અને એ દીક્ષા લેવા માતાપિતાની રજા માગે છે ત્યારે તેઓ એને એમાંની મુશ્કેલીનો સચોટ ખ્યાલ કરાવે છે પણ એનો રદિયો આપી એ દીક્ષા લે છે (૨૦) અનાથતાની ભાવના પર અનાથ મુનિની કથા છે (૨૧) એકાન્તચર્યા ઉપર સમુદ્રપાલની કથા છે (૨૨) [3]સાધ્વી રાજીમતી અને નેમિનાથના મોટા ભાઈ રથનેમિ સાધુ વચ્ચેનો સંવાદ છે (૨૩) ગૌતમસ્વામી અને કેશી વચ્ચેનો આ સંવાદ છે એમાં ચતુર્યામ ધર્મ અને પંચશિક્ષિત ધર્મનો સમન્વય તેમજ સચેલકત્વ અને અચેલકત્વની સાચી સમજણ તેમજ કેટલાક [4]રૂપકાત્મક

---

૧ મુનિ અને અભિમાની પુરોહિત વચ્ચેનો આ સંવાદ છે એમાં ખરા બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ વર્ણવાયું છે આરે ઉપર આ આરમા અજ્ઝયણનું નતક (ક્રમાક ૪૯૬) સાથે સરખાવન કર્યું છે જુઓ Z D M G (63 1909 171 ff)
૨ ૧૪મા અજ્ઝયણ માટે જુઓ નતક (ક્રમાક ૫૦૯) અને Z D M G (62 1901 725 ff) ૩ આ અજ્ઝયણમાં કહ્યું છે કે ધણ એ વાસુદેવના પુત્ર છે અને નેમિનાથ એ વસુદેવના ભાઈ સમુદ્રવિજયના પુત્ર છે રાજીમતી એ ઉગ્રસેનની પુત્રી અને કંસની બહેન થાય છે અને એની સગાઈ નેમિનાથ સાથે થઈ હતી આસ્પરસના સમ્બન્ધ માટે જુઓ HCLJ (પૃ ૧૫૧) ૪ આ પ્રહેલિકાનુ સ્મરણ કરાવે છે

ાશ્ન અને ઉત્તરો છે (૨૪) પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિરૂપ આઠ વચનમાતાનુ સ્વરૂપ છે (૨૫) જયઘોષ મુનિ અને યજ્ઞ કરનાર ાહ્મણ વિજયઘોષ વચ્ચેનો સવાદ છે એમા સાચા [1]બ્રાહ્મણત્વાદિનુ વરૂપ સમજાવાયુ છે (૨૬) સાધુઓની દસ પ્રકારની સામાચારીનુ નિરૂપણ છે (૨૭) ગળિયા બળદના દષ્ટા ત દ્વારા ઉપનય અપાયો છે ૨૮) મોક્ષમ ગના જ્ઞાનાદિ સાધનોનુ સ્વરૂપ છે આ અજ્ઝયણ ત્ત્વાર્થાધિ૦ના પાયારૂપ જણાય છે (૨૯) સવેગ નિર્વેદ ધર્મશ્રદ્ધા ઇત્યાદિ ૭૩ દ્વારનુ નિરૂપણ છે (૩૦) તપના પ્રકારો અને ઉપ કારોનુ વર્ણન છે (૩૧) ૧, ૨ એમ સખ્યાના ક્રમે ચરિત્રનુ સ્વરૂપ આલેખાયુ છે (૩૨) પ્રમાદનુ–રાગ દ્વેષ મોહ અને કષાયોનુ સ્વરૂપ સમજાવાયુ છે (૩૩) કર્મના પ્રકાર ઇત્યાદિનુ નિરૂપણ છે (૩૪) લેશ્યાના પ્રકારનુ સ્પષ્ટીકરણ છે (૩૫) અનગાર એટલે ઘર વગરના– સાધુઓનો માર્ગ સમજાવાયો છે (૩૬) જીવ અને અજીવના પ્રકાર ઇત્યાદિનુ વિસ્તૃત વર્ણન છે આની ૨૬૬મી ગાથાને આધારે કેટલાક કહે છે કે મહાવીરસ્વામીએ નિર્વાણ સમયે આ ૩૬ અજ્ઝયણ પ્રકાશ્યા હતા [2]

સ કલના અને કર્તૃત્વ—બૌદ્ધોના સુત્તનિપાતનુ સ્મરણ કરાવનારા અને ધાર્મિક કાવ્ય તરીકે આગમોમા [3]મહત્ત્વનુ સ્થાન ભોગવનારા આ આગમના કેટલાક અજ્ઝયણ અ ગમાંથી ઉદ્‌ધૃત છે કેટલાક જિનભાષિત છે ને કેટનાક પ્રત્યેકબુદ્ધસવાદરૂપ છે આમ આની નિજ્જુત્તિ (ગા ૪)માં કહ્યું છે 'પાઇય ટીકા' (પત્ર ૫ આ)મા કહ્યુ છે કે પરીસહ દિટ્ઠિવાયમાથી ઉદ્‌ધૃત છે, દુમપુપ્ફિયના પ્રણેતા મહાવીરસ્વામી છે, કાવિલીયના કર્તા પ્રત્યેકબુદ્ધ છે અને કેસિગોયમિજ્જ કેશી અને ગોતમના સવાદરૂપ છે

---

૧ ધમ્મપદના ૨૬મા બ્રાહ્મણ-વગ્ગ સાથે આ સરખાવાય તેમ છે ૨ આત્મારામજી મહારાજ આ વાત સ્વીકારતા નથી (જુઓ જૈન ધર્મવિષયક પ્રશ્નોત્તર) ૩ જુઓ HIL (Vol II p 466). વૈદિક સાહિત્યમા ભગવદ્ ગીતાનુ જે સ્થાન છે તેવુ સ્થાન જૈન સાહિત્યમા ઉત્તર૦નુ ગણાય છે

બીજા અને સોળમા અજ્ઝયણનો પ્રારમ્ભિક ભાગ અને ૨૮મું અજ્ઝયણ સિવાયનું લખાણ પદ્યમાં છે અને એની સંખ્યા ૧૬૪૩ની છે શુબ્રિંગે કહ્યું છે કે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના આર્યામાં લખાયેલા અજ્ઝયણો આ ઉત્તરના મોટા ભાગ (bulk) કરતાં સ્પષ્ટપણે અર્વાચીન છે આ હકીકત આયાર (૨ ૧૫)ની આર્યાને અંગે પણ કહી શકાય તેમ છે [1]

વિવરણાદિ—અતિપ્રાચીન (archaic) ને વિલક્ષણ રૂપોના ભણ્ડાર રૂપ આ આગમ ઉપરની નિજ્જુત્તિમાં લગભગ ૫સો ગાથાઓ છે ૯૧મી ગાથામાં ભદ્દબાહુનો ૮૭મીમાં અજ્જરક્ખિયનો અને ૧૦૪મીમાં ભયવ (ભગવાન્) થૂલભદ્દનો ઉલ્લેખ છે આ ગાથાઓ પાછળથી ઉમેરાઇ હશે એમ લાગે છે અથવા તો આ ભાસની ગાથાઓ હોવી જોઇએ ૧૪૮મી ગાથામાં વાસવદત્તા અને ઉદયણનો ઉલ્લેખ છે ગા ૧૬૫-૧૭૮ સાત નિહ્નવો વિષે અને ગા ૨૧૨-૨૩૫ સત્તર પ્રકારના મરણ વિષે હકીકત પૂરી પાડે છે [2] આ આગમ ઉપર ભાસ રચાયેલું છે આની કેટલીક ગાથાઓ દે લા જૈ પુ સંસ્થાવાળી આવૃત્તિમાં નોંધાઇ છે આ આગમની ચુણ્ણિની એક તાડપત્રીય પ્રતિ વિ સ ૧૪૮૯માં લખાયેલી છે આ ચુણ્ણિ ઇ સ ૧૯૩૩માં છપાઇ છે સર્વદેવસૂરિને અને અભયદેવસૂરિને પોતાના 'ગુરુ' તરીકે ઓળખાવનારા ધનપાલકૃત તિલકમંજરીને તપાસી આપનારા, વિ સ ૧૦૯૬માં સ્વર્ગે સંચરેલા અને થારાપદ્ર' ગચ્છના વાદિવેતાલ' શાન્તિસૂરિએ મૂળ તેમજ નિજ્જુત્તિ એ બન્નેના સ્પષ્ટીકરણને અનુલક્ષીને સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે પણ એમાં [3]કથાનકો પાઇયમાં આપ્યાં છે અને એથી તો આ ટીકા પાઇય ટીકા' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી છે આના પ્રારમ્ભના પાચમા

૧ જુઓ The Dasaveyāliya Suttaની પ્રસ્તાવના (પૃ ૫ ટિ ૨).
૨ વિશેષ માહિતી માટે જુઓ પૃ ૧૭૨ તેમજ H O L J (પૃ ૧૮૦)
૩ વિમલસાગરગણિના શિષ્ય પદ્મસાગરગણિએ આ કથાનકોનું પ્રતિસંસ્કૃત આપ્યું છે આ રચના વિ. સ ૧૬૫૭માં થઇ છે વિશેષ હકીકત માટે જુઓ D C J M (Vol XVII pt. 3 pp 73-74).

પદ્યમા ચુણ્ણિ અને વૃત્તિઓ આની પૂર્વે રચાયાનો ઉલ્લેખ છે તેમાં ચુણ્ણિ તો ઉપર જે નોધાઇ છે તે જ લાગે છે વૃત્તિઓથી કઇ સમજ વાની છે તે જાણવુ બાકી રહે છે પાઇય ટીકા (પત્ર ૧૫૨આ-૧૮૧અ)મા નિહ્નવવાદ ઘણી સરસ રીતે ચર્ચ્યો છે આ ટીકાને 'શિષ્ય હિતા' તેમજ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રબૃહદ્વૃત્તિ' પણ કહે છે એના અન્તમા જે પ્રશસ્તિ છે તેનો સારાશ ઉત્તર૦ની અગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ ૫૩-૫૪)મા શાર્પેન્ટિયરે આપ્યો છે આ પ્રશસ્તિમા ભિન્નમાલ નગરનો ઉલ્લેખ છે મૂળ નિજ્જુત્તિ તેમજ આ પાઇય ટીકાની એક તાડપત્રીય પ્રતિ વિ સ ૧૩૪૩મા લખાયેલી છે આ ત્રણે મૂળ વગેરે દે લા જૈ પુ. સસ્થા તરફથી છપાયા છે[1] પાઇય ટીકાની બીજી તાડપત્રીય પ્રતિ વિ સ ૧૪૧૪મા લખાઇ છે વડ ગચ્છના ઉદ્દ્યોતનસૂરિના શિષ્ય આમ્રદેવના શિષ્ય નેમિચન્દ્રસૂરિએ (જેઓ પહેલા દેવેન્દ્રગણિ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા તેમણે) [2]ગુરુબન્ધુ મુનિચન્દ્રસૂરિના કહેવાથી આ આગમ ઉપર વિ સ ૧૧૨૯મા સસ્કૃતમા 'સુખબોધા' નામની ટીકા[3] પાઇય ટીકા ને આધારે રચી છે એટલુ જ નહિ પણ એમા અપભ્રંશની અનેક કથાઓ શબ્દે શબ્દ પાઇય ટીકામાથી ઉદ્ધૃત કરી છે માણિક્યશેખરસૂરિએ દીપિકા રચી છે જિનસાગરસૂરિના શિષ્ય કમલ સયમ ઉપાધ્યાયે વિ સ ૧૫૪૪મા ઉત્તર૦ ઉપર 'સર્વાર્થસિદ્ધિ નામની વૃત્તિ રચી છે એ મૂળ સહિત ત્રણ ભાગમા ઇ સ ૧૯૨૩થી ૧૯૨૭મા છપાઇ છે સિદ્ધાન્તસાગરસૂરિના શિષ્ય કીર્તિવલ્લભગણિએ વિ સ ૧૫૫૨મા દીપિકા વગેરે જોઇને વૃત્તિ રચી છે મુનિવિમલના શિષ્ય ભાવવિજયે વિ સ ૧૬૮૯મા રોહિણીપુર મા વૃત્તિ રચી છે અને તેમ કરવામા એમના ગુરુભાઇ વિજયહર્ષગણિએ એમને સહાયતા આપી છે આ વૃત્તિ મૂળ સહિત બે ભાગમા જૈ આ સ તરફથી

---

૧ જુઓ પૃ ૧૭ ૨ ગુરુભાઈ અર્થાત્ એ ક ગુરુના શિષ્ય. ૩ એમા અગડદત્તમુનિના કૃષ્ણચરિત્રનુ વિસ્તૃત સ્વરૂપ દેવેન્દ્રગણિએ આ ટીકામા આપ્યુ છે એનો અગ્રેજી અનુવાદ શાર્પેન્ટિયરે તૈયાર કરી મૂળ સહિત Z D M G (64 1910 397 ff)મા છપાવ્યો છે

છપાઈ છે જયકીર્તિની ટીકા મૂળ સહિત હી ઙ તરફથી ઇ સ ૧૯૦૯મા અને લક્ષ્મીકીર્તિના શિષ્ય લક્ષ્મીવલ્લભે વિ સ ૧૭૪૫(?)મા રચેલી વૃત્તિ ઇ સ ૧૯૨૦મા પ્રસિદ્ધ થયેલી છે

શાર્પેન્ટિયરે ઉત્તર૦ સમ્પાદિત કર્યું છે એમા અગ્રેજીમા વિસ્તૃત ઉપોદ્ઘાત છે અને એમા આગમો વિષે ઊહાપોહ છે આ સમ્પાદન Archivas d Etudes Orientales (Vol 18) તરીકે ઉપ્પસલા(Uppasala)થી બે ભાગમા ઇ સ ૧૯૨૨માં પ્રસિદ્ધ થયુ છે

ભાષાન્તર—S B E (vol XLV)મા ઉત્તર૦નો યાકોબીએ કરેલો અગ્રેજી અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયો છે જૈ ધ પ્ર સ તરફથી મૂળ ગુજરાતી ભાષા તર સહિત બે ભાગમા અનુક્રમે વિ સ ૧૯૮૧ ને ૧૯૮૨મા છપાયેલુ છે પૂ જૈ ગ્રથમાલા—૧૩ " તરીકે ઉત્તરજ્ઝયણનો છાયાનુવાદ મહાવીરસ્વામીનો અતિમ ઉપદેશ એ નામથી ઇ સ ૧૯૩૮માં છપાયો છે અ ૨૭નો અનુવાદ ગળિયો બળદ ' એ નામથી શ્રીમહાવીરકથા (પૃ ૪૬૪-૫)મા અપાયો છે અ ૧૨ ૧૪ ૧૯ અને ૨૩ના મે કરેલા સમશ્લોકી અનુવાદ અહીંના (સુરતના) સામાહિક નામે 'ગુજરાતમિત્ર તથા ગુજરાતદર્પણ ના તા ૧૬-૨-૪૭ તા ૬-૪-૪૭, તા ૩-૩-૪૬ અને તા ૩૧-૮-૪૭ના અકમા અનુક્રમે છપાયા છે ઉત્તર ટીકામાથી ઘણી કથાઓનો અગ્રેજી અનુવાદ Hindu Tales એ નામથી જે જે મેયરે કરેલો છે આ ટીકાના પત્ર ૫૯આ-૬૫આ, ૮૫અ-૮૫આ, ૩૭અ-૪૩આ ૧૨૪અ-૧૨૫આ, ૧૮૫આ-૧૮૭આ, ૨૩૪અ-૨૩૬અ અને ૨૭૮અ-૨૮૨અ માની પહેલી બે કથા ઐતિહાસિક છે જ્યારે બાકીની પાચ ધાર્મિક છે આ સાતે કથાઓનો હિંદી સારાશ પૃ કમા અપાયો છે

[1]દસવેયાલિય ([2]દશવૈકાલિક)—સુધર્મસ્વામીના શિષ્ય જબુ

---

૧ આની નિજ્જુત્તિમા છ વાર (જુઓ ગા ૧ ૭ ૧૨ ૧૪ ને ૨૫) આનો 'દસકાલિય તરીકે અને બે વાર (જુઓ ગા ૬ ને ૩૬૭ અવચૂર) દસવેયાલિય તરીકે ઉલ્લેખ છે ૨ આ નામના અર્થ માટે જુઓ HCLJ(પૃ ૧૪૪)

સ્વામીના શિષ્ય પ્રભવસ્વામી ઇ સ પૂવ ૪૧૩મા કે એની આસપાસમા જૈન સઘના નાયક બન્યા એમના પછી એમના શિષ્ય [1]શય્યભવ (સિજ્જભવ)સૂરિ ઇ સ પૂર્વે ૪૦૭મા કે એની આસપાસમા નાયક બન્યા એઓ ચૌદ પુ વના ધારક હતા એમણે એમના પુત્ર મનગ(મનક) માટે દસવેયાલિયની યોજના કરી આના રચનાવર તરીકે વીરસવત્ ૭૨(ઇ સ પૂર્વે ૪૫૫)નો ઉલ્લેખ કરાય છે આમા દસ અજ્ઝયણો છે તેમા પાચમાનેબે ઉદ્દેસઅ અને નવમાને ચાર ઉદ્દેસઅ છે બાકીનાને ઉદ્દેસઅ નથી ચોથા અજ્ઝયણના પ્રારમ્ભનો ભાગ ગદ્યમા છે નવમા અજ્ઝયણના ચોથા ઉદ્દેસઅમા કેટલોક ભાગ ગદ્યમા તો કેટલોક પદ્યમા છે બાકીની તમામ કૃતિ પદ્યમા છે આપણે આના અજ્ઝયણના નામ એના વિષય સહિત નોધીશુ

(૧) દુમપુપ્ફિયા (દ્રુમપુષ્પિકા)—ઝાડના ફૂલમાથી ભમરો રસ ચૂસી લે છતા તેને હાનિ ન કરે તેમ શ્રમણ વર્તે એ વાત અહીં કહેવાઇ છે પહેલા પદ્યમા અહિસા સયમ અને તપને ધર્મના અગ ગણાવાયા છે અને આ ધમની પ્રશ સા કરાઇ છે (૨) સામણ્ણપુવ્વગ (શ્રામણ્ય પૂર્વક)—ઇચ્છાઓ ઉપર વિજય મેળવવાથી અને ભોગોથી વિરક્ત રહેવાથી સાધુતા પમાય છે છઠ્ઠા ને આઠમા પદ્યમા અગધણ ’ અને ગન્ધણ સપનો અને નવમામા હડ નામની વનસ્પતિનો ઉલ્લેખ છે (૩) ખુડ્ડિયાયારકહા (ક્ષુલ્લિકાચારકથા)—સાધુને ન આચરવા જેવી ત્રેપન બાબતો દર્શાવાઇ છે આને આહાર પ્રસાધન ક્રીડા ઇત્યાદિ સાથે સબન્ધ છે આઠમા પદ્યમા સાત જાતના મીઠાનો ઉલ્લેખ છે (૪) છજ્જીવણિયા (ષડ્જીવનિકા)—આનુ બીજુ નામ ‘ ધમ્મપણ્ણત્તિ ’ છે આમા છ જીવનિકાયોનુ તેમજ પાચ મહાવ્રતોનુ સ્વરૂપ અપાયેલુ છે અન્તમાના ૧૩-૨૫ પદ્યોમા આત્મોન્નતિના પગથિયાં સમજાવાયા છે (૫) પિડેસણા (પિણ્ડૈષણા)—ભિક્ષા માટે જતી વેળા રાખવાની સાવધાનતા અને નિરવદ્ય આહારગ્રહણની વિધિ સમજાવાઇ છે

---

૧ વીરસવત્ ૩૬મા જ મોક્ષે ગયેલા શ્રુતકેવલી વીરસવત્ ૯૮મા સ્વર્ગે સચર્યા. જુએ જૈ સા સ ઇ (પૃ ૩૨) ૨ જુઓ આ અજ્ઝયણ તેમજ એની નિજ્જુત્તિ (ગા ૧૬)

(૬) ધમ્મટ્ઠકામ (ધર્માર્થકામ)—આનું બીજું નામ 'મહાચારકથા' છે આમાં પાંચ મહાવ્રતો કેવી રીતે પાળવાં તે બતાવાયું છે (૭) વક્કસુદ્ધિ (વાક્યશુદ્ધિ)—સાધુની ભાષા કેવી હોવી જોઈએ એ અહીં વિસ્તારથી દર્શાવાયું છે (૮) આયારપ્પણિહિ (આચારપ્રણિધિ)—ઉત્તમ આચારનો ભંડાર મેળવવા શ્રમણે શું કરવું જોઈએ એ પહેલા પદ્યમાં દર્શાવાયું છે ચોથા અને છટ્ઠા અજીવપણાનું સ્મરણ કરાવનારો છ જીવ-નિકાયને લગતો વિષય આના પછીનાં ૧૭ પદ્યોમાં આલેખાયો છે ભિક્ષાચર્યાના નિયમો અને શ્રમણના આદર્શભૂત ગુણોનું નિરૂપણ બાકીનાં પદ્યોમાં છે ૫૧માં પદ્યમાં નક્ષત્ર સ્વપ્ન યોગ, નિમિત્ત મન્ત્ર અને ભેષજ વિષે ગૃહસ્થ સાથે વાત કરવાનો સાધુને નિષેધ કરાયો છે (૯) વિણયસમાહિ (વિનયસમાધિ)—ગુરુ પ્રત્યે વિનય અને એમની સાથેનું વર્તન પરીષહોનું સહન, વાણી પર સંયમ તેમજ વિનય-સમાધિ શ્રુત-સમાધિ તપ-સમાધિ અને આચાર-સમાધિના ચાર ચાર પ્રકારનું સ્વરૂપ એમ વિવિધ વિષયો આલેખાયા છે (૧૦) સભિક્ખુ (સભિક્ષુ)—આદર્શ શ્રમણનું સંક્ષિપ્ત પણ સચોટ નિરૂપણ છે

બે ચૂલા—રઇવક્કા (રતિવાક્યા) અને [1]વિવિત્તચરિયા (વિવિક્તચર્યા) એ નામની આ બે ચૂલા ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીની નિજ્જુત્તિ છે એટલે એ એટલી તો પ્રાચીન છે જ સંયમમાં સાધુ સ્થિર રહે અને ફરીથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં જવા તૈયાર ન થાય એ જાતની સમજણ પહેલી ચૂલામાં અપાઈ છે બીજી ચૂલામાં સંસાર-પ્રવાહથી વિપરીત ચાલવાનો ઉપદેશ અપાયો છે આમ ચાલનાર શ્રમણની ચર્યા વિષે વિચાર કરાયો છે

---

૧ આની પહેલી ગાથામાં આ ચૂલાને કેવલીએ કહેલી એમ કહ્યું છે નિજ્જુત્તિ અને ચુણ્ણિમાં આની ઉત્પત્તિ વિષે કોઈ કથા નથી. હરિભદ્રસૂરિની ટીકા (પત્ર ૨૭૮અ)માં કોઈ આર્યા સીમંધરસ્વામી પાસેથી એ લાવ્યાની વાત છે, જ્યારે પરિશિષ્ટ પર્વ (સ. ૯ શ્લો. ૯૭–૮)માં તો આ બન્ને ચૂલા તેમજ ભાવના અને વિમુક્તિ એ ચાર સ્થૂલભદ્રની બેન સાધ્વી યક્ષા સીમંધરસ્વામી પાસેથી શીખી લાવ્યાની વાત છે

નિર્યૂહણ—દસવેયાલિયની નિજ્જુત્તિ(ગા ૧૬–૧૭)મા કહ્યુ છે કે આયપ્પવાયમાથી ધમ્મપન્નત્તિ, કમ્મપ્પવાયમાથી પિંડેસણા સચ્ચપ્પવાય માથી વક્કસુદ્ધિ અને નવમા પુવ્વના ત્રીજા વત્થુમાથી બાકીના ભાગનુ નિયૂહણ કરાયુ છે મતાન્તર પ્રમાણે બાર અગરૂપ ગણિપિડગમાથી આ મૂલસુત્તનુ નિયૂહણ કરાયુ છે જુઓ ગા ૧૮

સન્તુલન—ધમ્મપદનુ અચૂક સ્મરણ કરાવનારા દસવેયાલિયનુ અ ૨, પદ્ય ૧ સયુત્તનિકાય (નન્દનવગ્ગ દુક્કર પૃ ૭) સાથે અને અ ૨ પદ્ય ૭ વિસવન્તજાતક (ક્રમાક ૬૯ પૃ ૩૧૧) સાથે મળતા આવે છે આ તો પ્રાચીન પાલિ સાહિત્યની અદ્ધમાગહી સાહિત્ય સાથે સમાનતા છે એના નમૂનારૂપે ઉલ્લેખ છે અ ૨ પદ્ય ૭ ૧૧ ઉત્તરજ્ઝયણ (અ ૨૨ પદ્ય ૪૨–૪૪ ૪૬ ૪૯) સાથે અક્ષરશ મળે છે અ ૪માંની મહાવ્રતોને અંગેની કણ્ડિકાઓ આયાર (સુય ૨ અ ૧૫)ના અન્તિમ ભાગ સાથે મોટે ભાગે મળતી આવે છે અ ૭ને આયાર (સુય ૨ અ ૪) સાથે સરખાવતા એમ ભાસે છે કે અ ૭નુ લખાણ તે આયારના ગદ્યનુ પદ્યાત્મક રૂપાન્તર છે અ ૧૦ અને ઉત્તરજ્ઝયણ (અ ૧૫) વિષય, નામ છ અને પ્રત્યેક પદ્યના અન્તના સ ભિક્ખૂ પૂરતા ભાગની બાબતમાં મળતા આવે છે પ્રો એ એમ ઘાટગેએ Parallel Passages in the Daśavaikalika and the Ācaranga નામના [1]લેખમા આયાર (સુય ૨)ની ત્રીસ કણ્ડિકાનુ દસવેયાલિયના કેટલાક પદ્યો સાથે સામ્ય દર્શાવ્યુ છે

વિવરણાદિ—દસવેયાલિય તેમજ એની બે ચૂણ્ણિઓ ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીએ [2]નિજ્જુત્તિ રચી છે મૂળ સહિત આ નિજ્જુત્તિની પ્રો લોયમને

---

૧ આ લેખ New Indian Antiquary (Vol I No 2 pp 130–137)મા છપાયો છે ૨ આની ગા. ૮૨મા જે ગોવિન્દ વાચકનો ઉલ્લેખ છે તેઓ શુ નન્દીની પટ્ટાવલીમા નાગાર્જુનના શિષ્ય તરીકે ઉલ્લેખાયેલા ગોવિન્દ (ઈ સ. ૩૫૦)થી ભિન્ન છે ? ગા. ૯૮ ૧૨૫મા ભિક્ષાચર્યાથી જીવનાર સાધુને રસોઇ કરનારને હાથે થતી હિંસા કેમ ન લાગે એ વાત વિસ્તારથી સમજાવાઈ છે

સમ્પાદિત કરેલી આવૃત્તિ Z D M G (Vol 46, pp 581–663)મા પ્રસિદ્ધ થઇ છે એમા નિજ્જુત્તિના કથાત્મક ભાગની ચકાસણી છે તેમજ વિવરણાત્મક માહિતી વિષે વિસ્તૃત ઊહાપોહ છે આ આગમ ઉપર ભાસ છે અને એમા લગભગ ત્રેસઠ ગાથા છે પ્રસિદ્ધિ પ્રમાણે જિનદાસગણિ મહત્તરે રચેલી [1]ચુણ્ણિ ઋ કે સસ્થા તરફથી ઇ સ ૧૯૩૩મા પ્રકાશિત થઇ છે મૂળ તેમજ ઉપર્યુક્ત નિજ્જુત્તિ અને ભાસ ઉપર હરિભદ્રસૂરિએ વૃત્તિ રચી છે અને આ તમામ દે લા સસ્થા તરફથી [2]છપાયા છે આ આગમ તેમજ એની બે ચૂલા ઉપર સમયસુ દરગણિએ વિ સ [3]૧૬૮૧મા ટીકા રચી છે અને એ મૂળ સહિત શ્રીજિનયશ સૂરિજી ગ્ર થરત્ન માલા"ના પહેલા રત્ન તરીકે જૈન બધુ સમાજ તરફથી વિ સ ૧૯૭૫મા છપાઇ છે ચ દન-જૈનાગમ-ગ્ર થમાલામાં ગ્ર થાક ૧ તરીકે આ આગમ છાયા અજ્ઞાતકતૃક અવચૂરિ હસ્તિમલ્લજીકૃત ' સૌભાગ્ય ચન્દ્રિકા ' નામની હિન્દી ટીકા ભૂમિકા, સક્ષિપ્ત વિષયાનુક્રમણિકા અને શબ્દકોષ સહિત ઇ સ ૧૯૪૦મા પ્રકાશિત થયેલ છે ડૉ શુબ્રિંગે દસવેયાલિયનુ ઇ સ ૧૯૩૨મા સમ્પાદન કર્યું છે એમા અગ્રેજીમા ભાષાન્તર અને ટિપ્પણો છે આ સમ્પા ત શેઠ આણદજી કલ્યાણજી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયુ છે

ભાષાન્તરાદિ—પ્રો લૉયમેને દસવેયાલિય (અ ૧–૩)નુ જર્મન ભાષાન્તર કર્યું છે ડૉ કાશીનાથ વાસુદેવ અભ્યકરે દસવેયાલિયનુ અગ્રેજી ભાષા તર તૈયાર કરી એ મૂળ નિજ્જુત્તિ અને ટિપ્પણો સહિત ઇ સ ૧૯૩૨મા પ્રસિદ્ધ કર્યું[4] એ પૂર્વે જૈન મહિલામડળ (મુબઇ) તરફથી મૂળ ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત છપાવાયુ હતુ એ ટી ઉપાધ્યેએ અગ્રેજી પ્રસ્તાવના અનુવાદ અને ટિપ્પણ સહિત મૂળ [5]બે કટકે છપાવ્યુ છે અ ૧૦નો

---

૧ આ ચુણ્ણિમાની ત્રણ કથાઓનો હિંદી સારાશ પુ. ૬ મા પૃ ૧૦૧–૧૦૫–મા છપાયો છે ૨ જુઓ પૃ ૧૮ ૩ રસિનિધિ-શૃગાર ૪ ઇ સ ૧૯૩૮મા એ આની બીજી આવૃત્તિ છપાઈ છે તેમા નિજ્જુત્તિ અપાઈ નથી. ૫ પહેલામા અ ૧–૬ છે જ્યારે બીજામા અ. ૭–૧૦ તેમજ બે ચૂલા છે

મારો પદ્યાત્મક અનુવાદ "સિદ્ધચક્ર" (વ. ૧૨, અ ૧)માં [illegible]
મ (પુ ૧૩, અ ૧)માં છપાયો છે [illegible] The Das[illegible]
vaikalikasutra A Study ' [illegible]
રથી વિચાર કર્યો છે પૃ ૧માં નિર્દિષ્ટ [illegible]

પિંડનિજ્જુત્તિ (પિંડ નિર્યુક્તિ [illegible]
નામના પાંચમા અજ્ઝયણ ઉપર [illegible]
જવાથી એને પૃથક્ સ્થાન આ[illegible]
આમ આ દસવેયાલિયની નિજ્જુ[illegible]
દસવેયાલિયની નિજ્જુત્તિ ([illegible]
હોય એમ લાગે છે ૬૭૧ [illegible]
પિંડ નો અર્થ આહાર [illegible]
દોષો, ઉત્પાદન-દોષો, એષણા-દોષ [illegible]
પિંડનિજ્જુત્તિ ઉપર જે ૪૬ [illegible]
પિંડનિજ્જુત્તિમાં દાખલ થઈ [illegible]
મલયગિરિસૂરિએ વૃત્તિ રચી છે અને [illegible]
ઉપર હરિભદ્રસૂરિએ વૃત્તિ [illegible] પિંડનિજ્જુત્તિ
રચાઈ હોય એમ લાગે છે [illegible]
બાકી રહે છે પચ્ચક્ખાણ [illegible] તે [illegible]
નિજ્જુત્તિનો સક્ષેપ છે (પુ [illegible]) [illegible] વિવરણમાં પિં[illegible]
૧-૬૨ ગાથામાની ઘણીખરી [illegible] પરિચ્છેદ
દર્શનવિજયજીએ 'મૂલાચાર' [illegible] ગાથા [illegible] એમ [illegible]
(૪૬૧-૪૭૩)માની કથા પૃ ૧૬ [illegible] પિંડનિજ્જુત્તિ
હિન્દીમાં અપાઈ છે [illegible]

ઓહનિજ્જુત્તિ (ઓઘ [illegible] આવસ્સયનિજ્જુત્તિ [illegible]

---

૧ જુઓ પૃ ૨૮ ૨ [illegible]
ભોજન કરતા હોવાની હકીકત છે [illegible]
૨)નો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૬૧) [illegible] ૪ જુઓ
[illegible]

૬૬૫)ની આ એક પ્રશાખા (off-shoot) ગણાય છે, અને આમ એના કર્તા પણ ભદ્રબાહુસ્વામી છે આજે આ જે સ્વરૂપમા મળે છે તેમા આના ઉપરની ભાસની પણ કેટલીક ગાથા જોવાય છે 'ઓઘ'નો અર્થ સક્ષેપ, સામાન્ય એમ થાય છે આ ઓઘનિજ્જુત્તિમાં બહુ સૂક્ષ્મ વિગતો ન આપતા સામાન્યપણે હકીકતો અપાઇ છે આમા ચરણકરણાનુયોગનુ પ્રાધાન્ય છે [1]ચરણસપ્તતિ [2]કરણસપ્તતિ પ્રતિલેખન દ્વાર પિણ્ડ-દ્વાર, ઉપધિનુ નિરૂપણ અનાયતનનુ વર્જન પ્રતિસેવના-દ્વાર આલોચના-દ્વાર અને વિશુદ્ધિ-દ્વાર એ બાબતોનુ અહીં નિરૂપણ છે ઓઘનિજ્જુત્તિ ઉપર જેમ ભાસ છે તેમ ચુણ્ણિ પણ છે પણ એ અપ્રસિદ્ધ છે ઓઘનિજ્જુત્તિ ઉપર દ્રોણસૂરિએ જે ટીકા રચી છે એ તો મૂળ સહિત છપાયેલી છે[3]

પક્ખિયસુત્ત (પાક્ષિકસૂત્ર)—આ પદ્યાત્મક કૃતિ (liturgy in verse)ને કેટલાક મૂલસુત્ત ગણે છે આમા પ્રારમ્ભમા પાચ મહાવ્રતોનો નિર્દેશ છે અને ત્યાર બાદ આગમોની નામાવલિ છે આ સુત્તમા ક્ષમા શ્રમણોને નમસ્કાર કરાયો છે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરતી વેળા સાધુઓ આ સુત્ત બોલે છે આ સુત્તમા પાક્ષિક દિવસે કરવાના પ્રતિક્રમણની વિગત છે પ્રતિક્રમણ એ ચોથુ આવશ્યક ગણાય આ હિસાબે આ આવસ્સયનુ પેટાસૂત્ર છે[4] યશોદેવસૂરિએ વિ સ. ૧૧૮૦મા રચેલી સુખવિબોધા નામની વૃત્તિ સહિત આ પક્ખિયસુત્ત છપાયુ છે[5] ચક્રેશ્વરસૂરિના પ્રશિષ્ય [6]તિલકસૂરિએ પક્ખિયસુત્ત પર અવચૂરિ રચી છે

---

૧ પાચ મહાવ્રતો સાધુધર્મના દસ પ્રકાર સયમના સત્તર વૈયાવૃત્યના દસ અને બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિના નવ તેમજ જ્ઞાનાદિ ત્રણ તપના બાર પ્રકાર અને ક્રોધાદિ ચાર એમ સિત્તેર ભેદ જાણવા જુઓ ઓઘનિજ્જુત્તિભાસ (ગા. ૨) ૨ પિણ્ડ વિશુદ્ધિના ચાર પ્રકાર સમિતિના પાચ ભાવનાના બાર પ્રતિમાના બાર ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહના પાચ પ્રતિલેખનાના પચ્ચીસ, ગુપ્તિના ત્રણ અને અભિગ્રહના ચાર એમ સિત્તેર ભેદ છે (એજન ગા. ૩) ૩ જુઓ પૃ ૧૭ ૪ જુઓ જૈ સા. સ- ઇ (પૃ ૯૬). ૫ જુઓ પૃ. ૧૭ ૬ એઓ વિ સ ૧૩૦૪ સુધી વિદ્યમાન હતા.

પ્રકરણ ૧૬ દસ પઇણ્ણગ

જે તીર્થંકરને જેટલા શિષ્યો ઔત્પાતિકી વૈનયિકી, કાર્મિકી અને પારિણામિકી એમ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિથી વિભૂષિત હોય તે તીર્થંકરના સમયમા તેટલા હજાર પ્રકીર્ણક રચાય અને એમના તીર્થમા પ્રત્યેક બુદ્ધના સખ્યા પણ એટલી જ હોય આમ નદીની મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા(પત્ર ૨ ૮ આ)મા કહ્યુ છે મહાવીરસ્વામીના ૧૪૦૦૦ બુદ્ધિશાળી શિષ્યોએ પઇણ્ણગો રચ્યા હતા એ બધા આજે મળતા નથી જે મળે છે તેમાના આ સમિતિ તરફથી છપાયેલા [1]દસનો હુ અહીં સક્ષિપ્ત પરિચય આપુ છુ આ પઇણ્ણગો વૈદિક પરિશિષ્ટોનુ સ્મરણ કરાવે છે

૧ ચઉસરણ (ચતુ શરણ)—આને કુસલાણુબન્ધિ–અજ્ઝયણ પણ કહે છે [2] એમા ૬૩ ગાથા છે પહેલી સાત ગાથામા સામાયિકાદિ છ આવશ્યકોના ફળનો નિર્દેશ છે અને આઠમીમા ચૌદ સ્વપ્નોના નામ છે ત્યાર પછી અરિહત, સિદ્ધ સાધુ અને કેવલજ્ઞાનીએ કહેલો ધર્મ એ ચાર શરણો, દુષ્કૃત્યની નિ । અને સુકૃત(સત્કાર્ય)ની અનુમોદના એ બાબતો વિચારાઇ છે છેલ્લી ગાથામા વીરભદ્દ' (વીરભદ્ર) શબ્દ છે એ ઉપરથી આ પઇણ્ણગના કર્તા 'વીરભદ્ર' છે એમ મનાય છે આ [3]પઇણ્ણગ તેમજ બીજા [4]નવ સસ્કૃત છાયા સહિત આ૦ સમિતિ તરફથી છપાયા છે [5] આ ચઉસરણનો તેમજ આઉરપચ્ચક્ખાણ ભત્તપરિણ્ણા અને સથારગનો કનકવિજયજીએ કરેલો ભાવાનુવાદ મૂળ સહિત

---

૧ આત્મારામજીકૃત જૈન ધર્મવિષયક પ્રશ્નોત્તરમા દેવિદત્થય અને વીરત્થયને બેસા મૂકતા છે અને સથારગને ન ગણી એને બદલે ગચ્છાચાર અને મરણસમાહિનો ઉલ્લેખ કરાયો છે જુઓ જૈ સા. સ ઈ (પૃ ૮૧). મરણસમાહિ અને ગચ્છાચારને બદલે ચદાવિજ્ઝય અને વીરત્થવ આપી આ૦ સમિતિ તરફથી દસ છપાવાયા છે એજન(પૃ ૮૧) ૨ જુઓ નવમી ગાથા. ૩ આ ચઉસરણ અને તદુલવેયાલિય દે લા સસ્થા તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૨મા છપાયેલ છે ૪ જુઓ પૃ ૧૩ અને ૧૭ ૫ જુઓ પૃ ૧૭

'આરાધનાસાર' એ નામથી વિજયદાનસૂરિગ્રંથમાળાના મંત્રી હીરાલાલ રણછોડદાસ માસ્તર તરફથી વિ સં ૧૯૯૭માં પ્રકાશિત થયેલ છે દે. લા પુ સંસ્થા તરફથી ગ્રન્થાંક ૫૯ તરીકે આ આગમ અવચૂરિ સહિત છપાયેલ છે અને સાથે સાથે તંદુલવેયાલિય અને એના ઉપરની વિજયવિમલકૃત વૃત્તિ પણ છપાયેલ છે

૨ આઉરપચ્ચક્ખાણ (આતુરપ્રત્યાખ્યાન)—આને બૃહદ્ આતુર પ્રત્યાખ્યાન પણ કહે છે આમાં એકંદર સિત્તેર ગાથા છે દસમી ગાથા પછી કેટલોક ભાગ ગદ્યમાં છે 'બાલ-પંડિત મરણનું સ્વરૂપ પહેલી[1] નવ ગાથામાં સમજાવાયું છે દસમી ગાથાથી પંડિત-પંડિત મરણનું સ્વરૂપ વિચારાયું છે ૩૫મી ગાથામાં 'બાલ' મરણ 'બાલ-પંડિત' મરણ અને 'પંડિત' મરણ એમ મરણના ત્રણ પ્રકાર ગણાવાયા છે વિયાહ૦ (સ ૧૩ ઉ ૭ સુ ૪૮૬)માં બાલ-મરણ અને પંડિત-મરણ વિષે વિસ્તારથી વિચાર કરાયો છે [2]ગા ૪૬-૫૬માં હિતશિક્ષાનો અધિકાર છે છેલ્લી ગાથામાં 'વીર' શબ્દ વપરાયો છે એથી આના કર્તાનું નામ 'વીરભદ્ર' સૂચવાય છે મૂલાચાર (પરિચ્છેદ ૨)માં આ પઇણ્ણગની ૫૪ ગાથા અને પરિ ૩માં પાંચ જોવાય છે એમ 'મૂલાચાર' નામના લેખમાં [3]ઉલ્લેખ છે આ પઇણ્ણગની આવૃત્તિ વગેરે માટે જુઓ પૃ ૧૭૧-૨

આ પઇણ્ણગમાં તેમજ ભત્તપરિણ્ણા, મહાપચ્ચક્ખાણ ને મરણસમાહિમાં આરાધનાનો વિષય છે આરાધનાને અંગેની કૃતિઓની નોંધ બૃહત્કથાકોશની પ્રસ્તાવના (પૃ ૪૮-૯)માં અપાઈ છે

[4]૪ ભત્તપરિણ્ણા (ભક્તપરિજ્ઞા)—આમાં ૧૭૨ ગાથા છે અભ્યુદ્યત

---

૧ બીજી ગાથામાં સાત શિક્ષાવ્રતનો ઉલ્લેખ છે, અને આઠમી ગાથામાં ભત્તપરિણ્ણાની ભલામણ કરાઈ છે ૨ ૫૫મી ગાથામાં 'ચંદગવિજ્ઝ' શબ્દ વપરાયેલો છે અને એનો અર્થ 'રાધાવેધ' છે ૩ જુઓ જૈ સ. પ્ર (વ ૬ અ ૧ પૃ ૬-૧) આ લેખમાં એવો પણ ઉલ્લેખ છે કે મૂલાચાર (પરિ ૪)-માંની ત્રણ ગાથા ઉત્તર૦માંથી કંઇક ફેરફાર સાથે અપાઇ છે અને એનો કેટલોક ભાગ ઓઘનિર્યુક્તિની ગાથાથી બનેલો છે ૪ આ અંક આ૦ સમિતિએ છપાવેલ ૯૦ પઇણ્ણગને અનુસરે છે (સ. ૧૩ ઉ ૭ સુ. ૪૯૬)માં

મરણથી આરાધના થાય છે આ મ ણ ભકતપરિજ્ઞા, ઈંગિની ને પાદપોપ-ગમન એમ ત્રણ પ્રકારનુ છે (જુઓ ગા ૯) ભકતપરિજ્ઞાના સવિચાર ને અવિચાર એમ બે પ્રકાર ગા ૧૦મા બતાવાયા છે આના પછીની ગાથાઓમા અનશન કરનારની યોગ્યતા, એને કરાવાતા [1]સમાધિપાન અને [2]વિરેચનનો ઉલ્લેખ છે ગા ૫૩-૧૫૩મા શિષ્યજનને અપાયેલી શિખા મણનુ સવિસ્તર વર્ણન છે ગા ૮૮-૧૩૪મા પાચ મહાનતોના સ્વરૂપ અને ફળ વિચારાયા છે ૧૬૨મી ગાથામા સુત્ર ધુએ છાણા સળગાવી ચાણક્યને કે જેણે ગોકુળમા [3]પાદપોપગમન—અનશન સ્વીકાર્યું હતુ તેને બાળ્યો હતા એણે એ સમાધિપૂર્વક સહન કરી ઉત્તમ અર્થ ને પ્રાપ્ત કર્યો એ વાત છે ૧૭૧મી ગાથામા ' વીરભદ્ર ' શબ્દ આવે છે એ ઉપરથી આ પઇણ્ણગના કર્તાનુ નામ વીરભદ્ર સૂચવાય છે આ પઇણ્ણગની આવૃત્તિ ઇત્યાદિ માટે જુઓ પૃ ૧૭૧-૨

૬ સંથારગ (સંસ્તારક)—આમા ૧૨૩ ગાથા છે અન્તિમ કાળની આરાધનારૂપ સંથારાના સ્વીકારનો મહિમા વર્ણવાયો છે ૧૫મી ગાથામા કહ્યુ છે કે શ્વેત કમળ (પૂર્ણ) કળશ સ્વસ્તિક [4]નન્દ્યાવર્ત અને ઉત્તમ પુષ્પની માળા એ સર્વ મંગળ વસ્તુઓ કરતા સંથારો વધારે મંગળરૂપ છે ૨૩મી ગાથામા તીર્થની વ્યાખ્યા છે ગા ૩૨-૪૩મા કોનો સંથારો વિશુદ્ધ ગણાય તે નિર્દેશાયુ છે ગા ૪૬-૫૦મા વિધિપૂર્વક સંથારા પર આરૂઢ થએલા ક્ષપકના સુખનુ વર્ણન છે ૫૩મી ગાથામા કહ્યુ છે કે સૂકા ઘાસનો સંથારો કે પ્રાસુક (નિર્જીવ) ભૂમિ એ કઇ કારણ નથી પણ વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાળનારો આત્મા ખરેખર સંથારારૂપ છે સંથારા પર આરૂઢ થઈ પંડિત મરણને પામનારાના દૃષ્ટાતો ગા ૫૬-૮૮મા

---

૧ ગા. ૪૧મા કહ્યું છે કે એલચી, તજ નાગકેસર અને તમાલપત્રની સાથે સાકરવાળુ દૂધ ઉકાળીને ટાઢુ કરી પાવુ તે 'સમાધિપાન' છે ૨ આ વાત સંથારગ-(ગા ૭૩-૫)મા પણ છે ૩ ભત્તપરિણ્ણા (ગા. ૭૩)મા તો ઈંગિની-મરણની વાત છે ૪ મહાભારત (પ્. ૭ અ ૮૨ શ્લો. ૨૦)મા આનો ઉલ્લેખ છે અંગુત્તર નિકાયની ટીકામા નદિયવત્તને એક મોટી માછલીનુ નામ ગણ્યુ છે

અપાયા છે [1] પછીની ગાથામા સથારાના સ્વીકારની અને ક્ષમાપનાની વિધિ બતાવાઇ છે [2] કુટ ફોન કપ્ટ્સ(Kunt von Kamptz)ના Über die vom Sterbefasten handelnden älteren Painna des Jaina-Kanons નામના [3]લેખમા પઇણ્ણોમા આવતી કથા વગેરેના [4]ઉલ્લેખ નોધાયા છે H I L (Vol II p 460)મા કહ્યુ છે કે આમા તેમજ ઉપર્યુક્ત બીજા પઇણ્ણમા સાધુને યોગ્ય મરણનો વિષય છે તેમ છતા એ ઔપદેશિક કાવ્યો છે

૩ મહાપચ્ચક્ખાણ (મહાપ્રત્યાખ્યાન)—આમા ૧૪૨ પદ્યો છે થોડાક અનુષ્ટુભ મા છે દુશ્ચરિત્રની નિદા (પદ્ય ૧-૧૨) એકત્વભાવના (૧૩-૧૬, ૪૪) માયાનો—ભાવશલ્યનો ત્યાગ, સસારમા પરિભ્રમણ (૭૭-૪૦) પણ્ડિત મરણની અભિલાષા (૪૧-૪૨ ૪૫-૫૦), પુદ્ગલોથી—આહારાદિથી અતૃપ્તિ (૫૧-૬૪) પાચ મહાવ્રતોનુ પાલન (૬૮-૭૬), સ્વાશ્રય 'પડિત મરણની પ્રશસા (૮૨) આરાધના (૯૩-૮૫ ૧૩૭) કર્મનો ક્ષય (૮૯-૧૦૧) વ્યુત્સર્જન (૧૦૮ ૧૧૪-૯) અને આરાધનાનુ ફળ (૧૩૮-૮) એમ વિવિધ વિષયો અહી વિચારાયા છે મૂલાચાર ' લેખમા એવો ઉલ્લેખ છે કે આ પઇણ્ણગની બે ગાથા મૂલાચાર(પરિ ૨)મા અને ત્રણ ગાથા એના ત્રીજા પરિચ્છેદમા જોવાય છે આ પઇણ્ણગની આવૃત્તિ ઇત્યાદિ માટે પૃ ૧૭૧ જોવુ

૫ તદુલવેયાલિય (તદુલવૈચારિક)—આમા વચ્ચે વચ્ચે જે

---

૧ પુષ્પચૂલાના ધર્માચાર્ય અર્ણિકાપુત્ર સ્કદક મુનિના પાચસો શિષ્યો દણ્ડ રાજર્ષિ સુકોશલ ઋષિ અવન્તિ(સુકુમાળ) આર્ય કાર્તિક ધર્મસિહ 'ઇગિની મરણ સ્વીકારનારા ચાણક્ય અમૃતઘોષ રાજર્ષિ લલિતઘટ નામના બત્રીસ પુરુષો સિહસેન મુનિ કુમાર કુરુદત્ત ચિલાતીપુત્ર ગજસુકુમાલ અને મખલી (ગોશાલક) બાજેલા બે મુનિવરો વિષે અહી ઉલ્લેખ છે ૨ ૧૨૨મી ગાથામા રાધાવેધ એ અર્થમા ચદગવિજ્ઝ શબ્દ વપરાયલો છે ૩ આ લેખ હેમ્બુર્ગથી ઈ સ ૧૯૨૯મા પ્રસિદ્ધ થયો છે ૪ બૃહત્કથાકોશની પ્રસ્તાવના (પૃ ૨૬-૩૦)મા સથારગ ભત્તપરિણ્ણા અને મરણસમાહિમાના આ પ્રકારના ઉલ્લેખોનુ ગાથાદીઠ સક્ષેપમા સ્પષ્ટીકરણ છે

ગદ્યમા લખાણ છે એને સપાદકે વીસેક સૂત્રરૂપ ગણ્યુ છે બાકીનો ભાગ પદ્યમા છે ને એની સખ્યા ૫૮૬ની છે પહેલા પદ્યમા આ પઇણ્ણગનુ અહીં સૂચવાયા મુજબ નામ અપાયુ છે બીજા અને ત્રીજામા વિષયનો નિર્દેશ કરાયો છે જીવનુ ગભ તરીકેનુ [1]કાલમાન યોનિનુ સ્વરૂપ ગર્ભાવસ્થામા આહારાદિ અને માસદીઠ શારીરિક રચના માતાના અને પિતાના અગોનો ઉલ્લેખ નારક અને દેવ તરીકેની ઉત્પત્તિ, પ્રાણીની બાળ ઇત્યાદિ દસ દશાનુ સ્વરૂપ, ધર્મમા ઉદ્યમ યુગલધર્મી વગેરેનુ વર્ણન સહનનના અને સસ્થાનના છ છ પ્રકારો, તદુલની ગણના[2] કાળના વિભાગો–શ્વાસાદિના માન શિરા વગેરેની સખ્યા દેહની અપવિત્રતા કામુકને ઉપદેશ સ્ત્રીઓના [3]ત્રાણુ નામ, નારી, મહિલા ઇત્યાદિની વ્યુત્પત્તિ, સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ અને ધમનુ શરણુ એમ વિવિધ વિષયોનુ અહીં નિરૂપણ છે જૈ સા સ ઇ (પૃ ૮૦)મા તદુલવેયાલિય નામની સકારણતા દર્શાવતા કહ્યુ છે કે એક સો વર્ષના આયુષ્યવાળો પુરુ પ્રતિદિન તદુલ–ભાત ખાય તેની સખ્યાના વિચારના ઉપલક્ષણથી આ નામ પડેલુ છે આ પઇણ્ણગ છાયા સહિત છપાયેલુ છે[4] વળી વિજયવિમલે રચેલી વૃત્તિ સાથે પણ એ [5]છપાયુ છે આ પઇણ્ણગનો ઉલ્લેખ દસવેયાલિયચુણ્ણિ (પત્ર ૫)મા છે

૭ ગચ્છાયાર (ગચ્છાચાર)—આ૦ સમિતિ તરફથી વિ સ ૧૯૮૦મા આનદવિમલસૂરિના શિષ્યાનુશિષ્ય [6]વાનર ગણિએ વિ. સ ૧૬૨૨ પહેલા

---

૧ ૨૪મી ગાથામા કહ્યુ છે કે કોઇ પાપી જીવ બાર વર્ષ ગભમા રહે ૫૫મી ગાથામા એની સખ્યા ૪૬૦ કરોડ ને એસી લાખની દર્શાવાઇ છે એના પહેલાના ભવમા પુરુષાદિના કોળિયાની સખ્યા તેમજ અસૂતિ, પ્રસૂતિ ઇત્યાદિ માપનુ સ્વરૂપ છે ૩ આને લગતો મૂળ પાઠ તેમજ એનો ગુજરાતી અનુવાદ મે વૈરાગ્યરસમ જરી (ગુચ્છક ૨, શ્લો ૧૧)ના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૫૨–૩)મા આપ્યો છે મહાનિસીહમા પણ સ્ત્રીનુ આવુ વૈરાગ્યજનક વર્ણન છે આ વિષે ઉપર્યુક્ત સ્પષ્ટીકરણ(પૃ ૫૪–૬)મા ઊહાપોહ કર્યો છે ૪ જુઓ પૃ ૧૭ ૫ જુઓ પૃ ૧૮ ૬ જૈ સા૦ ઇ (પૃ ૫૮૪)મા આ વાનર તે જ વિજયવિમલ છે અને એઓ આનદવિમલસૂરિના શિષ્ય છે એવો ઉલ્લેખ છે જો આ અભ્રાન્ત હોય તો

રચેલી વૃત્તિ સહિત જે આ પઇણ્ણગ છપાયું છે તેમાં ૧૩૭ પદ્યો છે એમાં કેટલાક અનુષ્ટુભમાં અને કેટલાક આર્યામાં છે આમાં હાંસિયામાં વિષયોનો નિર્દેશ છે ૧૩૫મી ગાથામાં કહ્યા મુજબ આ આગમનો ઉદ્ધાર મહાનિસીહ, કપ્પ અને વવહારમાંથી કરાયો છે આમાં આચાર્ય સાધુ અને સાધ્વી એમ-ત્રણના સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે ગા ૧માં મહાવીરસ્વામીને નમસ્કાર કરાયેલો છે ગા ૨-૭માં ગચ્છમાં રહેવાનું ફળ ને ગા ૮-૪૦માં ઉત્તમ અને અધમ આચાર્યના લક્ષણ દર્શાવાયાં છે ગા ૪૧-૧૦૬માં સાધુના સ્વરૂપનો અને ગા ૧૦૭-૧૩૪માં સાધ્વીના સ્વરૂપનો વિચાર કરાયો છે ગચ્છ એટલે સાધુઓનો સમુદાય ગચ્છનું નિરૂપણ એ આ આગમનો વિષય છે ગચ્છની ઉત્તમતા આચાર્યના ઉપર આધાર રાખે છે ગચ્છાચાર ઉપર વાનર્ષિની બૃહદ્વૃત્તિ છે એ અને ગુજરાતી અનુવાદ સહિત આ આગમ દયાવિમલ ગ્રન્થમાલા-ગ્રન્થાંક ૨૫ તરીકે ઇ સ ૧૯૨૪માં છપાયેલ છે આ આગમ ઉપર એક સસ્કૃત અવચૂરિ છે એની એક હાથપોથી વિ સ ૧૬૪૬માં લખાયેલી છે[1] આ પઇણ્ણગ છાયા સહિત છપાયું છે[2] વળી આ છાયા તેમજ ગુજરાતી વિવેચન સહિત બૂપેન્દ્રસૂરિ-સાહિત્ય-સમિતિ તરફથી પણ પ્રસિદ્ધ થયું છે સ્વ વિજયરાજેન્દ્રસૂરિએ જે અનુવાદ કર્યો હતો તેને સસ્કારીને આ વિવેચન તૈયાર કરાયું છે જૈ ધ પ્ર સભા તરફથી મૂળ ગુજરાતી અનુવાદ સાથે છપાયેલું છે

૮ ગણિવિજ્જા (ગણિવિદ્યા)—આમાં ૮૨ પદ્યો છે થોડાંક (દા ત ૫૬-૮) અનુષ્ટુભમાં છે પહેલી ગાથામાં બલાબલવિધિ-નવ બળોની વિધિ કહીશ એમ કહ્યું છે બીજી ગાથામાં (૧) દિવસ, (૨) તિથિ, (૩) નક્ષત્ર (૪) કરણ (૫) ગ્રહ-દિવસ (૬) મુહૂર્ત (૭) શકુન-બલ (૮)

D C J M (Vol. XVII pt I p 345)માં મે જે એમને પ્રશિષ્ય કહ્યા છે તે સુધારવું ઘટે આનંદવિમલસૂરિના શિષ્ય વિજયવિમલે વિ સ ૧૬૩૪માં ૫૮૫૦ શ્લોક જેવડી સસ્કૃત ટીકા રચી છે તેના સશોધનમાં વિદ્યાવિમલ વિવેકવિમલ અને આનંદવિમલ એ ત્રણ વિબુધોએ સહાયતા કરી હતી

૧ જુઓ D C J M (Vol. XVII, pt I, p 346), ૨ જુઓ પૃ ૧૦

લગ્ન–બળ અને (૯) નિમિત્ત-બળનો ઉલ્લેખ છે આ દરેકમા શુ શુ કરવુ ઘટે તે આગળની ગાથાઓમા વિચારાયુ છે અન્તમા દિવસ કરતા તિથિ તિથિ કરતા નક્ષત્ર એમ ઉત્તરોત્તર અધિક બળવાન છે એ વાત છે આમ આ જ્યોતિષનો ગ્રથ છે એના ૬૩મા પદ્યમા હોરા શબ્દ છે

૯ દેવિદથય (દેવેદ્રસ્તવ)—આમા ૩૦૭ ગાથા છે ઋષભદેવથી માડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના તીર્થકરોને વદન કરી કોઇ સમ્યક્ત્વ શ્રાવક પ્રથમ પ્રાવૃષમા વર્ધમાન(વીર)ના તરફ બહુમાન (?) થવાથી વીરની ઉદાર સ્તુતિ કરે છે અને એની પત્ની હાથ જોડીને એ સાભળે છે આમ પહેલી ત્રણ ગાથાનો સાર છે છઠ્ઠી ગાથામા બત્રીસ ઇદ્રોનો નિર્દેશ આવે છે એ સાભળતા પત્ની પતિને પ્રશ્ન પૂછે છે આ બત્રીસ ઇદ્રો તે કયા ? તેઓ ક્યા રહે છે ? કોની કેટલી સ્થિતિ છે ? કોને કેટલા ભવન અને વિમાન છે ને તેનુ સ્વરૂપ શુ છે ? ઇદ્રોનુ અવધિજ્ઞાન કેવુ છે ? (૭–૧૦) શ્રુતજ્ઞાનરૂપ સાગરમાથી પ્રતિપૃચ્છા વડે મને જે શ્રુત મળ્યુ છે તેના આધારે હુ ઉત્તર આપુ છુ એમ પતિએ કહ્યુ (૧૨) અને ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નોના ઉત્તરો [1]આપ્યા એમા લોકપાલ વગેરેની સખ્યા (૪૩–૫) ઇદ્રોના બળ અને પરાક્રમનુ સ્વરૂપ (૫૨–૬૫) જ્યોતિષ્કનો વિવિધ દૃષ્ટિએ વિચાર (૮૧–૧૬૧)–નક્ષત્રોના ચદ્ર સાથેના યોગના સમય (૧૦૨–૪), કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત દેવોનો અધિકાર (૧૬૩–૧૮૮) દેવોનો પ્રવીચાર (૧૮૮–૨૦૨), ઈષત્પ્રાગ્ભારાનુ સ્વરૂપ અને સિદ્ધોની અવગાહના (૨૭૩–૨૯૦) અને સિદ્ધોનુ સુખ (૨૯૩–૮) એ વિષયો પણ સમજાવાયા છે આ પ્રમાણે કોઇ શ્રાવકે કરેલા નિરૂપણને રજૂ કરતો આગમ વીરભદ્રે રચ્યો છે અને એ છાયા સહિત [2]છપાયેલ છે

૧૦ મરણસમાહિ (મરણસમાધિ)—આમા ૬૬૩ ગાથા છે

---

[1] બત્રીસ ઇદ્રો (ગા ૧૪–૧૯), ભવનોની સખ્યા (૨૧–૨૭) અને ઇદ્રોની સ્થિતિ (૨૮–૩૦) [2] જુઓ પૃ. ૧૯.

૫૮વી ગાથામાં 'મરણવિહિસંગહ' કહીશ એવી પ્રતિજ્ઞા છે સમાધિ
પૂર્વક મરણ શી રીતે થાય એ પ્રશ્ન શિષ્ય વંદન કરીને પૂછે છે સાત
ગાથાના 'મરણસમાહિ' જાણવા ઇચ્છું છું એમ શિષ્ય કહે છે ત્યા
બાદ આરાધનાના ત્રણ પ્રકાર (ગા ૧૫) આરાધક અને અનારાધક
સ્વરૂપ પાચ સંક્લિષ્ટ ભાવનાનો ત્યાગ(૬૦) મરણ અંગે આલોચના
ચોદ પ્રકારનો વિધિ (૮૧-૮૨) સૂરિના ગુણો શલ્યનો ઉદ્ધાર જ્ઞાન અ
ચરિત્ર માટે ઉદ્યમ 'અનશન' તપનું લક્ષણ (૧૩૪) જ્ઞાનનો મહિમ
(૧૦૫-૧૪૮) સંલેખનાવિધિ, રાગ અને દ્વેષ ઉપર વિજય, પ્રમા
અને ઉપધિ ઇત્યાદિનો ત્યાગ આત્માનું આલમ્બન મમત્વાદિનો ત્યાગ
ભાવશલ્યનો ઉદ્ધાર, પ્રત્યાખ્યાન 'પણ્ડિત' મરણની અભિલાષા (૨૪૦
૧) સંતોષનો અભાવ, મહાવ્રતોની રક્ષા (૨૫૮-૨૬૬) ઉત
ચાર્થની સિદ્ધિ 'અભ્યુદ્યત' મરણ જિનવચનનો મહિમા સંવેગ
પતાકાહરણ નિર્યામક ક્ષામણા દેહાદિનો ત્યાગ સંસ્તારક, હિતશિક્ષ
અશરણ-ભાવના (૩૬૮) અશુચિ-ભાવના (૩૮૫), અન્યાન્ય અતિમાન
દુખો જિનધર્મ શેઠ, ચિલાતિપુત્ર ધન્ય શાલિભદ્ર પાણ્ડવો વગેરેન
દૃષ્ટાન્ત (૪૨૩-[1]૫૧૯), અનિત્યાદિ બાર ભાવના (૫૭૦-૬૩૭) અ
મોક્ષના સુખની અપૂર્વતા તેમજ આ [2]પઇણ્ણગની રચના મરણવિભત્તિ
મરણવિસોહિ, મરણસમાહિ, સંલેહનાસુય ભત્તપરિણ્ણા આઉરપચ્ચ
ક્ખાણ મહાપચ્ચક્ખાણ અને આરાહણાપઇણ્ણ એમ આઠ સુતનો આ
લઇને કરાવાનો ઉલ્લેખ (૬૬૧-૩) એમ વિવિધ વિષયો નિરૂપાયા છે

પ્રકરણ ૧૭. નંદી ને અણુઓગદ્દાર

આ આગમો એ જૈન શ્રમણોને જે જાણવું જોઇએ તે બધું ર
કરનારા મહાકાય વિશ્વકોશ છે જુઓ HIL (Vol II, p 472)
નંદી—નંદીમાં કેટલોક વિભાગ ગદ્યમાં તો કેટલોક પદ્યમાં છે
એમાં એકંદર ૯૦ પદ્યો છે સુત્તની સંખ્યા ૫૯ની છે શરૂઆતમ

1 ૫૧૬મી ગાથામાં કંડક 'સર્પ'નો ઉલ્લેખ છે 2 આ મુદ્રિત છે.

૪૭ પદ્યો છે એમાં પહેલામાં તીર્થંકરની અને બીજા બેમાં મહાવીર-સ્વામીની સ્તુતિ છે. એની પછીના ૧૪ પદ્યોમાં સંઘની નગર ચક્ર રથ ઇત્યાદિ રૂપક દ્વારા સ્તુતિ છે ૨૩-૪૨ પદ્યોમાં ૨૭ શ્રમણોની સ્તુતિ છે, અને આમ એ થેરાવલી છે આ આગમનો મુખ્ય વિષય પાંચ જ્ઞાનરૂપ ભાવનંદીના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારોનું નિરૂપણ છે આ આગમમાં નિર્દેશાયેલી કેટલીક કથાઓનું કાવિપ્ર મિત્રે સન્તુલન કર્યું છે[૨] આ આગમમાં સુ ૪૧માં અનેક જૈન ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ છે એ જોતાં આની તેમજ અણુઓગદ્દારની રચના વહેલામાં વહેલી ઇ સ ના ત્રીજા સૈકામાં ને મોડામાં મોડી ઇ સ. ના પાંચમા સૈકામાં થઇ હોય એમ લાગે છે[૩] દૂષ્યગણિના શિષ્ય [૪]દેવવાચક આ આગમના કર્તા મનાય છે કેટલાક એમને જ દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ ગણે છે હરિભદ્રગણિએ તો પ્રશ્નપદ્ધતિ (પૃ ૩)માં આ બન્નેને ભિન્ન ગણ્યા છે અને એ વ્યાજબી છે

વિવરણાદિ—નંદી ઉપર પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વિવરણ તે જિનદાસ ગણિ મહત્તરે જઇણ મરહટ્ઠીમાં શકસંવત્ [૫]૫૯૮ (વિ સ ૭૩૩)માં રચેલી ચુણ્ણિ છે આ તેમજ આના ઉપરની હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા અને વિસેસા૦ની અમુદ્રિત ગાથાઓ ઋ કે સંસ્થા તરફથી એક પોથારૂપે ઇ સ. ૧૯૨૮માં છપાયેલી છે આમાં આનંદસાગરસૂરિજીએ હરિભદ્ર સૂરિના સમય ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે મલયગિરિસૂરિએ આ આગમ પર સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે એ ઇ સ ૧૨૩૫માં પૂર્ણ કરાઇ એમ HIL (Vol II p 594)માં ઉલ્લેખ છે આ ટીકા મૂળ તેમજ ગુજરાતી બાલાવબોધ સહિત[૬] તેમજ એકલા મૂળ સહિત[૭] પણ છપાઇ છે અમોલક

૧ વી. સ જૈ કા (પૃ ૧૧૯-૧૨૦)માં કહ્યું છે કે આ થેરાવલી ગુરુક્રમવાળી નથી કિન્તુ યુગપ્રધાનના ક્રમવાળી છે ૨. જુઓ IHQ (Vol. XIX Nos 3-4)માં છપાયેલો એમનો લેખ નામે 'Some tales of Ancient Israel their Originals and Parallels' ૩ જુઓ H C L J (પૃ ૧૬૫) ૪ જુઓ નંદીની ચુણ્ણિ (પત્ર ૧૦). ૫ આની ઘણીખરી હાથપોથીમાં આ વર્ષ છે છપાયેલી આવૃત્તિમાં શક ૫૦૦નો ઉલ્લેખ છે આ તેમજ શક ૫૯૮ને આનંદસાગરસૂરિજી લિપિકાળ ગણે છે ૬ જુઓ ટિ ૧૬ ૭ જુઓ પૃ ૧૯.

નવિજયે આ આગમનો હિન્દી અનુવાદ કર્યો છે ચ દન–જૈન ગ્રન્થમાલાના દ્વિતીય પુષ્પ તરીકે આ આગમ છાયા દિ દીમા ટીકા અને ટિપ્પણરૂપ પ્રથમ પરિશિષ્ટ અને નદી સાથે અ ય શાસ્ત્રોના પાઠોના સામ્યરૂપ ત્રીજા પરિશિષ્ટ નદીના શબ્દકોશ ઇત્યાદિ સહિત સતારાથી ઇ સ ૧૯૪૨મા પ્રકાશિત થયેલ છે હિ ની ટીકાદિના કર્તા હસ્તિમ લ છે આ આવૃત્તિમા શરૂઆતમા પચાસ ગાથા છે[1] આવશ્યકનિર્યુક્તિદીપિકામા પ્રારમ્ભમા આ ૫૦ ગાથાની વ્યાખ્યા માણિક્યશેખરસૂરિએ આપી છે નદી વગેરેના વિષયાનુક્રમ ઇત્યાદિ આ૦ સમિતિ તરફથી છપાયેલ છે જુઓ પૃ ૨૪

મિથ્યાશ્રુત ને અજૈન ગ્રન્થો—નદી(સુ. ૪૧)મા સમ્યક્-શ્રુત સમજાવતા કહ્યુ છે કે અરિહ તોએ પ્રરૂપેલુ દ્વાદશાગરૂપ ગણિપિટક સમ્યક્-શ્રુત' છે એ ચૌદપૂર્વીઓને તેમજ અભિન્નદશપૂર્વીને પણ સમ્યક્-શ્રુત' છે, જ્યારે એમના કરતા[2] ઓછા જ્ઞાનીઓને માટે ભજના છે ૪૨મા સુત્તમા મિથ્યા-શ્રુતનુ સ્વરૂપ સમજાવાયુ છે એમ કરતી વેળા [3]ભારત(મહાભારત) રામાયણ [4]ભીમાસુરુક્ખ, [5]કૌટિલ્ય(અર્થશાસ્ત્ર)

૧ એમાની ૧૮ ૧૯, ૩૧ ૩૨ ૪૮ ને ૪૯ એ ક્રમાકવાળી ગાથાઓ ઉપર ચુર્ણિમા હારિભદ્રીય ટીકામા કે મલયગિરિસૂરિ ત ટીકામા વિવરણ નથી.

૨ આ પૈકી જેમની શ્રદ્ધા સમ્યક્ યાને યથાર્થ હોય તેમને માટે ગણિપિટક સમ્યક્-શ્રુત છે જ્યારે વિપરીત શ્રદ્ધાવાળાઓ માટે તો એ મિથ્યા-શ્રુત છે નિશ્ચય-દૃષ્ટિ પ્રમાણે આગમની વ્યાખ્યામા શ્રોતાનુ-ગ્રાહકનુ પ્રાધા ય છે, જ્યારે વ્યવહાર-દૃષ્ટિ પ્રમાણે વક્તાનુ પ્રાધાન્ય છે આથી કરીને નિશ્ચય-દૃષ્ટિથી જૈન આગમ પણ એનો દુરુપયોગ કરનારની અપેક્ષાએ તો મિથ્યા-શ્રુત છે ૩ આનુ પ્રાચીન નામ જય છે ૪ સૂયગડચુણ્ણિ (પત્ર ૨ ૮)મા કૌટિલ્ય ની સાથે આનો પણ ઉલ્લેખ છે આ વવહાર (ઉ ૧)ના ભાસ (પત્ર ૧૩૨)મા કોડિ ન(કૌડિન્ય)ની દડનીતિ માઢરના (નીતિશાસ્ત્ર) અને ભભીની સાથે નોધાયેલા આસુરુક્ખ નુ સ્મરણ કરાવે છે ગોમ્મટસાર(જીવકાડ ગા ૩૦૪)મા આભીય અને આસુરુક્ખનો અને મૂલાચાર(૫, ૬૦)મા આસુ ક્ખ નો ઉલ્લેખ છે આ ઉપરથી એમ કલ્પના સ્ફુરે છે કે ભીમાસુરુક્ખ એ ભીમ અને આસુરુક્ખ એમ બે ગ્ર થોનો વાચક હોય અથવા તો ભીમનુ આસુરુક્ખ એવો એનો અર્થ હોય. લલિતવિસ્તર(પૃ. ૧૫૬)મા આમ્ભીર્ય અને આસુર્યનો ઉલ્લેખ છે ૫ આનો જ શુદ્ધિવસ (૬૪ ૩)મા

[1]સગડભદ્દિઆ, [2]ખોડ(ઘોડગ)મુહ, [3]કપ્પાસિઅ, [4]નાગસુહુમ, કનક સપ્તતિ વૈશેષિક (દર્શન), બુદ્ધવચન ત્રૈરાશિક કાપિલિક લોકાયત, ષષ્ટિતંત્ર માઠર, પુરાણ વ્યાકરણ [5]ભાગવ, પાતંજલિ [6]પુસ્સદેવય લેખ ગણિત [7]શકુનરુત, નાટકાદિ અથવા ૭૨ કળા અને સાંગોપાંગ ચાર [8]વેદ તે મિથ્યા-શ્રુત કહેલા છે, આ ગ્રંથો મિથ્યાદૃષ્ટિએ મિથ્યાત્વરૂપે ગ્રહણ કરેલા હોવાથી એ મિથ્યા-શ્રુત છે, પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તો એને

---

[1] કોટલ્ય તરીકે નિર્દેશ હોય એમ લાગે છે કૌટિલ્યનો સૂયગ-ચુણ્ણિ (પત્ર ૨૦૮)મા ચાણક્કકોડિલ્લ તરીકે ઉલ્લેખ છે સૂયગડ (સુય. ૧ અ ૯)ના ૧૭મા પદ્યમા અટ્ઠાવય નો ઉલ્લેખ છે એને શીલ સૂરિ ચાણક્યનું અર્થશાસ્ત્ર ગણે છે પાઠય અર્કસ્થળમાથી એક મવવત્થુ વસુદેવહિંડી(પૃ ૪૫)મા અને એક ઓઘનિજ્જુત્તિ (પત્ર ૧૫૨ આ)મા અપાયેલ છે

૧ આનુ સ્વરૂપ જાણવામા નથી. ૨ ઘોટકમુખે ચારાયણ, સુવર્ણનાભ ગોનર્દીય ગોણિકાપુત્ર અને કુચુમારની પેઠે બાભ્રવ્યનો એક ભાગ લઈ જે કામશાસ્ત્ર રચ્યુ તે આ હશે. કૌટિલ્યે અર્થશાસ્ત્ર(પૃ ૨૫૩)મા કાત્યાયન ભારદ્વાજ ચારાયણ કિંજલ્ક પિશુન અને પિશુનપુત્રની સાથે સાથે ઘોટકમુખનો રાજનીતિજ્ઞ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે કામસૂત્ર (પૃ ૧૯૮)મા પણ ઘોટકમુખનો ઉલ્લેખ છે ૩ ઓઘનિજ્જુત્તિના ભાસ (ગા. ૧૧-૧૨)મા 'કપ્પાસ નામના એક નાનક ગ્રંથનો ઉલ્લેખ છે તે જ આ 'કપ્પાસિય છે ? ૪-૬ આનુ સ્વરૂપ જાણવામા નથી ૭ પક્ષીનો અવાજ તેમજ શુકનનુ જ્ઞાન એમ આના બે અર્થ થાય છે આમાથી ગમે તે અર્થ અત્ર ઘટી શકે છે ઓઘનિજ્જુત્તિ(ગા ૧૦૯-૧૧૦)મા કેટલાક શુભ શુકનો ગણાવ્યા છે ૮ ઠાણ (ઠા. ૩ ઉ ૩ સુ. ૧૮૫)મા રિઉવ્વેય (ઋગ્વેદ) જઉવ્વેય (યજુર્વેદ) અને સામવેય (સામવેદ)નો એમ ત્રણનો ઉલ્લેખ છે જ્યારે વિવાહ (શ. ૨ ઉ ૧)મા તેમજ ઓવવાઇય (સુ. ૩૮ પૃ ૯૧ અ-આ)મા આ ઉપરાન્ત અથવ્વણવેય (અથર્વવેદ) પાંચમા વેદરૂપ ઇતિહાસ અને છટ્ઠા વેદરૂપ નિઘંટુનો ઉલ્લેખ છે. આવસ્સયચુણ્ણિ (ભાગ ૧ પત્ર ૨૧૫)મા કહ્યુ છે કે આર્ય વેદો ભરત વગેરેએ કર્યા છે એમા તીર્થંકરની સ્તુતિઓ સાધુનો ને શ્રાવકનો ધર્મ શાન્તિકર્મ વગેરેનુ નિરૂપણ છે અનાર્ય વેદો સુલસા યાજ્ઞવલ્ક્ય વગેરેએ બનાવ્યા છે સૂયગ-ચુણ્ણિ (પત્ર ૧૬)મા આ બે નામો ઉપરાંત તત્રીજાનુ નામ છે આવસ્સયચુણ્ણિમા હાથાલિ 'ત કહેલ છે

યથાર્થ સ્વરૂપમાં ગ્રહણ કરનો હોવાથી એને માટે તો એ સમ્યક્-શ્રુત છે [1] વળી જ કેટલા મિથ્યાદૃષ્ટિઓને પણ એ યથાર્થ બોધનું કારણ બને તેને માટે તો આ અજૈન ગ્રંથો પણ સમ્યક્-શ્રુત છે [2] આમ અહીં પ્રણેતા (વક્તા) અને પાઠક (શ્રોતા) એમ બંને દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રોનો વિચાર કર્યો છે અને તે ઠીક છે કેમકે સામ્પ્રદાયિક કદાગ્રહને બદલે સત્યનો આગ્રહ એ જ સાચા નિરૂપણની જડ અને શોભા છે

દ્વાદશાંગીની સનાતનતા—નન્દીનું પઝમુ સુત્ત દ્વાદશાંગીની સનાતનતા સૂચવે છે અહીં કહ્યું છે કે દ્વાદશાંગરૂપ ગણિપિટક પહેલાં નહિ હતું કે ભવિષ્યમાં નહિ હોય કે અત્યારે નથી એવી સમ્ભાવના પણ નથી આ તો ધ્રુવ છે નિયત છે શાશ્વત છે અવ્યય છે અવસ્થિત છે અને નિત્ય છે [3]

---

૧ આમ વેદ વગેરે પણ જૈનોને માન્ય છે ૨ શબ્દ નિર્જીવ છે એ સર્વ સાંકેતિક અર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે આથી એ સાર્થક પણ છે આ પરિસ્થિતિમાં નિશ્ચયદૃષ્ટિ પ્રમાણે વિચારતાં શાસ્ત્રનું પ્રામાણ્ય કે અપ્રામાણ્ય સ્વતઃ નથી પણ એનો ઉપયોગ કરનાર ઉપર એ આધાર રાખે છે જે પ્રયોજન નિર્દોષ હોય તો એ શાસ્ત્ર પ્રામાણિક બને, નહિ તો અપ્રામાણિક વળી શ્રોતાના ગુણ-દોષના ઉપર પણ શબ્દના પ્રામાણ્ય અને અપ્રામાણ્યનો આધાર છે શાસ્ત્ર એ શબ્દોનું બનેલું છે આથી એની ઉપકારકતા કે અપકારકતા એના શબ્દો ઉપર આધાર ન રાખતાં અને કહેનારની યોગ્યતા અને અયોગ્યતાની ઉપર પણ આધાર રાખે છે આથી વેદ તો શું પણ જૈન આગમ પણ એક રીતે અપ્રમાણ છે—હાનિકારક છે, જ્યારે કોઈ ખરાબમાં ખરાબ શાસ્ત્ર પણ પ્રમાણ છે—ઉપકારક છે આમ આ હકીકત પં દલસુખ માલવણિયાએ જૈન આગમ (જૈન સંસ્કૃતિ સંશોધન મંડળ પત્રિકા ૧૭)માં હિન્દીમાં પૃ ૩-૪માં આપી છે ૩ આ કથન દ્વાદશાંગીની પ્રશંસા કરવાની વૃત્તિને આભારી નથી, પરંતુ વસ્તુસ્થિતિનું દ્યોતક છે આનું કારણ એ છે કે જેમાંથી રાગ-દ્વેષનો સર્વથા સંહાર કર્યો છે એ જિનનો—આપ્તનો ઉપદેશ આચાર ને વિચાર એ બેને સાચા સ્વરૂપમાં નિરૂપે જ આચારનું સનાતન સત્ય સમત્વ—વિશ્વવ્યાપી મૈત્રી કેળવવાનું છે કે જેને જૈનો સામાયિક કહે છે એવી રીતે વિચારનું સનાતન સત્ય અનેકાન્તવાદ વિભજ્યવાદ ઇત્યાદિ નામેથી વિદ્વાનોને સુપરિચિત એવો સ્યાદ્વાદ છે કે જે

અણુઓગદ્દાર (અનુયોગદ્વાર)

સુખલાલજીના મત પ્રમાણે આ આગમના કર્તા આર્યરક્ષિતસૂરિ છે અને તેમની આ કૃતિ પ્રાય વિક્રમની બીજી સદીની છે [1] પ્રશ્નોત્તર શૈલીએ રચાયેલી આ કૃતિમા ઉપક્રમ, પ્રમાણ-પલ્યોપમ, સાગરોપમ સખ્યાત અસખ્યાત ને અનતના પ્રકારો નિક્ષેપ, અનુગમ અને નયનુ નિરૂપણ છે એટલુ જ નહિ પણ એમા નામના દસ પ્રકારો [2]નવ કાવ્ય-રસ અને એના ઉદાહરણ અને અનેક [3]અજૈન [4]ગ્રથોના નામ એ જાણવા પણ

વાચિક અહિંસા પણ છે અને જે બધી બાજુથી વસ્તુને તપાસવા અને સમન્વયની વૃત્તિને સારી રીતે પોષે છે આમ જે જિનોની દૃષ્ટિ આચારના અને વિચારના સનાતન સત્ય ઉપર રહેલી હોય તેમના ઉપદેશરૂપ ગણિપિટકને સનાતન કહેવામા કશો વાધો નથી કેમકે કાળ સ્થળ અને વ્યક્તિની દૃષ્ટિને લઈને સત્યના વિવિધ આવિર્ભાવો ભલે હોય પણ એ બધામા સનાતન સત્ય ગુથાયેલુ છે, એટલે આ આવિર્ભાવોની તરફ ઉપેક્ષા રાખીને—નહિ કે એનો તિરસ્કાર કરીને વિચાર કરનાર જૈન આગમોને—ગણિપિટકને અનાદિ અનત કહી શકે વળી એ એક રીતે અપૌરુષેય છે કે જે અપૌરુષેયતા સામાન્ય રીતે વેદને વરેલી છે એમ મીમાસકોનુ માનવુ છે નૈયાયિકો અને વૈશેષિકો વેદને ઇશ્વરપ્રણીત માને છે તો જૈનો પણ પોતાના ગણિપિટકરૂપ વેદને જિનપ્રણીત—સર્વજ્ઞપ્રણીત માને છે દરેક તીર્થકરના ઉપદેશનો પાયો સનાતન સત્ય હોવાથી એમા કાઈ વાસ્તવિક ભેદ નથી, બધા જ ગણિપિટકો અર્થદૃષ્ટિએ સરખા છે અને એ અપેક્ષાએ ગણિપિટક શાશ્વત છે બાકી શબ્દ-દૃષ્ટિએ એ અશાશ્વત છે અધ્રુવ છે અનિયત છે અનિત્ય છે આદિ અને અન્તથી યુક્ત છે અને પૌરુષેય છે

૧. જુઓ જ્ઞાનબિન્દુપરિચય (પૃ ૫). ૨ આને અગે અણુઓગદ્દારમા નવ-રસ નિરૂપણ ૨ આ નામે લખેલા મારા લેખનો એક હપ્તો "માનસી" (વ. ૧૧ અ ૧ પૃ ૯૨-૧૦૦)મા છપાયો છે ૩ નન્દી(સુ. ૪૨)મા અપાયેલા તેરાસિય, બાગવ, પાયજલિ અને પુસ્સદેવય એ નામો અહીં નથી પણ 'વેસિય' એવુ વધારાનુ નામ છે દત્તકે વૈશિક નામનુ ગણિકાઓને લગતુ એક પુસ્તક રચ્યુ છે અને વાત્સ્યાયને એનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એમ કહેવાય છે તો શુ આ એ જ પુસ્તક છે? સૂયગડની ચુણ્ણિ(પત્ર ૧૪૦)મા વૈશિકને સ્ત્રીનો વેદ કહેલ છે અને એમાથી અવતરણ અપાયેલ છે તો તે પણ આજ વૈશિક છે? ૪ આ તમામનો પરિચય મે H C L J (પૃ ૧૬૨-૫)મા

છે ૧૨૭મા સુત્તમા સાત સ્વરોના નામ એ સાતેના સ્થાન કયુ પ્રાણી કયો સ્વર બોલે અને કયા વાજિંત્રમાથી કયો સ્વર નીકળે એ હકીકત સ્વરના લક્ષણો સ્વરના ત્રણ ગ્રામ (gamut) ૨૧ મૂર્ચ્છના (intonation) સ્વરોના ઉત્પત્તિ-સ્થાન એની જાતિ ઇત્યાદિ અને ગેયના ગુણાદિનું નિરૂપણ છે આમ અહીં સંગીત વિષે કેટલુંક લખાણ છે[1] આ આગમ આવશ્યકના અભ્યાસ માટેનું પ્રવેશ-દ્વાર છે, અને સિદ્ધાન્તરૂપ દરવાજાને ઉઘાડનારી આ અનુપમ ચાવી છે "

વિવરણાદિ—આ આગમ ઉપર [2]ચુણ્ણિ છે અને એ ઋ કે સંસ્થા તરફથી વિ સ ૧૯૨૮મા છપાયેલી છે એની ઉલ્લી પંક્તિ

આપેલા છે વિશેષમા પ્રો ધ્રુવે સ્યાદ્વાદમંજરીની પ્રસ્તાવના(પૃ ૪૯)મા જે આધારે અણુઓગદ્દારના કર્તા કે સંકલનકાર તરીકે આર્યરક્ષિતનો નિર્દેશ કર્યો છે તે ભ્રાન્તિમૂલક હોવાનું મે પૃ ૧૬૧મા દર્શાવ્યુ છે

૧ ઠાણમા પણ આ વિવરણ છે (જુઓ પૃ. ૭૬) સંગીતના અ ય ગ્ર થો વગેરેના સંબંધમા સંગીત અને જૈન સાહિત્ય નામના લેખમા મે કેટલોક વિચાર કર્યો છે આ લેખ જૈ સ પ્ર. (વ. ૧૦ અ ૮ પૃ ૧૪૭–૧૫૦)મા છપાયો છે આ વિષય પરત્વે પુરાતત્ત્વ (વ ૧, અ ૩ વ ૨ અ ૧)મા છપાયેલ નારાયણ મોરેશ્વર ખરેનો ભારતીય સંગીતનુ ઐતિહાસિક અવલોકન નામનો લેખ જૈનસિદ્ધાન્તભાસ્કર (ભા ૭ અ ૧)મા બી રાઘવનનો કુછ જૈન ગ્રંથોમા સંગીતચર્ચા નામનો લેખ ત્રિવેન્દ્રમ સંસ્કૃત સિરીઝમા છપાયેલ દિગમ્બરીય ગ્રંથ સંગીતસમયસાર (કર્તા પાર્શ્વદેવ) અને જૈ સિ. ભા (ભા. ૯ અ ૧ ભા. ૧૦ અ ૧)મા એ નામે છપાયેલ પરિચય સંગીતોપનિષત્સારમા સંગીતજ્ઞ તરીકે નરેન્દ્રસૂરિનો ઉલ્લેખ, દેવેન્દ્રસૂરિનો વીણાવાદનનો ના ઉલ્લેખ ઇત્યાદિ હકીકતો વિચારવી ઘટે ૨. આ ચુણ્ણિ(પત્ર ૪૬)મા સ્વરનુ લક્ષણ ત્રણ ગ્રામ અને ૨૧ મૂર્ચ્છના અને મૂર્ચ્છનાનો અર્થ એ બાબતોને અંગે પાઇયમા ત્રણ પદ્યો છે તે કોઈ સંગીતના ગ્રંથમાથી ઉદ્ધૃત કરાયા હોય એમ લાગે છે વિશેષમા અહીં કહ્યું છે કે મ ગ વગેરે ૨૧ મૂર્ચ્છનાના સ્વરની હકીકત પુવ્વગતમાના સરપાહુડમા કહેવાઇ છે અને એ આમાથી નીકળેલ ભરહ અને વિસાહિલ વગેરેથી જાણી લેવી. ઉપર્યુક્ત ત્રણ પદ્યોમાથી બે કંઇક પાઠભેદ પૂર્વક મલધારીય હેમચન્દ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ(પત્ર ૧૩૦ આ)મા જોવાય છે

(પત્ર ૮૨) ઉપરથી એના કર્તા જિનદાસગણિ મહત્તર છે એ જણી શકાય છે આ આગમ ઉપર હરિભદ્રસૂરિએ સંસ્કૃતમાં વૃત્તિ (પત્ર ૧-૧૨૮) રચી છે અને એ ઉપર્યુક્ત ચુણ્ણિની સાથે એક પોથીરૂપે છપાયેલી છે વિસેસા૦ ઉપર વિ. સં. ૧૧૭૫માં ટીકા રચનારા 'મલધારીય' હેમચન્દ્રસૂરિએ પણ આ આગમ ઉપર વૃત્તિ રચી છે એ મૂળ સહિત બે વાર પ્રસિદ્ધ થઈ છે[1] આ આગમનો સંક્ષિપ્ત સાર "શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્ર એ નામથી ગુજરાતીમાં જૈન આ સભા તરફથી વિ સં. ૧૯૭૭મા છપાયો છે એના પ્રયોજક દેવવિજયગણિ છે એમણે પૃ. ૧-૪૯મા ઉપક્રમ-દ્વારનો, પૃ ૪૯-૫૨મા નિક્ષેપ-દ્વારનો પૃ ૫૨-૫૭મા અનુગમ-દ્વારનો અને પૃ ૫૭-૫૮મા નય-દ્વારનો એમ ચાર દ્વારોનો સારાશ અનુક્રમે રજૂ કર્યો છે

પ્રકરણ ૧૮ અવશિષ્ટ આગમો

આપણે સોળમા પ્રકરણમા દસ પઇણ્ણગ વિષે વિચાર કર્યો. આ ઉપરાન્ત જે નીચે મુજબની ઉપલબ્ધ કૃતિઓને ખરી કે ખોટી રીતે 'પઇણ્ણગ' તરીકે ઓળખાવાય છે એને હુ અવશિષ્ટ આગમ તરીકે નિર્દેશુ છુ —

અગચૂલિયા અગવિજ્જા, અજ્જીવકપ્પ, આઉરપચ્ચક્ખાણ આરાહણાપડાગા ઇસિભાસિય, કવચદ્દાર, ચઉસરણ ચન્દાવિજ્ઝય જમ્બુપઇણ્ણ અજ્ઝયણ જીવવિભત્તિ, જોઇસકરડગ જોણિપાહુડ તિત્થુગ્ગાલિય તિથિપઇણ્ણગ દીવસાગરપણ્ણત્તિ, પજ્જન્તારાહણા, પિણ્ડવિસોહિ[2] વગ્ગચૂલિયા વગ્ગચૂલિયા, વિવાહચૂલિયા વીરત્થય સમત્તાનજ્જુત્તિ સારાવલી અને સિદ્ધપાહુડ

અગચૂલિયા (અગચૂલિકા)—નદીમા કાલિય સુય તરીકે ગણાવાયેલો અને ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૫૫)મા નિર્દેશાયેલો અગચૂલિયા

1 જુઓ પૃ ૧૬ અને ૧૭ 2 D C J M (Vol. XVII, pt 4 No 1391)મા આરાહણાપડાગા ૨૧ કૃતિ ગણાવાયા છે એમા પણ-કપ્પનો ઉલ્લેખ છે 3 મરણસમાહિનુ બીજુ નામ મરણવિહિ છે એથી એનો અહીં નિર્દેશ

નામનો આગમ તે આ જ હશે કે કેમ એ જાણવુ બાકી રહે છે બા ના સ મ માની આની હાથપોથીમા શરૂઆતમા અગચૂલિયા ' શબ્દની સમ નૃતી છે ૧૧ અગાને વિભૂષિત કરવામા ચૂલિયાઓ શો ભાગ ભજવે ૪ત નિર્દેશાયુ છે જૈન સાધુના આચાર ઉપર—વિનય પરત્વે આ ગદ્ય રમ કૃતિ પ્રકાશ પાડે છે આમા નદી તેમજ અણુઓગદ્દાર વિષે ઉલ્લેખ ક અ જાતા આ ઇ સ ના પાચમા સૈકા કરતા પ્રાચીન સમ્ભવતી નથી આ ગ ગમના અન્તિમ ભાગમા બાકીની હકીકત વગચૂલિયામાથી સમજી ન ર ન ઉલેખ છે અગચૂલિયા ઉપર ગુજરાતીમા ટબ્બો છે

વનદા (ઉ ૧૦)ના ભાસ (ગા ૧૦૧૭)મા અગોની ચૂલિયાને અગ ચૂલા કહી છે એની ટીકામા મલયગિરિસૂરિ કહે છે કે ઉપાસકદશા ઇત્યાદિ પાચ અગોની ચૂલિકા જે નિરા(રયા)વલિકા તે અગચૂલિકા ' છે વ(સુ ૭૫૫)ની ટીકા(પત્ર ૫૧૩અ)મા અભયદેવસૂરિ તો એમ કહે છે આચાર ઇત્યાદિની ચૂલિકા તે અગચૂલિકા જેમકે આચારની અનેક નકારની ચૂલિકા કહેલા તેમજ નહિ કહેલા અર્થનો સગ્રહ કરે છે

અગવિજ્જા (અગવિદ્યા)—આ ગદ્ય અને પદ્યમા રચાયેલો ગ્રન્થ છે એનુ પ્રમાણ નવ હજાર શ્લોક જેટલુ છે એ ' સામુદ્રિક વિદ્યા 'નો ગ્રથ છે[1] પ્રભાવકચરિતમાના વીરસૂરિચરિત(પૃ ૧૨૮, સિ ગ્રી૦)મ વીરસૂરિએ અગવિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે તે આ જ આગમ હશે વાદિવેતાલ શાતિસૂરિએ અગવિદ્યા-રચી ઉદ્ધરી એમ જૈ સા સ ઇ (પૃ ૨૦૭)મા ઉલ્લેખ છે આ આગમનુ મહત્ત્વ જોતા એ છપાવવો ઘટે

અજીવકપ્પ(અજીવકલ્પ)—આમા ૪૫ પદ્યો છે આહાર, ઉપધિ, ઉપાશ્રય પ્રસ્રવણ શય્યા નિષદ્યા સ્થાન દડ, ચામડુ પડદો [2]અવ લેખનિકા દતધાવન, કર્ણશોધન અજ્ઞો સોય અને નહરેણીને અગેના ઉપઘાતો અહીં દર્શાવ્યા છે ઉપઘાત વિનાના આહાર ઉપધિ વગેરે સાધુઓને ખપે એમ અહીં કહ્યુ છે અન્તમા મિશ્રકલ્પ કહેવાનો નિર્દેશ છે આ કૃતિ કોઇ સ્થળેથી છપાઈ હોય એમ જાણવામાં નથી

---

૧ જુઓ વી. સ ૈ ક. (પૃ ૧૭૪) ૨ ધૂળ વગેરે ઝાટકવાનુ સાધન

આઉરપચ્ચક્ખાણ (આતુરપ્રત્યાખ્યાન)—આ પદ્યાત્મક કૃતિમા પાચ પુરમેષ્ઠીઓનુ ગુણોત્કીર્તન છે અને ૧૮ પાપસ્થાનકોનો ઉલ્લેખ છે આમા લગભગ ૨૮ પદ્યો છે એમાનુ અન્તિમ પદ્ય તે પૂર્વોક્ત (પૃ ૧૭૨) આઉરપચ્ચક્ખાણની ૨૭મી ગાથા સાથે મળતુ આવે છે[1]

આરાહણાપડાગા (આરાધનાપતાકા)—જૈન ગ્રંથાવલી (પૃ ૬૪)મા 'પ્રકીર્ણક' તરીકે ગણાવાયેલી આ કૃતિમા ૯૯૦ ગાથા છે શુભગના કહેવા મુજબ આના ૨૬મા પદ્યથી કવયહાર શરૂ થાય છે અને એ આનુ વીસમુ દ્વાર (દ્વાર) છે ૯૮૩મી ગાથામા 'વીરભદ્દ'નો ઉલ્લેખ છે ૯૮૫મી ગાથામા આ કૃતિના કર્તા તરીકે વીરભદ્દ નુ નામ અપાયુ છે ૯૮૯મી ગાથામા આનુ રચનાવર્ષ વિ સ ૧૦૦૮નુ દર્શાવાયુ છે આ જોતા આની 'પઇણ્ણગ'-આગમ તરીકે[2] ગણના કરવી યુક્તિ યુક્ત નથી બાકી આરાધનાના વિષયને વ્યક્ત કરનારી અને ભત્તપરિણ્ણા પિડનિજ્જુત્તિ વગેરે સાથે સમાનતા ધરાવનારી ગાથાવાળી આ કૃતિ મહત્ત્વની છે એથી એ સત્વર છપાવવી ઘટે

ઇસિભાસિય (ઋષિભાષિત)—આ નામ બહુવચનમા છે આ ધર્મ કથાનુયોગનો ગ્રંથ છે આમા અનેક ઉપમાઓથી વિભૂષિત ૪૫ અજ્ઝયણો છે એમાના ઘણાખરા પદ્યમા છે નેમિનાથના તીર્થમા થયેલા નારદ વગેરે ૨૦ પાર્શ્વનાથના તીર્થમા થયેલા ૧૫ અને મહાવીરસ્વામી ના તીર્થમા થયેલા ૧૦ ઋષિઓના-પ્રત્યેકબુદ્ધોના કથનરૂપ ઉપર્યુક્ત અજ્ઝયણો છે[3] સમવાય (સુ ૪૪)મા તો સ્વર્ગમાથી ચ્યવી મનુષ્યલોકમા જ મેલા ૪૪ ઋષિઓના ૪૪ અજ્ઝયણોનો નિર્દેશ કર્યો છે ઠાણ (ઠા ૧૦, સુ. ૭૫૫)મા પણ્હાવાગરણના એક અજ્ઝયણને ઇસિભાસિય કહ્યુ છે, જોકે એ અજ્ઝયણ મળતુ નથી.

---

1 જુઓ D C J M (Vol. XVII pt I, [illegible]) [illegible]

[2] સમાધિ રચવામા સાધનરૂપ બનેલ આરાહણાપઇણ્ણગ (જુઓ [illegible]) નહિ મળવાથી આ આરાહણપડાગાને સ્થાન અપાયુ હશે 3 જુઓ [illegible] પત્ર ૪૦)ગત ઇસિમણ્ડલસંગ્રહણી

શું કે સંસ્થા તરફથી ઇસિભાસિય ઇ સ. ૧૯૨૭મા છપાયેલ છે[1] ભદ્રબાહુસ્વામીએ ઉત્તરજ્ઝયણ ઉપરાન્ત જે ઇસિભાસિય ઉપર [2]નિજ્જુત્તિ રચી હતી તે આ જ છે કે ?

કવવહાર (કવ્યવ્હાર)—આ ૧૨૯ પદ્યની કૃતિ છે D C J M (Vol XVII, pt I, p 330)મા મે એનુ પહેલુ પદ્ય તેમજ છેલ્લુ પદ્ય નોધેલ છે વિશેષમા અહીં મે કહ્યુ છે કે એનુ છેલ્લુ પદ્ય આરાધનાપતાકાભગવતીનુ ૯૯૨મુ પદ્ય છે તેમજ આ કૃતિના આ એક ભાગ છે આ રીતે વિચારતા આને પઇણ્ણગ ગણવુ યોગ્ય નથી વ્યવહારના ભાષ્યના ૪૭૬-૪૯૦ ગાથારૂપ ભાગ કવવહાર' કહેવાય છે પણ તે આ કવવહારથી ભિન્ન છે[3]

ચઉસરણ (ચતુ શરણ)—આમા ચાર શરણની હકીકત છે આ પૃ ૧૭૧-૨મા નોંધાયેલા ચઉસરણથી ભિન્ન છે

ચન્દાવિજ્ઝય (ચન્દ્રાવેધ્યક)—આને ચન્દગવિજ્ઝ' પણ કહે છે એમા ૧૭૪ પદ્ય છે મરણસમયે કેમ વર્તવુ જોઇએ એ આમા દર્શાવાયુ છે ચન્દ્ર એટલે યાન્ત્રિક પૂતળીની આખમા રહેલો ગોળો આ' એટલે મર્યાદાથી વીંધવામા આવે છે એ આવેધ્ય' શબ્દ દર્શાવે છે એનુ વર્ણન જેમા છે તે અર્થાત્ રાધાવેધનુ વર્ણન જેમા છે તે ચન્દ્રાવેધ્યક [4] આમ આમા પ્રસગવશાત્ રાધા નામની લાકડાની પૂતળીની ડાબી આખની કીકી (ચન્દ્રક) વેધવાની વાત છે આ કૃતિ છપાયેલી છે પણ એ મારા જોવામા આવી નથી.

જમ્બુસામિઅજ્ઝયણ (જમ્બૂસ્વામ્યધ્યયન)—આના ૨૧ વિભાગ છે એ દરેકને ઉદ્દેસગ કહ્યો છે એમા જમ્બૂસ્વામીના પાચ

---

૧ અહીં અપાયેલા તેયલિ-અજ્ઝયણના નાયાધમ્મકહા એ અજ્ઝયણ સાથેના સમ્બન્ધ માટે જુઓ પૃ ૬૬ ૨ એ આજે મળતી નથી. ૩ બૃહત્કથાકોશના ઉપોદ્ઘાત(પૃ ૬૮)મા કવચ સ્તોત્ર વિષે કેટલીક હકીકત છે. જેનોમા જ્વાલામાલિની-કવચસ્તોત્ર પદ્માવતી-કવચસ્તોત્ર ઇત્યાદિ છે ૪ જુઓ પક્ખિય સુત્તની યશોદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ.

ભરતનુ વર્ણન છે આ કૃતિને જમ્બુદ્દિત જમ્બૂઅજ્ઝયણ, જમ્બૂસ્વામિ કથાનક અને જમ્બૂચરિત્ર પણ કહે છે આના ઉપર પદ્મસુન્દર ઉપાધ્યાયે ગુજરાતીમા બાલાવબોધ રચ્યો છે

જીવવિભત્તિ (જીવવિભક્તિ)—ઉત્તરના ૩૬મા અજ્ઝયણનું સ્મરણ કરાવનારુ આ પઇણ્ણય મળે છે[1] એમ જૈન ગ્રથાવલી (પૃ ૬૭)[2] જોતા જણાય છે વિશેષમા આના ૬૬મા પદ્યમા કહ્યુ છે કે આના કર્તા જિનચન્દ્ર છે અને આમા ૨૫ ગાથા છે

જોઇસકરડગ (જ્યોતિષ્કરણ્ડક)—આ પદ્યાત્મક કૃતિ છે સૂર પણ્ણત્તિ અને પુ વની પેઠે આ આગમના વિભાગોને 'પાહુડ' કહ્યા છે પહેલા પદ્યમા સૂચવ્યા મુજબ આ આગમ સૂરપણ્ણત્તિમાથી ઉદ્ધૃત કરાયો છે આ ખગોળવિદ્યાનો ગ્રથ છે આમા ૨૧ અધિકાર છે ૧ કાળનુ માપ ૨ સવત્સરનુ માન ૩ અધિક માસની નિષ્પત્તિ, ૪ પર્વતિથિની સમાપ્તિ ૫ [3]અવમરાત્ર ૬ નક્ષત્રોનુ પરિમાણ ૭ ચન્દ્ર અને સૂર્યની સખ્યા ૮ ચન્દ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્રોની ગતિ ૯ નક્ષત્રોનો યોગ ૧૦ જમ્બૂદ્વીપમા ચન્દ્ર અને સૂર્યનો મણ્ડલવિભાગ ૧૧ અયન ૧૨ આવૃત્તિ ૧૩ ચન્દ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્રોનુ મણ્ડલમા મુહૂર્તગતિ પરિમાણ, ૧૪ ઋતુઓનુ પરિમાણ ૧૫ વિષુવો ૧૬ વ્યતિપાતો, ૧૭ તાપક્ષેત્ર ૧૮ દિવસોની વૃદ્ધિ અને હાનિ, ૧૯ અમાસ અને પૂનમ ૨૦ પ્રનષ્ટ પર્વ અને ૨૧ પૌરુષી આ આગમ મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સહિત ઋ કે સસ્થા તરફથી ઇ સ ૧૯૨૮મા છપાયેલો છે આમા પાદલિપ્તસૂરિએ આ આગમ ઉપર જઘણ્ણ મરહટ્ઠીમા જે ટીકા રચી છે તેમાના કેટલાક અવતરણ છે આ ટીકા તો આજે મળતી નથી

વિદ્યમાન જ્યોતિષમા પૂર્વ ક્ષિતિજના ઉપર ઉદય પામેલી રાશિને લગ્ન' કહે છે આ સજ્ઞા ગ્રીક્–ગ્રીસ કાલમા આપણા દેશમા વિદ્યમાન

---

૧ જુઓ જ સા. સ ઇ (પૃ ૮૫) ૨ ઉક્ત કોઠામા દોરવાનુ ઉપ્યુ છે એ હિસાબે એ સા. પ્રા. સ મ મા હોવી જોઇએ પણ ત્યા નથી. ૩ ક્ષીણ તિથિ.

હતી એમ "भारतीय ज्योतिष को प्राक्ख्रीस्तकालीन 'लग्न'-प्रणाली" નામના [1]લેખમાં ભા ર કુલકર્ણીએ પ્રતિપાદન કર્યું છે અને એના સમર્થનાર્થ અમણે આગમનું નીચે મુજબનું ૨૮૮ મું (બીજી વારનું) પદ્ય નૂ કર્યું છે —

> "लग्ग च दक्खिणायविसुवे सुवि अस्स उत्तर (?) अयणे ।
> लग्ग साइ विसुवेसु पचसु वि दक्खिण अयण ॥ २८८ ॥"

આ પદ્યમાં અસ્સ યાને અશ્વિનીને અને સાઇ યાને સ્વાતિને વિષુવના લગ્ન કહ્યા છે વિશિષ્ટ અવસ્થાવાળી રાશિને જેમ 'લગ્ન' કહે છે તેમ વિશિષ્ટ અવસ્થાવાળા નક્ષત્રોને પણ લગ્ન કહે છે

જીવસમાસની જેમ આ આગમ વાલભી વાચના અનુસાર છે આની છપાયેલી આવૃત્તિમાં ૫૩મા પદ્ય પછીના પદ્યના અંક ૫૫ છપાયો છે અને ૨૮૮મા પદ્ય પછીનો અંક ૨૮૮ છપાયો છે તો શું કોઈ પદ્ય રહી ગયેલ છે કે કોઈ પ્રક્ષિપ્ત છે એમ શંકા ઉઠે છે, પણ તે અસ્થાને છે,[2] કેમકે આ તો મુદ્રણદોષ છે

જોણિપાહુડ (યોનિપ્રાભૃત)—આની એક છિન્નભિન્ન હાથપોથી પૂનામાં ભાં પ્રા સં મં માં છે એનો લિપિકાલ વિ સં ૧૫૮૨ છે

---

૧ જુઓ જૈ સિ. ભા (ભાગ ૧૩ કિરણ ૨ જાન્યુઆરી ૧૯૪૭) આ લેખ ઉપર નેમિચન્દ્ર જ્યોતિષાચાર્યનું ટિપ્પણ છે તેમાં એમણે કહ્યું છે સમવાયમાં નક્ષત્ર અને ગ્રહોની સૂક્ષ્મ ચર્ચા છે એ બતાવે છે કે એ કાળના લોકોને રાશિનું જ્ઞાન હતું સૂયગડમાં ચન્દ્ર સૂર્ય શુક્ર અને બૃહસ્પતિના ચાર ઉલ્કાપાત દિગ્દાહ ઇત્યાદિનું સુન્દર વર્ણન છે શું રાશિના જ્ઞાન વિના સંહિતા વિષયનું પ્રતિપાદન સંભવે ખરું ? ઠાણમાં નક્ષત્ર-સંવત્સર, યુગ-સં૦ પ્રમાણ-સં૦ લક્ષણ-સં૦ અને શનિશ્ચર-સં૦ એમ પાંચ પ્રકારના સંવત્સરનું વર્ણન છે જ્યાં સુધી બાર રાશિની કલ્પના સ્ફુરે નહિ ત્યાં સુધી પ્રમાણ યુગ લક્ષણ, અને શનિસંવત્સરનું જ્ઞાન કદી સંભવતું નથી. ૨ જુઓ જૈ સ. પ્ર (વ ૧૧ અ ૫)માં છપાયેલ ભા ર કુલકર્ણીનો લેખ "ज्योतिष्करण्डकमें एक सदेहस्थान और उसकी सदेहनिवृत्ति"

એના કર્તા મુનિ પન્હપ્રવણ (? પ્રશ્નશ્રવણ) છે હરિષેણે અન્ય ય વૈદ્યક ગ્રન્થોને આધારે જગત્સુન્દરીયોગમાલાધિકારની રચના કરી ત્યારે એમને જોણિપાહુડ નામની વૈદ્યક કૃતિ મળી શકી ન હતી એમ જ ઉપાધ્યે કહે છે [1] શુ આ જ કૃતિ પૂનામા સચવાઇ રહી છે? કપ્પના ભાસ (ગા ૧૩૦૩)મા ' જોણિ ' થી જોણિપાહુડનો ઉલ્લેખ છે વિશેષમા આ અને ચૂડામણિ (ગા ૧૩૧૩)ને જ્યોતિષ્શાસ્ત્રના ગ્રન્થ ગણાવાયા છે[2] તો આ જોણિપાહુડ તે કઇ કૃતિ છે? કપ્પ ઉપરના ક્ષેમકીર્તિકૃત ટીકા (પૃ ૪૦૧)માં યોનિપ્રાભૃતનો ઉલ્લેખ છે પચાસગ (પ ૧)ના બીજા પદ્યની વૃત્તિ (પત્ર ૩આ)મા અભયદેવસૂરિએ *निमित्तशास्त्र ज्योतिष प्राभृतप्रभृतिकम्* એમ કહ્યુ છે આના સંપાદક આનન્દસાગરસૂરિજીએ જ્યોતિઃપ્રાભૃત પછી કૌંસમા યોનિપ્રાભૃત એમ ઉમેરો કરી યોનિપ્રાભૃતને નિમિત્તશાસ્ત્રનો ગ્રન્થ ગણ્યો છે ખરો, પરન્તુ નિમિત્તથી અષ્ટાંગ નિમિત્ત એવો અર્થ ન લેતા, અમુક પદાર્થ સાથે અમુક મેળવવાથી અમુક પદાર્થ થાય એમ ઉત્પત્તિનુ નિમિત્ત-નિમિત્તકારણ એવો નિમિત્તનો અર્થ કરી આને ' નિમિત્તશાસ્ત્ર ' ગણ્યુ છે ભદ્રેશ્વરસૂરિએ કહાવલીમા પાદલિપ્તસૂરિનુ ચરિત્ર(પાલિત્તચરિત) આપતા જોણિપાહુડનો અને નિમિત્તપાહુડનો તેમજ વિજ્જાપાહુડ અને સિદ્ધપાહુડનો ઉલ્લેખ કર્યો છે સૂયગડ (સુય ૧ અ ૮) અને એની નિજ્જુત્તિ(ગા ૮૩) ઉપરની ટીકામા શીલાંકસૂરિએ કહ્યું છે કે જાતજાતના દ્રવ્યના સામર્થ્ય માટે યોનિપ્રાભૃત જોવુ [3] જીયકપ્પ ઉપરની સિદ્ધસેનસૂરિકૃત ચુણ્ણિ (પૃ ૨૮)મા જોણિપાહુડનો ઉલ્લેખ છે જિનદાસગણિએ નિસીહ (ઉ ૪)ના ઉપરની એમની વિસેસચુણ્ણિમા કહ્યુ છે કે જોણિપાહુડના જાણકાર એકેન્દ્રિયથી માંડીને પચેન્દ્રિય સુધીના પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન કરી શકે દા ત. સિદ્ધસેને [4] ઘોડા બનાવ્યા હતા [5] નિસીહ (ઉ ૧૮)ની

૧ જુઓ બૃહત્કથાકોશનો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૧૧૭) ૨ જુઓ ડૉ જગદીશચન્દ્ર જૈનકૃત Life in Ancient India as depicted in the Jaina Canons (પૃ ૧૭૭) ૩ ' योनिप्राभृतवत् नानाविध द्रव्यवीर्यं द्रव्यमिति '। ૪ જુઓ કપ્પનું ભાસ (ભા. ૨, ગા. ૧૬૮૧). ૫ મૂળ પાઠ માટે જુઓ H C L J (પૃ. ૬૩).

મા વિસેસચુણ્ણિમા પણ જોણિપાહુડનો ઉલ્લેખ છે[1] વિસેસાવની ગા ૧૭૭૫મા 'જોણિવિહાણ' શબ્દ છે એ સમજાવતા મલધારીય હેમચન્દ્રસૂરિએ એના ઉપરની વૃત્તિ (પત્ર ૭૫૦)મા યોનિવિધાન અને યોનિપ્રાભૃતને એક ગણી કહ્યુ છે કે અસમાન અનેક દ્રવ્યના સયોગની યોનિઓ રૂપ સિદ્ધ ઇત્યાદિ પ્રાણીઓ, મણિઓ સુવર્ણ વગેરે વિવિધ જાતના પદાર્થો યોનિપ્રાભૃતમા મળે છે[2] પ્રભાવકચરિત્રમાના પાદલિપ્તસૂરિપ્રબન્ધ (શ્લો ૧૧૫-૧૨૭)મા એવી વાત છે કે રુદ્રદેવસૂરિ પોતાના શિષ્યને યોનિપ્રાભૃત ભણાવતા હતા ત્યારે માછલી બનાવવાની એમા વાત આવી। વાત પાસે રહેતો એક ભાઈ સાભળી ગયો અને એના આધારે એણે માછલા બનાવવા માડ્યા આચાર્યને ખબર પડતા માછીને આમ કરતા એમણે રોક્યો આ જ પ્રબન્ધ(શ્લો ૧૨૮)મા સિદ્ધ-ઉત્પત્તિ-કર્મની પણ વાત આવે છે

વવહાર(ભા ૧?)ના ભાસ (ગા ૫૮) ઉપરથી જણાય છે કે જોણિપાહુડમા બેસ(?)ને બેભાન બનાવવાની રીત બતાવાઈ છે[3] નિર્વાણકલિકાની અગ્રેજી પ્રસ્તાવના(પૃ ?)મા કહ્યુ છે કે ધરસેને લગભગ ઇ સ ૧૩૫મા યોનિપ્રાભૃતની રચના કરી પવયણસારની અગ્રેજી પ્રસ્તાવના(પૃ ૨૫)મા જે ૪૩ પાહુડો ગણાવાયા છે તેમા જોણી(સાર)પાહુડનો ઉલ્લેખ છે[4] અહી સૂચવાયા મુજબ કેટલાક આ બધા પાહુડોના કર્તા તરીકે કુન્દકુન્દનુ નામ ગણાવે છે અનેકાન્તના ઇ સ ૧૯૩૮ના અકોમા જોણિપાહુડ વિષે લેખો વાચ્યાનુ મને સ્ફુરે છે, પણ એ લેખો અત્યારે મને ઉપલબ્ધ નથી.

તિત્થુગ્ગાલિય (તીર્થોદ્ગારિક)—આને તિત્થોગાલી પણ કહે છે

૧-૨ મૂળ પાઠ માટે જુઓ એજન (પૃ ૬૩) ૩ જુઓ L A I (પૃ ૨૨૭). ૪ બનવાજોગ છે કે જોણિપાહુડ એ જ નામની ભિન્ન ભિન્ન કૃતિઓ હોય. ગુ તો વિવિધ દ્રવ્યોના સયોગથી એકેન્દ્રિયાદિ પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન કરવાની સમજ આપતી કૃતિને-એ રીતે ઇન્દ્રજાલને-જાદુ(magic)ને લગતી કૃતિને જ પર્યાપ્ત ગણુ છુ

આમા ૧૨૫૧ ગાથા છે આમા પાટલિપુત્રી નાશનાનુ વિસ્તૃત વર્ણન અને એ દ્વારા ભદ્રબાહુસ્વામીનો જીવનવૃત્તાન્ત છે[1] એનો હિન્દીમા સારાંશ વી સ જૈ કા (પૃ ૫૪-૮)મા અપાયો છે સાથે સાથે એને લગતી મૂળ ગાથાઓ (૭૧૪-૮૦૨) પણ પૃ ૮૮-૧૦૩મા અપાઈ છે પાટલિપુત્રમા પૂર રેલ આવતા ખૂબ નુકસાન થયુ હતુ તેનુ વર્ણન પૃ ૪૩મા છે

૬૨૦-૬૨૨ એ [2]ત્રણ ગાથાઓ ચ ડગુપ્તના રાજ્યાભિષેકના વર્ષ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે[3] એમા કહ્યુ છે કે પાલકના ૬૦ વર્ષ, નદોના ૧૫૦ મૌર્યોના ૧૬૦ પુષ્યમિત્રના ૩૫ બલમિત્ર-ભાનુમિત્રના ૬૦ નભઃસેન (નહસેણ)ના ૪૦ અને ગદભિલના ૧૦૦ વર્ષ પૂરા થતા શક રાજાનુ શાસન શરૂ થયુ

૬૩૫મી ગાથામા [4]કક્કી (ચઉમુહ) રાજાની ઉત્પત્તિની વાત છે આ રહી એ ગાથા —

> ज एय वद्धनगरं पाडलिपुत्त तु विस्सुअं लोए ।
> एत्थ होहो राया चउमुहो नाम नामेण ॥ ६३५ ॥ '

અહીં જે एय અને एत्थ શબ્દના પ્રયોગ છે તે ઉપરથી આ પઇણ્ણગ પાટલિપુત્રમા રચાયાનુ અનુમાન કરાય છે ૭૦૫મી ગાથામા શકવશ નદવશ અને મૌર્યવશના અન્તનો નિર્દેશ છે પણ મહાપુરુષ

---

૧ સ્થૂલભદ્રે સિહનુ રૂપ ધારણ કર્યાની હકીકત અહીં આવે છે ૨ આ ગાથાઓ અને એના સારાશ માટે જુઓ વી સ જૈ કા (પૃ ૩૦-૩૧) ૩ જુઓ ડૉ. શાન્તિલાલ શાહનુ પુસ્તક નામે Chronological Problems in the early history of Northern India and a brief account of the Jaina chronology (પૃ ૧૬-૧૭) ૪ ગા. ૬૩૬ ઇમા કક્કીએ પાચ સ્તૂપ ખોદાવી નદ રાજાનુ સુવર્ણ લઇ લીધાની વાત છે કક્કીને લગતી અહીં અપાયલી અનુશ્રુતિ પ્રાચીન છે અને ત્રિષષ્ટિ૦ (૫ ૧૦ સ. ૧૩)માની કક્કીને લગતી હકીકત તિત્થોગાલીના જ શબ્દોમા છે (Indian Antiquary, 1919 pp 128-30) એમ ડૉ. ભોગીલાલે પ્રેમી-અભિનન્દન-ગ્રથમાના
"कुछ जन अनुश्रुतियां और पुरातत्त्व" (पृ २३३)મા કહ્યુ છે

વિષે કશો ઇશારો નથી એ ઉપરથી તેમજ કેટલાક આન્તરિક પ્રમાણોના આધારે વી સ જૈ કા (પૃ ૩૦)મા એવુ અનુમાન કરાયુ છે કે આ પઇણ્ણગની રચના વિક્રમની ચોથી સદીના અ તમા અને પાંચમીના પ્રારમ્ભમા થઈ હશે

અભિધાનરાજેન્દ્રમા આ પઇણ્ણગના પ્રારમ્ભ ને અ તની થોડીક ગાથાઓ અપાઇ છે વી સ જૈ કા ના ૪૧મા પૃષ્ઠમા ૬૨૪મી ગાથા અને પૃ ૪૧-૪૪મા ૬૩૫-૬૯૦ ગાથા અપાઈ છે જૈ સા સ ઇ (પૃ ૧૪૭)મા બે ગાથા અપાઇ છે એમા કાલિકે પજુસણ ચોથે અને ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ ચૌદસે કર્યાની તેમજ ચતુર્વિધ સઘે ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ પક્ખીના દિવસે (વીરસવત) ૯૯૩મા કર્યાની હકીકત છે આ બે ગાથાઓ સદેહવિષૌષધીમા શ્રાદ્ધવિધિમા ધમસાગરગણિકૃત પજુષણાદશશતકની સ્વોપજ્ઞ [1]વૃત્તિ(પત્ર ૩૩અ)મા તેમજ તત્ત્વતરગિણી (શ્લો ૩૨)ની સ્વોપજ્ઞ [2]વૃત્તિ(પત્ર ૨૫)મા ટાકવામા આવી છે આ પઇણ્ણગમા વલભીના ભ ગની પણ હકીકત છે વિષયની દૃષ્ટિએ આ આગમ [3]વોચ્છેજ્જગડિયાનુ સ્મરણ કરાવે છે તિત્થોગાલી (ગા [4]૫૦, [5]૫૨ ને [6]૫૩) ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે વીરનિર્વાણ પછી ૨૧,૦૦૦ વષ સુધી દસવેયાલિયનો અથ આવસ્સય, અણુઓગ ાર અને નદી અવિચ્છિન્ન રહેશે અને દુષ્પ્રભસૂરિ કાળ કરતા દસવેયાલિયનો અર્થ નાશ પામશે

તિહિપઇણ્ણગ (તિથિપ્રકીર્ણક)—જૈ સા સ ઇ (પૃ ૮૫)માં આનો પઇણ્ણગ તરીકે નિર્દેશ છે આમા તિથિ વિષે હકીકત હશે

દીવસાગરપણ્ણત્તિ (દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિ)—આ નામના આગમનો ઠાણ (સુ ૧૫૨ અને ર૭૭[7])મા, પક્ખિયસુત્ત (પત્ર ૬૬અ)માં,

૧-૨ અહીં 'તીર્થોદ્ગાર એમ મૂળનો નિર્દેશ છે ૩ આની એક હાથપોથી અહીંના જૈનાનદપુસ્તકાલયમા છે આ નાનકડી પણ મહત્ત્વની કૃતિ છે એ છપાવવા જેવી છે ૪-૬ આ ગાથાઓ માટે જુઓ આ૦ આ૦ અ૦ (પૃ ૫૬). ૭ અહીં ચદપણ્ણત્તિ, સૂર જબુદ્દીવ૦ અને દીવસાગર૦ એમ ચાર પણ્ણત્તિ ગણાવાઈ છે જ્યારે સુ ૧૫૨મા જબુદ્દીવ૦ સિવાયની ત્રણનો ઉલ્લેખ છે

નદી(સુ ૪૪)મા તેમજ આવસ્સયચુણ્ણિ(ભા ૨, પત્ર ૬)મા અને એના સંસ્કૃત નામ 'દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિ'નો નદીની હારિભદ્રીય વૃત્તિ (પત્ર ૧૬) અને આવસ્સયની હારિભદ્રીય વૃત્તિ (પત્ર ૮૮અ)મા ઉલ્લેખ છે ચદનસાગર-જ્ઞાનભડાર(વેજલપુર)થી વીરસવત્ ૨૪૭૨મા પ્રકાશિત આ આગમની આવૃત્તિમા ૨૨૩ ગાથાઓ છે એમા ૨૧૨મી ગાથા ત્રુટક છે અભયદેવસૂરિએ ઠાણની [1]ટીકા (પત્ર ૨૨૪ આ)મા આ આવૃત્તિગત ગા ૧૬-૧૮ અને ૬ અને પત્ર ૨૩૧આમા ગા ૨૭ ને ૨૮ અને પત્ર ૪૮૦આમા ૭૫મી ગાથા કઇક પાઠભેદપૂર્વક અવતરણરૂપે આપી છે વિશેષમા ત્યા આના મૂળ તરીકે દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિ સગ્રહણી એવુ નામ એમણે દર્શાવ્યુ છે આ ઉપરથી આ આગમનુ આ બીજુ નામ છે એમ જોઇ શકાય છે આ આગમમા દ્વીપો અને સમુદ્રો વિષે ઉલ્લેખ છે માનુષોત્તર પર્વતના વર્ણનથી આ આગમની શરૂઆત કરાઇ છે ગા ૧૯-૨૪મા નલિનોદક સમુદ્રનો ૨૫-૭૧મા નન્દીશ્વર દ્વીપનો ૭૨-૧૧૦મા કુણ્ડલ દ્વીપનો ૧૧૧-૧૫૭મા રુચક દ્વીપનો અને ૧૫૮મા શખવર' દ્વીપનો અધિકાર છે ગા ૨૧૯-૨૨૧મા અસુરકુમાર વગેરેના આવાસનો ઉલ્લેખ છે

પજ્જન્તારાહણા (પર્યન્તારાધના)—આને આરાધનાપ્રકરણ' તેમજ આરાધનાસૂત્ર પણ કહે છે આ પાઇય કૃતિ સોમસૂરિએ ૭૦ ગાથામા રચી છે એમા અતિમ આરાધનાનુ સ્વરૂપ સમજાવાયુ છે અવચૂરિ અને ગુજરાતી [2]અનુવાદ સહિત આ કૃતિ શ્રીબુદ્ધિ-વૃદ્ધિ-કપૂર

---

1 આના પત્ર ૨૦૬અમા એવો ઉલ્લેખ છે કે સૂરપ્રજ્ઞપ્તિ અને જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ એ અનુક્રમે પાચમા ને છઠ્ઠા અગના ઉપાગ છે 2 મેસર્સ એ એમ ઍન્ડ કપની તરફથી પાલીતાણાથી ઇ. સ ૧૯૩૪મા જે આરાધનાસગ્રહ છપાયેલો છે તેના પૃ ૧૨૨-૧૩૭મા આ પજ્જન્તારાહણાનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર છે પ્રારભમા ચઉસરણ અને એનો ગુજરાતી અનુવાદ તેમજ આઉરપચ્ચક્ખાણ ... અનુવાદ છપાયેલ છે

ગ્રન્થમાલાના ગ્રંથાક ૩૦ તરીકે વિ. સં ૧૯૯૪મા છપાયેલી છે[1] એના નિવેદનમા સૂચવાયું છે કે વીરવિજયગણિએ રચેલુ 'પુણ્યપ્રકાશનુ સ્તવન' આના આધારે યોજાયુ છે

પજ્જતારાહણાની ભાષા વગેરે જોતા એની પઇણ્ણગ તરીકે ગણના કરવી ઉચિત જણાતી નથી શ્રુપ્રિઝના લખવા પ્રમાણે પયણ્ણાસગ્રહમા આ પજ્જતારાહણા અમદાવાદથી વિ સં ૧૯૬૨મા છપાયેલ છે

પિંડવિસોહિ (પિણ્ડવિશોધિ)—આને 'પિણ્ડવિશુદ્ધિ' પણ કહે છે આમા ૧૦૩ પદ્યો છે એની રચના જિનવલ્લભગણિએ પિંડનિજ્જુત્તિના આધારે કરી છે એમ અંતિમ પદ્યમાં ઉલ્લેખ છે આ હિસાબે આ કૃતિને પઇણ્ણગ ગણાય નહિ જોકે આ એક ઉપયોગી કૃતિ છે આના ઉપર યશોદેવસૂરિએ વિ સં ૧૧૭૬માં સુબોધા નામની વૃત્તિ ઉદયસિંહસૂરિએ વિ સં ૧૨૯૫મા દીપિકા કોઈકે અવચૂર્ણિ અને કોઈકે વિ સં ૧૫૮૭ કરતા તો પહેલા ગુજરાતી બાલાવબોધ રચેલ છે વળી અજિતદેવસૂરિએ વિ સં ૧૬૨૭મા પિણ્ડવિશુદ્ધિ ઉપર દીપિકા રચી છે

વગ્ગચૂલિયા (વર્ગચૂલિકા)—અજ્ઝયણોનો સમૂહ તે વગ્ગ દા ત. અંતગડદસાના આઠ વગ્ગ એ વગ્ગની ચૂલિકા તે 'વગ્ગચૂલિયા' આમ અભયદેવસૂરિનુ કહેવુ છે વવહાર(ઉ ૧૦)ના ૨૯મા સુત્રમા તેમજ એના ઉપરની મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકામા તો મહાકપ્પસુયની ચૂલિયાને વગ્ગચૂલિયા (વર્ગચૂલિકા) કહી છે

વગ્ગચૂલિયા (? વગ્ગચૂલિકા)—આની ગુજરાતી ટબ્બા સહિતની એક હાથપોથી ભા પ્રા સં મં મા છે એમા શ્રુતની હીલનાનો અધિકાર છે આના કર્તા તરીકે જસસ(સ)ભદ્દ અર્થાત્ યશોભદ્રનુ નામ જોવાય છે આનો ગુજરાતીમા સારાશ 'ચમત્કારિક-સાવચૂરિ સ્તોત્ર-સંગ્રહ અને ૨ કચૂલિયાસૂત્ર-સારાંશ' નામની પુસ્તિકા (પૃ ૬૪-૭૫)મા

---

[1] આમા પ્રમાદપરિહારકુલક અને એનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર તેમજ વાચક કરણની પ્રમાદ ન કરવા વિષેની સજ્ઝાય છપાયેલા છે ૨ જુઓ પૃ ૨૦૫

અને ઉત્કાલિય સુત્ત તરીકે નિર્દેશાયેલા ચૌદ આગમો મળતા નથી વિશે-ષમાં પક્ખિયસુત્તમાં કાલિય સુય તરીકે ગણાવાયેલા પાચ આગમો પણ મળતા નથી. આના નામ રજૂ કરું તે પૂર્વે ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૫૫)મા નિર્દેશાયેલ દોગિદ્ધિદસા અને બીજી કેટલીક દસાઓનો કેટલાક ભાગ લુપ્ત થયો હોય એમ લાગે છે એ વાત નોધુ છુ સાથે સાથે એ હુ ઉમેરીશ કે યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયની વૃત્તિ (પત્ર ૩) જોતા એમ ભાસે છે કે આઠ દૃષ્ટિને લગતો અધિકાર ઉત્તર૦ માથી નાશ પામ્યો છે પણ એમ નથી [1] આ ઉપરાન્ત મહાવીરસ્વામીએ નિર્વાણસમયે જે અજ્ઝયણો પ્રરૂપ્યા તેમાના પણ ઘણાખરા લુપ્ત બન્યા છે [2] કેટલીક નિજ્જુત્તિઓ પણ નાશ પામી છે [3]

ઉપર જે ૩૧ (૧૨+૧૪+૫) આગમોનો નાશ થયો એમ કહ્યુ છે તેના નામ હવે [4] પરિચયપૂર્વક હુ આપુ છુ અને સાથે સાથે વવહાર (ઉ ૧૦)મા વિચારસારમા તેમજ આચારદિનકરમા નોધાયેલી કૃતિઓનો પણ વિચાર કરુ છુ

દોગિદ્ધિદસા—ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૫૫)માં આ નામ છે, પરન્તુ આ જ સુત્તમાના સ અજ્ઝયણ ગણાવતી વેળા દીહદસા એવુ નામ આપી એ ગણાવાયા છે આ આગમના (૧) વાત (૨) વિવાત (૩) ઉવવાત (૪) સુક્ખિત્ત (૫) કસિણ (૬) બાયાલીસ-સુમિણ (૭) તીસ-મહાસુમિણ (૮) હાર (૯) રામ અને (૧૦) ગુત્ત એ નામના દસ અજ્ઝયણો પૈકી છઠ્ઠા અને સાતમાના [5] મહાસુમિણભાવણાગત સ્વપ્નોનો અધિકાર હોવો જોઈએ એમ એના નામ પરથી જણાય છે અભયદેવસૂરિએ

૧ આગમનુ નામ દિગૃદ્ધિદશા આપ્યુ છે એમણે પત્ર ૫૦૭અમાં
૨ છે કે આ તેમ જ બંધદસા (પા બંધદસા) દીઘદસા (પા દીહદસા) સંખેવિયદસા (પા સંખેવિતદસા)નુ સ્વરૂપ જાણવામા નથી

...દસા—આમા દસ અજ્ઝયણો છે ૧ ચદ (ચદ) ૨ સૂર

[1] આ. જ ૫ (ખંડ ૨)નો મારો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૧૦૧). [2] L J (પૃ. ૮૬). [3] જૈન (પૃ. ૧૦૬). [4] અમેરિકા
... H C L J (પૃ ...) ...

સિદ્ધપાહુડ (સિદ્ધપ્રાભૃત)—અગ્ગાણીય નામના બીજા પુવ્વના નિસ્યન્દરૂપ આ પાઇય કૃતિમાં ૧૨૧ પદ્યો છે એમાં સિદ્ધ (મુક્ત) આત્માઓ વિષે વિવિધ રીતે વિચાર કરાયો છે બીજી ગાથામાં ચૌદ પૂર્વધરને નમસ્કાર છે એ હિસાબે આ કૃતિ સ્થૂલભદ્રના સમય પછી રચાઇ હોય એમ લાગે છે જો આ કોઇ દશપૂર્વધરની કૃતિ હોય તો તો એ આગમ—પઇણ્ણગ ગણી શકાય આના ઉપર કોઇ પ્રાચીન ટીકા હતી એ અર્થને સ્પષ્ટ કરતી હતી એ ટીકાની નોંધ જૈ આ સ. તરફથી વિ સ ૧૯૭૭માં સિદ્ધપાહુડ જે ટીકા સહિત છપાયેલ છે તે ટીકાના અન્તમાં છે જેસલમેરના ભણ્ડારમાં વિ સ ૧૪૧૨માં તાડપત્ર ઉપર લખાયેલી હાથપોથીમાં સિદ્ધપ્રાભૃતવૃત્તિ છે તો એ આ બેમાથી કઇ ટીકારૂપ છે ?

પ્રકરણ ૧૯ અનુપલબ્ધ આગમો

નાશ—આપણે બીજા પૃષ્ઠમાં જોઇ ગયા તેમ સુધર્મસ્વામીની રચેલી દ્વાદશાંગી પણ આજે પૂરેપૂરી મળતી નથી આયારનું મહાપરિણ્ણા અજ્ઝયણ વજ્રસ્વામીના સમય બાદ નાશ પામ્યું છે[1] જોકે એમાથી બીજી ચૂલારૂપ સત્તસત્તિક્કગનું [2]નિર્યૂહણ થયેલું છે અને એ આજે મળે છે નાયાધમ્મકહાની હજારો કથા લુપ્ત થઈ છે[3] અન્તગડદસા મૂળ સ્વરૂપે પૂરેપૂરુ જળવાઇ રહ્યું નથી[4] પણ્હાવાગરણનો વિદ્યા, મન્ત્ર અને અતિશયોને લગતો ભાગ નાશ પામ્યો છે[5] દિટ્ઠિવાય નામના બારમા અંગનો ધીરે ધીરે સર્વથા ઉચ્છેદ થયો છે, જોકે એ પૂર્વે એમાંથી કોઇ કોઇ ભાગનું નિર્યૂહણ થયું છે[6] આજે જે ચન્દપણ્ણત્તિ મળે છે તે પ્રાચીન છે કે કેમ એ વિષે શઙ્કા રખાય છે મહાનિસીહનો કોઇ કોઇ ભાગ નાશ પામ્યો છે પંચકપ્પ આજે મળતું નથી ૧૪૦૦૦ પઇણ્ણગમાથી નદીમાં ૬૦નો ઉલ્લેખ છે એમાથી કાલિય સુય તરીકે ઓળખાવાયેલા બાર આગમો

૧ જુઓ પૃ ૪૪ અને ૫૧ ૨ જુઓ પૃ ૪૧ ૩ જુઓ પૃ ૯૦ ૪ જુઓ પૃ ૧૦૯ ૫ જુઓ પૃ ૧૧૩ ૬ જુઓ વીસમુ પ્રકરણ

અને ઉક્કાલિય સુય તરીકે નિર્દેશાયેલા ચૌદ આગમો મળતા નથી વિશે-
ષમા પક્ખિયસુત્તમા કાલિય સુય તરીકે ગણાવાયેલા પાચ આગમો પણ
મળતા નથી આનાં નામ રજૂ કરુ તે પૂર્વે ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૫૫)મા
નિર્દેશાયલ દોગિદ્ધિદસા અને બીજી કેટલીક દસાઓનો કેટલોક ભાગ લુપ્ત
થયો હોય એમ લાગે છે એ વાત નોધુ છુ સાથે સાથે એ હુ ઉમેરીશ કે
યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયની વૃત્તિ (પત્ર ૩) જોતા એમ ભાસે છે કે આઠ દૃષ્ટિને
લગતો અધિકાર ઉત્તર૦ માથી નાશ પામ્યો છે, પણ એમ નથી[1] આ
ઉપરાંત મહાવીરસ્વામીએ નિર્વાણસમયે જે અજ્ઝયણો પ્રરૂપ્યા તેમાના
પણ ઘણાખરા લુપ્ત બન્યા છે[2] કેટલીક નિજ્જુત્તિઓ પણ નાશ પામી છે[3]

ઉપર જે ૩૧ (૧૨+૧૪+૫) આગમોનો નાશ થયો એમ કહ્યુ
છે તેના નામ કઇક [4]પરિચયપૂર્વક હુ આપુ છુ અને સાથે સાથે
વવહાર (ઉ ૧૦)મા વિચારસારમાં તેમજ આચારદિનકરમા નોધાયેલી
કૃતિઓનો પણ વિચાર કરુ છુ

દોગિદ્ધિદસા—ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૫૫)માં આ નામ છે પરન્તુ
આ જ સુત્તમાના દસ અજ્ઝયણ ગણાવતી વેળા 'દોગેહિદસા એવુ નામ
આપી એ ગણાવાયા છે આ આગમના (૧) વાત, (૨) વિવાત, (૩)
ઉવવાત (૪) સુક્ખિત્ત (૫) કસિણ (૬) બાયાલીસ—સુમિણ, (૭)
તીસ—મહાસુમિણ (૮) હાર, (૯) રામ અને (૧૦) ગુત્ત એ નામના
દસ અજ્ઝયણો પૈકી છઠ્ઠા અને સાતમામા [5]મહાસુમિણભાવણાગત સ્વપ્નોનો
અધિકાર હોવો જોઇએ એમ એના નામ પરથી જણાય છે અભયદેવસૂરિએ
આ આગમનુ નામ દ્વિગૃદ્ધિદશા આપ્યુ છે એમણે પત્ર ૫૦૭અમાં
કહ્યું છે કે આ તેમજ બન્ધદશા (પા બન્ધદસા) દીર્ઘદશા (પા દીહદસા)
અને સક્ષેપિકદશા (પા સખેવિતદશા)નુ સ્વરૂપ જાણવામાં નથી

દીહદસા—આમા દસ અજ્ઝયણો છે ૧ ચદ (ચન્દ્ર), ૨ સૂરત

---

૧ જુઓ અ જ પ. (ખડ ૨)નો મારો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૧૦૧) ૨ જુઓ H C L J (પૃ ૮૨) ૩ એજન (પૃ ૧૦૯) ૪ અધોગમા પરિચય માટે જુઓ H C L J (પૃ ૬૯–૧૦૪) ૫ જુઓ પૃ ૨૦૩

(સૂર્ય) ૩ સુક્ક (શુક્ર) ૪ સિરિદેવી (શ્રીદેવી), ૫ પભાવતી (પ્રભાવતી), ૬ દીવસમુદ્દોવવત્તિ (દ્વીપસમુદ્રોત્પત્તિ), ૭ બહુપુત્તી (બહુપુત્રી) ૮ મંદર ૯ થેર-સંભૂતવિજય (સ્થવિર-સમ્ભૂતવિજય) ૧૦ થેર-પમ્હ (સ્થવિર-પદ્મ) ને [1]૧૧ ઊસાસનીસાસ (ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ) આ પૈકી પહેલાં ચાર અજ્ઝયણ અને સાતમું તે પુપ્ફિયાના જ અજ્ઝયણ હશે દીવસમુદ્દોવવત્તિ તે જ શું દીવસાગર-પણ્ણત્તિ હશે?

બંધદસા—આમાં ૧ બંધ ૨ મોક્ખ (મોક્ષ), ૩ દેવદ્ધિ (દેવર્દ્ધિ) ૪ દસારમંડલ (દશાર્હમણ્ડલ), ૫ આયરિયવિપ્પડિવત્તિ (આચાર્યવિપ્રતિપત્તિ), ૬ ઉવજ્ઝાયવિપ્પડિવત્તિ (ઉપાધ્યાયવિપ્રતિપત્તિ), ૭ ભાવણા (ભાવના) ૮ વિમુત્તિ (વિમુક્તિ), ૯ સાત (શાત) અને ૧૦ કમ્મ (કર્મન્) એમ દસ અજ્ઝયણ છે અહીં જે ભાવના ને વિમુત્તિનો ઉલ્લેખ છે તે શું આયારના એ નામના અજ્ઝયણ (જુઓ પૃ ૪૮-૯)થી ભિન્ન છે?

સંખેવિતદસા—આમાં ૧ ખુડ્ડિયાવિમાણપવિભત્તિ ૨ મહલ્લિયાવિમાણપવિભત્તિ ૩ અંગચૂલિયા ૪ વગ્ગચૂલિયા ૫ વિવાહચૂલિયા ૬ અરુણોવવાત ૭ વરુણોવવાય(ત) ૮ ગરુલોવવાત ૯ વેલંધરોવવાત અને ૧૦ વેસમણોવવાત એમ દસ અજ્ઝયણ છે

પણ્હાવાગરણદસા—આમાં ૧ ઉવમા (ઉપમા) ૨ સંખા (સંખ્યા) ૩ ઇસિભાસિય (ઋષિભાષિત), ૪ આયરિયભાસિત (આચાર્યભાષિત) ૫ મહાવીરભાસિય (મહાવીરભાષિત) ૬ ખોમગપસિણ (ક્ષૌમક-પ્રશ્ન) ૭ કોમલપસિણ (કોમલ-પ્રશ્ન) ૮ અદ્દાગપસિણ (આદર્શ-પ્રશ્ન) ૯ અંગુટ્ઠપસિણ (અંગુષ્ઠ-પ્રશ્ન) અને ૧૦ બાહુપસિણ (બાહુ-પ્રશ્ન) એમ દસ અજ્ઝયણ છે પૃ ૧૮૭માં જે ઇસિભાસિયનું સ્વરૂપ વિચારાયું છે તે જ શું આ ઇસિભાસિય છે? કપ્પના ભાસ (ગા ૧૩૦૮)માં કોઉઅ (કૌતુક) ભૂઇ (ભૂતિ) પસિણ (પ્રશ્ન) પસિણાપસિણ (પ્રશ્નાપ્રશ્ન) અને [2]નિમિત્તનો ઉલ્લેખ છે ગા ૧૩૧૧માં કહ્યું છે કે (કંસાર વગેરે

[1] આમ તો નામ ૧૧ થાય છે તો કયું એક વધારાનું ગણવું? [2] કપ્પના ભાસ (ગા ૧૩૧૩)ની ટીકા (પૃ ૪ ૪)માં ચૂડામણિ' નામના ગ્રંથનો ત્રણે કાળના લાભ અને અલાભ ઇત્યાદિ જાણવાના સાધન તરીકે ઉલ્લેખ છે

બાધા બાદ રહેલ) ઉચ્છિષ્ટમા અગૂઠાના નખમા, કપડામા દર્પણમા હાથમા તલવારમાં, પાણીમા ભીંતમા વગેરેમા દેવતા ઊતરી આવે તે પ્રશ્ન પૂછવો તે પસિણ છે ? આ ઉપરથી ખોમગપસિણ વગેરેનુ સ્વરૂ કપી શકાય છે જેમકે કપડામા ઊતરી આવેના દેવતાને પ્રશ્ન પૂછવો ખોમગપસિણ છે

(૧) અરુણોવવાય (અરુણોપપાત)—આમા અરુણ નામન દેવના સમય (ક ૫) અને ઉપપાતનો અધિકાર છે નદીસુત્ત (૫ ૪૯)મા સૂચવાયા મુજબ આ અજ્ઝયણ એક સાધુ ગણતા હતા તે સમ અરુણ દેવ એની પાસે ગયો અને એણે આ અજ્ઝયણ સાભળ્યુ પૂરુ થતા એ દેવે વરદાન માગવા કહ્યુ પણ સાધુએ ના પાડી દેવ સાધુ પ્રદક્ષિણા કરી પોતાના વિમાનમા પાછો ફર્યો અભયદેવસૂરિએ ઠાણ (સુ ૭૫૫)ની ટીકા(પત્ર ૫૧૩ આ)મા કહ્યુ છે કે આ જાતનુ શ્રુત વિશિ પ્રસગે જ હોય છે અરુણોવવાય એ સખેવિતદસાનુ છઠ્ઠુ અજ્ઝયણ અને એ અતિશયવાળુ ? બાર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા સાધુ આ આગ તેમજ ગરુલોવવાય ધ ણોવવાય વરુણોવવાય વેલધરોવવાય અને વેસમણો વવાય ભણી શકે અરુણનુ આહ્વાહન થતા એ સુવર્ણ આપે છે

(૨-૭) ગરુલોવવાય, દેવિંદોવવાય, ધરણોવવાય, વરુણો વવાય, વેલધરોવવાય ને વેસમણોવવાય—આ પૈકી બીજા અ ત્રીજા સિવાયના આગમો સખેવિતદસાના અજ્ઝયણો છે આ છ આગ મોમા ગરુલ (ગરુડ) દેવિંદ (દેવેંદ્ર) ધરણ વરુણ વેલન્ધર અ વેસમણ (વૈશ્રમણ) એ છ દેવનો અનુક્રમે અરુણના જેવો અધિકાર હ આથી અરુણોવવાયને મળતા આવે એવા પાઠો આ આગમોમાં હ એમ અનુમનાય છે ગરુડનુ આહ્વાહન થતા એ સુવર્ણ (?) આપે છે જ્યારે વરુણનુ આહ્વાહન થતા એ સુગ ધી વૃષ્ટિ કરે છે

(૮-૧૧) આયવિભત્તિ, ઝાણવિભત્તિ, નિરયવિભત્તિ મરણવિભત્તિ—પહેલા આગમ વિષે કઇ વિશેષ ખબર નથી બીજો આગ

૧ જુઓ L A I (પૃ ૨૨૮).

નરકના અને ત્રીજો ધ્યાનના પ્રકારો સમ્બન્ધી છે ચોથો આગમ મરણને અંગેનો છે અને એના આધારે મરણસમાહિ રચાયેલ છે[1]

(૧૨-૧૩) [2]આયરિયવિસોહિ ને આયારવિસોહિ—પહેલાનું સ્વરૂપ જાણવામાં નથી બીજો આગમ આચારથી પતિત થયેલા આત્માના ઉદ્ધાર માટે પ્રાયશ્ચિત્તનો માર્ગ સૂચવે છે

(૧૪-૧૫) નિરયવિસોહિ ને મરણવિસોહિ—આમાં અનુક્રમે નરક અને મરણ વિષે અધિકાર હશે

(૧૬) આસીવિસભાવણા (આશીવિષભાવના)—પક્ખિયસુત્તની યશોદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ(પત્ર ૬૮ આ)માં કહ્યું છે કે આશીવિષભાવના ઇત્યાદિ પાંચ ગ્રંથોનું સ્વરૂપ એના નામને આધારે દર્શાવ્યું છે કેમકે વિશેષ સમ્પ્રદાય જોવામાં આવ્યો નથી વિષને વિષે આસીવિસભાવણામાં વિચાર કરાયો છે પત્ર ૬૮આમાં કહ્યા મુજબ દાઢમાં ઝેર હોય એવા પ્રાણીઓ બે જાતના છે પહેલી જાતના પ્રાણીઓને જન્મથી ઝેર હોય છે અને એમાં વીંછી દેડકા સાપ અને મનુષ્યનો સમાવેશ થાય છે વીંછીનું ઝેર વધારેમાં વધારે અર્ધા ભરતક્ષેત્ર જેવડા શરીરમાં અને દેડકાનું એથી બમણા શરીરમાં ફેલાઈ જાય સાપનું ઝેર જમ્બૂદ્વીપ જેવડા શરીરમાં અને મનુષ્યનું ઝેર સમયક્ષેત્ર યાને મનુષ્ય-લોક જેવડા શરીરમાં ફેલાઈ જાય બીજી જાતના પ્રાણીઓ તપ વગેરે કરવાથી ઝેર પ્રાપ્ત કરે છે આવા પ્રાણીઓમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મનુષ્ય અને સહસ્રાર સુધીના અપર્યાપ્ત દશામાં રહેલા દેવોનો સમાવેશ થાય છે આ પ્રાણીઓ અન્યને શાપ આપી મારી નાખે છે આ કૃત્ય સર્પદંશ જેવું છે

(૧૭-૧૮) આઉરપચ્ચક્ખાણ ને મહાપચ્ચક્ખાણ—આ નામની બે કૃતિઓ વિષે પૃ ૧૭૨માં અને પૃ ૧૭૪માં અનુક્રમે વિચાર કરાયો છે જો એ પઇણ્ણગ ન જ હોય તો આ સમાન નામવાળી કૃતિને પઇણ્ણગ ગણવી જોઇએ આ બેના આધારે મરણસમાહિની રચના કરાઇ છે[3]

---

1 જુઓ પૃ ૧૭૮ 2 આમ ના આત્મા, પાપ, લાભ ગૃહીત, આવેશ અને બકરાને લગતું એમ ૭ અર્થ છે 3 જુઓ પૃ ૧૭૮

(૧૯) આરાહણ (આરાધન)—મરણસમાહિની રચનામા આ પઇણ્ણગનો ઉપયોગ કરાયો છે (જુઓ પૃ ૧૭૮) આ બાબત તેમજ આ પઇણ્ણગ છે એ બાબત એની ૬૬૨મી ગાથા ઉપરથી જણાય છે

(૨૦) ચારણભાવણા (ચારણભાવના)—આમા જઘાચારણ અને વિદ્યાચારણ એમ બે પ્રકારના મુનિઓનો અધિકાર છે તપ કરવાથી અથવા તો આ અજઝયણ ભણવાથી એ મુનિઓને આકાશમા ઊડવાની લબ્ધિ મળે છે

(૨૧) ઠિમિજભાવણા (સ્તિમિતભાવના)—વવહાર પ્રમાણે ચૌદ વર્ષના દીક્ષિત સાધુ આ ભણી શકે જ્યારે પચવત્થુ(ગા ૫૮૬)મા ભિન્ન હકીકત છે

(૨૨) દિટ્ઠિવિસભાવણા (દૃષ્ટિવિષભાવના)—જેમની દૃષ્ટિમાં એટલે કે આખમા ઝેર હોય એવા પ્રાણીઓ વિષે આમા હકીકત છે મહાવીરસ્વામીને હાથે પ્રતિબોધ પામનારા ચડકૌશિક જેવા 'દૃષ્ટિવિષ' સર્પનુ આ સ્મરણ કરાવે છે નાયા૦(સુય ૧ અ ૯)મા દિટ્ઠિવિસ સર્પનુ વર્ણન છે અને વિવાહ૦(સ ૧૫)માં [1]રાફડાનુ ચોથુ શિખર ફોડતા દિટ્ઠિવિસ સર્પ નીકળ્યાની વાત છે

(૨૩) મહાસુમિણભાવણા (મહાસ્વપ્નભાવના)—આમા મહા સ્વપ્નનો અધિકાર છે પજ્જોસવણાકપ્પ(સુ ૭૩)મા ૭૨ સ્વપ્નોમાં ૩૦ને મહાસ્વપ્ન કહ્યા છે પરન્તુ વવહાર(ઉ ૧૦)ના ભાસ (ગા ૧૧૪ પન ૧૦૮આ)મા ૭૨માથી ૪૨ને મહાસ્વપ્ન કહ્યા છે

(૨૪) ઉટ્ઠાણપરિયાવણિયા (ઉત્થાનપરિયાપનિકા)—તેર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા સાધુ ઉટ્ઠાણપરિયાવણિયા ભણી શકે આ આગમ તેજ ઉટ્ઠાણસુય હશે એમ વવહાર (ઉ ૧૦) ઉપરની મલયગિરિસૂરિની ટીકા તેમજ પચવત્થુ (ગા ૫૮૫) જોતા જણાય છે કેમકે ત્યા ઉટ્ઠાણપરિયાવણિયાને બદલે ઉટ્ઠાણસુયનો અભ્યાસ-ક્રમમા નિર્દેશ છે

---

[1] જુઓ મારો લેખ "રાફડો" આ 'પ્રભાકર'ના તા ૧૩-૧૧-૪૭ના 'નવલિકા-અક'મા છપાયો છે

(૨૫) નાગપરિયાવણિયા (નાગપરિયાપનિકા)મા નાગકુમારોનો અધિકાર છે આ આગમનો એકચિત્તે સાધુ અભ્યાસ કરે તો નાગકુમાર એમને વન્દન કરે અને પોતાના સ્થાનમા રહ્યા છતા વરદાન આપે.

(૨૬-૨૭) ઉટ્ઠાણસુય ને સમુટ્ઠાણસુય—નન્દીચુણ્ણિ(પત્ર ૪૯)મા કહ્યુ છે કે ક્રોધે ભરાયેલા સાધુ ઉટ્ઠાણસુય(ઉત્થાનશ્રુત)નો એક બે કે ત્રણ વાર પાઠ કરે તો જે કુટુમ્બ ગામ કે રાજધાની ઉપર એને રોષ હોય તે ઉજ્જડ બની જાય એ સાધુ શાન્ત થતા સમુટ્ઠાણસુયનો એક, બે કે ત્રણ વાર પાઠ કરે તો ઉજ્જડ થયેલો ભાગ ફરીથી વસે આવો પ્રસગ મહાવીરસ્વામીના સમકાલીન દમસાર મુનિને અગે થયાની હકીકત જિનલાભ વિ સ ૧૮૩૩મા રચેલા આત્મપ્રબોધ(પૃ ૧૩૭-૮)મા આપી છે તેર વર્ષના દીક્ષિત સાધુ સમુટ્ઠાણસુય ભણી શકે

ઉટ્ઠાણસુય તેમજ સમુટ્ઠાણસુત્ત સાતિશય આગમ છે એમ વિસેસા૦ના ટીકાકાર કોટ્યાચાર્ય તેમજ હેમચન્દ્રસૂરિ પોતપોતાની ટીકામા કહે છે વિશેષમા આ બન્નેએ સમુટ્ઠાણનુ સસ્કૃત રૂપાન્તર 'સમુત્થાન' આપ્યુ છે પરન્તુ જિનદાસગણિએ તો નન્દીચુણ્ણિ (પત્ર ૪૯)મા સમુટ્ઠાણસુત્તનુ વાસ્તવિક નામ સમુવટ્ઠાણસુય એમ આપ્યુ છે કેમકે એમના કહેવા મુજબ વનો લોપ થયેલો છે આ હિસાબે આનુ સસ્કૃત નામ સમુપસ્થાન-શ્રુત છે

(૨૮) કપ્પિયાકપ્પિય (કલ્પિતાકલ્પિત)—શુ કલ્પે-ખપે અને શુ ન કલ્પે એમ બે જાતની બાબતો અહીં વર્ણવાઈ છે

(૨૯-૩૦) ખુડ્ડિયાવિમાણપવિભત્તિ ને મહલ્લિયાવિમાણપવિભત્તિ—અગિયાર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા સાધુ આ બન્ને આગમ ભણે આ આગમો સખેવિતદસાના પહેલા બે અજ્ઝયણ છે ખુડ્ડિયાવિમાણપવિભત્તિ (ક્ષુલ્લકવિમાનપ્રવિભક્તિ)મા આવલિકામા પ્રવેશેલા તેમજ નહિ પ્રવેશેલા એમ બન્ને પ્રકારના વિમાનોનો અધિકાર છે આ જ અધિકાર વિસ્તારથી મહલ્લિયાવિમાણપવિભત્તિ (મહદ્વિમાન-

પ્રવિભક્તિ)મા છે સમવાય જોતા એમ જણાય છે કે પહેલામા ઓછામા ઓછા નણ [1]વગ્ગ છે જ્યારે [2]બીજામા પાચ વગ્ગ છે

(૩૧) **ચરણવિહિ**(ચરણવિધિ)—આમા શ્રમણના ચારિત્ર્યનો—પાચ મહાવ્રત વગેરેનો અધિકાર છે

(૩૨–૩૩) **ચુલ્લકપ્પસુય ને મહાકપ્પસુય**—આ બ નેનો વિષય એક જ કલ્પ હશે પરન્તુ પહેલા કરતા બીજામા વિશેષ વિસ્તાર કે ગહન અથ હશે વિસેસા૦(ગા ૭૭૭)મા મહાકપ્પસુયનો ઉલ્લેખ છે એની ગા ૨૨૯૫મા કપ્પ ઉપરાન્ત મહાકપ્પસુયનો નિદે શ છે એટલે એ કપ્પથી અર્થાત્ બૃહત્કલ્પથી ભિન હોય એમ લાગે છે વવહાર(ઉ ૧૦)ના ભાસ (ગા ૧૦૭)માં મહાકપ્પસુયની ચૂલિયાને વગ્ગચૂલી ' કહી છે

(૩૪) **ગણહરવલય** (ગણધરવલય)—વિચારસાર (ગા ૩૫૧)મા આનો તેમજ નિરયવિભત્તિનો પણ ઉલ્લેખ છે

(૩૫) **તેયગનિસગ્ગ** (તૈજસનિસગ)—આમા તેજસ્વી પદાથ બહાર કાઢવાનો અધિકાર છે

(૩૬) **દેવિંદપરિયાવણ**(દેવેન્દ્રપરિતાપન)—વવહાર (ઉ ૧૦)ના ભાસમા આને દેવિંદોવવાયથી અભિન ગણેલ છે

(૩૭) **પમાયપ્પમાય** (પ્રમાદાપ્રમાદ)—મદ્ય વિષય, કષાય નિદ્રા અને વિકથા (નિગહ) એ પાચ પ્રમાદો[3] તેમજ એનાથી નિવૃત્તિ—અપ્રમાદ વિષે આમા અધિકાર છે

(૩૮) **પોરિસિમંડલ** (પૌરુષીમણ્ડલ)—આમા ભિન્ન ભિન્ન મણ્ડલોને અંગેની પૌરુષીની બાબત છે

(૩૯) **ભત્તપરિણ્ણા** (ભક્તપરિજ્ઞા)—પૃ ૧૭૨–૩મા વર્ણવેલ

---

૧ આના અનુક્રમે ૩૭ ૩૮ અને ૪૦ ઉદ્દેસણકાલ છે જુઓ સમવાય (સુ ૩૭ ૩૮, ૪) ૨ આના અનુક્રમે ૪૧ થી ૪૫ ઉદ્દેસણકાલ છે જુઓ સમવાય (સુ ૪૧–૪૫). ૩ જુઓ H C L J (પૃ ૧૦૩).

ભત્તપરિણ્ણા જો પઇણ્ણગ ન જ હોય તો આ પઇણ્ણગ ઠરી એના આધારે મરણસમાહિની યોજના થઇ છે

(૪૦) મંડલપવેસ (મણ્ડલપ્રવેશ)—સૂર્ય અને ચન્દ્ર એક મણ્ડલ (માંડલા)માથી બીજા મણ્ડલમાં કેવી રીતે જાય છે એ હકીકત અહીં અપાઇ છે

(૪૧) મરણસમાહિ—જે મરણસમાહિ વિષે પૃ ૧૭૮માં વિચાર કરાયો છે તે આ કૃતિને આધારે રચાયેલી છે

(૪૨) મહાપણ્ણવણા (મહાપ્રજ્ઞાપના)—આમા પણ્ણવણામા આવતા અધિકારો વિસ્તારથી વર્ણવાયા છે આ તેમજ પણ્ણવણા સમવાયનાં ઉવંગો છે એમ પક્ખિયસુત્તની વૃત્તિ(પત્ર ૬૩ આ)મા યશોદેવસૂરિ કહે છે

(૪૩) વિજ્જાચરણવિણિચ્છય (વિદ્યાચરણવિનિશ્ચય)—આમા વિદ્યા અર્થાત્ જ્ઞાન અને ચરણ અર્થાત્ ચારિત્ર એ બેના સ્વરૂપ અને ફળનો અધિકાર છે

(૪૪) વિહારકપ્પ (વિહારકલ્પ)—આમા સ્થવિર-કલ્પી અને જિન-કલ્પીના વિહાર સમ્બન્ધી હકીકત છે

(૪૫-૪૬) વીયરાગસુય(વીતરાગશ્રુત) ને સંલેહણાસુય (સંલેખનાશ્રુત)—પહેલામા વીતરાગનો અને રાગીનો અધિકાર છે બીજામા દ્રવ્ય-સંલેખના અને ભાવ-સંલેખનાનો વિષય છે અર્થાત્ દ્રવ્ય-સંલેખનામા જીવનની જરૂરિયાતો ઓછી કરવા ઉપર લક્ષ્ય છે જ્યારે ભાવ-સંલેખનામા કષાયોને પાતળા બનાવવાની વૃત્તિ છે

પ્રકરણ ૨૦ : દિટ્ઠિવાય

નામ—જૈનોનુ જે દિટ્ઠિવાય નામનુ બારમુ અંગ નાશ પામ્યુ છે એના ઠાણ(ઠા ૧૦ સુ ૭૪૨)મા દસ નામ અપાયા છે (૧) અણુજોગગત ([1]અનુયોગગત), (૨) તચ્ચાવાત (તત્ત્વવાદ), (૩) દિટ્ઠિવાત(દૃષ્ટિપાત) (૪) ધમ્માવાત(ધર્મવાદ), (૫) પુવ્વગત (પૂર્વ-

૧ કૌંસમા મે સંસ્કૃત નામો આપ્યા છે

ગત) (૬) ભાસાવિજત(ભાષાવિજય), (૭) [1]ભૂયવાત (ભૂતવા૦), (૮) સમ્માવાત(સમ્યગ્વાદ), (૯) સવ્વપાણભૂતજીવસત્તસુહાવહ (સર્વપ્રાણભૂતજીવસત્ત્વસુખાવહ) અને (૧૦) હેઉવાત (હેતુવાદ)

વિભાગ—નદી(સુ. ૫૭)મા દિટ્ઠિવાયના પાચ વિભાગ ગણાવાયા છે (૧) પરિકમ્મ (પરિકર્મ), (૨) સુત્ત (સૂત્ર) (૩) પુવ્વગય (પૂર્વગત) (૪) અણુઓગ (અનુયોગ) અને (૫) ચૂલિયા (ચૂલિકા) [2]

પરિકમ્મ—એના સાત પ્રકાર છે એ પૈકી પહેલા બેના ચૌદ ચૌદ અને બાકીનાના અગિયાર અગિયાર એમ કુલે ૮૩ (૧૪×૨+૧૧×૫) ઉપપ્રકારો છે[3] પરિકમ્મના સાતે પ્રકારના અન્તમા સેણિયા શબ્દને અધ્યાહત રાખતા એના [4]નામ તરીકે ૧ સિદ્ધ ૨ મણુસ્સ, ૩ પુટ્ઠ ૪ [5]ઓગાઢણ, ૫ [6]ઉવસપજ્જ ૬ [7]વિપ્પજહ અને ૭ ચુઆચુઅનો નિર્દેશ થઇ શકે સિદ્ધસેણિયાના ચૌ ઉપપ્રકારના [8]નામ નીચે મુજબ છે —

૧ માઉયાપય ૨ એગટ્ઠિઅપય ૩ પાદોટ્ઠપય ૪ આગાસપય, ૫ કેઉભૂઅ, ૬ રાસિબદ્ધ ૭ એગગુણ ૮ દુગુણ, ૯ તિગુણ ૧૦ કેઉભૂઅ

---

૧ આને ભૂયાવાય પણ કહે છે જુઓ વિસેસા૦ (ગા ૫૫૧).
૨ કેટલાક ગ્રન્થોમા અણુયોગ (પૂર્વાનુયોગ) પછી પુવ્વગયનો ઉલ્લેખ છે જુઓ H C L J (પૃ ૭–૮). વિશેષમા શિવરામસૂરિકૃત સયગની ચુણ્ણિ (પત્ર ૨)મા તેમજ સિત્તરિની ચુણ્ણિ(પત્ર ૬)મા ૧ પરિકમ્મ ૨ સુત્ત ૩ પઢમાણુઓગ ૪ પુવ્વગય અને ૫ ચૂલિયા(ગા) એ નામથી અને ક્રમથી દિટ્ઠિવાયના પાચ વિભાગો દર્શાવાયા છે ૩ ધવલા(પુ ૨)ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૪૩)મા સૂચવાયુ છે તેમ દિગમ્બર માન્યતા પ્રમાણે ચ દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ અને જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિનો પરિકર્મમા સમાવેશ થાય છે ૪ સિદ્ધ, મનુષ્ય, પૃષ્ટ અવગાહન ઉપસમ્પદ્ વિપ્રજહ ને ચ્યુતાચ્યુત એ સાતે સાથે ' શ્રેણિકા શબ્દ જોડતા સાત સ સ્કૃત નામ બને છે ૫–૭ નદી (સુ ૫૭) પ્રમાણે ૪–૬ના નામ ઓગાઢ, ઉવસપજ્જણ ને વિપ્પજહણ છે ૮ માતૃકાપદ એકાર્થિકપદ પાદોષ્ઠપદ આકાશપદ કેતુભૂત (? કેતુવત) રાશિબદ્ધ એકગુણ, દ્વિગુણ, ત્રિગુણ, કેતુભૂત પ્રતિગ્રહ, સસારપ્રતિગ્રહ, ન દ્યાવર્ત અને સિદ્ધબદ્ધ

૧૧ પડિગ્ગહ ૧૨ સસારપડિગ્ગહ, ૧૩ નંદાવત્ત અને ૧૪ સિદ્ધબદ્ધ[1] આ પૈકી પહેલા તેર અને મણુસ્સાવત્ત એ મણુસ્સસેણિયાના ૧૪ પ્રકારોના નામ છે એવી રીતે ઉપર્યુક્ત ૧૪ નામો પૈકી ૪ થી ૧૩ નામો અને પૂસ્સાવત્ત એ પુટ્ઠસેણિયાના ૧૧ પ્રકારોના નામ છે એવી રીતે બાકીના ઓગાહણસેણિયા વગેરે ચારના જે અગિયાર અગિયાર પ્રકારો છે તેમાંનાં પહેલા દસના નામ તો પુટ્ઠસેણિયાના પહેલા દસ નામ જ છે, જ્યારે અન્તિમ નામ અનુક્રમે ઓગાહણાવત્ત, ઉવસંપજ્જણાવત્ત વિપ્પજહણાવત્ત અને ચુઆચુઅવત્ત છે[2] કે જે સ્વનામસૂચક છે આનું સ્વરૂપ મળતું નથી પણ માઉગાપય એ નામ ઉપરથી એ માતૃકાનો—લિપિનો બોધ કરાવનાર હશે એવી રીતે કોઈ કોઈ ગણિત ન્યાય વગેરેના ઉપર પણ પ્રકાશ પાડનારા હશે

પરિકમ્મના પૂર્વોક્ત સાત ભેદોની બાબતમાં સમવાય(સુ ૧૪૭)માં કહ્યું છે કે એના છ ભેદો સ્વસામાયિક (પોતાના સિદ્ધાન્ત અનુસાર) જ છે, જ્યારે આજીવિક મત પ્રમાણે (ચ્યુતાચ્યુતશ્રેણિકા ' નામના પરિકમ્મક) સાત છે વિશેષમાં છ ભેદ [3]ચતુષ્કનયિક છે અને સાત [4]ત્રૈરાશિક છે

સુત્ત—આના બાવીસ ભેદ છે જેમકે [5]ઉજ્જુગ પરિણયાપરિણય બહુભંગિય વિપ્પચ્ચઇય અણંતર, પરંપર, સમાણ સજૂહ સભિન્ન અહા-

---

1 નંદી (સુ ૫૬) પ્રમાણે ૧ ૩ ૪ અને ૧૪ના નામ અનુક્રમે માઉગાપય અટ્ઠપય પાઢોઆમાસ અને સિદ્ધાવત્ત છે 2 નંદી પ્રમાણે આ નામમાં મૂળ પ્રમાણે ભેદ છે 3 નૈગમ, સગ્રહ વ્યવહાર ઋજુસૂત્ર શબ્દ સમભિરૂઢ અને એવમ્ભૂત એમ જે સાત નયો છે તે પૈકી નૈગમનો સગ્રહ અને વ્યવહારમાં અન્તર્ભાવ થાય છે અને શબ્દ વગેરે એક ગણાય તેમ છે એટલે નય ચાર છે આ અપેક્ષા સ્વીકારનાર ચતુષ્કનયિક કહેવાય છે અને એ શ્વેતામ્બરો છે 4 એમની માન્યતા મુજબ દરેક વસ્તુ ત્રણ ત્રણ સ્વરૂપવાળી છે જેમકે જીવ અજીવ અને નોજીવ, લોક અલોક ને લોકાલોક, સત્ અસત્ ને સદસત્ આ ત્રૈરાશિકો નયને આ ો પણ ત્રણ પ્રકારો દર્શાવે છે (૧) દ્રવ્યાર્થિક (૨) પર્યાયાર્થિક અને (૩) ઉભયાર્થિક 5 ઋજુક પરિણતાપરિણત બહુભંગિક, વિપ્રત્યયિક અનન્તર, પરમ્પર સમાન, સયૂથ સભિન્ન યથાત્યાગ, સૌવસ્તિવર્ત ન ધાવર્ત, બહુલ, પુષ્ટાપુષ્ટ વ્યાવર્ત, એવમ્ભૂત, દ્વિકાવર્ત વર્તમાનોત્પદ સમભિરૂઢ, સર્વતોભદ્ર, પ્રણામ અને દ્વિપ્રતિગ્રહ એમ આના સસ્કૃત રૂપાન્તર છે

સ્થય, સોવત્થિયવત્ત ન વત્ત બહુલ પુટ્ઠાપુટ્ઠ, વિયાવત્ત એવભૂય, દુયાવત્ત, વત્તમાણુપ્પય, સમભિરૂઢ, સવ્વઓભદ્દ પણ્ણામ અને દુપડિગ્ગહ.[1] આના છિન્નચ્છેદ' નય, 'અચ્છિન્નચ્છેદ નય 'ત્રિક નય અને ચતુર્ નય એમ ચાર રીતે વિચાર કરતા સુત્તના ૮૮ પ્રકાર પડે છે[2] આ ચાર નયોનુ સ્વરૂપ નદીનો તેમજ સમવાયની ટીકામા સમજાવાયુ છે જેમકે પૂર્વાપર અપેક્ષાથી રહિત અર્થ કરવો તે છિન્નચ્છેદ' નયનુ કામ છે ધમ્મો મગલમુક્કિટ્ઠ થી શરૂ થતા શ્લોકનો અર્થ એના પછીના શ્લોકની અપેક્ષા રાખ્યા વિના આ નય કરે છે આ પરિપાટી સ્વસમયની એટલે જૈનોની છે આગળ પાછળના સમ્બન્ધને લક્ષ્યમા લઈ અર્થ કરનાર નય અચ્છિન્ન ચ્છેદ નય છે આ પરિપાટી આજીવિકોની—ગોશાલક વગેરેની છે ત્રૈરાશિકના મત પ્રમાણેના દ્રવ્યાર્થિક વગેરે નય અનુસાર સુત્તની વિચારણા તે ત્રિક નય છે સગ્રહ વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર અને શબ્દ એ ચાર નય પ્રમાણેની વિચારણા તે ચતુર્ નય છે અને એ સ્વસમયની—જૈનોની પરિપાટી છે આમ આ તેમજ નિરપેક્ષ શબ્દાર્થ એ બે જૈનોની પરિપાટી છે જ્યારે વચલી બે આજીવિકોની—ત્રૈરાશિકોની છે

પુવ્વગય—આના ચૌ૦ વિભાગો છે એ દરેક પુવ્વ કહેવાય છે આ દરેકનુ સાર્થક નામ છે જેમકે (૧) ઉપ્પાય (ઉત્પાદ), (૨) અગ્ગાણીય (અગ્રાયણીય), (૩) વીરિય (વીર્ય) (૪) અત્થિનત્થિપ્પવાય (અસ્તિ નાસ્તિપ્રવાદ), (૫) નાણુપ્પવાય (જ્ઞાનપ્ર૦), (૬) સચ્ચપ્પવાય (સત્ય૦), (૭) આયપ્પવાય (આત્મ૦) (૮) [3]કમ્મપ્પવાય (કર્મ૦) (૯) પચ્ચક્ખાણુપ્પવાય (પ્રત્યાખ્યાન૦) (૧૦) વિજ્જાણુપ્પવાય (વિદ્યાનુ૦)

---

૧ નદી (સુ. ૫૭) પ્રમાણે ૧ ૪, ૭ ૧૦, ૧૧ ૧૮, ૨૧ અને ૨૨ના ઉજ્જુસુય, વિજયચરિય માસાણ આહવ્વાય સોવત્થિયવત્ત, વત્તમાણુપ્પય, પસ્સાસ અને દુપ્પડિગહ એમ નામાન્તર છે ૨ આ હકીકત નદી (સુ ૫૭)મા તેમજ સમવાય (સુ. ૧૪૭)મા લગભગ એના એ જ શબ્દોમા અપાઈ છે ૩ પવયણસારુદ્ધાર (દાર ૮૨)મા કમ્મપ્પવાયને બદલે સમયપ્પવાય અને લોક બિન્દુસારને બદલે બિન્દુસાર એમ નામાન્તર છે

(૧૧) અવઝ (અવંધ્ય) (૧૨) પાણાઉ (પ્રાણાયુસ્), (૧૩) કિરિયાવિસાલ (ક્રિયાવિશાલ) અને (૧૪) લોકબિન્દુસાર આ દરેક પુવ્વના ઓછામા ઓછા બે વિભાગ છે પહેલાથી ચૌદમા પુવ્વમા અનુક્રમે ૧૦ ૧૪ ૮ ૧૮ ૧૨ ૨ ૧૬ ૩૦, ૨૦, ૧૫ ૧૨ ૧૩ ૩૦ અને ૨૫ વિભાગ છે આમ એક દર [1]૨૨૫ વિભાગો છે એ પ્રત્યેકને વત્થુ (વસ્તુ) કહે છે પૂર્વધર તરીકે ઓળખાવાતા અને વિક્રમની લગભગ પાચમી સદીમા વિદ્યમાન શિવશર્મસૂરિએ [2]કમ્મપયડિ (કર્મપ્રકૃતિ) અને [3]સયગ (શતક) રચેલ છે એમા સયગની ચુણ્ણિમા એની ઉત્પત્તિ બતાવતા બીજા પુવ્વના પાચ વત્થુનાં ૧ પુવ્વગત ૨ અપરાન્ત ૩ ધ્રુવ, ૪ અધ્રુવ અને ૫ [4]ચવ(ય)ણલદ્ધિ એમ પાચ નામ અપાયા છે વિશેષમા આ પાચમા વત્થુના ચોથા પાહુડ તરીકે કમ્મપયડિ(કર્મપ્રકૃતિ)નો ઉલ્લેખ

---

૧ સમવાય (સુ ૧૪૭)મા તેમજ નદી(સુ ૫૭)મા આ સખ્યા તેમજ ચૂલિયાની સખ્યા દર્શાવનાર ત્રણ ગાથા છે ૨-૩ પ્રેમી-અભિનદન-ગ્રથ (પૃ ૪૫૫-૭)મા પ હીરાલાલ જૈનનો ' षट्खडागम कम्मपयडी सतक और सित्तरी प्रकरण [क्या इनका एक ही उद्गम है ?]'' નામનો લેખ છપાયો છે એમા આ ચારે ગ્રથનો ઉદ્ગમ બીજા ' અગ્રાયણી ' પૂર્વના પાચમા ચ્યવન વસ્તુગત ચતુર્થ મહાકમ્મપયડિ પાહુડમાથી થયાનો નિષ્કર્ષ કઢાયો છે પૃ ૪૮૭મા કમ્મપયડિ અને પચસગહમા વિદાહરણરૂપે બે મા યતા પરત્વે મતભેદ છે એ સૂચવી એવો ઉલ્લેખ કરાયો છે કે કમ્મપયડિ ને સિત્તરિના કર્તા ષટ્ખડાગમ ની આમ્નાયના હોય અને એમની કોઇ વિશેષ માન્યતાઓ આગમોથી પ્રતિકૂળ જતી જોઈને જ ચન્દ્રર્ષિ મહત્તરે કર્મપ્રકૃતિ, શતક અને સપ્તતિકા નામના નવા પ્રકરણો રચ્યા હોય તો આશ્ચર્ય નહિ આ ઉપરાન્ત પૃ ૪૮૭મા એમ પણ કહ્યુ છે કે કમ્મપયડિની પચસગહકાર(ચન્દ્રર્ષિ મહત્તર)ની માન્યતાથી ભિન્ન જણાતી મા યતા દિગમ્બર આગમોમા મળે છે પચસગહમા શતક સપ્તતિકા કષાયપ્રાભૃત, સત્કર્મ અને કર્મપ્રકૃતિ એ પાચનો સગ્રહ કરાયો છે આ પચસગહ દિગમ્બરોની પાઇયમા તેમજ સસ્કૃતમા રચાયેલી એ નામની કૃતિથી ભિન્ન તેમજ પ્રાચીન છે ૪ દિગમ્બરની મા યતા પ્રમાણે બીજા પુવ્વના એક અધિકારનુ નામ ચયનલબ્ધિ છે એના ચોથા પાહુડ નામે કમ્મપયડિપાહુડના આધારે છખડાગમ યાને સતકમ્મપાહુડની રચના થઇ છે

કરી એના ૨૪ અણુઓગદાર ([1]અનુયોગદ્વાર)ના નામ ત્રણ ગાથા દ્વારા નીચે મુજબ ગણાવાયા છે –

કઇ(કૃતિ) વેદણા(વેદના) ફાસ(સ્પર્શ) કમ્મ(કર્મન્), પગડિ (પ્રકૃતિ) બધણ(બન્ધન) ણિબધ(નિબન્ધ) પક્કમ(પ્રક્રમ) ઉવક્કમ (ઉપક્રમ) ઉદય(ઉદય), મોક્ખ(મોક્ષ) સકમ(સક્રમ) લેસ્સા (લેશ્યા) લેસાકમ્મ(લેશ્યાકર્મન્) લેસ્સાપરિણામ (લેશ્યાપરિણામ) સાયમસ્સાત(શાતાશાત) દીહહસ્સ(દીર્ઘહ્રસ્વ) ભવધારણીય(ભવધારણીય) પોગ્ગલઅત્ત(પુદ્ગલાત્મન્) ણિધત્તમણિધત્ત(નિધત્તાનિધત્ત), ણિકાચિયમણિકાચિય(નિકાચિતાનિકાચિત) કમ્મટ્ઠિતિ(કર્મસ્થિતિ) પચ્છિમખધ(પશ્ચિમસ્કધ) અને અપ્પાબહુગ(અલ્પબહુક)

મુદ્રિત પ્રતિમા પોગ્ગલ અને અત્તને ભિન્ન ગણી અપ્પાબહુગ નામના અનુયોગદ્વાર અંગે અક અપાયો નથી

નવમા પુવ્વના ત્રીજા વત્થુનુ નામ સામાયારી અને દસમાના એક વત્થુનુ નામ ણેઉણિય(નૈપુણિક) છે [2] અન્ય વત્થુના નામ શ્વેતામ્બર મ થોમા હોય તો તે મારા જાણવામા નથી

વિભાગ—વત્થુના વિભાગ છે અને એને પાહુડ કહે છે વળી પાહુડના પાહુડપાહુડ એમ પેટાવિભાગ છે સમવાય(સુ ૧૪૭)મા તેમજ નદી(સુ ૫૭)મા એવો ઉલ્લેખ છે કે દિટ્ઠિવાયમા સખ્યેય પાહુડિયા અને સખ્યેય પાહુડિયાપાહુડિયા છે ‘ પાહુડિયા ’ પાહુડ કરતા નાનો વિભાગ હશે એમ લાગે છે શુ એ પાહુડપાહુડ કરતા પણ નાનો વિભાગ હશે ? વળી એ પાહુડપાહુડના વિભાગરૂપ તો નહિ હોય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર બાકી રાખી એટલુ કહીશ કે પાહુડિયાપાહુડિયા તો પાહુડિયાના વિભાગરૂપ છે

---

૧ જીવસમાસ (ગા ૧૩૫)ની વૃત્તિ (પત્ર ૧૧૯)મા મલધારીય હેમચદ્રસૂરિએ એક અવતરણ આપ્યુ છે એમા પર્યવ અક્ષર સઘાત, પદ, પાદ ગાથા, શ્લોક, વેષ્ટક નિર્યુક્તિ પ્રદેશ અધ્યયન શ્રુતસ્કધ અને અગની સખ્યાની સાથે સાથે અનુયોગદ્વારની પણ સખ્યાનો ઉલ્લેખ છે ૨ જુઓ HOLJ (૬, ૯૧).

અણુઓગ—આના મૂલપઢમાણુઓગ અને ગંડિયાણુઓગ એ બે વિભાગ છે[1]

ચૂલિયા—પહેલા ચાર પુવ્વને ૪, ૧૨, ૮ અને ૮ એમ અનુક્રમે ચૂલિયા છે બાકીનાને ચૂલિયા નથી ચૂલિયાના કોઇ વિભાગ હોય એમ જણાતું નથી

વિષય—જેમ ગણિતના દાખલા કરવા માટે સરવાળા બા બાકી ઇત્યાદિ સોળ પરિકર્મ જાણવા પડે તેમ સુત્ત વગેરેના અભ્યાસ માટે પરિકમ્મ ભૂમિકારૂપ છે સુત્ત સર્વ દ્રવ્ય, પર્યાય નય અને ભગનું સ્વરૂપ રજૂ કરે છે ચૌદ પુવ્વમાનુ પહેલુ પુવ્વ સર્વ દ્રવ્ય ને સર્વ પર્યાયની ઉત્પત્તિ સમજાવે છે બીજુ પુવ્વ પરિમાણ ત્રીજુ જીવ અને અજીવની—સમગ્ર પદાર્થોની શક્તિ ચોથુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ ને ભાવની અપેક્ષાએ વસ્તુના અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ પાચમુ જ્ઞાનના પાચ પ્રકારો છઠ્ઠુ સયમ અને અસયમ તેમજ સત્ય અને અસત્ય સાતમુ આત્માના વિવિધ દૃષ્ટિએ સ્વરૂપ આઠમુ કર્મના આઠ પ્રકારો અને એના ઉપપ્રકારો, નવમુ પ્રત્યાખ્યાન દસમુ વિદ્યાઓ, અગિયારમુ પુણ્ય અને પાપ તેમજ એના ફળ[2], બારમુ પ્રાણના ને આયુષ્યના પ્રકારો અને તેરમુ સયમને લગતી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે અણુઓગ તીર્થંકર કુલકર વગેરેના જીવનચરિત્રો પૂરા પાડે છે[3] ચૂલિયા પોતાના મૂલગ્રન્થગત અર્થનુ રૂપાતરથી પ્રતિપાદન કરતી હશે.

ભાષા—પ્રભાવકચરિત્રમા વૃદ્ધવાદિપ્રબન્ધ (શ્લો ૧૧૪)મા કહ્યુ છે કે ચૌદે પૂર્વો સસ્કૃતમાં હતા વળી આચારદિનકરમા નીચે મુજબની ગાથા જે અવતરણરૂપે અપાઇ છે તેમા કહ્યુ છે કે દિટ્ઠિવાય સિવાયનો

---

૧ સિદ્ધાન્તા૦(શ્લો ૯૩)ની ટીકામા અણુઓગનો પૂર્વાનુયોગ' તરીકે ઉલ્લેખ કરી એના બે વિભાગોને પ્રથમાનુયોગ અને કાલાનુયોગ તરીકે ઓળખાવાયા છે ૨ વિવાગસુય આને આધારે યોજાયુ હશે ૩ વિશેષ માહિતી માટે જુઓ HOLJ (પૃ ૧૦-૧૧)

કાલિક અને ઉત્કાલિક સિદ્ધાન્તો સ્ત્રી અને બાળકના વાચનાર્થે જિનેશ્વરોએ પાઇયમા કહ્યો છે —

सुत्तूण दिट्ठिवाय कालियउक्कालियसिद्धत ।
थीबालवायणत्थ पाइयमुइय जिणवरेहिं ॥ ''

આ ઉપરથી પુવ્વોની ભાષા સસ્કૃત હતી એમ મનાય પરન્તુ વિસેસા ની ટીકા વગેરેમા અમુક અમુક અવતરણોને[1] પુવ્વના કહ્યા છે તે તો પાઇયમા છે એટલે એ હિસાબે તો પુવ્વની ભાષા પાઇય ગણાય

નિયૂહણ (ઉદ્ધરણ)—અપશ્ચિમ (છેલ્લા) દશપૂર્વી જરૂર નિયૂહણ કરે, જ્યારે ચૌદપૂર્વી તો કોઈ ખાસ કારણ મળે તો તેમ કરે[2] આ નિયમને લઇને હો કે ગમે તેમ પણ એક યા બીજા પુવ્વમાથી ગ્રન્થોનુ નિયૂહણ—ઉદ્ધરણ થયુ છે જેમકે અગ્ગાણીયમાથી સિદ્ધપાહુડ અને સસત્તનિજ્જુત્તિ આયપ્પવાયમાથી [3]ધમ્મપણ્ણત્તિ કમ્મપયડિપાહુડમાથી કમ્મપયડિ કમ્મપ્પવાયમાથી [4] પરીસહ' અજ્ઝયણ અને [5]પિંડેસણા નાણપ્પવાયમાથી નયચક્ક પચ્ચક્ખાણપ્પવાયમાથી ઓહનિજ્જુત્તિ, કપ્પ, દસવેયાલિયના ૧–૩ ૬ ને ૮–૧૦ એમ સાત અજ્ઝયણો [6]દસા, નિસીહ વવહાર અને સ્થાપનાકલ્પ પાહુડોમાથી [7]કલ્યાણકારક, વિજ્જાણુપ્પવાયમાથી પ્રતિષ્ઠાકલ્પ અને સચ્ચપ્પવાયમાથી [8]વક્કસુદ્ધિ સિદ્ધસેન દિવાકરે રચેલી મનાતી પૂયાચઉવીસી ઉવસગ્ગહરથોત્ત, દ્રવ્યમાસ પચ-કપ્પ, પચસગહ મહાકપ્પ સત્તરિયા અને સયગ એ [9]શ્વેતામ્બર ગ્રન્થો તેમજ કષાય-પ્રાભૃત (કસાયપાહુડ) અને મહાકર્મપ્રકૃતિ-પ્રાભૃત (છક્ખડાગમ)

---

૧ જુઓ H C L J (પૃ ૮૧–૭) ૨ એજન (પૃ ૮૮) ૩ આ દસવેયાલિયના ચોથુ અજ્ઝયણનુ નામાન્તર છે ૪ આ ઉત્ત૦ નુ બીજુ અજ્ઝયણ છે ૫ આ દસવેયાલિયનુ પાચમુ અજ્ઝયણ છે ૬ આના અજ્ઝયણો તે તે નામના પાહુડમાથી ઉદ્ધૃત કરાયા છે ૭ આ ઉગ્રાદિત્યે રચેલો વૈદકનો ગ્રન્થ છે ૮ આ દસવેયાલિયનુ સાતમુ અજ્ઝયણ છે ૯ હીરપ્રશ્ન યાને પ્રશ્નોત્તરસમુચ્ચય (પ્રકાશ ૩, પત્ર ૧૮ આ)મા 'નમોઽર્હત્ પુવ્વમાથી ઉદ્ધૃત થયાનુ કહ્યુ છે કેટલાક શ્વેતામ્બરો 'નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાય' અને વિશાલલોચન ને પણ પુવ્વમાથી ઉદ્ધૃત થયેલા માને છે તો તેઓ આ બાબત પ્રમાણ આપવા કૃપા કરે

એ દિગમ્બર ગ્રંથો પણ [1]પાંચમા ને બીજા પુવ્વમાંથી ઉદ્ધૃત થયા છે [2] વસુદેવહિણ્ડી (વસુદેવચરિત્ર) પઢમાણુઓગને આધારે રચાયેલ છે એથી એ તેમજ બલ ચરિય અણુઓગમાંથી ઉદ્ધૃત કરાયાં હશે

પાહુડો—દિગમ્બરોની માન્યતા મુજબ આચાર્ય કુન્દકુન્દે [3]૮૪ પાહુડ રચ્યા છે અને તે પૈકી આઠ મળે છે પણ અહીં તો હું શ્વેતામ્બરના મત પ્રમાણેના પુવ્વના વિભાગરૂપ [4]સોળ પાહુડો વિષે વિચાર કરીશ અને નામના અન્તમાંના પાહુડ શબ્દને અધ્યાહૃત રાખી એ નામો હું આપું છું (૧) આયાર (૨) કપ્પ (૩) કમ્મપયડિ, (૪) [5]પજ્જ (૫) જોણિ (૬) [6]થવપરિણ્ણા (૭) દુક્ખમા, (૮) નાડયવિહિ, (૯) નિમિત્ત (૧૦) નિરુત્ત (૧૧) પઇણ્ણ (૧૨) વિજ્જા (૧૩) વિણ્ણાણ, (૧૪) સદ્દ (૧૫) સર અને (૧૬) સિદ્ધ [7] આમાં આગમના અજ્ઝયણોના નામને મળતા નામવાળા પાહુડો જે ન ગણાવાયા હોય તે ઉમેરવા વળી તત્ત્વાર્થાધિ૦ (અ ૨ સૂ ૧૪)ની ટીકા (પત્ર ૧૧૯)માં હરિભદ્રસૂરિએ ' પ્રાભૃતકાર કહે છે ' એવા ઉલ્લેખ પૂર્વક બે ગાથા આપી છે તો એ પણ કોઈ પાહુડની હોય અને તેનું નામ અહીં ન આવી જતું હોય તો તે પણ ઉમેરવું ઘટે

---

૧ જુઓ ટિપ્પણ ૪ ૨ વિશેષ માટે જુઓ H C L J (પૃ ૮૮-૯) ૩ પવયણસારની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ ૨૫)માં કુન્દકુન્દના નામ પર ૪૩ પાહુડો ગણાવાયા છે ૪ પાંચમા પુવ્વના દસમા વત્થુના ત્રીજા પાહુડ નામે પેજ્જપાહુડના આધારે દિગમ્બર ગુણધરે કસાયપાહુડ યાને પેજ્જદોસપાહુડ રચેલ છે આ પેજ્જપાહુડ અહીં ગણાવાયું નથી. ૫ નન્દ્યાકરણ નામની જે કૃતિ ઉપર ચૂર્ણિ નોંધ અને એક અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા છે તેનું બીજું નામ જય પ્રાભૃત છે એમ સ્વ ચીમનલાલ દલાલે કહ્યું છે પણ કલ્યાણવિજયજીએ જૈન યુગ (પુ ૧ અં ૩ પૃ ૯૩)માં આ વિષે શંકા ઉઠાવી છે ૬ પંચવત્થુગ (ગા ૧૧૧૦)ની સ્વોપજ્ઞ વ્યાખ્યામાં આ પાહુડનો ઉલ્લેખ છે ૭ આ પૈકી કયા પાહુડનો કોણે કયાં ઉલ્લેખ કર્યો છે એ હકીકત મેં H C L J (પૃ ૯૨)માં વિચારી છે

કપ્પપાહુડમાથી ભદ્રબાહુસ્વામીએ શત્રુજયકલ્પનો ઉદ્ધાર કર્યો અને વજ્રસ્વામીએ તેમજ પાદલિપ્તસૂરિએ એનો સક્ષેપ કર્યો એમ જિનપ્રભસૂરિએ કલ્પપ્રદીપ યાને વિવિધતીર્થકલ્પ(પૃ ૫)મા કહ્યુ છે

નિમિત્તપાહુડનુ લક્ષણ ભદ્રેશ્વરસૂરિએ કહાવલીમા આપ્યુ છે

તત્ત્વાર્થાધિ (અ ૨, સૂ ૨૮)ની ટીકા(પત્ર ૧૮૧)મા સિદ્ધસેન ગણિએ કહ્યુ છે કે નિરુક્તપ્રાભૃત (પા નિરુત્તપાહુડ) અનુસાર 'પુદ્ગલો પૂરણ ને ગલનના સ્વભાવવાળા હોવાથી તેની વૃદ્ધિ ને હાનિ થાય છે

વિદ્યાપ્રાભૃત (પા વિજ્જાપાહુડ)મા શત્રુજયના ૨૧ નામો છે એમ જિનમણ્ડનગણિએ કુમારપાલપ્રબન્ધ (પત્ર ૮૯આ–૮૯અ)મા કહ્યુ છે

L A I (પૃ ૧૮૩)મા કહ્યુ છે કે સ્વરપ્રાભૃતમા સ્વરોનુ અને અગિયાર અનગોનુ વિસ્તૃત વર્ણન હતુ

સિદ્ધપાહુડનુ લક્ષણ કહાવલીમા એમ અપાયુ છે કે (પગે) લેપ અજન ગુટિકા ઇત્યાદિ વડે જેઓ સિદ્ધ થયા હોય તેમની પ્રરૂપણા જે ગ્રન્થમા હોય તે 'સિદ્ધપાહુડ' છે આર્યસમિતસૂરિએ યોગચૂર્ણ વડે નદીનો પ્રવાહ અટકાવ્યો હતો પાદલિપ્તસૂરિ અને નાગાર્જુનસૂરિ પગે કઈક લગાડી ઊડતા હતા અને સુસ્થિતસૂરિના બે શિષ્યો આખમા અજન આજી અદૃશ્ય બની ચન્દ્રગુપ્તના ભાણામાથી ભોજન કરતા હતા એ પ્રકારના ચમત્કારો આ સિદ્ધપાહુડના જ્ઞાનને આભારી-હશે

સ્ત્રીઓને નિષેધ—કપ્પનિજ્જુત્તિ(ગા ૧૪૬)મા સૂચવાયા મુજબ સ્ત્રીઓ તુચ્છ સ્વભાવવાળી બહુ અભિમાની ચપળ ઇન્દ્રિયોવાળી અને મન્દ બુદ્ધિવાળી હોવાથી સ્ત્રીઓને સાતિશય અજ્ઝયણો અને ભૂયાવાય અર્થાત્ બારમુ અગ ભણવાનો અધિકાર નથી

ગમિક સુત્ત ને ભગ—દિટ્ઠિવાય ગમિક સુત્તનુ અનુપમ ઉદાહરણ છે એમા પુષ્કળ ભગ (ભાગા) છે એ સર્વ વિષયનુ-મન્ત્ર, યન્ત્ર અને તન્ત્રનુ પણ પ્રતિપાદન કરે છે એના વિષયોની નોધ શ્વેતામ્બરના તેમજ દિગમ્બરના એમ બન્ને સમ્પ્રદાયના સાહિત્યમા મળે છે આ અગમાથી કેટલીક કૃતિઓ ઓછેવત્તે અશે ઉદ્ધૃત કરાઇ છે સૌથી પ્રથમ આ અગનો હ્રાસ થયો અને વીરસવત્ ૧૦૦૦મા એનો ઉચ્છેદ ગયો

પ્રકરણ ૨૧ : આગમો અંગે દિગમ્બરીય મન્તવ્ય

દ્વાદશાંગીરૂપ જૈન આગમોની રચના ગણધરને હાથે અર્ધમાગધીમાં થયાની વાત તો શ્વેતામ્બરોને તેમજ દિગમ્બરોને પણ માન્ય છે પરન્તુ આગમોની સંખ્યા, એના વર્ગીકરણ અને એના ક્રમિક હ્રાસ એ બાબતોમાં મતભેદ જોવાય છે આગમોને અંગે અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય એ બે સંજ્ઞા દિગમ્બરોએ પણ સ્વીકારી છે, બાકી ઉવંગ, છેય અને [1]મૂલ એ સંજ્ઞા એમણે અપનાવી જણાતી નથી[2] [3]અંગબાહ્ય આગમો તરીકે દિગમ્બરો નીચે મુજબના ચૌદ ગણાવે છે એમ ગોમ્મટસાર (ગા [4]૩૬૭-૮) જોતા જણાય છે —

૧ સામાયિક ૨ ચતુર્વિંશતિસ્તવ ૩ વંદના ૪ પ્રતિક્રમણ ૫ વૈનયિક ૬ કૃતિકર્મ ૭ દશવૈકાલિક ૮ ઉત્તરાધ્યયન, ૯ કલ્પવ્યવહાર ૧૦ કલ્પાકલ્પિક ૧૧ મહાકલ્પિક ૧૨ પુણ્ડરીક ૧૩ મહાપુણ્ડરીક અને ૧૪ નિષિદ્ધિકા (પા ણિસિદ્ધિય)[5]

---

૧ भगवती आराधना के कर्ता शिवार्य નામનો શ્રી જ્યોતિપ્રસાદ જૈનનો લેખ પ્રેમી૦ ગ્રંથ(પૃ ૪૨૫-૮)માં છપાયો છે તેમાં પૃ ૪૨૫માં આ ભગવતી આરાધનાનો આધાર તદ્વિષયક મૂલસૂત્ર એમ કહ્યું છે તે શું શ્વેતામ્બરીય મૂલ સંજ્ઞાદ્યોતક કૃતિ છે ? ૨ ગોમ્મટસાર(ગા ૩૫૨)માં પઇણ્ણય શબ્દ વપરાયો છે વિશેષમાં (ચૌદ) પઇણ્ણયનું પ્રમાણ ૮,૦૧ ૦૮૧૭૫ વર્ણો હોવાનું અહીં કહ્યું છે ૩ સ્થાનકવાસીઓ અને એના ઉપસંપ્રદાય તરીકે ઓળખાવાતા તેરાપન્થીના અનુયાયીઓ ૧૨ ઉવંગ ૪ છેયસુત્ત ૪ મૂલસુત્ત અને આવસ્સય એમ ૨૧ અંગબાહ્ય આગમો માને છે આમાં ૧૧ અંગ ઉમેરતાં આ અમૂર્તિપૂજક શ્વેતામ્બરો ૩૨ આગમ માને છે એમ ફલિત થાય છે

૪ ' सामाइय-चउवीसत्थय तदो वंदणा पडिक्कमणं ।
वेणइय किदियम्म दसवेयालं च उत्तरज्झयणं ॥ ३६७ ॥
कप्पववहार-कप्पाकप्पिय-महकप्पियं च पुंडरियं ।
महापुंडरीय-णिसिहियमिदि चोद्दसमंगबाहिरयं ॥ ३६८ ॥"

૫ જુઓ ધવલા (પુ ૧ પૃ ૯૬) અને જયધવલા (પુ ૧ પૃ ૨૫)

આ પૈકી પહેલા ભાગ તે શ્વેતામ્બરીય આવશ્યકના ૭ વિભાગ કી ચારનુ ૭ અને ૮ એ ચાર મૂલસુત્તમાના બેનુ ૯ અને ૧૪ એ છેયસુત્તમાના ત્રણ છેયનુ ૧૦ ને ૧૧ એ બે અનુપલબ્ધ આગમોનુ અને ૧૨ એ મહાવીરસ્વામી નિર્વાણસમયે જે અજ્ઝયણ બોલતા બોલતા ક્ષે ગયા તેનુ સ્મરણ કરાવે છે

શ્વેતામ્બરોના આગમોનો અને ખાસ કરીને દિટ્ઠિવાયનો ધીરે ધીરે રીતે લોપ થયો એ હકીકત મે આ૦ આ૦ અ૦ (પૃ ૩૮-૫૯)મા મજ H C L J(પૃ ૭૧-૪)મા દર્શાવી છે વિશેષમા H C L J પૃ ૭૪)મા મે કહ્યુ છે કે આગમોનો હ્રાસ કેમ થયો એ સમ્બન્ધમા ગમ્બરોના ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથોમા ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખ જોવાય છે[1] એની ચકાસણી તેમજ એના ક્રમ વર્ણનુ કાર્ય બાજુ પર રાખી કેવલી અને શ્રુતકેવલી કેટલા થયા એ બાબતમા દિગમ્બરો અને શ્વેતામ્બરોનુ નીચે મુજબનુ મન્તવ્ય હુ નોધુ છુ

[3]દિગમ્બર			શ્વેતામ્બર	
કેવલી—	ગૌતમ	૧૨ વર્ષ		
	સુધર્મા	,,	સુધર્મસ્વામી	૨૦ વર્ષ
	જમ્બૂ	૩૮	જમ્બૂસ્વામી	૪૪ ,,
શ્રુતકેવલી—	વિષ્ણુ	૧૪	પ્રભવસ્વામી	૧૧
	નન્દિમિત્ર	૧૬ ,,	શય્યમ્ભવસૂરિ	૨૩
	અપરાજિત	૨૨	યશોભદ્રસૂરિ	૫૦ ,,
	ગોવર્ધન	૧૯	સમ્ભૂતિવિજયસૂરિ	૮
	ભદ્રબાહુ	૨૯	ભદ્રબાહુસ્વામી	૧૪ ,,
		૧૬૨ વર્ષ		૧૭૦ વર્ષ

૧ જુઓ H C L J (પૃ ૭૪-૫) ૨ સમ્પૂર્ણ શ્રુતના ધારક. જે ? બાબત [illegible]યકરે કહી તે સર્વે બાબતો શ્રુતકેવલી કહી શકે છે જુઓ કપ્પનુ ભાસ ગા. ૯૬૩, ૯૬૬) ૩ જુઓ ધવલા (પુ ૧)ની પ્રસ્તાવનાનુ પૃ

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે કેવલજ્ઞાનનો ઉચ્છેદ જમ્બૂસ્વામીના સિદ્ધિગમન પછી અને શ્રુતકેવલીપણાનો ઉચ્છેદ ભદ્રબાહુસ્વામીના સ્વર્ગગમન પછી થવાની બાબતમાં તો શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરોની એકવાક્યતા છે એના સમય પરત્વે મતભેદ છે ખરો, પણ શ્રુતકેવલીપણાના ઉચ્છેદના સમય પરત્વે આઠનો જ તફાવત છે એટલે એ કંઈ મોટો ભેદ ન ગણાય

દિટ્ઠિવાયનું સ્વરૂપ ઇત્યાદિ—શ્રુતકેવલીપણાનો નાશ એટલે બારમા અંગનો ઉચ્છેદ આ બારમા અંગના દિટ્ઠિવાયના સ્વરૂપ પરત્વેનું દિગમ્બરોનું મન્તવ્ય શ્વેતામ્બરોથી ભિન્ન છે ગોમ્મટસાર (ગા ૩૬૧–૨)માં કહ્યા મુજબ દિટ્ઠિવાયના (૧) પરિકમ્મ, (૨) સુત્ત (૩) પઢમાણુજોગ (૪) પુવ્વ(ગત) અને (૫) ચૂલિયા એમ પાંચ ભેદ છે વિશેષમાં અહીં પરિકમ્મના [1]ચંદપણ્ણત્તિ [2]રવિ(સૂર)પણ્ણત્તિ [3]જંબુદીવપણ્ણત્તિ [4]દીવસમુદ્દપણ્ણત્તિ અને [5]વિયાહપણ્ણત્તિ એમ પેટાભેદ અને ચૂલિયાના પણ જલગય થલગય માયાગય આગાસગય અને રૂવગય એમ પાંચ પેટાભેદ ગણાવાયા છે પુવ્વગયના ચૌદ પેટાભેદ છે અને એ દરેકને પુવ્વ કહે છે આ તમામનું સ્વરૂપ અને પ્રત્યેકની પદ સંખ્યા ગોમ્મટસારની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ ૧૨–૨૦)માં અપાઈ છે છક્ખંડાગમ જે ધવલા ટીકા સહિત છપાયેલ છે તેના બીજા ભાગમાં હિન્દીમાં પ્રસ્તાવના છે એમાં પૃ ૪૧–૬૮માં દિટ્ઠિવાયનો શ્વેતામ્બર તેમજ દિગમ્બર ગ્રંથોના આધારે વિસ્તૃત પરિચય અપાયો છે બંને સમ્પ્રદાય દિટ્ઠિવાયના પાંચ ભેદ માને છે અને એના નામ પણ પ્રાયઃ એ જ ગણાવે છે એના ક્રમમાં ભેદ છે એમ પૃ ૪૩માં કહ્યું છે પણ દિગમ્બરીય તરીકે ઓળખાવાતો ક્રમ કેટલાક શ્વેતામ્બર આચાર્યોએ પણ સૂચવ્યો છે (જુઓ પૃ ૨૦૭) એટલે ક્રમના સમ્બન્ધમાં બે પરમ્પરાઓ પ્રાચીન કાળથી હશે એમ કેમ ન હોય ?

પરિકમ્મની સંખ્યા તેમજ એના નામ તો બંને સમ્પ્રદાયમાં ભિન્ન ભિન્ન છે ધવલા(ભા ૧ પૃ ૧૧૨)માં સુત્તમાં ૮૮ અધિકાર હોવાનો

૧–૪ આ તો શ્વેતામ્બરોના ઉવંગોના નામ છે ૫. આ શ્વેતામ્બરના પાંચમા અંગનું સ્મરણ કરાવે છે

ઉલ્લેખ છે પરંતુ નામ તો ચારના જ જણાવાયા છે જયધવલામાં કહ્યું છે કે આ ૮૮ અધિકારોના નામનો પણ હવે ઉપદેશ રહ્યો નથી આ ૮૮ અધિકારો સુત્તના શ્વેતામ્બર મત પ્રમાણેના ૮૮ ભેદોનું સ્મરણ કરાવે છે

ચૌદ પુવ્વના નામ પૈકી ફક્ત અગિયારમાના નામ પરત્વે અને [1]બારમા પુવ્વના પદની સખ્યા પરત્વે ભિન્નતા છે જેને શ્વેતામ્બરો 'અવઝ' કહે છે એને દિગમ્બરો કલ્લાણ કહે છે ૬, ૭ ૯ અને ૧૧–૧૪ એ ક્રમાંકવાળા સાત પુવ્વના વત્થુની સખ્યા પરત્વે જ ને સમ્પ્રદાય એકમત નથી બાકીના પુવ્વ પૂરતી તો એકવાક્યતા છે શ્વેતામ્બર માન્યતા પ્રમાણે ચૂલિયાનો પહેલાં ચાર પુવ્વમાં સમાવેશ છે જ્યારે દિગમ્બરો એમ માનતા નથી ધવલા(ભા ૨)ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૫૦)મા આ સમ્બન્ધમા એવો પ્રશ્ન ઉઠાવાયો છે કે જો ચૂલિયા પુવ્વમા અન્તર્ગત છે તો પછી એનો સ્વતન્ત્ર વિભાગ કેમ રખાયો?

ધવલા (વેદનાખણ્ડના પ્રારમ્ભમાં) પુવ્વના વત્થુની તેમજ વત્થુના પાહુડની સખ્યા જણાવનારી ત્રણ ગાથા છે એ ઉપરથી દરેક વત્થુમા વીસ વીસ પાહુડ છે એમ દિગમ્બર માન્યતા જોઈ શકાય છે જયધવલામા કહ્યું છે કે એકેક પાહુડમા ચોવીસ ચોવીસ અણિઓગદ્દાર (અનુયોગદ્વાર) છે દિગમ્બર મત પ્રમાણેના ૩૯૦૦(૧૯૫×૨૦) પાહુડમાથી કેવળ બે પાહુડનો ઉદ્ધાર છક્ખણ્ડાગમ અને કસાયપાહુડ (ધવલા અને જયધવલા)મા થયો છે

છક્ખણ્ડાગમ(ભા ૨)ની પ્રસ્તાવના(પૃ ૬૦)મા બીજા પુવ્વના ચૌદ વત્થુના નામ જણાવાયા છે પુવ્વન્ત અવરન્ત ધ્રુવ, અધ્રુવ ચયણલદ્ધી, અદ્ધુવમ પણિધિકપ્પ અટ્ઠ ભોમ વયાદિય, સવ્વટ્ઠ કપ્પણિજ્જાણ અતીદ–સિદ્ધબદ્ધ અને અણાગય–સિદ્ધ–બદ્ધ ચયનલબ્ધિના ચોથા પાહુડનુ નામ કમ્મપયડિ છે આ 'કમ્મપયડિ' પાહુડનુ બીજુ નામ વેયણ

---

[1] જુઓ ધવલા(ભા ૨)ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૫૨) શ્વે૦ પ્રમાણે એક કરોડ છપ્પન લાખ ને દિ૦ પ્રમાણે તેર કરોડ છે ૨ દિગમ્બરો ૧૦ ૧૪ ૮ ૧૮, ૧૨, ૧૨, ૧૬ ૨૦ ૩૦ ૧૫ ૧૦ ૧૦, ૧૦ ને ૧૦ એમ કુલ ૧૯૫ વત્થુ માને છે

મિજ્જુપાહુડ (વેદનકૃત્સનપ્રાભૃત) છે આ ગુણનિષ્પન્ન છે, કેમકે કર્મોના ઉદયને ' વેદન ' કહે છે અને એનું વિશેષ વર્ણન આમાં છે (જુઓ ધવલા ભા ૧, પૃ ૧૨૪-૧૨૫) આ પાહુડના ચોવીસ અધિકારના [1]નામ અને એના વિષયનો પરિચય ઉપર્યુક્ત પ્રસ્તાવના (પૃ ૬૬)માં અપાયો છે

શ્વેતામ્બરોના મત મુજબ ચૌદ પુવ્વનું જ્ઞાન લુપ્ત થતાં તેર, બાર કે અગિયાર પુવ્વના જ્ઞાનના ધારક કોઈ થયા નથી એમની તેમજ દિગમ્બરો તરફથી દશપૂર્વીની સૂચિ નીચે મુજબ અપાય છે —

[2]દિગમ્બર		[3]શ્વેતામ્બર	
વિશાખાચાર્ય	૧૦ વર્ષ	સ્થૂલભદ્ર	૪૫ વર્ષ
પ્રોષ્ઠિલ	૧૯ ,,	આર્ય મહાગિરિસૂરિ	૩૦ ,,
ક્ષત્રિય	૧૭ ,,	,, સુહસ્તિસૂરિ	૪૬ ,,
જયસેન	૨૧	ગુણસુન્દર	૪૪
નાગસેન	૧૮	કાલક (શ્યામાચાર્ય)	૪૧
સિદ્ધાર્થ	૧૭ ,,	સ્કન્દિલ (સાણ્ડિલ્ય)	૩૮ ,,
ધૃતિષેણ	૧૮ ,,	રેવતીમિત્ર	૩૬
વિજય	૧૩ ,,	આર્ય મંગૂ	૨૦ ,,
બુદ્ધિલિંગ	૨૦	ધર્મ	૨૪
દેવ	૧૪	ભદ્રગુપ્ત	૩૯ ,,
ધર્મસેન	૧૪ (૧૬) ,,	શ્રીગુપ્ત	૧૫ ,,
		વજ્રસ્વામી	૩૬ ,,
	૧૮૧ (૧૮૩) વર્ષ		૪૧૪ વર્ષ

આ ઉપરથી જણાશે કે દિગમ્બર માન્યતા પ્રમાણે ૩૪૫ (૧૮૩+

---

૧ આ નામ પૃ ૨૧૧માં સૂચવાયેલા નામ સાથે લગભગ તદ્દન મળતાં આવે છે

૨ જુઓ ધવલા (પુ ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ, ૨૬) ૩ જુઓ મેરુતુંગે વિ. સં ૧૩૬૩ (?)માં રચેલી વિચારશ્રેણિ તેમજ વી. સં જૈ કા (પૃ ૬૪)

૧૬૨) વર્ષે અને શ્વેતા મ્બર માન્યતા અનુસાર ૫૮૪ (૪૧૪+૧૭૦) વર્ષે દસ પુવ્વનું જ્ઞાન ધરાવનાર કોઇ રહ્યું નહિ

શ્વેતામ્બરોના કથન મુજબ આર્યરક્ષિતસૂરિએ સમ્પૂર્ણ નવ પુવ્વ અને દસમા પુવ્વના ૨૪ જવિય (યવિક) સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો.[1] એમના શિષ્યો પૈકી દુબલિકા પુષ્પમિત્ર નવ પુ વ ભણ્યા હતા પણ અભ્યાસ ન રહેવાથી એ ભૂલી ગયા આગળ ઉપર તો એક પુવ્વના જ્ઞાતા પણ રહ્યા નહિ. શ્વેતામ્બર માન્યતા મુજબ વીરસવત્ ૧૦૦૦ બાદ અને દિગમ્બરોની મા યતા અનુસાર વીરસવત્ ૬૮૩ બાદ કોઇ પૂર્વધર કે અ ગધર પણ રહ્યા નહિ. જયધવલા(ભા ૧)ની પ્રસ્તાવના(પૃ ૪૯)મા કહ્યું કે પાચ જ [2]એકાદશાગધારીઓ થયા છે નક્ષત્ર જસ(ય)પાલ પાણ્ડુ ધ્રુવસેન અને કસાચાર્ય આ પાચના ૨૨૦ વર્ષ દર્શાવાયા છે એવી રીતે કેવળ આચારઙ્ગ—એક અ ગના જાણકાર તરીકે સુભદ્ર, યશોભદ્ર યશોબાહુ અને લોહાચાર્યનો તેમજ એમના વર્ષ તરીકે ૧૧૮ વર્ષનો ઉલ્લેખ અહીં કરાયો છે આને લક્ષ્યમા લેતા તેમજ ગૌતમાદિ પૂર્વોક્ત ત્રણ કેવલીના ૬૨ વર્ષ વિષ્ણુ વગેરે પાચ શ્રુતકેવલીના ૧૦૦ વર્ષ અને વિશાખાચાર્યાદિ અગિયાર દશપૂર્વીના ૧૮૩ વર્ષ લેતા વીરસવત્ [3]૬૮૩ મા કોઇ અગધર પણ રહ્યા નહિ એમ જોઇ શકાય છે વળી દિગમ્બરોનું એ પણ કહેવું છે કે ચૌદ અ ગબાહ્ય આગમોનો પણ નાશ થયો છે કેટલાક દિગમ્બરો કહે છે કે શ્વેતામ્બરોના તમામ આગમો (પછી એ ૪૫ હો કે ૩૨ હો) બનાવટી છે—એ નવા ઊભા કરેલા છે પણ આ કથન યુક્તિયુક્ત જણાતું નથી એટલું જ નહિ પણ દિગમ્બરોના ગ્ર થો—આગમો આધારશૂન્ય હોવાની સામી દલીલને નોતરે છે

જૈન વેદ—અગપ્રવિષ્ટ ને અ ગબાહ્ય એમ બન્ને પ્રકારના આગમોનો સર્વથા ઉચ્છેદ માનનાર દિગમ્બરોએ એને સ્થાને ' જૈન વેદ ' સજ્ઞા આપી કેટલાક ગ્ર થોને આગમ જેટલું મહત્ત્વ આપ્યું છે અને એને ચાર

---

૧ જુઓ વિસેસા૦ (ગા ૨૫૧૧)ની હેમચ દ્રસૂરિકૃત ટીકા (પત્ર ૧૦૦૩)
૨ અગિયાર અ ગના ધારક ૩ ૬૨+૧૦૦+૧૮૩+૨૨૦+૧૧૮

વિભાગોમાં વિભક્ત કર્યા છે (૧) પ્રથમાનુયોગ—રવિષેણકૃત [1]પદ્મપુરાણ જિનસેનકૃત [2]હરિવંશપુરાણ ને જિનસેનકૃત [3]આદિપુરાણ અને ગુણભદ્રકૃત [4]ઉત્તરપુરાણ (૨) કરણાનુયોગ—સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ અને જયધવલા (૩) દ્રવ્યાનુયોગ—કુન્દકુન્દાચાર્યકૃત પંચાસ્તિકાય પ્રવચનસાર, ઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થ અને એની ટીકાઓ[5] તેમજ સમન્તભદ્રકૃત આપ્તમીમાંસા ને એની ટીકાઓ (૪) ચરણાનુયોગ—[6]વટ્ટકેરિ(?)કૃત મૂલાચાર અને ત્રિવર્ણાચાર તેમજ સમન્તભદ્રકૃત રત્નકરણ્ડશ્રાવકાચાર[7] વિશેષમાં છક્ખણ્ડાગમ અને કસાયપાહુડને દિગમ્બરો આગમ જેટલું મહત્ત્વ આપે છે[8] ધવલા (ભા ૧ પૃ ૧૦૮ ૧ ૮ ૧૧૪ અને ૧૨૩-૬)માં [9]છક્ખણ્ડાગમની જે ઉત્પત્તિ બતાવાઈ છે તે સયગની ચુણ્ણિમાં સયગની ઉત્પત્તિસૂચક પંક્તિઓનું સ્મરણ કરાવે છે

પ્રકરણ ૩૨ આગમો સમ્બન્ધી વિવરણાત્મક સાહિત્ય

આગમોને અંગે જે પ્રાચીન વિવરણાત્મક સાહિત્ય જોવાય છે તેને આપણે નિજ્જુત્તિ, ભાસ ચુણ્ણિ અને ટીકા એમ ચારમાં વિભક્ત કરી

---

૧ આ વિ સં ૭૩૪ (ઇ સ ૬૭૮)માં રચાયું છે ૨ આ શકસંવત્ ૭૦૫માં રચાયું છે ૩ આના ૪૭ પાંચ સર્ગો જિનસેનના શિષ્ય ગુણભદ્રે રચ્યા છે ૪ આ શક સં ૮૯૭માં રચાયું છે ૫ ત૦ રા૦ વા૦ અને તત્ત્વાર્થશ્લોકવાર્તિક ૬ વટ્ટકેરિ નામ દક્ષિણ ભારતના એ નામના કોઈ ગામ ઉપરથી પડ્યાનું જૈ સિ ભા (ભા ૧૨ કિ ૧ પૃ ૩૮-૩૯)માં સૂચવાયું છે વિશેષમાં અહીં કહ્યું છે ક ધવલાના કર્તા વીરસેને મૂલાચારનો જ આચારાંગ એ નામે ઉલ્લેખ કર્યો છે J A (Vol. XII No 1)માં વીરસેનના ગુરુ વગેરે સમ્બન્ધી માહિતી અપાઈ છે અને ત્યાં ધવલા ઇ સ ૮૧૬માં પૂર્ણ કરાયાનો ઉલ્લેખ છે જૈ સિ ભા (ભા ૧૧ કિ ૧ પૃ ૧૩-૧૮)માં આ વીરસેન અને છક્ખણ્ડાગમના કર્તાના અભિપ્રાયમાં શું ભિન્નતા છે એવો પ્રશ્ન ઉઠાવાયો છે ૭ આમ આમાના કેટલાક ગ્રન્થો ઇ સ.ની આઠમી સદી જેટલા અર્વાચીન છે ૮ જુઓ ધવલા (પુ ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૭૨) તેમજ જયધવલા (પૃ ૬૭) ૯ આમાં ૭ ખણ્ડ છે ૧ જીવટ્ઠાણ (જીવસ્થાન) ૨ ખુદ્દાબન્ધ (ક્ષુલ્લકબન્ધ) ૩ બન્ધસામિત્તવિચય (બન્ધસ્વામિત્વવિચય) ૪ વેયણા (વેદના), ૫ વગ્ગણા (વર્ગણા) અને ૬ મહાબન્ધ (મહાબન્ધ)

શ્રીએ નિર્યુક્તિ અને ભાષ્ય એ બંને પાદ્યમાં—જણ્ણ મરહટ્ઠીમાં રચાયેલી પદ્યાત્મક કૃતિઓ છે ચુર્ણિ વિષે ૧ પરમાં વિચાર કર્યો છે એટલે અહીં તો હું એટલું જ કહીશ કે પાદ્યમાં વિવરણ આપવાના વલણને બદલે સંસ્કૃતમાં એ ન કરવાના વલણની આ શરૂઆત સૂચવે છે ટીકા મુખ્યત્વે સંસ્કૃતમાં ગદ્યમાં રચાયેલી કૃતિ છે

નિર્યુક્તિ એ કેવળ [1]નિક્ષેપ કે પર્યાય સૂચવે છે એમ નથી પણ એ તો જૈન [2]તાત્ત્વિક સિદ્ધાંતો નૈતિક વિચારણા અને શ્રમણોના આચારને સિદ્ધ બનાવનારી પૌરાણિક અને ઐતિહાસિક કથાઓનો સંક્ષેપમાં નિર્દેશ કરનારું અગત્યનું સાધન છે મોઢે કરી શકાય અને આગમો મોઢેથી સમજાવતી વેળા એનો ઉપયોગ થઈ શકે એવી એની રચના છે એના કેટલીયે વાર એવો સંક્ષેપમાં નિર્દેશ હોય છે કે ભાષ્ય અને ખાસ કરીને એ પછીના વિવરણાત્મક સાધન વિના એનો અર્થ સમજવો મુશ્કેલ થઈ પડે છે આથી તો કોઈ કોઈ વિદ્વાનો નિર્યુક્તિ એ કોઈ એની પૂર્વના વિવરણનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ છે એમ માનવા પ્રેરાય છે

પ્રાચીન ભારતવર્ષની સામાજિક પરિસ્થિતિ—આહાર પહેરવેશ રીતરિવાજો, ઉજાણીઓ અને ઉત્સવો નગરરચના મુસાફરી ની મુશ્કેલીઓ, ધાર્મિક જીવન, ચોર વગેરેના ઉપદ્રવ રાજ્યવ્યવસ્થા, દુકાળ વેળાની હાડમારી પરિવ્રાજકો અને અન્ય તાપસોના વર્તન તેમજ જૈન શ્રમણોના જીવન ઉપર પુષ્કળ અને મહત્ત્વનો પ્રકાશ પાડનાર ખાસ તરીકે [3]કલ્પ વ્યવહાર અને નિસીહના ભાષ્યો (અને એની ટીકાઓ) ગણાવાય તેમ છે એવી રીતે જૈન ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિના અભ્યાસ માટે આવસ્સય અને નિસીહની ચુણ્ણિ ખાસ મહત્ત્વની છે બાકી એ તેમજ બીજી ચુણ્ણિઓ પણ ભાષાવિજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે તો ઉપયોગી છે જ

---

૧ આ તેમજ નય દ્વારા જૈન દર્શનની ભૂમિકા સુદૃઢ બનાવાઈ છે ૨ બૌદ્ધ અને ચાર્વાકોને ઉદ્દેશીને દાર્શનિક ચર્ચા કરાઈ છે ૩ સંઘદાસગણિએ કપ્પના ભાસમાં પ્રમાણ, નય અને નિક્ષેપને અંગે લખ્યું છે વિશેષમાં એમાંનું શ્રમણના નિયમોની દાર્શનિક શૈલીએ ચર્ચા કરી છે

વળી જાતકોની શૈલીનુ સ્મરણ કરાવનારી પાઇય કથાઓ ચુણ્ણિમા છે ટીકાઓમા આવસ્સય ને ઉત્તરજ્ઝયણની કપ્પ અને વવહારની તેમજ ઠાણ વિવાહ૦ અને જમ્બુદ્દીવપણ્ણત્તિની ટીકા મહત્ત્વની છે, કેમકે એમા અનેક અગત્યની પરમ્પરાઓના ઉલ્લેખ છે મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકાઓ એની વિશદતા અને દાર્શનિક ચર્ચાઓની વિપુલતા માટે વિખ્યાત છે

પ્રાચીન ભારતની કથા કહેવાની કળાની અનેક ખૂબીઓ જાણવા માટે જૈન વિવરણાત્મક સાહિત્ય પણ [1]ઉપયોગી છે કયા કયા આગમ ઉપર કયુ કયુ વિવરણાત્મક સાહિત્ય છે તેનુ તે તે આગમને અગેની વિચારણા કરતી વેળા મે નિરૂપણ કર્યુ છે અને એની એક સામટી નોધ વગેરેને HCLJ (પૃ ૧૭૧–૨૦૫)મા મે સ્થાન આપ્યુ છે આથી અહીં તો આગમોના બાલાવબોધ નામનો મારો લેખ જૈ સ પ્ર (વ ૧૩ અ ૧૧)મા છપાયાની નોધ લેનો કેટલીક વિશિષ્ટ હકીકત રજૂ કરુ છુ

પિણ્ડનિજ્જુત્તિની વૃત્તિ(પત્ર ૧૩૯અ)મા કહ્યુ છે કે રટ્ઠવાલ' નાટક ભજવાતા એ જોઈને ક્ષત્રિયો દીક્ષા લેતા એથી એ નાટક બાળી નખાયુ'

નિસીહ(ઉ ૧૦)ની ચુણ્ણિ(પત્ર ૫૫૯)મા સીયહર(શીતગૃહ)ની ઉ ૧૨ ની ચુણ્ણિ(પત્ર ૮૫૪)મા વિવાહપડલની અને ચુણ્ણિ(પત્ર ૧૨૪૪)મા ઘોડાના શરીરમાથી કાટો કાઢ્યાની વાત છે નિસીહ(ઉ ૧૩)ની ચુણ્ણિ(પૃ ૮૫૬ ને પછીના)મા વિવિધ ધાવોનુ નિરૂપણ છે અને ખાસ કરીને ખીરધાઇ(ક્ષીરધાત્રી)નુ તેમજ એના દૂધની બાળક ઉપરની અસરનુ નિરૂપણ છે

વવહાર(ઉ ૧૦)ના ભાસ(ગા ૪૫૦)મા કાચનપુરમા રેલ આવ્યાની વાત છે વવહાર(ઉ ૧)ના ભાસ(ગા ૩૨૬, પત્ર ભા ૩, ૧૩૨આ)મા ન્યાયાધીશને અગે કહ્યુ છે કે એ ભાભીય આસુરક્ખ માઢરના નીતિશાસ્ત્ર અને કૌણ્ડિન્યની દણ્ડનીતિમા નિષ્ણાત હતો વવહાર(ઉ ૩)ના ભાસ(ગા ૨૩૩)માં સ્ત્રીઓને સ્વતત્રતા ન હોય એમ મનુસ્મૃતિને મળતી વાત છે

ઉત્તર૦ (અ ૮, ગા ૧૩) પરની નેમિચન્દ્રસૂરિકૃત સસ્કૃત ટીકામા

1 જુઓ H I L (Vol. II p 484).

સ્વપ્નના અર્થ (interpretation) પરત્વે પાઇયમાં [1]અવતરણો છે આવસ્સયનિજ્જુત્તિ(ગા ૧૦૭૧ ને પછીની)માં અઢાર જાતના કરનો ઉલ્લેખ છે આ નિજ્જુત્તિમાં ગન્ધર્વ નાગદત્તની કથામાં ક્રોધાદિનો ચાર સર્પ તરીકે ઉલ્લેખ છે આ નિજ્જુત્તિ(ગા ૧૨૪૭)માં દૈવસિક રાત્રિક, પાક્ષિક ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક એમ પ્રતિક્રમણના પાંચ ભેદ દર્શાવાયા છે વળી આ નિજ્જુત્તિની ૧૫૪૫મી ગાથા(પત્ર ૭૯૮અ)પરથી એ જાણી શકાય છે કે ભદ્રબાહુસ્વામીના સમયમાં પણ કાઉસ્સગ્ગ કરતી વેળા મુહપત્તિ હાથમાં રાખવાની પ્રથા હતી

વિસેસા૦ ઉપર સ્વોપજ્ઞ ટીકા રચાયાની હકીકતના સમર્થનાર્થે હુ એ વાત નોંધુ છુ કે આની પ્રતકૃતિની એક હાથપોથી પુણ્યવિજયજીને પ્રાપ્ત થઇ છે એટલુ જ નહિ પણ એમણે વિશેષાવશ્યક મહાભાષ્ય સ્વોપજ્ઞ ટીકાનુ અસ્તિત્વ ' નામનો [2]લેખ પણ લખ્યો છે આમાં એમણે કહ્યુ છે કે છઠ્ઠા ગણધરની વક્તવ્યતા સુધીની સ્વોપજ્ઞ ટીકા રચી જિનભદ્રગણિ સ્વર્ગવાસી થયા છે પણ સદ્ભાગ્યે એ અપૂર્ણ ટીકાને કોટ્યાચાર્યવાદિગણિ મહત્તરે પૂર્ણ કરી છે

---

૧ આ ઉપરથી આ વિષયનો કોઈ પાઇય ગ્રન્થ હશે એમ લાગે છે જગદેવ કૃત સ્વપ્નચિન્તામણિ સાથે અવતરણો મેળવવા જેવા જણાય છે ૨ આ લેખ "આત્માનંદ પ્રકાશ" (પુ ૪૫ અ ૮ પૃ ૧૪૨-૭)માં છપાયો છે આમાં સ્વોપજ્ઞ ટીકાની શરૂઆતની દરેક પંક્તિ અપાઇ છે વિશેષમાં આ ટીકાના અનુસંધાનનો પ્રારમ્ભિક ભાગ પણ અપાયો છે કે જેમાં કોટ્યાર્યવાદિગણિ પોતે આ અનુસંધાન કરે છે એવો ઉલ્લેખ છે આ અનુસંધાનરૂપ ટીકામાં નમસ્કાર નિર્યુક્તિ-ભાષ્ય વ્યાખ્યાનના અન્તમાં આ કૃતિનો કોટ્યાર્યવાદિગણિ મહત્તર ની કૃતિ તરીકે અને સમ્પૂર્ણ ટીકાના અન્તમાં એનો કોટ્યાચાર્યવાદિગણિ મહત્તર ની કૃતિ તરીકે ઉલ્લેખ છે વિસેસા૦ ઉપર કોટ્યાચાર્યકૃત જે ટીકા છપાઇ છે તેમાં તેમજ મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિકૃત ટીકામાં સ્વોપજ્ઞ ટીકામાંથી જે અવતરણો અપાયાં છે તે આ હાથપોથીમાં અક્ષરશ જોવાય છે ઉપર્યુક્ત મહત્તર અને કોટ્યાચાર્ય ભિન્ન છે ને તેના અનેક કારણો છે એમ આ લેખમાં કહેવાયુ છે વિશેષમાં અત્રત આ બંનેએ રચેલી ટીકાઓનુ સન્તુલન કરાયુ છે અન્તમાં ક્ષમાશ્રમણ-મહત્તરીય ટીકા અર્થાત્ અપૂર્ણ ને અનુસંધાનાત્મક ટીકા સત્વર પ્રસિદ્ધ કરાશે એવો ઉલ્લેખ કરાયો છે

પરિશિષ્ટ ૧ પૂરવણી

પૃ ૨૪ જેમ અગારાદિમા વિષય વગેરેનો નિર્દેશ છે તેમ હાલમા ઉપાંગો અને પઇણ્ણગને અંગે એ જાતનુ પુસ્તક ' આગમોદ્ધારક સંદર્ભ ભાગ ૨ ' તરીકે છપાવવુ શરૂ કરાયુ છે

પૃ ૨૫ ગીતો—વિ સ ૧૫૬૩મા વિક્રમ–ખાપર–ચરિત–ચોપાઇ રચનારા ઉપાધ્યાય રાજશીલે [1]ઉત્તરાધ્યયન–ગીતો રચ્યા છે યશોવિનયદેવ સૂરિએ પણ [2]ઉત્તરાધ્યયન–ગીતો રચ્યા છે વળી શિવનિધાનના શિષ્ય માનસિંહ ઉર્ફે માનચંદ્રે પણ વિ સ ૧૬૭૫મા [3]ઉત્તરાધ્યયન–ગીતો રચ્યા છે આ ઉપરાંત રાજહંસના શિષ્ય રાજલાભે અઢારમી સદીમા [4]ઉત્તરાધ્યયન–ગીતો રચ્યા છે જિનભદ્રસૂરિની શાખામા થયેલા જયરંગ–જેતસીએ વિ સ ૧૭૦૭મા દશવૈકાલિક–ગીત નામની પદ્યાત્મક રચના કરી છે એવી રીતે જિનહર્ષે દસવેયાલિયના દસ અજ્ઝયણોને ઉદ્દેશીને ૫ ર ઢાળમા વિ સ ૧૭૭૭મા [5]દશવૈકાલિક–ગીત રચ્યુ છે

પૃ ૨૮ લેખ—ડૉ બી સી લૉના Jaina Canonical Sutras નામના લેખના પાચ હપતા The Indian Culture ના પુ ૧૨, અ ૪ અને પુ ૧૩ અ ૧–૪[6] મા અનુક્રમે છપાયા છે આ પૈકી છેલ્લો હપતો નાઙ જેવા ફેરફારપૂર્વક J A (Vol XIII, No ૨ pp 37–43)મા છપાયો છે J A (Vol XI No 2 Vol XII No 1)મા પ્રો જગદીશચન્દ્ર જૈનનો The Jaina

૧ એના પ્રારમ્ભની અને અન્તની થોડીક કડી જૈ ગુ ક (ભા ૩ ખ ૧, પૃ ૫૩૧–૨)મા અપાઇ છે. ૨ આની એક હાથપોથી વિ. સ ૧૫૯૯મા લખાઇ છે એની શરૂઆતની ચાર લીટી પૃ ૬૦૭મા અપાઇ છે ૩ આની શરૂઆતની પાચ કડી ને અ તની દસ કડી પૃ ૬૯૫–૬મા અપાઈ છે ૪ આની પહેલી અને ૨૧મી કડી જૈ ગૂ ક (ભા ૩ ખ ૨ પૃ ૧૨૩૨)મા અપાઈ છે ૫ આની આદ્ય કડી તેમજ છેવટની ગાહની ચાર કડી જૈ ગૂ ક (ભા ૩ ખ ૨ પૃ ૧૧૪૯)મા અપાઈ છે ૬ ત્રીજા અંકમા અંતગડદસા, અણુત્તરોવવાઇયદસા અને દસવેયાલિય વિષે અને ચોથામા વિયાહપણ્ણત્તિ વિષે ઊહાપોહ છે.

Canons and their place in the study of Ancient Indian Culture " નામનો લેખ છપાયો છે

પૃ ૭૬ ઠાણ (ઠા ૧૦ સુ ૭૩૫)મા કૃષ્ણ વાસુદેવ ત્રીજી નરકમા ઉત્પન્ન થયાનો ઉલ્લેખ છે

પૃ ૮૧ વિવાહ૦ (સ ૧૧ ઉ ૧૧ સુ ૪૨૯)મા ઠિતિવડિયા (સ્થિતિપતિતા) ચન્દ્ર અને સૂર્યના દર્શન કરાવવા જાગરણ કરવુ નામકરણ [1]પરંગામણ અર્થાત્ ભૂમિ પર ખસવુ (ઝુટણિયા તાણવા), પચંકામણ (પગે ચાલવુ) જમાડવુ કોળિયા વધારવા (પિણ્ડવર્ધન), પજ્જપાવણ (અર્થાત્ અસ્પષ્ટ અક્ષરોનુ ઉચ્ચારણ) કાન વીંધવા સવચ્છરપડિલેહણ અર્થાત્ વર્ષગાંઠ કરવી ચૂડાધરણ અને ઉપનયન (કળા ગ્રહણ કરાવવી) આમ વિવિધ આગનો મહાત્મ્ય કુમારને અગે કહેવાઇ છે

પૃ ૧૦૫ અ ૮ સુ ૩મા 'અમારિ'ના અર્થમા 'અમાઘાય શબ્દ વપરાયો છે 'જૈન' ના તા ૨૯-૮-૪૯ના અક (પર્યુષણાક)મા 'અમારિ અને એની પ્રસિદ્ધિ' નામના લેખમા મે આ વિષે વિસ્તારથી વિચાર કર્યો છે

પૃ ૧૧૬ વિવાગસુય (સુય૦ ૧ અ૦૩)મા ચોરપલ્લીનુ વર્ણન છે

પૃ ૧૩૨ હર કોહ્લ (Herr Kohl) દ્વારા સૂરપણ્ણત્તિનુ સમ્પાદન થયુ છે એનુ નામ " Die Sūryaprajnapti " રખાયુ છે એમા મૂળ અપાયુ છે સમ્પાદકે આ આગમનો ચદપણ્ણત્તિ અને જમ્બુદ્દીવપણ્ણત્તિ સાથે સમ્બન્ધ દર્શાવ્યો છે વિશેષમા એમણે કહ્યુ છે કે આ ત્રણે પણ્ણત્તિઓનુ મૂળ કોઇ આગમબદ્ધ કૃતિ હોવી જોઇએ [2]

પૃ ૧૩૨ મલધારી શ્રીચન્દ્રસૂરની સગ્રહણી ઉપર એમના શિષ્ય

---

[1] L I A (પૃ ૧૫૧)મા આનો અર્થ babbling કરાયો છે, જ્યારે મે ઉપર અર્થ આપ્યો છે એ અભયદેવસૂરિની વૃત્તિ(પત્ર ૫૪૫આ)ને આભારી છે [2] જુઓ "(Vol IX, No 11 p 49)

દેવભદ્રસૂરિએ જે વૃત્તિ રચી છે તેમા સૂરપણ્ણત્તિનિજ્જુત્તિમાથી ઉતારા અપાયાનો ઉલ્લેખ જૈ સા સ ઇ (પૃ ૨૫૪)મા છે

પૃ ૧૪૭ મહાનિસીહ (અ ૬, ગા. ૧૫૪-૨૦૧)મા ગોશાલકના [1]પૂર્વ ભવોનો અધિકાર છે

પૃ ૧૪૭ મહાનિસીહ (શુબ્રિંગ પૃ ૩૦)મા એવી વાત છે કે એક રાજાની વિધવા થયેલી પુત્રી પોતાના કુટુમ્બને નિન્દા (blasphemy)થી બચાવવા માટે 'સતી' થવા ઇચ્છતી હતી પણ એવી પ્રથા નહિ હોવાથી રાજાએ એને એમ કરતા અટકાવી રાજા અપુત્ર મરણ પામતા એને ગાદીએ બેસાડાઇ જુઓ L A I (પૃ ૫૨)

પૃ ૧૫૦ જૈન શાસ્ત્રમાળા કાર્યાલય લાહોર તરફથી સા૦ ઉત્તર૦ વગેરે આગમો સંસ્કૃત છાયા હિન્દી શબ્દાર્થ ને મૂલાર્થ સહિત છપાયા છે [2] સ્થાનકવાસી આત્મારામજીએ દસા નો અનુવાદ કર્યો છે આ આવૃત્તિમાં દસા૦ ઉપરના [3]મતિકીર્તિએ રચેલી ટીકામાથી અવતરણ અપાયા છે

પૃ ૧૫૧ બુહત્કપ્પ (ભા ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૧૪)મા રાજકુમારને અંગે આનન્દસાગરસૂરિજીએ અમુક વિધાન કર્યાનો ઉલ્લેખ છે એ સમ્બન્ધમા 'શ્રીસિદ્ધચક્ર' (વ ૨, અ ૭૦ પૃ ૯૭૮)મા નીચે મુજબ સમાલોચના છપાઈ છે —

ચોક્ષ (નવદીક્ષિત)ને સાધ્વીના ઉપાશ્રયે સંતાડવાના પ્રસંગને સમજવાવાળાએ પવ્વાયણા ય સેહે એ ૧-૪-૧૪૦મી દ્વારગાથાનુ પદ

---

1 જિનેશ્વરસૂરિએ પાઇયમા કહાકોસ રચ્યો છે એના ઉપર સંસ્કૃતમા વૃત્તિ છે આની ૩૯૭ ક્રમાંકવાળી જેસલમેર પુસ્તકાલયની હાથપોથીમા ૨૭મા પત્ર પછી ૧ ૨ એમ જે પત્રાંક છે તેમા પત્ર ૯અ—આમા મનોરહકહા (મનોરથકથા)મા ગોશાલકના ૧૯ પૂર્વ ભવોનો ઉલ્લેખ છે ત્રિષષ્ટિ૦ (પ. ૧૦, સ. ૮ શ્લો૦ ૫૧૪-૫૪૧)મા પણ ગોશાલકના પૂર્વ ભવોનો નિર્દેશ છે 2 જુઓ JA (Vol IX, No II p 53) 3 આ મતિકીર્તિ તે ગુણવિજ(ય)ના શિષ્ય હોવા જોઇએ એવા જૈ સ. પ્ર (વ ૧૩, અ ૯ પૃ ૧૯૯)મા ઉલ્લેખ છે

तथा आपुच्छति आयरिए समत्त अप्पमत्त य એ ૧-૪-૧૮૧મી ગાથાનો ભાગ તેમજ ततिओ ए सजमट्ठी आयरिए पणमिऊण तिविहेण मलण्णा नियडीए अज्जाणसुक्खसयमतीति એ ૧-૪-૧૮૩મી ગાથા વિચારતી કે જેથી સ્પષ્ટ થશે કે મુખ્યતાએ નવદીક્ષિતને જ મતાડવાનો અધિકાર છે અને રાજપુત્રોની હકીકત માત્ર સભવ જણાવવા ઉપલક્ષણ તરીકે છે પણ નિયમ તરીકે નથી તેમા પણ મુખ્ય મુનો સયમની ક્ષાનો જ છે ”

પૃ ૧૫૨ કપ્પના જમન તેમજ ગુજરાતી અનુવાદ થયા છે[1]

પૃ ૧૫૪ આવસ્સયનુ કર્તૃત્વ ઇત્યાદિ—આવસ્સયના કર્તા કોણ અને એની રચના ક્યારે થઇ ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર નવકારમત્ર યા પચ પરમેષ્ઠી અને આવશ્યક કે પ્રતિક્રમણનુ રહસ્ય નામની પુસ્તિકામા પુષ્પાનાજીએ અનેક યત્ને આપેલા છે જેમકે (૧) સપૂર્ણ આવશ્યક શ્રુતસ્કધ એ ગણધરકૃત નથી પણ ગણધરભિન્ન અન્ય પ્રાચીન અને પ્રતિષ્ઠિત શ્રુતસ્થવિરકૃત છે (પૃ ૩૬) (૨) ઉપલબ્ધ સપૂર્ણ આવશ્યકશ્રુતસ્કધ ગણધરકૃત નથી આથી કોઈ અમુક સૂત્ર ગણધરકૃત હોય એમ માનવામા કશો જ બાધ નથી અને તેથી જ શ્રીહરિભદ્રસૂરિના ઇરિયાવહિયસૂત્ર ગણધરકથિત છે એ મતલબના ઉલ્લેખને પણ ઘટાવી શકાય તેમ છે (પૃ ૫૪) (૩) આવશ્યકસૂત્ર ઇ સ. પૂર્વે પાચમા સૈકાથી માડી ઇ સ પૂર્વેના ચોથા સૈકાની પહેલી પચીસી સુધીમા ક્યારેક રચાયેલુ હોવુ જોઇએ (પૃ ૮૨-૩) (૪) ‘આવશ્યક સૂત્રનો રચનાકાળ વહેલામા વહેલો ઇ સ પૂર્વના છઠ્ઠા સૈકાની છેલ્લી પચ્ચીશી માની શકાય અને આમ તેના કર્તા રૂપે તીર્થંકર, ગણધરના સમકાલીન કોઇ સ્થવિર માની શકાય’ (પૃ ૮૬) (૫) ‘જો કે आयरिय उवज्झाए पुक्खरवरदीवड्ढे, सिद्धाण बुद्धाण’ આદિ

---

૧ જુઓ DCJM (Vol. XVII pt 2 p 225) ૨ H O L J (પૃ ૭૦)મા મે સૂચવ્યુ છે કે મહાવીરસ્વામીએ છદ્મસ્થ અવસ્થામા ઈર્યાપથિકી ક્રિયા કરી હતી તો એને અગે કોઈ સુત્ત તેઓ બોલ્યા હશે

મૌલિક (કૃત્રિ) નથી તો પણ પ્રાચીન તો છે જ કેમકે તેનો ઉલ્લેખ કરી શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ તેની વ્યાખ્યા કરી છે " (પૃ ૮૮)

હારિભદ્રીય વૃત્તિ(પત્ર ૭૮૦આ)માં આવશ્યક ક્રિયાની વિધિ દર્શાવાઇ છે એ જ વિધિ શ્વેતામ્બર મૂર્તિ પૂજક સમ્પ્રદાયમા ચાલી આવે છે જ્યારે સ્થાનકવાસી સમ્પ્રદાયમા તેમ નથી (જુઓ પૃ ૫૮) અન્ય વિધિનુ સૂચન પત્ર ૭૮૩આમા કરાયુ છે આ સમ્બન્ધમા આવસ્સયભાસની ૨૩ મી ગાથા (પત્ર ૭૮૪આ) પણ જોવી ઘટે

જે સુત્તના દરેક શબ્દની કે કેટલાએક શબ્દોની સુત્તફાસિય (સૂત્ર સ્પર્શિક) નિજ્જુત્તિ–આવસ્સયનિજ્જુત્તિ છે તે સુત્ત ઉપલબ્ધ આવસ્સયના અગરૂપ છે–મૌલિક છે જે સુત્ત ઉપર ઉપર્યુક્ત પ્રકારની નિજ્જુત્તિ નથી પણ જેનો અર્થ સામાન્યપણે નિજ્જુત્તિમા વર્ણવાયો છે તે પણ મૌલિક સુત્ત છે જે સુત્તને લક્ષ્યમા રાખીને નિજ્જુત્તિકારે કથન કર્યુ છે તે પણ મૌલિક સુત્ત છે પછી ભલેને હરિભદ્રસૂરિએ એના સુત્તના પ્રારમ્ભમા सूत्रकार आह तच्चेद सूत्रम् જેવો ઉલ્લેખ ન પણ કર્યો હોય[1] દા ત तत्थ समणोवासओ थूलगपाणाइवाय समणोवासओ पच्चक्खाइ' ઇત્યાદિ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ શ્રાવકના બાર વ્રતો અને સલેખના સમ્બન્ધી [2]સુત્તો પણ મૌલિક છે

શ્રીસિદ્ધચક્ર' (વ ૪ અ ૮ પૃ ૧૭૪-૬)મા આવશ્યકના કર્તા ગણધર ભગવાન્ કે સ્થવિર મહારાજ ? આવશ્યકસૂત્રનો પલટો થયો છે કે મૂળ રૂપ જ છે ? ' એ નામનો લેખ છપાયો છે એના પૃ ૧૭૪મા એવો ઉલ્લેખ છે કે [3]અણુઓગદ્દારમા એમ કહ્યુ છે કે ગણધરોને આવસ્સયના અર્થનો અનન્તરાગમ હોય અને આવસ્સયસુત્તનો આત્માગમ હોય. પૃ ૧૭૫મા કહ્યુ છે કે ' ગણધર મહારાજાઓએ જે કહેલુ હોય તે

---

૧ આ પ્રમાણોની પરીક્ષણવિધિ પ્રમાણેના સુત્તની નોધ સુખલાલજીએ લીધી છે (જુઓ પૃ ૮૭) ૨ આને આધારે વદિત્તુ સૂત્ર રચાયુ છે એમ સુખલાલજીએ કહ્યુ છે (જુઓ પૃ ૮૭) ૩ જુઓ સુત્ત ૧૪૪ (પત્ર ૨૧૯અ)

બધુ અગપ્રવિષ્ટ હોય એ માન્યતા ભૂલભરેલી છે, પણ અગપ્રવિષ્ટ શાસ્ત્ર ગણધરના જ કરેલાં હોય એ માન્યતા વ્યાજબી છે અર્થાત્ અગબાહ્ય શ્રુત ગણધર કે અન્ય સ્થવિરકૃત હોય તેમા અડચણ નથી ' પૃ ૧૭૬મા ઇરિયાવહિ સુત્તને મહાવીરસ્વામી કેવલી થયા તે પૂર્વેનુ એ છે એમ કહ્યુ છે અન્તમા પૃ ૧૭૬મા સારાશ નીચે મુજબ અપાયેલો છે —

' (૧) આવશ્યકસૂત્ર જે વર્તમાનમા છે તે અસલથી છે

(૨) આ આવશ્યકસૂત્રનુ કથન અર્થ થકી ભગવાન મહાવીર મહારાજે કરેલુ છે અને સૂત્ર થકી રચના તેની ગણધર મહારાજે જ કરેલી છે

(૩) તીર્થસ્થાપનાને દિવસેજ આવશ્યક સૂત્રની રચના થએલી છે

(૪) અગપ્રવિષ્ટ નહિ છતા પણ આવશ્યકસૂત્રની રચના ગણધરોએજ કરેલી છે

પ્રખર વક્તા મુનિ રામવિજયજી(વિજયરામચન્દ્રસૂરિજી)એ સનાતન સત્યનો સાક્ષાત્કાર ' એ નામના પુસ્તિકારૂપે લખેલા [1]લેખમા (પૃ ૧–૬૭)મા સુખલાલજીએ પચપ્રતિક્રમણની પ્રસ્તાવનામા ઉપસ્થિત કરેલા પ્રશ્ન આવશ્યકસૂત્રના કર્તા કોણ ' નો ઉત્તર વિસ્તારથી સૂચવ્યો છે

આવશ્યકના કર્તૃત્વ અગે H C L J(પૃ ૧૫૮)મા મે નોધ લીધી છે અને સેનપ્રશ્ન(પત્ર ૨૦અ અને ૫૧અ–આ)માથી અવતરણ આપી પડાવશ્યકસૂત્ર ગણધરકૃત છે એવુ સેનપ્રશ્નકારનુ મન્તવ્ય નોધ્યુ છે કે જે બાબત હુ સુખલાલજીનુ સાદર ધ્યાન ખેચુ છુ

' નમોકાર ' (નમસ્કાર) મન્ત્ર—વૈદિક હિન્દુઓમા જે સ્થાન [2]ગાયત્રીનુ છે અને બૌદ્ધોમા ' તિસરણમન્ત્ર 'નુ જે હતુ તેવુ મહત્ત્વનુ અને પ્રસિદ્ધ સ્થાન જૈનોના ત્રણે ફિરકાઓમા [3]નવકાર મન્ત્રનુ છે

---

૧ આ લેખ શ્રી વીર સમાજ અમદાવાદથી ઈ સ ૧૯૨૯મા છપાયો છે
૨ આ મન્ત્ર તેમજ એનુ જૈન, નૈયાયિક વૈશેષિક વૈષ્ણવ બૌદ્ધ અને જૈમિનીય સમ્પ્રદાય પ્રમાણેનુ ઉપાધ્યાય શુભતિલકે રચેલુ વ્યાખ્યાન મે સમ્પાદિત કરેલી અનેકાર્થરત્નમજૂષા(પૃ ૭૧–૭૨)મા અપાયેલ છે ૩ આના નમો અરિહતાણ એ પદના ૧૧૦ અર્થ અ૦ ૨૦ મ૦મા (પૃ ૧૦૩–૧૧૮)મા છપાયા છે

આ મંત્રના નવ પદ છે તેમાં પહેલા પાંચમાં તીર્થંકર, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુને નમસ્કાર કરાયો છે એથી એનું નવકાર, નમુક્કાર ને નમોક્કાર (નમસ્કાર) એ નામ સાર્થક ઠરે છે બાકીના ચાર પદોમાં આ પાંચ પરમેષ્ઠીઓને કરાયેલો નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરે છે અને એ સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ કોટિના મંગલરૂપ છે એ વાત કહી છે છેલ્લાં ચાર પદ ' ચૂલિકા ' ગણાય છે અને એ પહેલા પાંચ પછીથી ઉમેરાયેલાં છે એમ કેટલાક માને છે દિગમ્બરો છેલ્લા—નવમા પદના ' હવઇ ' ને બદલે ' હોઇ ' પાઠ બોલે છે દિગમ્બરોના છક્ખંડાગમના પ્રથમ ખંડ ' જીવટ્ઠાણ ' ના પ્રારમ્ભમાં આ નવકારમંત્રના પહેલા પાંચ પદ જોવાય છે આના ઉપરની ધવલા નામની ટીકામાં એના કર્તા વીરસેન એમ કહે છે કે આ સુપ્રસિદ્ધ પાંચ પદરૂપ ણમોકાર (નવકાર) મંત્રના આદિ કર્તા આચાર્ય [1]પુષ્પદંત છે વિશેષમાં આ વીરસેને આ મંત્રને મંગલસૂત્ર ગણી ' તાલપ્રલમ્બ ' સૂત્રની પેઠે દેશામર્શક દર્શાવી મંગલ, નિમિત્ત હેતુ, પરિમાણ, નામ અને કર્તા એ છનો પ્રરૂપક સિદ્ધ કર્યો છે[2] આ તો દિગમ્બર માન્યતાની વાત થઈ શ્વેતામ્બરો નવકાર મંત્રને પંચ મંગલ-સુયક્ખંધ (પંચમંગલશ્રુતસ્કંધ) કહે છે પહેલાં તો આ સ્વતંત્ર કૃતિ ગણાતી હતી અને એના ઉપર નિજ્જુત્તિ, ભાસ અને ચુણ્ણિ હતાં કાલાન્તરે આ નિજ્જુત્તિ ઇત્યાદિ નાશ પામ્યાં વખત જતાં મહર્દ્ધિશાળી અને [3]પદાનુસારી [4]વઇરસામી (વજ્રસ્વામી) નામના દ્વાદશાંગશ્રુતધર

---

[1] પ્રેમી૦ ગ્રંથ (પૃ ૪૪૬)માં કહ્યું છે કે ષટ્ખંડાગમના કર્તા પુષ્પદંત—ભૂતબલિ આચાર્ય છે અને એઓ વિક્રમની બીજી ત્રીજી સદીમાં થયા છે [2] જુઓ છક્ખંડાગમ (ભા ૨)ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૩૩-૫) [3] પદાનુસારિત્વ એ એક પ્રકારની બુદ્ધિની વિશેષતા છે ત૦ રા૦ વા૦ (પૃ ૧૪૩)માં પદાનુસારિત્વનો અને પ્રજ્ઞાશ્રમણત્વનો બુદ્ધિની ૧૮ ઋદ્ધિ ગણાવતાં બે ઋદ્ધિ તરીકે ઉલ્લેખ કરાયો છે [4] વીરસંવત્ ૪૯૬માં જન્મેલા અને વીરસંવત્ ૫૮૪માં સ્વર્ગે સંચરેલા આ આચાર્ય તે તિલોયપણ્ણત્તિમાં પ્રજ્ઞાશ્રમણોમાં અન્તિમ વઇરજસ તરીકે ઓળખાવાતા આચાર્ય હોય તો નવાઇ નહિ એમ છક્ખંડાગમ(ભા ૨)ની પ્રસ્તાવના(પૃ ૩૪)માં કહ્યું છે

ઉત્પન્ન થયા તેમણે આ પચમગલસુયક્ખધનો ઉદ્ધાર [1]મૂલસુત્તમા લખ્યો એ મૂલસુત્તની પ્રરૂપણા તો સૂત્રથી ગણધરોએ અને અર્થથી અરિહંત ભગવાન ધર્મતીર્થંકર ત્રિલોકપૂજ્ય વીરજિનેશ્વરે કરી છે આમ વૃદ્ધ સમ્પ્રદાય છે મહાનિસીહમાના આ મતનમના [2]ઉલ્લેખનો સમય મોડામા મોડો હરિભદ્રસૂરિના સમય જેટલો ગણાય આ વૃદ્ધ સમ્પ્રદાય છે એટલે આ માન્યતાને સાચી ગણતા પચમગલસુયક્ખધની ઉત્પત્તિ વજ્રસ્વામી જેટલી તો પ્રાચીન ગણાય જ આના પહેલા પાચ પદો વિયાહ૦ના આદ્ય સૂત્ર રૂપે જોવાય છે (જુઓ ટિ [3]) એટલુ જ નહિ પણ એ [3]પાચે પદો ઉપર અભયદેવસૂરિએ વ્યાખ્યા રચી કરી છે આવસ્સયનિજ્જુત્તિમાની [4]નમુક્કાર-નિજ્જુત્તિમા અરિહંત વગેરે પાચે પરમેષ્ઠીઓની વ્યાખ્યા અપાઇ

---

૧ આ મૂલસુત્ત તે ઉપલબ્ધ આગમો પૈકી આવસ્સય છે કેમકે એની નિજ્જુત્તિ ' નવકારમન્ત્ર ના પાચ પદોને સમજાવે છે હિન્દી પચ પ્રતિક્રમણમાના સુખલાલજીના મે નિબ ધો પૈકી એકમા નવકારમંત્ર યા પચપરમેષ્ઠી અને આવશ્યક કે પ્રતિક્રમણનુ રહસ્ય એ નામથી વિ સ ૧૯૩૪ મા ગુજરાતીની એક તરીકે છપાયા છે એમા ' આવશ્યકના કર્તા સબધી મારા વિચારોનુ પુનરાવર્તન સુખલાલજીએ લખેલુ તે પણ જણાયુ છે પરિશિષ્ટ તરીકે બૌદ્ધ ધર્મના નિત્ય પાઠમાથી વૈદિક સધ્યામાથી અને પારસીઓના ખોરદેહ અવસ્તામાથી પાઠો આપી તેની જૈન શાસ્ત્રના પાઠ સાથે તુલના કરાઇ છે અહીં પૃ ૯૧ મા વિસેસા૦ના ટીકાકાર કોટ્યાચાર્યને આચાર ને સૂયગ'ના ટીકાકાર શીલાકસૂરિથી અભિન્ન ગણ્યા છે તે ભૂલ છે

૨ જુઓ H C L J (પૃ ૮૦) ૩ છપ્પન ગમ (ભા ૨)ની પ્રસ્તાવના(પૃ ૪૧)મા કહ્યુ છે કે ભગવતીસૂત્રમા પ્રથમા પદને સ્થાને ' णमो बंभीए लिवीए ' એવુ પ અપાયુ છે આ૦ સ૦ દ્વારા મુદ્રિત આવૃત્તિમા તો આમ નથી ત્યાં તો પાચે પદ પ્રથમ સૂત્રરૂપે અપાયા છે અને ' णमो बंभीए लिवीए તે બીજા સૂત્ર તરીકે રજૂ કરાયુ છે બાકી અભિધાનરાજેન્દ્ર (પૃ ૧૮૩૫)મા વિયાહ૦માનુ અધૂરું અવતરણ અપાયુ છે એમા नमो लोए सव्वसाहूण ' પાઠ રહી ગયો છે મૂળ પ્રતિ જોઇ હતે તો આ ભૂલ થાત નહિ

૪ વિસેસા૦ની ગા ૫મા પચનમુક્કારનો ને ૧૧ મીમા નમોક્કારનો ઉલ્લેખ છે

છે આ ઉપરથી આવસ્સયનુ એક અગ તે પાચ પદો પૂરતો તો પચ મગલસુયક્ખધ છે એમ નિજ્જુત્તિકારના સમયમા તો મનાતુ એ વાત ફલિત થાય છે વિશેષમા પત્ર ૪૦૭આમા અપાયેલી નિજ્જુત્તિની ૯૨૬મી ગાથામા નમસ્કાર મ ત્રના છેલ્લા ત્રણ પદો નજરે પડે છે આ રહી એ ગાથા —

अरिहतनमोक्कारो स व्वपावप्पणासणो ।
मगलाण च सव्वेसिं पढम हवइ मगल ॥ ९२६ ॥ ”

એવી રીતે ગા૦ ૯૮૨મા સિદ્ધને નમસ્કાર કરવાનો પ્રભાવ સૂચવી બીજુ મગન કહ્યુ છે આચાય ઉપાધ્યાય અને સાધુ માટે આવા વિધાનની ભલામણ કરાઇ છે (જુઓ પત્ર ૪૪૮આ ૪૪૯આ અને ૪૫૦અ) આમ પાચ મગલરૂપ પાચ નમસ્કારનો નિર્દેશ છે

કવિગ નરેશ ખારવેલના હાથીગુફામાંના શિલાલેખમા ‘णमो अरिहताण । णमो सव्वसिधाण । ” એવો ઉલ્લેખ છે આ ખારવેલનો સમય ઇ સ પૂર્વે ૧૭૦ની આસપાસનો મનાય છે આ ઉપરથી પુષ્પદન્તને પચ મગલસુયક્ખધના કર્તા માનતા અચકાવુ પડે અને મહાનિસીહમાં સૂચવ્યા મુજબ અથથી એના કર્તા તીથ કર છે અને સૂત્રથી ગણધર છે એ વાત સ્વીકારાય તો તો પછી ધવલાકારની વાત ટકી જ ન શકે અભિધાન રાજેન્દ્ર (પૃ ૧૮૩૫)મા નમસ્કારપાઠને અનાષ ’ કહેનારને પાપી ’ વગેરે ઇલકાબ અપાયા છે

પૃ ૧૬૮ પિડનિજ્જુત્તિ (ગા ૫૦૯) મનુસ્મૃતિ (અ ૯ શ્લો ૮૮)નુ સ્મરણ કરાવે છે કેમકે એમા ઋતુધર્મ પ્રાપ્ત થાય તે પૂવ કન્યાને પરણાવવાની વાત છે પિડનિજ્જુત્તિ(ગા ૪૭૪–૪૮૦)મા ‘ रट्ठवाल ’ નાટક ભજવાયાની વાત છે જુઓ પૃ ૨૪૪

પૃ ૧૭૮ ને ૧૮૫ દસ પઇણ્ણગ ને અવશિષ્ટ આગમો પૈકી કેટલાક ઉક્કાલિય સુય છે તો કેટલાક કાલિય છે

પૃ ૧૮૨ રત્નમણ્ડનસૂરિએ વિ સ ૧૪૭૮(રામાબ્ધિશક)મા રચેલા વિચારામૃતસગ્રહ(પત્ર ૮આ)મા ‘ योनिप्राभृत पूर्वश्रुतगत ” એવા ઉલ્લેખપૂર્વક નીચે મુજબની ગાથા આપી છે —

' अग्गेणिपुव्वनिग्गयपाहुडसत्थस्स मज्झयारंमि ।
किंचि उद्दुदेस धरसेणो वज्जियं भणइ ॥
गिरि उज्जित ठिएण पच्छिमदेसे 'सुरट्ठ गिरिनयरे ।
बुड्ढत उद्धरिय दूसमकालप्पयावमि ॥"

प्रथम खंडे—

अट्ठावीस सहस्सा गाहाण जत्थ वाणया सत्थे ।
अग्गेणि पुव्वमज्झे सखेव वित्थरे मुत्तु ॥
चतुर्थखण्डप्रान्त योनिप्राभृते ॥

આ ઉપરથી ત્રણ બાબતો તારવી શકાય છે (૧) જોણિપાહુડ એ બીજા પુર્વનો ભાગ છે (૨) ધરસેને એનો થોડોક અંશ મેળવી લખાણ કર્યું છે (૩) જોણિપાહુડના આધામા આજ ચાર ખણ્ડ છે

પૃ ૨૨૩, ટિ ૩ આ સઘદાસગણિએ કપ્પના ભાસમા અને ક્ષેમકીર્તિસૂરિએ સંસ્કૃત ટીકા (ભા ૪ પૃ ૧૧૪૪–૬)મા ત્રિભુવનની સમસ્ત સજીવ અને નિર્જીવ વસ્તુઓ વેચનારી અને જનરલ સ્ટોર્સ (general stores)નુ સ્મરણ કરાવનારી કુત્તિયાવણ (સ કુત્રિકાપણ ને કુત્રિજાપણ) વિષે માહિતી આપી છે વસ્તુનુ મૂલ્ય ખરીદનારના સામાજિક દરજ્જા પ્રમાણે લેવાતુ વિયાહ૦ (સ ૯ ઉ ૩૩)મા તેમજ નાયા (સુય ૧ અ ૧)મા કુત્તિયાવણ શબ્દ વપરાયો છે આને અંગેનો એક લેખ ઇતિહાસની કેડી (પૃ ૨૬૨–૬)મા છપાયો છે આને લગતો મારો વિસ્તૃત લેખ હવે પછી છપાશે

પૃ ૨૨૪ J A (Vol V, No 4, pp 133–136)માં શ્રી પી કે ગોડેનો 'Date of Malayagiri Suri' નામનો લેખ છપાયો છે એમા મલયગિરિનો સમય વિ સ ૧૧૦૦થી વિ સ ૧૧૭૫નો દર્શાવાયો છે આ તેમજ બીજી બાબતો મે 'ટીકાકાર મલયગિરિસૂરિની જીવનરેખા' નામના (અપ્રસિદ્ધ) લેખમા વિસ્તારથી વિચારી છે

પરિશિષ્ટ ૨ . પ્રશ્નાવલી

આ પુસ્તક તૈયાર કરતી વેળા મને ઉપસ્થિત થયેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર આગમોના વિશિષ્ટ અભ્યાસીઓ-તજ્જ્ઞો પાસેથી મેળવવા સુગમ થઇ પડે તે માટે એ અહીં હું આપું છું

પૃ ૯ પં ૧૬ બૌદ્ધોએ પોતાના ગ્રંથ માટે ઉવંગ (ઉપાંગ) જેવી સંજ્ઞા વાપરી છે ?

પૃ ૧ પં ૧૪ શું પ્રજ્ઞાપના અને મહાપ્રજ્ઞાપના એક જ છે ?

પૃ ૧ પં ૨૧ વિક્રમની બારમી સદી પહેલાના કોઈ પણ ગ્રંથમાં બાર ઉવંગો એવો ઉલ્લેખ કે એ રીતે એના બાર નામો ગણાવાયા છે ?

પૃ ૧૧ પં ૩-૪ સૂરપન્નત્તિની ટીકામાં એ અમુક આગમનું ઉવંગ છે એવી વાત આવે છે ખરી ?

પૃ ૧૧ પં ૬-૭ કોઈ વૈદિક કે બૌદ્ધ શાસ્ત્ર માટે છેયસુત્ત (છેદસુત્ત) સંજ્ઞા વપરાઇ છે ને હોય તો ક્યા ?

પૃ ૧૧ પં ૧૧-૧૩ 'છેયસુત્ત' સંજ્ઞા કેટલી પ્રાચીન છે ? એનું લક્ષણ કેટલું પ્રાચીન મળે છે ? અને એ શું છે ?

પૃ ૧૧ પં ૨૨-૨૩ છેયસુત્તની સંખ્યા દર્શાવનારો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઉલ્લેખ શો છે ?

પૃ ૧૨, પં ૪-૫ મૂલસુત્ત જેવી સંજ્ઞા કોઈ વૈદિક કે બૌદ્ધ શાસ્ત્ર માટે વપરાઇ છે ?

પૃ ૧૨ પં ૧૨ મૂલસુત્તની સંખ્યા દર્શાવનારો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઉલ્લેખ શો છે ?

પૃ ૧૨ પં ૧૫ મૂલસુત્તનું પ્રાચીનમાં પ્રાચીન લક્ષણ શું છે ?

પૃ ૧૩ પં ૧૭ જિનધમ્મસ્તોત્ર (શ્લો ૩)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં મહાપચ્ચક્ખાણનો નિર્દેશ છે ?

પૃ ૧૪ પં ૨૪-૨૫ નંદી ને અણુઓગદ્દાર માટે ચૂલિયાસુત્ત સંજ્ઞા પ્રથમ કોણે કઇ કૃતિમાં વાપરી છે ?

પૃ ૧૬ પં ૧૩-૧૪ આયાર ઉપર દીપિકા રચનારા હેમવિમલસૂરિ તે કોણ ?

પૃ. ૨ , પં ૨૬-૨૭ કમ્મવિવાગ(ગા ૬)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ(પૃ ૧૭ ૮)માંના નવ અવતરણરૂપ પદ્યો કઇ કૃતિમાંના છે ?

પૃ ૨૧ પં ૪ સેનપ્રશ્ન (પત્ર ૮ આ)માં નિર્દેશાયેલી પ્રાકૃત સિદ્ધાન્તસ્તવ નામની કૃતિ કોઇ સ્થળેથી પ્રસિદ્ધ થઇ છે ? અને હોય તો ક્યાંથી ?

પૃ ૩૩ પં ૬ આયારનિજ્જુત્તિમાં પાંચમા ને છઠ્ઠા અજ્ઝયણના ઉદ્દેસગની જે સંખ્યા ગણાવાઇ છે તે કેવી રીતે સંગત મનાય ?

પૃ ૩૪, ૫ ૯ આચારનિર્જ્યુક્તિની ઇક્કારસતિતિથી શરૂ થતી ગાથાના ઉત્તરાર્ધ-
નો શો અર્થ છે ?

પૃ ૩૫ ૫ ૧ આચારમા વે૦ છ૦મા કયુ લખાણ છે ?

પૃ ૪૦ ૫ ૨૧–૨૨ આચારનિર્જ્યુક્તિ(ગા ૨૮૭)ગત ઘેરેહિ થી શુ
સમજવાનુ છે ? શુ એ માનાર્થે બહુવચન છે ?

પૃ ૪૦, ટિપ્પણ આચારચુણ્ણિના કર્તા નદીચુણ્ણિના કર્તાથી ભિન્ન ખરા કે નહિ ?

પૃ ૪૧, ૫ ૯ પરિશિષ્ટપર્વ (સ ૯ શ્લો ૮૮)મા વિચિત્રચર્યા છપા-
યેલ છે તે બરાબર છે ?

પૃ ૪૨, ૫ ૧ સીમધરસ્વામી તરફથી વિમુક્તિ (વિમુત્તિ) અને ભાવના (ભાવણા)
એ મળ્યાનુ જે પરિશિષ્ટપર્વમા કહ્યુ છે તે માટે શો આધાર છે ?

પૃ ૫૨ ૫ ૧ આચાર ઉપર કોઇ ભાસ છે ?

પૃ ૫૨ ૫ ૨૦ આચારચુણ્ણિના કર્તા કોણ ?

પૃ ૫૩ ૫ ૭–૧૧ આચાર ઉપરનુ ગધહસ્તીનુ વિવરણ કઈ ભાષામા હતુ ?
એમાથી કોઇ કૃતિમા અવતરણ અપાયુ છે ? અને હોય તો તે કૃતિ
કઇ ? ગધહસ્તી તે કોણ ? તત્ત્વાર્થસૂત્રના ટીકાકાર કે અન્ય કોઇ ?

પૃ ૫૪ ૫ ૨૫ આચાર ઉપર લક્ષ્મીકલ્લોલે અવચૂરિ કઈ સાલમા રચી છે ?

પૃ ૫૬ ૫ ૫ આચારનો ૫ બેચર દાસજીએ કરેલો અનુવાદ છપાયો છે ? અને
હોય તો ક્યા ?

પૃ ૫૭ ૫ ૧૬ સૂયગડના બીજા સુયક્ખધનુ કોઈ વિશિષ્ટ નામ છે ? અને
હોય તો તે શુ છે ?

પૃ ૭૩ ૫ ૨૩ સૂયગડ (સુય૦ ૧ અ ૮ ગા૦ ૧૮)ની ટીકામા ઉદ્ગમદે
વાણુ પવ ટીકામા છે એમ શીલાકસૂરિ કહે છે તો એ કઇ ટીકામા છે ?

પૃ ૭૭, ૫ ૨ ઠાણના ઉપર કોઇ નિર્જ્યુક્તિ ભાસ કે ચુણ્ણિ રચાયેલ છે ?

પૃ ૭૭, ૫ ૮ ઠાણ ઉપર અભયદેવસૂરિકૃત ટીકા કરતા કોઇ પ્રાચીન ટીકા છે ?

પૃ ૭૯ ૫ ૬–૭ સમવાય ઉપર કોઈ નિર્જ્યુક્તિ ભાસ કે ચુણ્ણિ છે ?

પૃ. ૭૯ ૫ ૭–૮ સમવાય ઉપર અભયદેવસૂરિકૃત ટીકા કરતા કોઈ પ્રાચીન ટીકા છે ?

પૃ ૮૩ ૫ ૧૮–૧૯ વિવાહ૦ ઉપર નિર્જ્યુક્તિ કે ભાસ છે ?

પૃ ૮૪ ૫ ૭ વિવાહ૦ની અભયદેવસૂરિકૃત ટીકામા જે ચુણ્ણિનો ઉલ્લેખ છે
તે ક્યા ?

પૃ ૧૧૯ ૫ ૨૪ પણ્ણવણા સિવાયના ઉવગના કર્તાના નામ મળે છે ખરા ?

પૃ ૧. ઉત્તર૦મા નિર્દેશાયેલા દેશી તે જ રાયપ્પસેણઇય ખરા ?

પૃ ૧૨૭ પં ૩ જીવાભિગમના વીસ વિભાગ હોવાનો કઇ જૈન કૃતિમાં ઉલ્લેખ છે?

પૃ ૧૨૭ પં ૮ જીવા૦ની ત્રીજી પડિવત્તિમાં દ્વીપો અને સમુદ્રો અંગે જે હકીકત છે તે શું પ્રક્ષિપ્ત છે?

પૃ ૧૨૮ પં ૫ જીવા૦ના મલયગિરીય વિવરણમાં જે મૂલ ટીકાનો ઉલ્લેખ છે તે ટીકા કઇ?

પૃ ૧૨૯ પં ૯ જીવા૦ ઉપર દેવસૂરિની લઘુવૃત્તિ છે?

પૃ ૧૩૦ પં ૧૮ અમુક કૃતિને અમુક અંગનું ઉવંગ ગણવા માટેના સબળ કારણો કયા?

પૃ ૧૩૬ પં ૨૪ નિરયાવલિયાનું બીજું નામ કપ્પિયા છે એમ કહેવા માટે શો આધાર છે?

પૃ ૧૩૬ પં ૨૫ જંબુદ્દીવપણ્ણત્તિ(વ ૬)માં જે કપ્પિયાનો ઉલ્લેખ છે તે કયો ગ્રંથ છે?

પૃ ૧૩ પં ૨૨ સ્થાન અને શય્યાનો વિશેષ અર્થ શો છે?

પૃ ૧ ૯, પં ૨૪ કપ્પવડિંસિયામાં વિયાહ૦નો અતિદેશ અથવા વિયાહ૦માં એનો એમ કેમ નહિ?

પૃ ૧૪૧ પં ૨૨ સૂર્યાભદેવના અધિકારમાં પુષ્પક વિમાનનું નામ છે?

પૃ ૧૪૧, પં ૨૩ દિગ્મિઢલગ એટલે શું?

પૃ ૧૪૧ પં ૨૭ ઉજ્જ એટલે શું?

પૃ ૧૪૨, પં ૨૬ કાલીના ગુરુરૂપ પુપ્ફચૂલાથી દસ દેવીના પૂર્વ ભવના ગુરુરૂપ પુપ્ફચૂલા ભિન્ન કે અભિન્ન છે?

પૃ ૧૪૪, પં ૩ છયસુત્તની સંખ્યાનો નિ શ જિનપ્રભસૂરિના સિદ્ધંતથવ કરતા કોઇ પ્રાચીન કૃતિમાં છે?

પૃ ૧૪૫ છેલ્લી નિસીહ ઉપર જિનદાસગણિની પૂર્વે કોઈએ ચુણ્ણિ રચી હોય એમ લાગે છે તો શું તે મળે છે?

પૃ ૧૫૪ પં ૧૨ આવસ્સયને છેયસુત્ત ગણવું વાજબી છે?

પૃ. ૧૫૪ પં ૨ આવસ્સયમાં અસલ સુત્ત કેટલા એનો ઉત્તર પ્રાચીનમાં પ્રાચીન કઈ કૃતિમાં છે?

પૃ ૧૫૫ પં ૫ પુક્ખરવરદીવડ્ઢે ને સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં એ સુત્ત કેટલા પ્રાચીન છે? એ આવસ્સયના સુત્તરૂપ છે? એના ઉપર નિજ્જુત્તિ કેમ નથી? નિજ્જુત્તિ વિનાના બીજા કયા સુત્ત છે?

પૃ ૧૬૭ ટિ ૧ દસવેયાલિયનિજ્જુત્તિ(ગા ૮૨)માં નિર્દેશાયેલા ગોવિંદ તે

જ નદીની પટ્ટાવલીમાં નાગાર્જુનના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવાયેલા એરિ કે છે?

પૃ. ૧૬૬, પં ૨૮ પિંડનિર્યુક્તિ ઉપરની હારિભદ્રીય વૃત્તિ મળે છે?

પૃ ૧૭૧, પં ૨૮ પૃ ૧૭૩, પં ૧૨ ચઉસરણ, ભત્તપરિણ્ણા ઈત્યાદિ પઇણ્ણગ વીરભદ્રની કૃતિ અમુક છે એ આગમ ગણાય અને શાથી ગણાયા? એમાંના અમુક જ પઇણ્ણગ ગણાય છે એમ જે કહેવાય છે તેનું શું કારણ?

પૃ. ૧૭૬, પં છઠ્ઠી વાનરઋષિ તે જ વિજયવિમલ છે?

પૃ. ૧૮૧ પં ૩, ૪ નાગસૂક્ષ્મ આગમ અને તુરક્કદેવતનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે અને એ ક્યાં દર્શાવાયું છે?

પૃ ૧૮૧ પં ૨-૩ શ્રીભગવતીસૂત્ર (પૃ ૩૨૬)માં ઘોડમુહ કપ્પાસિય અને કણ્ણગત્તરિને અશ્વશાસ્ત્ર કાર્પાસશાસ્ત્ર અને સુવર્ણશાસ્ત્ર કહ્યા છે તો તે શું વિચારણીય નથી?

પૃ. ૧૮૩ ટિ ૧ વેસિય તે કયો ગ્રંથ છે?

પૃ ૧૮૬, પં ૨ અંગચૂલિયાથી શું કૃતિ સમજવી?

પૃ. ૧૮૮ પં ૨-૪ જે ઇસિભાસિય ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીએ નિર્યુક્તિ રચી છે તે જ આ મુદ્રિત કૃતિ છે?

પૃ ૧૯૦ પં ૨૨-૩ શું નારીના જ્ઞાન વિના સંહિતા-વિવરણ પ્રતિપાદન સંભવે?

પૃ ૧૯૧ પં ૪-૭ ઉપલબ્ધ જોણિપાહુડ તે એ નામની વનક અને જ્યોતિષ શાસ્ત્રની કૃતિથી ભિન્ન છે?

પૃ ૧૯૮, પં ૧૦-૧૨ વિ. સં ૧૪૧૨માં તાડપત્ર પર લખાયેલી સિદ્ધપ્રાભૃત વૃત્તિ તે કઈ?

પૃ ૧૯૮ પં ૨૨, આજે જે નંદીચૂર્ણિ મળે છે તેને પ્રાચીન આગમ માનવામાં શી હરકત છે?

પૃ ૨૦૦ પં ૬-૭ દીવસમુદ્દપણ્ણત્તિ તે જ શું દીવસાગરપણ્ણત્તિ છે?

પૃ. ૨૦૦ પં ૧૨-૧૪ બંધદસાગત આયાર અને વિમુક્તિ આચારના અધ્યયનથી ભિન્ન છે?

પૃ ૨૦ પં ૨૩ પવણાવાગરણસાગત ઇસિભાસિય તે કયું?

પૃ ૨૦૦ ટિ ૧ દસ નામ કઈ રીતે મળાવવાં?

પૃ ૨૧૦ પં ૨૦ 'સિત્તરિ'નો ઉલ્લેખ સયગને બદલે તો નથી થયો?

પૃ ૨૧૧ પં ૧૫-૧૬ કેટલાક ગ્રંથોનાં નામ મળે છે અને તે ક્યાં છે?

પૃ ૨૧૧ પં ૨૧-૨૨ પાહુડિયા એ શું પાહુડ કરતાં પણ નાના વિભાગનું નામ છે?

પૃ ૧૨૭ પં ૩ જીવાભિગમના વીસ વિભાગ હોવાનો કઇ જૈન કૃતિમા ઉલ્લેખ છે ?

પૃ ૧૨૭, પં ૮ જીવા૦ની ત્રીજી પડિવત્તિમા દ્વીપો અને સમુદ્રો અંગે જે હકીકત છે તે શું પ્રક્ષિપ્ત છે ?

પૃ ૧૨૮, પં ૫ જીવા૦ના મલયગિરીય વિવરણમા જે મૂલ ટીકાનો ઉલ્લેખ છે તે ટીકા કઇ ?

પૃ ૧૨૮ પં ૯ જીવા૦ ઉપર શું દેવસૂરિની લઘુવૃત્તિ છે ?

પૃ ૧૩ પં ૧૮ અમુક કૃતિને અમુક અંગનું ઉપાંગ ગણવા માટેના સબળ કારણો કયા ?

પૃ ૧૩૬ પં ૨૪ નિરયાવલિયાનું બીજું નામ કપ્પિયા છે એમ કહેવા માટે શો આધાર છે ?

પૃ ૧૩૬, પં ૨૫ જમ્બુદ્દીવપણ્ણત્તિ(વ ૧)મા જે કપ્પિયાનો ઉલ્લેખ છે તે કયો ગ્રંથ છે ?

પૃ ૧૩૮ પં ૨૨ સ્થાન અને શય્યાનો વિશેષ અર્થ શો છે ?

પૃ ૧ ૯ પં ૨૪ કપ્પવડિંસિયામા વિયાહ નો અતિદેશ અથવા વિયાહ૦મા એનો એમ કેમ નહિ ?

પૃ ૧૪૧ પં ૨૨ સૂર્યાભદેવના અધિકારમા પુષ્પક વિમાનનું નામ છે ?

પૃ ૧૪૧, પં ૨૩ દિગ્ગિદત્તએ એટલે શું ?

પૃ ૧૪૧, પં ૨૭ ઉજ્જ એટલે શું ?

પૃ ૧૪૨, પં ૨૬ કાલીના ગુરુરૂપ પુષ્પચૂલાથી દસ દેવીના પૂર્વ ભવના ગુરુરૂપ પુષ્પચૂલા ભિન્ન કે અભિન્ન છે ?

પૃ ૧૪૪, પં ૩ છેયસુત્તની સંખ્યાનો નિર્દેશ જિનપ્રભસૂરિના સિદ્ધંતથવ કરતા કોઇ પ્રાચીન કૃતિમા છે ?

પૃ ૧૪૫ છેલ્લી નિસીહ ઉપર જિનદાસગણિની પૂર્વે કોઈએ ચુણ્ણિ રચી હોય એમ લાગે છે તો શું તે મળે છે ?

પૃ ૧૫૪ પં ૧૨ આવસ્સયને છેયસુત્ત ગણવું વાજબી છે ?

પૃ. ૧૫૪, પં ૨૦ આવસ્સયમા અસલ સુત્ત કેટલા એનો ઉત્તર પ્રાચીનમા પ્રાચીન કઈ કૃતિમા છે ?

પૃ ૧૫૫ પં ૫ પુક્ખરવરદીવડ્ઢે ને સિદ્ધાણ બુદ્ધાણ એ સુત્ત કેટલા પ્રાચીન છે ? એ આવસ્સયના સુત્તરૂપ છે ? એના ઉપર નિજ્જુત્તિ કેમ નથી ? નિજ્જુત્તિ વિનાના બીજા કયા સુત્ત છે ?

પૃ ૧૬૭, ટિ ૧ દસવેયાલિયનિજ્જુત્તિ(ગા. ૮૨)મા નિર્દેશાયેલા ગોવિંદ તે

જ નદીની પટ્ટાવલીમા નાગાર્જુનના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવાયેલા ગોવિંદ છે?

પૃ. ૧૬ , પં ૧૮ પિંડનિર્યુક્તિ ઉપરની હારિભદ્રીય વૃત્તિ મળે છે?

પૃ ૧૦૧ પં ૧૯, પૃ ૧૦૩ પં ૧૨ ચઉસરણ, ભત્તપરિણ્ણા ઇત્યાદિ પઇણ્ણગ વીરભદ્રની કૃતિ ગણાય છે એ આગમ, ક્યારથી અને શાથી ગણાયા? એમાના અમુક જ પઇણ્ણગ શ્રાવકો ભણી શકે એમ જે કહેવાય છે તેનુ શુ કારણ?

પૃ. ૧૦૬, પં છઠ્ઠો વાનરગણિ તે જ વિજયવિમલ છે?

પૃ. ૧૮૧ પં ૨ ૪ નાગસુહુમ, ભાગવ અને પુસ્સદેવયનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ શુ છે અને એ ક્યા દર્શાવાયુ છે?

પૃ ૧૮૧ પં ૨-૩ શ્રીભગવતીસાર(પૃ ૩૨૬)મા ઘોડગમુહ, કપ્પાસિઅ અને કણગસત્તરિને અશ્વશાસ્ત્ર કપાસશાસ્ત્ર અને સુવર્ણશાસ્ત્ર કહ્યા છે, તો તે શુ વિચારણીય નથી?

પૃ ૧૮૩, ટિ ૧ વેસિય તે કયો ગ્રંથ છે?

પૃ ૧૮૬ પં ૨ અજચૂણિયાથી કઇ કૃતિ સમજવી?

પૃ ૧૮૮ પં ૨-૪ જે ઇસિભાસિય ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીએ નિજ્જુત્તિ રચી છે તે જ આ મુદ્રિત કૃતિ છે?

પૃ ૧૯૩, પં ૨૨-૩ શુ રાશિના જ્ઞાન વિના સંહિતા-વિષયક પ્રતિપાદન સંભવે?

પૃ ૧૯૬, પં ૪ ૭ ઉપલબ્ધ જોણિપાહુડ તે એ નામની વૈદક અને જ્યોતિષ શાસ્ત્રની કૃતિથી ભિન્ન છે?

પૃ. ૧૯૮ પં ૧૦-૧૨ વિ. સં ૧૪૧૨મા તાડપત્ર પર લખાયેલી સિદ્ધપ્રાભૃત વૃત્તિ તે કઇ?

પૃ. ૧૯૮ પં ૨૨ આજે જે ચ પણ્ણત્તિ મળે છે તેને પ્રાચીન આગમ માનવામા શી હરકત છે?

પૃ ૨૦૦, પં ૬-૭ દીવસમુદ્દવત્તિ તે જ શું દીવસાગરપણ્ણત્તિ છે?

પૃ. ૨૦૦, પં ૧૨-૧૩ બંધદસાગત ભાવણુ અને વિમુત્તિ આયારના અજ્ઝયણથી ભિન્ન છે?

પૃ ૨૦૦, પં ૨૩ પણ્હાવાગરણદસાગત ઇસિભાસિય તે કયુ?

પૃ. ૨૦૦, ટિ ૧ દસ નામ કઇ રીતે ગણાવવા?

પૃ ૨૧૦ પં, ૨૦ 'સિત્તરિ નો ઉલ્લેખ સયગ'ને બ ડે તો નથી થયો?

પૃ. ૨૧૧, પં ૧૫-૧૬ કેટલાક ચુણ્ણિઓના નામ મળે છે પણ તે શા છે?

પૃ. ૨૧૧, પં ૨૧-૨૨ પાહુડિયા એ શુ પાહુડ કરતા પણ નાના વિભાગનુ નામ છે?

પૃ. ૧૨૭ પં. ૩ જીવાભિગમના વીસ વિભાગ હોવાનો કયા જૈન કૃતિમાં ઉલ્લેખ છે?

પૃ. ૧૨૭, પં. ૮ જીવાભિ૦ની ત્રીજી પડિવત્તિમાં દ્વીપો અને સમુદ્રો અંગે જે હકીકત છે તે શું પ્રક્ષિપ્ત છે?

પૃ. ૧૨૮ પં. ૫ જીવા૦ના મલયગિરીય વિવરણમાં જે મૂલ ટીકાનો ઉલ્લેખ છે તે ટીકા કઈ?

પૃ. ૧૨૮ પં. ૯ જીવા૦ ઉપર શું દેવસૂરિની લઘુવૃત્તિ છે?

પૃ. ૧૩૦ પં. ૧૮ અમુક તિથિએ અમુક અન્નનું ભોજન કરવા માટેનાં સબળ કારણો કયાં?

પૃ. ૧૩૬ પં. ૨૮ નિરયાવલિયાનું બીજું નામ કપ્પિયા છે એમ કહેવા માટે શો આધાર છે?

પૃ. ૧૩૬ પં. ૨૫ જંબુદ્દીવપણ્ણત્તિ (વ. ૧)માં જે કપ્પિયાનો ઉલ્લેખ છે તે કયો ગ્રંથ છે?

પૃ. ૧૩ પં. ૨૨ સ્થાન અને શય્યાનો વિશેષ અર્થ શો છે?

પૃ. ૧૩૯ પં. ૨૪ કપ્પવડિંસિયામાં નિરયાવ૦નો અતિદેશ અથવા નિરયાવ૦માં એનો એમ કેમ નહિ?

પૃ. ૧૪૧ પં. ૨૨ સૂર્યાભદેવના અધિકારમાં 'પુષ્પક' વિમાનનું નામ છે?

પૃ. ૧૪૧, પં. ૨૩ દિગ્વિદિક્ષ એટલે શું?

પૃ. ૧૪૧ પં. ૨૭ ઉમ્મજ્જ એટલે શું?

પૃ. ૧૪૨, પં. ૨૬ કાળીના ગુરુરૂપ પુષ્પચૂલાથી દસ દેવીના પૂર્વ ભવના ગુરુરૂપ પુષ્પચૂલા ભિન્ન કે અભિન્ન છે?

પૃ. ૧૪૪ પં. ૩ પયન્નની સંખ્યાનો નિર્દેશ જિનપ્રભસૂરિના સિદ્ધાન્તસ્તવ કરતાં કોઈ પ્રાચીન કૃતિમાં છે?

પૃ. ૧૪૫ છેલ્લી નિસીહ ઉપર જિનદાસગણિની પૂર્વે કોઈએ ચુણ્ણિ રચી હોય એમ લાગે છે તો શું તે મળે છે?

પૃ. ૧૫૪ પં. ૧૨ આવસ્સયને ઉભયસુત્ત ગણવું વાજબી છે?

પૃ. ૧૫૪ પં. ૨૦ આવસ્સયમાં અસલ સુત્ત કેટલાં એનો ઉત્તર પ્રાચીનમાં પ્રાચીન કઈ કૃતિમાં છે?

પૃ. ૧૫૫ પં. ૫ પુક્ખરવરદીવડ્ઢે ને સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં એ સુત્ત કેટલાં પ્રાચીન છે? એ આવસ્સયના સુત્તરૂપ છે? એના ઉપર નિજ્જુત્તિ કેમ નથી? નિજ્જુત્તિ વિનાનાં બીજાં કયાં સુત્ત છે?

પૃ. ૧૬૭, ટિ. ૧ દસવેયાલિયનિજ્જુત્તિ (ગા. ૮૨)માં નિર્દેશાયેલા ગોવિંદ તે

પૃ ૨૧૬ પ ૧૮ ભગવતી-આરાધનાનો આધાર તદ્વિષયક મૂલસૂત્ર છે તેમ મૂળ તે ૪ ?

પૃ ૨૧૮ પ ૨૪ દિદ્રિવાયના પાચ ભેદોના ક્રમ એ રીતે કેમ ગણાવાયા છે?

પૃ ૨૧૯ પ ૧૪ ચૂલિયા પુવ્વમા અન્તર્ગત છે ? જો એમ હોય તો પછી એનો સ્વત ત્ર વિભાગ કેમ ?

અશુદ્ધિનુ શોધન

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૧૧	આનાથી	સિદ્ધતથ્યથી
૧૮	ટિ ૧	તરફથી	ઈ સ ૬૨૮મા ને ૧૯૩૨મા
૩૫	૪	एकायप्रति०	एकाथप्रति०
૩૬	ટિ ૧	(પૃ ૪૫૧)	(Vol II, પૃ ૪૫૧)
૮૭	ઉપા ત્ય	પાણીનો મધુ	પાણીનો પણ અને તે પણ છ માસ સુધી
૫૭	ઉપા ત્ય	પ્ર મા પ્રસિદ્ધ થનાર	પ્ર (વ ૬૪ અ ૨-૭)મા પ્રસિદ્ધ થયેલો
૮૯	અ ત્ય	સજ્ઞાત્વ	૦
૯૨	૧૫-૬	૫ થક સિવાય ગયા	૫ થકને એમનુ વૈયાવૃત્ય કરવાનુ કામ ભળાવી ૫ થક સિવાયના બીજા બધા શિષ્યો વિહાર કરી ગયા.
૧૯૪	ટિ ૧	ઉધ્ધાવ અનુધ્ધાત	ઉદ્ધા(દ્ધા)ત અનુદ્ધા(દ્ધા)ત
૧૪૭	૨૨-૩	ક્રમતપ્રમ સાવદ્યાચાર્ય'	ક્રમતપ્રમ ન પતિત થતા એમનુ ચૈત્યવાસીઓ તરફથી સાવદ્યાચાર્ય'
૧૫૫	૪-૫	એમણે ટાંક કર્યો છે	એમણે નિજ્જુત્તિરૂપ કોઈ સ્પષ્ટીકરણ ન આપતા ઉધ્ધૃત કર્યાં છે
૧૭૨	અ ત્ય	(સ.૧૩,ઉ ૭ સુ ૪૯૬)મા	૦
૧૭૬	૩	૫૮૬	૧-૯
૧૭૭	૧	દેવિદ્દત્ય	દેવિદ્દત્થય
૧૭૯	૨૦	એ ક સ.	એની એક હાથપોથી ક સ
૧૮૦	૨૪	(પત્ર ૧૩૨)	(ગા. ૩૨૬ ભા ૩, પત્ર ૧૩૨ આ)
૨૨૧	ઉપા ત્ય	૨૫૧?	૨૫૧૧
૨૨૪	૧૫	પિડનિજ્જુત્તિ	પિંડનિજ્જુત્તિ
૨૨૪	૨૪	પત્ર ભા ૩	ભા ૩ પત્ર